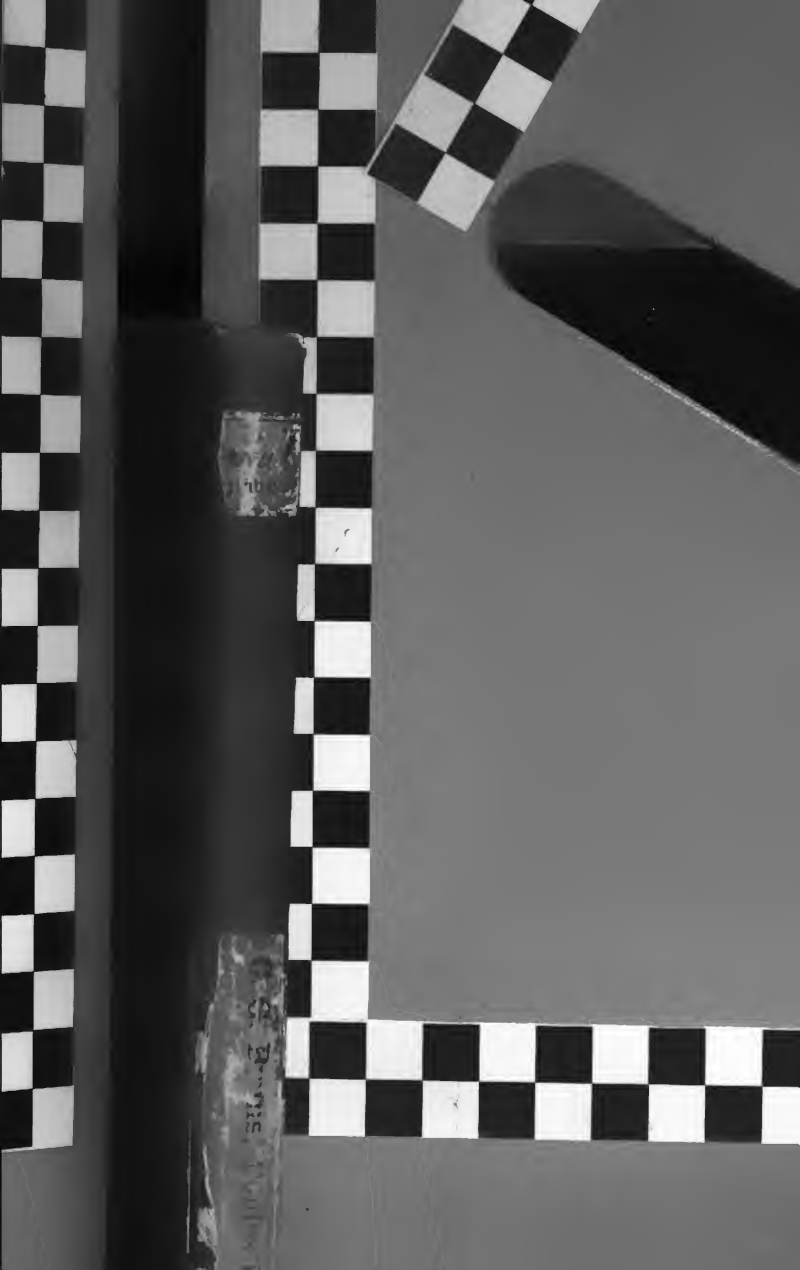
FONTES JURIS ROMANI ANTIQUI EDIDIT CAROLUS GEORGIUS BRUNS

Karl Georg Bruns

J. von F. Poems
jma

FONTES

IURIS ROMANI ANTIQUI.

FONTES

IURIS ROMANI ANTIQUI

EDIDIT

CAROLUS GEORGIUS BRUNS.

EDITIO ALTERA AUCTA EMENDATA.

TUBINGAE MDCCCLXXI

IN LIBRARIA LAUPPIANA.

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA
GIESECKE ET DEVRIENT
LIPSIENSIUM.

In adornanda huius collectionis nova editione prioris fundamenta, usu comprobata, retinenda censui; ceterum id egi, ut addendo et emendando quasi manuale quoddam fontium iuris antiqui usque ad saeculum tertium p. Chr. n. nunc pararem. Retinui igitur trium partium dispositionem: legum, negotiorum, scriptorum. Earum autem in primam, praeter legum regiarum et XII tabularum reliquias, nunc leges, quae proprie sic appellabantur, omnes omnino recepi, quarum verba genuina aut inscriptionibus aut libris nobis sunt prodita, ut uno quasi in conspectu perspici atque inter se comparari possint; eandemque secutus rationem et senatus consulta omnia, quae ad ius pertinent, adieci. E ceteris senatus consultis, itemque ex edictis foederibus privilegiis, nonnisi gravissima quaeque, artiore vinculo cum iure coniuncta, recepi. Edicta vero praetorum omisi, cum Rudorffii nostri studio iam satis unicuique pateant.

Pars secunda omnia nunc continet negotia, quae inscriptionibus nobis tradita sunt usque ad saeculum tertium. Addita sunt nonnulla, quae in titulis sepulcralibus ad ius negotiaque civilia spectant.

Tertia pars certa ratione certisque finibus circumscribi vix potest. Scriptores iuris consultos omnino omisi, cum separatim sint collecti in Huschkii iurisprudentia anteiustiniana. Ex reliquis autem eorum modo rationem hic habendam existimavi, qui extra vulgarem et parabilem latinorum scriptorum copiam sunt, et maiorem quandam in iuris doctrina habent auctoritatem. Quodsi vero quis dicat, etiam alios fuisse recipiendos, aliosve ex iis fuisse eligendos locos, sibi habeat, infitias non ibo: liberum quoddam in tali re concedendum est arbitrium; utique cavendum mihi erat, ne nimia fieret libelli moles.

Penitus recedendum a priore editione mihi erat in constituendis tam legum quam ceterorum locorum lectionibus. Etenim abstinen-

dum erat ab omni cui indulseram licentia, ne sermonem antiquum in recentiorem converterem neve ullo alio modo legitimas scripturas mutarem; praesertim in inscriptionibus accuratissime archetyporum textum (etiam si orthographiam spectas) servavi. Necessarias vitiorum emendationes ubique aut notis aut litterarum forma indicavi; notas vero, tam criticas quam litterarias et exegeticas, ad artos libri manualis fines redegi. Quicunque igitur accuratius aliquem locum tractare volet, ad uberiores inscriptionum collectiones aliosve libros accedat necesse est. Tantum etenim abest, ut avocare ab iis velim, ut invitare viamque ad eos aperire propositum habeam.

In titulis sepulcralibus et in omnibus, quos e scriptoribus recepi, locis brevitatis studio multa quidem, quae ad rem meam facere mihi non videbantur, omisi, semper autem certis quibusdam signis id indicavi. 'Si plus minusve secuerim, se fraude esto.'

Librum e manibus dimittens non possum quin gratias publice agam Theodoro Mommsen, collegae amico, qui et consilio me adiuvit et inscriptionum apographa comiter mecum communicavit, nec non Henrico Dressel, iuveni optimae spei, philologiae studioso, qui in corrigendis libelli plagulis operam diligentissime mihi accommodavit.

Scribebam Berolini die ultimo anni MDCCCLXX.

PARS PRIMA.

LEGES.

1) i. e. inscriptione nobis tradita.

PARS SECUNDA.

NEGOTIA.

PARS TERTIA.

SCRIPTORES.

Accedunt II tabulae, altera chalcographica ad p. 40,
altera typographica ad p. 128.

EXPLICATIO

SIGNORUM ET NOTARUM.

Litterae cursivae ubique verba vel litteras significant, quae in textus archetypo non inveniuntur[1]:

[*uncis quadratis*] inclusa sunt, si quae in archetypo aut deperierunt aut legi non possunt;

(*uncis rotundis*) inclusa sunt, si quae in archetypo ipso omissa videntur;

sine uncis scriptae sunt emendationes textus in archetypo exhibiti; cuius lectio in notis addita 'sicilicis' notata est.

Notarum supplementa semper u(ncis) r(otundis) notata sunt, litteris aut r(ectis) aut *c(ursivis)*, prout nota ipsa scribenda fuit.

Puncta . . . significant, verba vel litteras in archetypo aut deesse aut legi non posse neque satis certo suppleri posse.

Asteriscus * significat, unum vel duo textus verba omissa esse; lineola — significat, plura omissa esse verba; (solummodo p. 165 et 166 lineola signum quoddam significat in aere inscriptum, quod typis exprimi non potuit.)

Signum ∾ in inscriptionibus indicat, in archetypo partem versus vacuam relictam esse.

Lineolae directae | archetypi versus indicant, binae lineolae ‖ in inscriptionibus aut initium novae tabulae significant aut ad numerum in margine notatum referendae sunt.

Ac. Abh. = academische Abhandlungen:
- Berl. ac. Abh. = Abh. d. Berliner Acad. d. Wissensch., phil.-hist. Classe.
- Münch. ac. Abh. = Abh. d. Münch. Ac. d. W., philos.-philol. Cl.

Annali = annali dell' instituto di corrispondenza archeologica.

Ber. = Berichte:
- Berl. Ber. = Monatsber. d. Berl. Acad. d. Wissensch.
- Leipz. Ber. = Ber. üb. d. Verhdl. d. Sächs. Ges. d. W. phil.-hist. Cl.
- Wien. Ber. = Sitzungsber. d. Wiener Ac. d. W.

C. I. L. = corpus inscriptionum latinarum consilio acad. litter. Boruss.
- Vol. I. inscr. lat. antiquiss. ad C. Caesarem, ed. Th. Mommsen. 1862.
- Vol. II. inscr. Hispaniae latinae, ed. Aem. Huebner. 1869.

---

1) Solummodo p. 229 et 232—235 in scholiis ad Ciceronem, Terentium, Vergilium litterae cursivae verba indicant, ad quae scholia scripta sunt.

Grut. = Gruteri thesaurus inscr. ed. I. 1602. ed. II. 1707.
Haenel, corpus legum ab imp. Rom. ante Iustin. latarum. 1857.
Haub. = Haubold, antiquitatis Rom. monumenta legalia, ed. Spangenberg. 1830.
Hermes, Zeitschr. f. class. Philologie, inde ab a. 1866.
Huschke I. A. = iurisprudentia anteiustiniana. Ed. II. 1867.
Jahrb. = Jahrbuch d. gem. deut. R. ed. Bekker et Muther. 1857—1863.
I. N. = inscriptiones regni Neapolit. latinae, ed. Mommsen 1852.
Kr. Ueb. = Kritische Ueberschau d. deut. Ges.-Geb. edd. Arndts aliique. 1853—59.
Kr. Z. = Tübinger krit. Zeitschr. f. Rechtsw. 1826—1829.
Mo. Chron. = Mommsen, römische Chronologie. 1859.
Mo. R. G. = Mommsen, römische Geschichte.
Mur. = Muratori, novus thes. inscript. 1739.
Or. = Orellii inscript. latin. collectio. 1828. Vol. III ed. Henzen 1856.
Phil. = Philologus, Zeitschr. f. d. class. Alterthum, inde ab a. 1846.
Rh. Mus. Iur. = Rheinisches Museum f. Iurisprud. 1827—1835.
Rh. Mus. Phil. = Rhein. Mus. f. Philologie, inde ab a. 1827.
Ri. = Ritschl, priscae latinitatis monumenta epigraphica, ad archetypon repraesentata. 1862. (tab. lithogr. ad C. I. L.)
Rud. R. G. = Rudorff, röm. Rechtsgeschichte. 1857.
Spang. = Spangenberg, iur. Rom. tabulae negotiorum sollemnium. 1822.
Zell, Handbuch d. röm. Epigraphik. 1850.
ZGR. = Zeitschr. f. geschichtl. Rechtsw., edd. Savigny aliique 1815—1848.
ZRG. = Zeitschr. f. Rechtsgeschichte, edd. Rudorff aliique inde ab a. 1862.

Si quae praeterea primis litteris notata sunt,
quid significent litterae, in promptu est.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Pag. 1 n. 1 i. f. adde: *Modestow*, d. Gebrauch d. Schrift unter d. röm. Königen. 1871. c. II. de legibus regiis.

„ 14 tab. I, 2 pro: 'PEDEMNE' lege: 'PEDEMVE'.

„ 27 n. 1 pro 'VI' lege 'VII' et adde: Est locus *August.* de civit. dei 21, 11: 'Octo genera poenarum in legibus esse scribit Tullius: damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, mortem, servitutem.' Locum recepit *Isid.* orig. 5, 27, 4.

„ 28—31 in tab. fastorum ad d. 9 m. Jan. pro '[N^P]' lege: '(N^P)', omnes autem notae uncis rotundis inclusae notas significant, quae in tab. Maff. ipsa omissae ex aliis fastorum tabulis suppletae sunt; in notarum explicatione 'AUGUST(alia)' addenda sunt; in n. 4 pro 'nota mortam' legendum est: 'notam ortam'.

„ 33 v. 8 pro: 'aservis' lege: 'a servis'.

„ 41 in nota v. 5 pro: 'que' lege: 'quae'.

„ 87 n. 1 i. f. pro: 'dispositionom' lege: 'dispositionem'.

„ 88 n. 8 pro: 'supra n. 6' lege: 'supra n. 3'.

„ 165 v. 19 pro: '|∼' lege: '∼|'

„ 182 post v. Famuli adde: 'Farreum genus libi ex farre factum. *P.* 88.' et notam: *Plin.* h. n 18, 3, 10: 'in sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, novaeque nuptae farreum praeferebant'. Cf. *Gai.* 1, 112.

„ 184 ad v. 'Lance' omissa est nota, quae locos conferendos hos continebat: *Gai.* 3, 192: 'nudus quaerat linteo cinctus lancem habens'. *Inst. gl. Taur.* (ZRG. 7, 44) 466: 'nudus ingrediebatur discum fictile(*m*) in capite portans utrisque manibus detentus'. (detentu*m*?) *Gell.* 11, 18, 9: 'furta, quae per lancem liciumque concepta essent'. 16, 10, 8: 'furtorumque quaestio cum lance et licio'. Cf. XII. 8, 15. *Rud.* RG. 2, 352. n. 21.

„ 219 n. 3 pro: '18, 2, 4' lege: '18, 2, 7'.

PARS PRIMA.

LEGES.

CAPUT I.

LEGES REGIAE.[1]

1. Initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit, omniaque manu a regibus gubernabantur. Postea — Romulum traditur populum in triginta partes divisisse, quas partes curias appellavit, — et ita leges quasdam et ipse curiatas ad populum tulit; tulerunt et sequentes reges.[2] 2. Nobis Romulus ut libitum imperitaverat, dein Numa religionibus et divino iure populum devinxit, repertaque quaedam a Tullo et Anco, sed praecipuus Servius Tullius sanctor legum fuit, quis etiam reges obtemperarent.[3] 3. — cum a primo urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes, — tota res militaris divinitus esset

---

1) Inter libros, qui de regum legibus sunt scripti, primum locum tenet: *Dirksen*, Uebersicht d. bisher. Versuche z. Herstellung d. Textes d. Ueberbleibsel v. d. Gesetzen d. röm. Könige. (Versuche z. Kritik — d. R. R. 1823. p. 234—58.) Qui laudandus quidem est, quod primus ineptas istas legum fictiones et configurationes, quibus scriptores nostri inde a saec. XVI delectabantur, funditus reiecit; parem vero si de Romanis quoque scriptoribus peregisset censuram, etiam ceteras fere omnes quas recepit leges regias reiicere debuisset. Quis enim, ut hoc unum dicam, patriam potestatem, confarreationem, sacrorum ritus, legibus curiatis introductos hodie crediderit. Unde captiosa eius est collectio, quae reiectis quibusdam receptis ceteris vanam fidei speciem praebet. Omnino quidem leges a regibus datas esse, non is sum, qui negem; fictas autem fere omnes esse, quas Romani nobis prodiderunt leges regias, id contendere non dubito. Meum igitur id tantum esse putavi, ut antiquissimi iuris vestigia, quae a regibus Romani repetunt, in unum colligerem, unicuique relinquens, utrum legibus introducta credere velit necne. Quam ob causam consulto etiam manifestas magni illius confabulatoris Dionysii fabulas recepi, ut quaenam isti hac in re habenda sit fides, clarius perspiceretur. — Post Dirksenium de legibus regiis disputarunt: *Rubino*, röm. Verf. 1839. 399—430. *Schwegler*, röm. Gesch. 1853. 1, 23—28. *Zumpt*, Criminalr. d. röm. Rep. 1865. 1, 15—41. — 2) *Pomp.* in Dig. 1, 2, 2, 1. — 3) *Tac.* ann. 3, 26.

constituta,[1] —. 4. — *ἐκεῖνος* (ὁ *Ῥωμύλος*)* *νόμους — ἀγράφους μὲν τοὺς πλείστους, ἔστι δ' οὓς καὶ ἐν γράμμασι κειμένους, καταστησάμενος*,[2] —. 5. — *τοῦτον τὸν νόμον* (*περὶ τὴν υἱοπρᾶσιν*),— *εἴτε γεγραμμένον εἴτε ἄγραφον, οὐ γὰρ ἔχω τὸ σαφὲς εἰπεῖν*,[3] — 6. — *τὰ μὲν* * *περὶ τὸ θεῖον νομοθετηθέντα ὑπὸ τοῦ Νόμα — τὰ μὲν ἐγγράφοις περιληφθέντα νόμοις, τὰ δ' ἔξω γραφῆς εἰς ἐπιτηδεύσεις ἀχθέντα καὶ συνασκήσεις χρονίους*,[4] —. 7. *χαλκαῖ* * *οὔπω στῆλαι τότε ἦσαν, ἀλλ' ἐν δρυΐναις ἐχαράττοντο σανίσιν οἵ τε νόμοι καὶ αἱ περὶ τῶν ἱερῶν διαγραφαί.*[5] 8. — *νομοθετοῦσιν* (*οἱ ποντίφικες*) *ὅσα τῶν ἱερῶν ἄγραφα ὄντα καὶ ἀνέθιστα, κρίνοντες ἃ ἂν ἐπιτήδεια τυγχάνειν αὐτοῖς φανείη νόμων τε καὶ ἐθισμῶν.*[6] 9. — quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa (a Gallis) urbe pleraeque interiere. — (insequenti anno) foedera ac leges, erant autem eae XII tabulae et quaedam regiae leges, conquiri quae comparerent iusserunt (tribuni militum).[7]

10. — omnes (leges regiae) conscriptae exstant in libro Sexti Papirii, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati * filius, ex principalibus viris; is liber — appellatur ius civile Papirianum.[8] 11. Iuris civilis — fuit * in primis peritus Publius Papirius, qui leges regias in unum contulit.[9] 12. — *τὰς περὶ τῶν ἱερῶν συγγραφάς, ἃς Πομπίλιος συνεστήσατο*, — (ὁ *Μάρκιος*) *ἀνέγραψεν εἰς δέλτους καὶ προὔθηκεν ἐν ἀγορᾷ*, — *ἃς ἀφανισθῆναι συνέβη τῷ χρόνῳ — μετὰ δὲ τὴν ἐκβολὴν τῶν βασιλέων εἰς ἀναγραφὴν δημοσίαν αὖθις ἤχθησαν ὑπ' ἀνδρὸς ἱεροφάντου Γαίου Παπιρίου, τὴν ἁπάντων τῶν ἱερῶν ἡγεμονίαν ἔχοντος.*[10] 13. Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit, pellicem *etc.*[11] 14. In Papiriano * iure evidenter relatum est,

1) *Cic.* Tusc. 4, 1 — 2) *Dion.* 2, 24. (ille leges, maxima ex parte non scriptas, non nullas vero etiam literis consignatas proponens.) — 3) *Dion.* 2, 27. (hanc legem [*de filiorum venditione*] sive scriptam sive non scriptam, nil certi enim habeo dicere.) — 4) *Dion.* 2, 73—74. (quae Numa de rebus divinis constituerat, — partim legibus scriptis comprehensa, partim sine scriptis in consuetudinem et usum longaevum conversa.) — 5) *Dion.* 3, 36. (aeneae columnae nondum in usu tunc erant, sed in roboreis tabulis sculpebantur et leges et de sacris praecepta.) — 6) *Dion.* 2, 73. (leges ferunt si quid sacrorum nec scriptis nec moribus comprehensum est, diiudicantes, quaenam leges et consuetudines idoneae habendae sint.) — 7) *Liv.* 6, 1. — 8) *Pomp.* in D. 1, 2, 2, 2. — 9) *Pomp.* l. c. 36. — 10) *Dion.* 3, 36. (commentarios, quos Pompilius de rebus divinis composuerat, (*A. Marcius*) tabulis inscripsit easque in foro proposuit, quae vetustate tandem absumtae sunt; — post exactos vero reges ad inscriptionem publicam iterum redactae sunt per Caium Papirium pontificem maximum.) cf. *Dion.* 5, 1: '*πρῶτος ἱερῶν βασιλεὺς* (rex sacrorum) *Μάνιος Παπίριος.*' — 11) *Paul.* in D. 50, 16, 144.

arae vicem praestare posse mensam dicatam.[1] 15. — quod ait (Virgilius) 'morem ritusque sacrorum,' ipso titulo legis Papiriae usus est, quam sciebat de ritu sacrorum publicatam.[2]

I. ROMULUS.

a. Jus publicum.

1. *Ὁ δὲ Ῥωμύλος ἐπειδὴ διέκρινε τοὺς κρείττους (τοὺς πατρικίους) ἀπὸ τῶν ἡττόνων (τῶν πληβείων), ἐνομοθέτει μετὰ τοῦτο καὶ διέταττεν, ἃ χρὴ πράττειν ἑκατέρους τοὺς μὲν εὐπατρίδας ἱερᾶσθαί τε καὶ ἄρχειν καὶ δικάζειν, — τοὺς δὲ δημοτικοὺς — γεωργεῖν* καὶ κτηνοτροφεῖν καὶ τὰς χρηματοποιοὺς ἐργάζεσθαι τέχνας. — παρακαταθήκας δὲ ἔδωκε τοῖς πατρικίοις τοὺς δημοτικούς, ἐπιτρέψας ἑκάστῳ, — ὃν αὐτὸς ἐβούλετο νέμειν προστάτην, — πατρωνείαν ὀνομάσας τὴν προστασίαν.*[3]

2. *Ἦν δὲ τὰ ὑπ' ἐκείνου τότε ὁρισθέντα — ἔθη περὶ τὰς πατρωνείας τοιάδε· τοὺς μὲν πατρικίους ἔδει τοῖς ἑαυτῶν πελάταις ἐξηγεῖσθαι τὰ δίκαια, — δίκας τε ὑπὲρ τῶν πελατῶν ἀδικουμένων λαγχάνειν, — καὶ τοῖς ἐγκαλοῦσιν ὑπέχειν —· τοὺς δὲ πελάτας ἔδει τοῖς ἑαυτῶν προστάταις θυγατέρας τε συνεκδίδοσθαι γαμουμένας, εἰ σπανίζοιεν οἱ πατέρες χρημάτων, καὶ λύτρα καταβάλλειν πολεμίοις, εἴ τις αὐτῶν ἢ παίδων αἰχμάλωτος γένοιτο· δίκας τε ἁλόντων ἰδίας ἢ ζημίας ὀφλόντων δημοσίας ἀργυρικὸν ἐχούσας τίμημα ἐκ τῶν ἰδίων λύεσθαι χρημάτων —· κοινῇ δ' ἀμφοτέροις οὔτε ὅσιον οὔτε θέμις ἦν, κατηγορεῖν ἀλλήλων ἐπὶ δίκας ἢ καταμαρτυρεῖν ἢ ψῆφον ἐναντίαν ἐπιφέρειν —. εἰ δέ τις ἐξελεγχθείη τούτων τι διαπραττόμενος, ἔνοχος ἦν τῷ νόμῳ τῆς προδοσίας, ὃν ἐκύρωσεν ὁ Ῥωμύλος, τὸν δὲ ἁλόντα τῷ βουλομένῳ κτείνειν ὅσιον ἦν ὡς θῦμα τοῦ καταχθονίου Διός.*[4]

---

1) *Macr.* 3, 11, 5. — 2) *Serv.* in Virg. Aen. 12, 836. — 3) *Dion.* 2, 9. (Romulus postquam potiores ab inferioribus secreverat, leges proinde tulit, et quid utrisque faciendum esset disposuit: patricii sacerdotiis et magistratibus fungerentur et iudicarent, plebeii vero agros colerent, pecus alerent et quaestuosas artes exercerent. Ut depositum vero patriciorum fidei commisit plebeios, permittens unicuique quem ipse sibi vellet eligere patronum, patronatum appellans hoc patrocinium.) cf. *Cic.* de rep. 2, 9: 'Romulus — habuit plebem in clientelas principum descriptam.' — 4) *Dion.* 2, 10. (Fuit ab illo tunc constitutum ius patronatus tale: patricios oportebat clientibus suis ius interpretari, lites pro eis, si iniuria afficerentur, intendere, agentibus subvenire; clientes vero oportebat patronos suos iuvare in collocandis filiabus, si parentes opibus carerent, ab hostibus redimere si ipsi aut liberi capti essent, et litium tam privatarum aestimationes quam publicarum poenas pecuniarias, si condemnati essent, pro eis solvere. Commune autem utrisque erat, ut

3. Ὁ δὲ Ῥωμύλος, ἐπειδὴ ταῦτα διεκόσμησε, βουλευτὰς εὐθὺς ἔγνω καταστήσασθαι, μεθ' ὧν πράττειν τὰ κοινὰ ἔμελλεν, ἐκ τῶν πατρικίων ἄνδρας ἑκατὸν ἐπιλεξάμενος. — καταστησάμενος δὴ ταῦτα διέκρινε τὰς — ἐξουσίας, ἃς ἑκάστους ἐβούλετο ἔχειν.

Βασιλεῖ μὲν οὖν ἐξῄρητο τάδε τὰ γέρα· πρῶτον μὲν ἱερῶν καὶ θυσιῶν ἡγεμονίαν ἔχειν, — ἔπειτα νόμων τε καὶ πατρίων ἐθισμῶν φυλακὴν ποιεῖσθαι, — τῶν τε ἀδικημάτων τὰ μέγιστα μὲν αὐτὸν δικάζειν, τὰ δ' ἐλάττονα τοῖς βουλευταῖς ἐπιτρέπειν, — βουλήν τε συνάγειν καὶ δῆμον συγκαλεῖν, καὶ — ἡγεμονίαν ἔχειν αὐτοκράτορα ἐν πολέμῳ.

Τῷ δὲ συνεδρίῳ τῆς βουλῆς* δυναστείαν ἀνέθηκε τοιάνδε· περὶ παντὸς ὅτου ἂν εἰσηγῆται βασιλεὺς διαγινώσκειν τε καὶ ψῆφον ἐπιφέρειν.

Τῷ δὲ δημοτικῷ πλήθει τρία ταῦτα ἐπέτρεψεν· ἀρχαιρεσιάζειν τε καὶ νόμους ἐπικυροῦν καὶ περὶ πολέμου διαγινώσκειν ὅταν ὁ βασιλεὺς ἐφῇ—. ἔφερε δὲ τὴν ψῆφον οὐχ ἅμα πᾶς ὁ δῆμος, ἀλλὰ κατὰ τὰς φράτρας συγκαλούμενος.[1]

4. — πολλοῖς σώμασιν θεραπεύειν ἀπέδωκε τὸ δαιμόνιον. — ἐξ ἑκάστης φράτρας ἐνομοθέτησεν ἀποδείκνυσθαι δύο τοὺς ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότας, — τούτους δὲ οὐκ εἰς ὡρισμένον τινὰ χρόνον τὰς τιμὰς ἔταξεν ἔχειν, ἀλλὰ διὰ παντὸς τοῦ βίου, στρατειῶν μὲν ἀπολελυμένους διὰ τὴν ἡλικίαν, τῶν δὲ κατὰ τὴν πόλιν ὀχληρῶν διὰ τὸν νόμον. — ἅπαντας δὲ τοὺς ἱερεῖς — ἐνομοθέτησεν ἀποδείκνυσθαι μὲν ὑπὸ τῶν φρατριῶν, ἐπικυροῦσθαι δὲ ὑπὸ τῶν ἐξηγουμένων τὰ θεῖα διὰ μαντικῆς.[2]

---

neque fas neque ius esset alteris, alteros accusare, ad testimonium adversum dicere, vel suffragium contrarium ferre. Quod si quis in aliquo eiusmodi facinore convictus esset, proditionis lege, quam Romulus sanxerat, obnoxius fuit, eumque interficere, ut Diti sacrum, cuilibet licebat.) Similiter, licet brevius, patronatum describit *Plut.* Rom. 13. cf. XII, 8, 21.

1) *Dion.* 2, 12. 14 (Romulus cum haec constituisset, consultores instituere decrevit, quibuscum res publicas administraret, e patriciis C viros eligens. His constitutis distribuit potestates, quas unumquemque habere volebat. Ac regi quidem haecce attribuit iura: primum ut sacrorum et sacrificiorum haberet principatum, tum ut legum morumque patriorum esset custos, de gravioribus delictis ipse cognosceret, leviora senatoribus committeret et in bello summum haberet imperium. Concilio senatus hanc potestatem dedit, ut deliberaret et suffragium ferret de qualibet re, quam rex ad eum retulisset. Plebi vero haec tria concessit, magistratus creare, leges sancire et de bello decernere, quando rex rogationem ad eam tulerit. Suffragia autem ferebat non simul totus populus, sed per curias convocatus.) — 2) *Dion.* 2, 21. 22. (Multis personis sacra administranda assignavit; legem posuit, ex singulis curiis duos creari, L annis maiores, quos non ad certum aliquod tempus honores istos habere constituit, sed quamdiu viverent, immunes a militia propter

5. — fuit a Romulo annua ordinata dimensio, qui — annum X mensium, dierum vero CCCIIII habendum esse constituit, (—qui annus incipiebat a Martio—) mensesque ita disposuit, ut quatuor ex his XXXI, sex vero XXX haberent dies.[1]

6. Quando*primum intercalatum sit, varie refertur, et Macer quidem Licinius eius rei originem Romulo adsignat. Antias*Numam*sacrorum causa id invenisse contendit.[2] Iunius Servium*primum intercalasse commemorat. — Tuditanus refert — decemviros, qui X tabulis II addiderunt, de intercalando populum rogasse; Cassius eosdem scribit auctores. Fulvius autem id egisse M.' Acilium consulem dicit ab u. c. anno 562, — sed hoc arguit Varro scribendo, antiquissimam legem fuisse incisam in columna aerea a L. Pinario et Furio cos.,[3] cui mentio intercalaris ascribitur.[4]

b. Familia.

7. *Ὁ δὲ Ῥωμύλος — ἕνα * νόμον — καταστησάμενος εἰς σωφροσύνην — ἤγαγε τὰς γυναῖκας. ἦν δὲ τοιόςδε ὁ νόμος· γυναῖκα γαμετὴν τὴν κατὰ γάμους ἱεροὺς συνελθοῦσαν ἀνδρὶ κοινωνὸν ἁπάντων εἶναι χρημάτων τε καὶ ἱερῶν.*[5]

8. *Ταῦτα * οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον· ἐν οἷς ἦν φθορὰ σώματος, καὶ — εἴ τις οἶνον εὑρεθείη πιοῦσα γυνή. ἀμφότερα γὰρ ταῦτα θανάτῳ ζημιοῦν συνεχώρησεν ὁ Ῥωμύλος.*[6]

9. *Ἔθηκε δὲ καὶ νόμους τινὰς (ὁ Ῥωμύλος), ὧν σφοδρὸς μέν ἐστιν ὁ γυναικὶ μὴ διδοὺς ἀπολείπειν ἄνδρα, γυναῖκα δὲ διδοὺς ἐκβάλλειν ἐπὶ φαρμακείᾳ τέκνων ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ καὶ μοιχευθεῖσαν· εἰ δ' ἄλλως τις ἀποπέμψαιτο, τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ μὲν τῆς γυναικὸς εἶναι, τὸ δὲ τῆς Δήμητρος ἱερὸν κελεύων· τὸν δ' ἀποδόμενον γυναῖκα θύεσθαι χθονίοις θεοῖς.*[7]

---

aetatem, ab urbanis vero muneribus per legem. Omnes sacerdotes a curiis constituit creari, ab interpretibus vero vaticiniorum confirmari.)

1) *Macr.* Sat. 1, 12, 38. 3. Similiter *Solin.* 1, 35. 36. — 2) Idem *Liv.* 1, 19. et *Plut.* Numa 18. — 3) i. e. 282 a. u. cf. *Voigt*, ius civ. u. gent. 187. n. 175. — 4) *Macr.* Sat. 1, 13, 20. *Mommsen*, Chronol. 11. 31. 40. *Huschke*, röm. Stud. 1, 55—58. cf. XII, 11, 2. — 5) *Dion.* 2, 25. (Romulus una tantum lege lata ad modestiam adduxit uxores. Quae lex haec erat: uxorem, quae nuptiis sacratis (confarreatione) in manum mariti convenisset, communionem cum eo habere omnium bonorum et sacrorum.) — 6) *Dion.* 2, 25. (De his cognoscebant cognati cum marito: de adulteriis et si qua vinum bibisse argueretur. Hoc utrumque enim morte punire Romulus concessit.) cf. *Fest.* osculum. — 7) *Plut.* Rom. 22. (Constituit quoque leges quasdam, quarum illa dura est, quae uxori non permittit divertere a marito, at marito

10. a. (Ὁ Ῥωμύλος) ἅπασαν*ἔδωκεν ἐξουσίαν πατρὶ καθ' υἱοῦ, καὶ παρὰ πάντα τὸν τοῦ βίου χρόνον, ἐάν τε εἴργειν, ἐάν τε μαστιγοῦν, ἐάν τε δέσμιον ἐπὶ τῶν κατ' ἀγρὸν ἔργων κατέχειν, ἐάν τε ἀποκτιννύναι προαιρῆται. — ἀλλὰ καὶ πωλεῖν ἐφῆκε τὸν υἱὸν τῷ πατρί, — καὶ τοῦτο συνεχώρησε τῷ πατρί, μέχρι τρίτης πράσεως ἀφ' υἱοῦ χρηματίσασθαι.— μετὰ δὲ τὴν τρίτην πρᾶσιν ἀπήλλακτο τοῦ πατρός.[1] — b. Cum patri lex regia dederit in filium vitae necisque potestatem, —.[2]

11. Εἰς ἀνάγκην κατέστησε (ὁ Ῥωμύλος) τοὺς οἰκήτορας*ἅπασαν ἄῤῥενα γενεὰν ἐκτρέφειν, καὶ θυγατέρων τὰς πρωτογόνους, ἀποκτιννύναι δὲ μηδὲν τῶν γεννωμένων νεώτερον τριετοῦς, πλὴν εἴ τι γένοιτο παιδίον ἀνάπηρον, ἢ τέρας εὐθὺς ἀπὸ γονῆς. ταῦτα δ' οὐκ*ἐκώλυσεν ἐκτιθέναι τοὺς γειναμένους, ἐπιδείξαντας πρότερον πέντε ἀνδράσι τοῖς ἔγγιστα οἰκοῦσιν, ἐὰν κἀκείνοις συνδοκῇ. κατὰ δὲ τῶν μὴ πειθομένων τῷ νόμῳ ζημίας ὥρισεν ἄλλας τε καὶ τῆς οὐσίας αὐτῶν τὴν ἡμίσειαν εἶναι δημοσίαν.[3]

12. Ἔθηκε δὲ καὶ νόμους τινάς,—ἴδιον δὲ τὸ μηδεμίαν δίκην κατὰ πατροκτόνων ὁρίσαντα πᾶσαν ἀνδροφονίαν πατροκτονίαν προσειπεῖν.[4]

13. Plorare, flere*nunc significat, — sed apud antiquos plane inclamare. In regis Romuli et Tatii legibus: SI NURUS[..*PLORASSIT*..] SACRA DIVIS PARENTUM ESTOD.[5]

---

permittit uxorem repudiare propter veneficium circa prolem vel falsationem clavium vel adulterium commissum, si vero aliter quis a se dimitteret uxorem, bonorum eius partem uxoris fieri, partem Cereri sacram esse iussit. Qui autem venderet uxorem, diis inferis immolari.) cf. *Schlesinger*, Z. R. G. 8, 58.

1) *Dion.* 2, 26. 27. (Rom. omnem potestatem in filium patri concessit, idque toto vitae tempore, sive eum carcere includere, sive flagellare sive vinctum ad opera rustica detinere, sive occidere vellet; etiam vendere filium permisit patri; quin etiam hoc concessit patri, usque ad tertiam venditionem ex filio quaestum facere, post tertiam vero venditionem liberabatur filius a patre.) cf. XII, 4, 2. 2) *Papin.* in Coll. 4. 8. — 3) *Dion.* 2, 15. (Necessitatem imposuit Rom. incolis, omnem virilem prolem educare et filias primogenitas, necare vero nullum foetum triennio minorem, nisi infans aliquis natus esset mutilus aut prodigiosus statim in ipso partu, quos a parentibus exponi non prohibuit, dummodo eos prius ostenderent quinque vicinis proximis, iique id comprobassent; in eos vero, qui legibus istis non obtemperarent, poenas statuit cum alias tum etiam hanc, bona eorum pro parte dimidia publicari.) cf. XII, 4, 1. — 4) *Plut.* Rom. 22. (Constituit etiam leges quasdam; singulare autem est, quod, cum nullam in parricidas statuerit poenam, omne homicidium appellavit parricidium.) — 5) *Fest.* plorare. Sequuntur apud Festum verba: 'in Servi' *etc.*, quae v. infra p. 12. n. 6.

II. NUMA POMPILIUS.

(Numa) — urbem novam, conditam vi et armis, iure * legibusque — de integro condere parat.[1] — animos propositis legibus his, quas in monumentis habemus, — religionum caerimoniis mitigavit, — omnesque partes religionis statuit sanctissime.[2] — legum etiam scriptor fuit, quae scitis exstare.[3]

a. Jus sacrum.

1. VINO ROGUM NE RESPARGITO.[4]

2. PELLEX ARAM IUNONIS NE TANGITO; SI TANGET, IUNONI CRINIBUS DEMISSIS AGNUM FEMINAM CAEDITO.[5]

3. SI HOMINEM FULMEN IOVIS OCCISIT, NE SUPRA GENUA TOLLITOR. HOMO SI FULMINE OCCISUS EST, EI IUSTA NULLA FIERI OPORTET.[6]

4. CUI SUO AUSPICIO CLASSE PROCINCTA OPIMA SPOLIA CAPIUNTUR, DARI AER[*IS*] CCC OPORTEAT ET BOVEM CAEDITO IOVI FERETRIO. [*CUIUS AUSPICIO CLASSE PROCINCTA*]SECUNDA SPOLIA[*CAPTA*], IN MARTIS ARAM IN CAMPO SOLITAURILIA, UTRA VOLUERIT, CAEDITO; QUI CEPIT, AERIS CC [*DATO. CUIUS AUSPICIO CLASSE PROCINCTA*]TERTIA SPOLIA[*CAPTA*], IANUI QUIRINO AGNUM MAREM CAEDITO; C QUI CEPERIT EX AERE DATO. DIS PIACULUM DATO.[7]

5. Numa constituit, ut pisces, qui squamosi non essent, ni pollucerent.[8]

6. — ex imputata vite libari vina diis nefas statuit (Numa).[9]

7. — *καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοῦ Νουμᾶ διατέθειται, ὥστε τοὺς ἱερεῖς χαλκαῖς ψαλίσιν, ἀλλ' οὐ σιδηραῖς ἀποκείρεσθαι.*[10]

---

1) *Liv.* 1, 19. — 2) *Cic.* rep. 2, 14. — 3) *Cic.* rep. 5, 3. — 4) *Plin.* h. n. 14, 12. cf. *Cic.* n. 2 cit.: 'apparatum perfacilem voluit — sine impensa, — sumtum removit.' — 5) *Fest.* pellices. — 6) *Fest.* occisum. *Plin.* h. n. 2, 54. — 7) *Fest.* opima. Locum corruptissimum ex emendatione *Hertzbergii* (Phil. 1, 331—9.) dedi, verba nobis tradita infra in Festi epitome proferentur. Verba 'utra voluerit', cum Scaligero interpretanda sunt 'vel maiora vel lactentia.' cf. *Plut.* Marc. 8: *φασὶν, ἐν τοῖς ὑπομνήμασι N. Πομπίλιον καὶ πρώτων ὀπιμίων καὶ δευτέρων καὶ τρίτων μνημονέυειν, τὰ μὲν πρῶτα * τῷ Φερετρίῳ Διὶ κελεύοντα καθιεροῦν, τὰ δεύτερα δὲ τῷ Ἄρεϊ, τὰ δὲ τρίτα τῷ Κυρίνῳ· καὶ λαμβάνειν γέρας, ἀσσάρια τριάκοντα τόν πρῶτον, τὸν δὲ δεύτερον διακόσια, τὸν δὲ τρίτον ἕκατον.* *Serv.* in Virg. Aen. 6, 860. 'prima — Iovi suspendi — secunda Marti, — tertia Quirino.' — 8) *Plin.* h. n. 32, 2, 20. cf. *Fest.* pollucere. — 9) *Plin.* h. n. 14, 12. cf. *Plut.* Numa 14. —*μὴ σπένδειν θεοῖς ἐξ ἀμπέλων ἀτμήτων μηδὲ θύειν ἄτερ ἀλφίτων* (sine farre). — 10) *Lyd.* de mens. 1, 31: 'Id quoque a Numa institutum est, ut sacerdotes aeneis forficibus non ferreis tonderentur'.

8. *Περιλαβὼν ἅπασαν τὴν περὶ τὰ θεῖα νομοθεσίαν γραφαῖς διεῖλεν εἰς ὀκτὼ μοίρας, ὅσαι τῶν ἱερῶν ἦσαν αἱ συμμορίαι.* (*κουρίωνες, φλάμινες, ἡγεμόνες τῶν κελερίων, αὐγόρες, ἑστιάδες, σαλίοι, φετιάλεις, ποντίφικες.*)[1]

9. *Τιμὰς δὲ μεγάλας ἀπέδωκεν αὐταῖς* (*ταῖς ἑστιάσιν*), *ὧν ἔστι καὶ τὸ διαθέσθαι ζῶντος ἐξεῖναι πατρὸς καὶ τἆλλα πράττειν ἄνευ προστάτου.*[2]

b. Familia.

10. — *ἐκ τῶν Νομᾶ — νόμων, ἐν οἷς καὶ οὗτος γέγραπται· ἐὰν πατὴρ υἱῷ συγχωρήσῃ γυναῖκα ἀγαγέσθαι, κοινωνὸν ἐσομένην ἱερῶν τε καὶ χρημάτων κατὰ τοὺς νόμους, μηκέτι τὴν ἐξουσίαν εἶναι τῷ πατρὶ πωλεῖν τὸν υἱόν.*[3]

11. (*Ὁ Νομᾶς*) *τὰ πένθη καθ' ἡλικίας καὶ χρόνους ἔταξεν, οἷον παῖδα μὴ πενθεῖν νεώτερον τριετοῦς, μηδὲ πρεσβύτερον πλείονας μῆνας ὧν ἐβίωσεν ἐνιαυτῶν μέχρι τῶν δέκα, καὶ περαιτέρω μηδεμίαν ἡλικίαν, — ἐφ' ὅσον* (*χρόνον*) *καὶ χηρεύουσιν αἱ τῶν ἀποθανόντων γυναῖκες· ἡ δὲ πρότερον γαμηθεῖσα βοῦν ἐγκύμονα κατέθυεν ἐκείνου νομοθετήσαντος.*[4]

c. Jus publicum.

12. SI QUI HOMINEM LIBERUM DOLO SCIENS MORTI DUIT, PARICIDAS ESTO.[5]

---

1) *Dion.* 2, 63—74. (Omnem de rebus divinis legislationem scriptis complexus in octo divisit partes, quot erant sacerdotum collegia.) — cf. *Liv.* 1, 20: 'Pontificem — legit (Numa), eique sacra omnia exscripta exsignataque adtribuit, quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa sacra fierent —. cetera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subiecit, — ne quid divini iuris — turbaretur.' 2) *Plut.* Numa 10. (Magnos vestalibus dedit honores, inter quos testandi vivo patre ius, et omnia sine tutore agendi.) cf. XII. 5, 1. — 3) *Dion.* 2, 27. (e legibus Numae, in quibus etiam haec est scripta: si pater filio permiserit uxorem ducere, quae ex legibus particeps sit et sacrorum et bonorum, patri non amplius ius esse filium vendendi.) cf. *Plut.* Numa 17. — 4) *Plut.* Numa 12. (Numa officium lugendi secundum aetates constituit, ut puerum trimulo minorem ne quis lugeat, maiorem ne plures menses, quam ille annos vixerit, usque ad decem: nec quemquam ullius aetatis ultra. Per quod spatium viduis quoque a secundis nuptiis abstinendum est; et si qua prius nupserit, bovem foetam immolare debet ex illius lege). cf. *Vat. fr.* 320. 321: 'Lugendi sunt parentes anno, liberi maiores X annorum aeque anno (X mensuum), minores * tot mensibus, quot annorum decesserint usque ad trimatum; minor trimo non lugetur sed sublugetur, minor anniculo neque sublugetur.' — 5) *Fest.* parrici.

13. In Numae legibus cautum est, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis eius in concione offerret arietem.[1]

14. Negat lex regia, mulierem, quae praegnans mortua sit, humari, antequam partus ei excidatur; qui contra fecerit, spem animantis cum gravida peremisse videtur.[2]

15. Aliuta antiqui dicebant pro aliter —; hinc est illud in legibus Numae: SI QUISQUAM ALIUTA FAXIT, IPSOS IOVI SACER ESTO.[3]

16. — *ἡ περὶ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν κτήσεων νομοθεσία· κελεύσας ἑκάστῳ περιγράψαι τὴν ἑαυτοῦ κτῆσιν καὶ στῆσαι λίθους ἐπὶ τοῖς ὅροις, ἱεροὺς ἀπέδειξεν ὁρίου Διὸς τοὺς λίθους. — εἰ δέ τις ἀφανίσειεν ἢ μεταθείη τοὺς ὅρους, ἱερὸν ἐνομοθέτησεν εἶναι τοῦ θεοῦ τὸν τούτων τι διαπραξάμενον.*[4] — qui terminum exarasset, et ipsum et boves sacros esse.[5]

17. *Τῶν δὲ ἄλλων αὐτοῦ πολιτευμάτων ἡ κατὰ τέχνας διανομὴ τοῦ πλήθους μάλιστα θαυμάζεται. — Ἦν δὲ ἡ διανομὴ κατὰ τὰς τέχνας αὐλητῶν, χρυσοχόων, τεκτόνων, βαφέων, σκυτοτόμων, σκυτοδεψῶν, χαλκέων, κεραμέων. τὰς δὲ λοιπὰς τέχνας εἰς ταὐτὸ συναγαγὼν ἓν αὐτῶν ἐκ πασῶν ἀπέδειξε σύστημα· κοινωνίας δὲ καὶ συνόδους καὶ θεῶν τιμὰς ἀποδοὺς ἑκάστῳ γένει πρεπούσας,* —.[6]

18. — Numa (anno Romuli)[7] L dies addidit, ut in CCCLIIII dies, quibus XII lunae cursus confici credidit, annus extenderetur; atque his L a se additis adiecit alios VI, retractos illis VI mensibus qui XXX habebant dies, — factosque LVI dies in duos novos menses pari ratione divisit: ac — priorem Ianuarium nuncupavit primumque anni esse voluit, — secundum dicavit Februo deo. — Paulo post Numa in honorem inparis numeri[8] — unum adiecit diem, quem Ianuario dedit —. Ian. igitur Apr. Iun. Sext. Sept. Nov. Dec. XXVIIII censebantur diebus; — Mart. Mai. Quin. et Oct. dies XXX possidebant, — Febr. XXVIII retinuit dies.[9]

---

1) *Serv* in Virg. buc. 4, 43. ('et natis.' 'caut.') cf. georg. 3, 387: 'apud maiores homicidii poenam noxius arietis damno luebat, quod in regum legibus legitur.'— 2) *Dig.* 11, 8, 2. — 3) *Fest.* aliuta. — 4) *Dion.* 2, 74. (de terminis agrorum legislatio: iubens, unumquemque circumscribere agrum suum et lapides in finibus ponere, lapides illos Iovi Terminali sacros esse destinavit: si quis vero terminos eiecerit loco ve moverit, deo sacrum esse qui fecerit, sanxit. — 5) *Fest.* termino. — 6) *Plut.* Numa 17. (Prae ceteris eius institutis maximam admirationem habet populi per artificia centuriatio; haec vero fuit: tibicinum, aurificum, fabrorum, tinctorum, sutorum, coriariorum, aerariorum, figulorum: reliquas artes in unum coëgit unumque ex iis omnibus fecit corpus; consortia, concilia et sacra cuique parti attribuens consentanea.) — 7) cf. Rom. 5. — 8) — 'impar numerus magis faustus habebatur.' *Cens.* d. nat. 20, 4. — 9) *Macr.* sat. 1, 13, 1—7. *Cens.*

19. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.[1]

III. TULLUS HOSTILIUS.

1. (Tullus) constituit ius, quo bella indicerentur, quod — sanxit fetiali religione, ut omne bellum, quod denuntiatum indictumque non esset, id iniustum esse atque impium iudicaretur.[2]

2. Rex (Tullus) — 'Duumviros,' inquit, 'qui Horatio perduellionem iudicent, secundum legem facio.' Lex horrendi carminis erat: 'Duumviri perduellionem iudicent; si a duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito, infelici arbori reste suspendito, verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium.'[3]

3. — *ἔστι δὲ καὶ νόμος * δι' ἐκεῖνο (τῶν Ὁρατίων) κυρωθεὶς τὸ πάθος, ᾧ καὶ εἰς ἐμὲ χρῶνται, — κελεύων, οἷς ἂν γένωνται τρίδυμοι παῖδες, ἐκ τοῦ δημοσίου τὰς τροφὰς τῶν παίδων χορηγεῖσθαι μέχρι ἥβης.*[4]

4. — *τοῖς ἑταίροις αὐτοῦ (τοῦ Μεττίου) καὶ συνειδόσι τὴν προδοσίαν αὐτοῦ δικαστήρια ὁ βασιλεὺς (Τύλλος) καθίσας τοὺς ἁλόντας ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν τῶν λειποτακτῶν τε καὶ προδοτῶν νόμον ἀπέκτεινεν.*[5]

5. Addidit Claudius, sacra ex legibus Tulli regis piaculaque *(propter sororium Silani incestum)* — per pontifices danda.[6]

IIII. ANCUS MARCIUS.

1. a. — *συγκαλέσας τοὺς ἱεροφάντας καὶ τὰς περὶ τῶν ἱερῶν συγγραφὰς, ἃς Πομπίλιος συνεστήσατο, παρ' αὐτῶν λαβὼν ἀνέγραψεν εἰς δέλτους, καὶ προὔθηκεν ἐν ἀγορᾷ πᾶσι τοῖς βουλομένοις σκοπεῖν.*[7]
b. — sacra publica, ut ab Numa instituta erant, — ex commentariis regis pontificem, in album elata, proponere in publico iubet.[8]

---

d. nat. 20, 4: 'Postea sive a Numa, ut ait Fulvius, sive, ut Iunius, a Tarquinio (Superbo?) 12 facti sunt menses et dies 355.' (De Tarqu. v. *Huschke.* röm. Stud. 1, 51. 54. 59.) cf. *Liv.* 1, 19. *Ovid.* fast. 1, 44. *Plut.* Numa 18. 19. qu. rom. 19. *Solin.* 1, 37—39: 'quoniam ratio illa ante Numam a lunae cursu discreparet, lunari computatione annum peraequarunt, quinquaginta et uno die auctis.'

1) *Liv.* 1, 19. — 2) *Cic.* rep. 2, 17. — 3) *Liv.* 1, 26. — 4) *Dion.* 3, 22. (Lex lata est propter illum casum, iubens, si cui trigemini nascerentur filii, de publico alimenta ad pubertatem usque suppeditari.) — 5) *Dion.* 3, 30. (sociis et proditionis consciis iudicia rex constituit et convictos ex lege de desertoribus et proditoribus interfecit.) — 6) *Tac.* ann. 12, 8. Pertinere videtur ad pia piacula Horatiis pro caede sororia iniuncta. *Liv.* 1, 26 i. f. — 7) *Dion.* 3, 36. cf. supra p. 2 n. 12. — 8) *Liv.* 1, 32.

2. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicae caerimoniae proderentur, nec gererentur solum sed etiam indicerentur bella aliquo ritu, ius ab antiqua gente Aequiculis, quod nunc fetiales habent, descripsit, quo res repetuntur.[1]

V. TARQUINIUS PRISCUS.

1. Tarquinius — ut de suo imperio legem tulit, principio duplicavit * pristinum patrum numerum, et antiquos patres 'maiorum gentium' appellavit, quos priores sententiam rogabat, a se adscitos 'minorum.'[2]

2. — *οἱ πρέσβεις (τῶν Τυῤῥηνῶν) — παρῆσαν — τὰ σύμβολα τῆς ἡγεμονίας, οἷς ἐκόσμουν αὐτοὶ τοὺς σφετέρους βασιλεῖς, κομίζοντες στέφανόν τε χρύσεον, καὶ θρόνον ἐλεφάντινον, καὶ σκῆπτρον ἀετὸν ἔχον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, χιτῶνά τε πορφυροῦν χρυσόσημον καὶ περιβόλαιον πορφυροῦν ποικίλον. — Ταύταις ταῖς τιμαῖς ὁ Ταρκύνιος οὐκ εὐθὺς ἐχρήσατο λαβών, ὡς οἱ πλεῖστοι γράφουσι τῶν Ῥωμαϊκῶν συγγραφέων, ἀλλ' ἀποδοὺς τῇ τε βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ τὴν διάγνωσιν, εἰ ληπτέον αὐτά, ἐπειδὴ πᾶσι βουλομένοις ἦν, τότε προσεδέξατο.*[3]

VI. SERVIUS TULLIUS.

1. Censum * instituit, — classes centuriasque et * ordinem ex censu descripsit.[4]

2. — *τῷ δὲ μὴ τιμησαμένῳ τιμωρίαν ὥρισε τῆς τε οὐσίας στέρεσθαι, καὶ αὐτὸν μαστιγωθέντα πραθῆναι.*[5]

3. *Ὁ δὲ Τύλλιος καὶ τοῖς ἐλευθερουμένοις τῶν θεραπόντων — μετέχειν τῆς ἰσοπολιτείας ἐπέτρεψε. κελεύσας γὰρ ἅμα τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἐλευθέροις καὶ τούτους τιμήσασθαι τὰς οὐσίας, εἰς φυλὰς κατέταξεν αὐτοὺς τὰς κατὰ τὴν πόλιν τέτταρας ὑπαρχούσας, — καὶ πάντων ἀπέδωκε τῶν κοινῶν αὐτοῖς μετέχειν, ὧν τοῖς ἄλλοις δημοτικοῖς.*[6]

---

1) *Liv.* 1, 32. cf. leg. *Tull.* 1. — 2) *Cic.* rep. 2, 20. cf. *Liv.* 1, 35. *Dion.* 3, 67. *Walter*, R. G. § 20. n. 14. — 3) *Dion.* 3, 61. 62. (Legati Etruscorum aderant insignia imperii, quibus ipsi reges suos ornabant, portantes, coronam auream, sellam eburneam, sceptrum aquila ornatum, tunicam purpuream aureo clavo praetextam, togam purpuream picturatam. T. tamen his honoribus non statim usus est, ut plerique scriptorum Rom. scribunt, sed senatus populique arbitrio permittens, an recipiendi honores essent, tum demum cum omnes consensissent, eos accepit.) Etiam XII lictores Dion. hic refert, quos iam a Romulo sumptos *Liv.* 1, 8 et *Plut.* Rom. 26 tradunt. cf. *Rubino*, Gesch. 396. — 4) *Liv.* 1, 42. — 5) *Dion.* 4, 15. (incensis poenam constituit, bonis privari et virgis caesos venum dari.) — 6) *Dion.* 4, 22. (Tull. servis manumissis civitatem adipisci concessit; iubens enim una cum ingenuis

4. — *τοὺς νόμους τούς τε συναλλακτικοὺς καὶ τοὺς περὶ τῶν ἀδικημάτων ἐπεκύρωσε ταῖς φράτραις· ἦσαν δὲ πεντήκοντά που μάλιστα τὸν ἀριθμόν.*[1]

5. — *ἐκεῖνος διελὼν ἀπὸ τῶν ἰδιωτικῶν (ἐγκλημάτων) τὰ δημόσια, τῶν μὲν εἰς τὸ κοινὸν φερόντων ἀδικημάτων αὐτὸς ἐποιεῖτο τὰς διαγνώσεις, τῶν δὲ ἰδιωτικῶν ἰδιώτας ἔταξεν εἶναι δικαστὰς, ὅρους καὶ κανόνας αὐτοῖς τάξας, οὓς αὐτὸς ἔγραψε νόμους.*[2]

6. In Servi Tulli (*legibus*) haec est: SI PARENTEM PUER VERBERIT, AST OLLE PLORASSIT, PUER DIVIS PARENTUM SACER ESTO.[3]

VII. TARQUINIUS SUPERBUS.

(*Ὁ Ταρκύνιος*) *τοὺς*νόμους τοὺς ὑπὸ Τυλλίου γραφέντας — περὶ τὰ συμβόλαια πάντας ἀνεῖλε· καὶ οὐδὲ τὰς σανίδας, ἐν αἷς ἦσαν γεγραμμένοι, κατέλιπεν, ἀλλὰ καὶ ταύτας καθαιρεθῆναι κελεύσας ἐκ τῆς ἀγορᾶς διέφθειρεν.*[4]

CAPUT II.

LEGES XII TABULARUM.[5]

C. Terentilius Arsa tribunus plebis *anno (292) fuit. Is — maxime in consulare imperium, tanquam nimium nec tolerabile liberae civitati, invehebatur: — 'duos pro uno dominos acceptos* infinita potestate, qui *effrenati ipsi omnes metus legum — verterent in plebem; quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut V viri creentur legibus de imperio consulari scribendis.' (cap. 10.) Anno deinde insequenti (293) lex Terentilia a toto relata collegio novos aggressa consules est. (11.) — patres in lege, quae per omnes comitiales dies fere-

omnibus etiam libertos censeri, in quatuor tribus urbanas eos distribuit, — eosque ad omnia publica munia aeque admisit ac ceteros plebeios.)

1) *Dion.* 4, 13. (leges cum de contractibus tum de delictis ad curias tulit, erant autem numero ut plurimum quinquaginta.) — 2) *Dion.* 4, 25. (ille iudiciis publicis separatis a privatis ipse quidem de publicis criminibus suscepit cognitionem, rebus privatis vero iudices privatos praeposuit, quibus normas et regulas constituit legibus a se conscriptas.) — 3) *Fest.* plorare. (supra p. 6. n. 13.) — 4) *Dion.* 4, 43. (Tarqu. leges a Tullio scriptas de contractibus omnes sustulit, et ne tabulas quidem, in quibus erant scriptae, reliquit, sed has quoque ex foro summoveri iussas delevit.) cf. *Dion.* 5, 2: (*Βροῦτος καὶ Κολλατῖνος*) *τοὺς νόμους τοὺς περὶ τῶν συμβολαίων, τοὺς ὑπὸ Τυλλίου γραφέντας, — οὓς ἅπαντας κατέλυσε Ταρκύνιος, ἀνενεώσαντο* (renovarunt). — 5) Praemissa historia originis XII tab., e *Liv.* 3, 9—57 excerpta. cf. *Dion.* 10, 1—60, *Pompon.* in D. 1, 2, 2, 3. 4. 24.

batur, impedienda gerebant. (14.) — per totum annum (293) artibus lex elusa est. (15.) Nihil novi novus annus (294) adtulerat; legis ferendae aut accipiendae cura civitatem tenebat. (17.) — nec lex tamen ferri — potuit. (21.) — SCtum fit, ut 'neque tribuni legem eo anno ferrent, neque' *etc.* (24.) — tribuni (295), — comitia quaestores habere de reo (Volscio), nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. (25.) — consules facti (296) duas residuas anni prioris causas exceperunt, — legem — impediebant, —. Cum — tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem, ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium inire. Hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. (29.) — Extremo anno agitatum de lege a tribunis est; sed, — ne quid ferretur ad populum patres tenuere. (30.) — initio anni (297), cum foris otium esset, domi seditiones — eadem lex faciebat, ulteriusque ventum foret, adeo exarserant animi, ni *etc.* (31.) Domi (298) * otium fuit. — sequente anno (299) (tribuni) legem omnibus contionibus suis celebrant. — novi consules — aiebant, 'et plebem et tribunos legem ferre non posse.' Tum abiecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus: 'finem tandem certaminum facerent. — communiter legum latores et ex plebe et ex patribus, qui utrisque utilia ferrent quaeque aequandae libertatis essent, sinerent creari.' Rem non adspernabantur patres: laturum leges neminem nisi ex patribus, aiebant. Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet, missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus, iussique inclitas leges Solonis describere et aliarum Graeciae civitatium instituta mores iuraque noscere. (32.) — quietus annus (301) — silentio tribunorum, quod * legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio praebuit. — Iam (302) redierant legati cum Atticis legibus. Eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari X viros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebei, controversia aliquamdiu fuit; postremo concessum patribus. (33.) Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, * mutatur forma civitatis ab consulibus ad Xviros, —. Decemviri creati Appius Claudius *etc.* (34.) Tum (303) legibus condendis opera dabatur; ingentique hominum exspectatione propositis X tabulis, populum ad contionem advocaverunt: — 'se — omnibus, summis infimisque, iura aequasse' *etc.* — Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite editos satis correctae viderentur, centuriatis comitiis X tabularum

leges perlatae sunt, quae nunc quoque in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo fons omnis publici privatique est iuris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adiectis absolvi posse velut corpus omnis Romani iuris. Ea exspectatio — desiderium Xviros iterum creandi fecit. (37.) Iam et processerat pars maior anni (304) et duae tabulae legum ad prioris anni X tabulas erant adiectae, nec quidquam iam supererat, si eae quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu reipublicae opus esset. — (57.) Priusquam urbem egrederentur (consules a. 306) leges decemvirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in aes incisas in publico proposuerunt. Suntqui iussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant.[1]

TABULA I.

1. SI IN IUS VOCAT, ITO. NI IT, ANTESTAMINO: IGITUR EM CAPITO.[2] 2. SI CALVITUR PEDEMNE STRUIT, MANUM ENDO IACITO.[3] 3. SI MORBUS AEVITASVE VITIUM ESCIT, QUI IN IUS VOCABIT IUMENTUM DATO. SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO.[4]

4. ADSIDUO VINDEX ADSIDUUS ESTO; PROLETARIO IAM CIVI QUIS VOLET VINDEX ESTO.[5]

1) Quaenam postea XII tabularum fuerint fata, quomodo capta a Gallis urbe interierint, num postea restitutae sint, quomodo temporum decursu textus earum sit mutatus, quinam apud veteres iis extiterint interpretes, haec omnia optime exposuit *Rudolfus Schoell*, legis XII tab. reliquiae 1866. p. 1—39. Quinam vero nostra aetate inde a saec. XVI colligendis et restituendis XII tab. reliquiis operam dederint scriptores, enarravit *H. Dirksen*, Uebersicht d. bisher. Versuche z. Kritik u. Herstellung d. Textes d. XII Taf. Fragmente. 1824. Qui quidem et ipse rationem et viam, quae esset ingredienda, novam constituit tantaque eruditione absolvit, ut omnes qui post eum XII tab. ediderint, in eo substiterint pauca addentes vel emendantes. Plane hoc unum omnino abfuit, ut legitima XII tab. verba, si quae tradita nobis sunt, ex artis philologicae ratione sub examen revocarentur, id quod scite perfecit Schoellius l. l., quem in plerisque secutus sum, quibusdam exceptis, quae ex iuris ratione diiudicanda sunt. Quod constituit Dirk. systema XII tab., licet omni exceptione non utique sit maius, nec Sch. mutare voluit, ne modus citandi turbaretur, nec ego volui. — 2) *Porph.* ad Hor. Sat. 1, 9, 65. — cf. *Cic.* de leg. 2, 4, 9: 'A parvis, Quinte, didicimus 'si in ius vocat' atque eiusmodi leges alias nominare.' *Auct. ad Herenn.* 2, 13: 'Lege ius est id, quod iussu populi sancitum est, quod genus: ut in ius eas, quom voceris.' *Non.* calvitur. *Fest.* igitur. em. — 3) *Fest.* struere. cf. *Non.* calvitur. *Fest.* pedem. Dig. 50, 16, 233 pr. — 4) *Gell.* 20, 1, 24—30. cf. *Non.* arcera. *Varro*, de l. l. 5, 140. *Fest.* escit. — 5) *Gell.* 16, 10, 5. cf. *Cic.* top. 2, 10: 'Cum lex assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim est assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab aere dando.' *Non.* proletarii. *Fest.* assiduus. vindex. Dig. 2, 4, 22, 1; 50, 17, 234.

5. NEX . . . FORTI SANATI . . .[1]

6.[2] REM UBI PACUNT,[3] ORATO. 7. NI PACUNT,[4] IN COMITIO AUT IN FORO ANTE MERIDIEM[5] CAUSSAM COICIUNTO.[6] COM PERORANTO[7] AMBO PRAESENTES. 8. POST MERIDIEM PRAESENTI LITEM ADDICITO.

9. SI AMBO PRAESENTES, SOL OCCASUS SUPREMA[8] TEMPESTAS ESTO.

10. — cum proletarii et adsidui et sanates et 'vades' et 'subvades' et XXV asses et taliones, — evanuerint, omnisque illa XII tabularum antiquitas — lege Aebutia lata consopita sit, studium — praestare debeo*legum vocumque earum, quibus utimur.[9]

TABULA II.

1. — de rebus M aeris plurisve D assibus, de minoris[*vero*]L assibus sacramento contendeb[*atur*]: nam[*ita*] lege XII tab. cautum erat. [*At si de libertate*] hominis [*contro*]versia erat, etsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contendere[*tur*], ea[*dem*] lege cautum est.[10]

2 . . . MORBUS SONTICUS[11] . . AUT STATUS DIES CUM HOSTE[12] . .

---

1) *Fest.* sanates. forctes. horctum. cf. *Gell.* 16, 10, 8. (infra Fr. 10.) De restituendo hoc loco v. infra Festum v. sanates. — 2) Fr. 6—9 v. *Auct. ad Herenn.* 2, 13, 20. *Gell.* 17, 2, 10. — 3) *Prisc.* de arte gramm. 10, 5, 32; 'antiqui 'pago' quoque dicebant pro 'paciscor.' — 4) *Scaurus*, de orthogr. ed. *Putsch* p. 2253: 'Testes sunt XII tab., ubi est 'ni pacunt,' — quod male quidam per C enuntiant: est enim praepositum eius 'pepigi' a 'pango,' ut 'tango tetigi,' non 'paxi,' ut a 'dico' dixi.' *Quinct.* inst. or. 1, 6: 'cum in XII tab. legeremus 'ni ita pagunt.' — 5) *Cens.* de die nat. 23: 'in XII tab. nusquam nominatas horas invenies, — sed 'ante meridiem,' eo videlicet quod partes diei bifariam tum divisi meridies discernebat.' *Plin.* h. n. 7, 60, 212: 'XII tab. ortus tantum et occasus nominantur, post aliquot annos adiectus est meridies, accenso consulum id pronuntiante, cum a curia inter rostra et Graecostasin prospexisset solem; a columna Maenia ad carcerem inclinato sidere supremam pronuntiabat; sed hoc serenis tantum diebus usque ad primum Punicum bellum.' 6) *Gai.* 4, 15: 'antequam causam perorarent, solebant breviter rem exponere, quae dicebatur causae coniectio.' *Non.* coicere. *Ps. Asc.* in Cic. Verr. 2, 1, 27. — 7) 'Com' ut Graecorum σύν, = una, secum, invicem. *Sch.* 102. Alia coniecturat *Huschke* röm. Stud. 1, 314. — 8) *Fest.* suppremum. *Macr.* sat. 1, 3, 14: 'suprema tempestas,' hoc est diei novissimum tempus, sicut expressum est in XII tab. 'Solis occasus' *etc.* *Cens.* de die nat. 24: 'plurimi 'supremam' post occasum solis esse existimant, quia est in XII tab. scriptum sic 'Solis' *etc.* *Varro*, de l. l. 6, 5; 7, 51. *Plin.* supra n. 5 cit. — 9) *Gell.* 16, 10, 8. cf. *Gai.* 4, 184. — 10) *Gai.* 4, 14. — 11) *Dig.* 2, 11, 3, 2. cf. *Dig.* 42, 1, 60; 50, 16, 113. *Gell.* 20, 1, 27: 'morbum vehementiorem, vim graviter nocendi habentem, legum istarum scriptores — sonticum appellant.' *Fest.* sonticum. — 12) *Cic.* de off. 1, 12, 37: 'Hostis apud maiores nostros is dicebatur,

QUID HORUM FUIT VITIUM IUDICI ARBITROVE REOVE, EO DIES DIFFENSUS ESTO.[1]

3. CUI TESTIMONIUM DEFUERIT, IS TERTIIS DIEBUS OB PORTUM OBVAGULATUM ITO.[2]

TABULA III.

1.[3] AERIS CONFESSI REBUSQUE IURE IUDICATIS XXX DIES IUSTI SUNTO.[4] 2. POST DEINDE MANUS INIECTIO ESTO.[5] IN IUS DUCITO. 3. NI IUDICATUM FACIT AUT QUIS ENDO EO[6] IN IURE VINDICIT, SECUM DUCITO. VINCITO AUT NERVO AUT COMPEDIBUS. XV PONDO NE MINORE,[7] AUT SI VOLET MAIORE[7] VINCITO. 4. SI VOLET SUO VIVITO. NI SUO VIVIT, QUI EUM VINCTUM HABEBIT, LIBRAS FARRIS ENDO DIES DATO. SI VOLET PLUS DATO.

5. Erat autem ius interea paciscendi, ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad praetorem in comitium producebantur, quantaeque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant.

6. TERTIIS NUNDINIS PARTIS SECANTO. SI PLUS MINUSVE SECUERUNT, SE FRAUDE ESTO.[8]

7. ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS [*esto*].[9]

TABULA IIII.

1. . . . cito ablegatus (letatus? necatus?) tamquam ex XII tab. insignis ad deformitatem puer.[10]

---

quem nunc peregrinum dicimus. Indicant XII tab.: 'Aut status' *etc.* itemque: 'Adversus' *etc.* cf. *Fest.* status. *Dig.* 50, 16, 234 pr. Ad iuramentum militare pertinent: *Gell.* 16, 4, 4., *Plaut.* Curc. 1, 1, 4: 'status condictus cum hoste intercedit dies.'

1) *Fest.* reus. — 2) *Fest.* portum. vagulatio. — 3) Fr. 1—6 v. *Gell.* 20, 1, 42—50. 4) *Gell.* 15, 13, 11. 'Confessi aeris, de quo facta confessio est, in XII tab. scriptum his verbis: 'Aeris' *etc.* *Sch.* p. 106 verba 'rebusque iure' delenda et 'aeris confessi iudicatis' coniungenda censet, oblitus ut videtur, confessum iudicari non posse in iure romano. — 5) De manus iniectione cf. *Gai.* 4, 21. — 6) 'In eo vindicit' sicut 'in re vindicare' apud *Gell.* 20, 10, 7. 9. *Sch.* 92. — 7) Ita codd. *Gell.* omnes, quod defendit *Puchta*, inst. § 179 not. i. Verba permutanda plerique censent. *Huschke*, nexum. p. 83, n. 100. — 8) *Gell.* 20, 1, 19: 'de immanitate illa secandi partiendique humani corporis — piget dicere. Quid—efferatius, — quam quod membra — laniatu distrahebantur, sicuti nunc bona venum distrahuntur?' *Quinct.* 3, 6, 84. 'in XII tab. debitoris corpus inter creditores dividi licuit, quam legem mos publicus repudiavit.' *Tertull.* apol. 4: 'iudicatos in partes secari a creditoribus leges erant: consensu tamen publico crudelitas postea erasa est.' *Dio Cass.* fragm. 12: *τοῦτο μὲν εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐνενόμιστο, ἀλλ' οὔ τί γε καὶ ἔργῳ ποτὲ ἐγεγόνει.* — 9) *Cic.* de off. 1, 12, 37. (v. tab. 2, 2. n. 12.) *Varro*, de l. l. 5, 3. — 10) *Cic.* de leg. 3, 8, 19. cf. Leg. Rom. 11.

2. Si pater filium ter venum duuit filius a patre liber esto.[1]

3. Illam suam suas res sibi habere iussit, ex XII tab. claves ademit, exegit.[2]

4.... comperi, feminam — in undecimo mense post mariti mortem peperisse, factumque esse negotium, quasi marito mortuo postea concepisset, quoniam decemviri in decem mensibus gigni hominem, non in undecimo scripsissent.[3]

TABULA V.

1. — veteres* voluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, — in tutela esse, — exceptis virginibus Vestalibus, quas — liberas esse voluerunt: itaque etiam lege XII tab. cautum est.[4]

2. Mulieris, quae in agnatorum tutela erat, res mancipi usu capi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore auctore traditae essent, et ita lege XII tab. cautum erat.[5]

3. Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.[6]

4. Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto.[7] 5. Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento.[8]

6. Quibus testamento* tutor datus non sit, iis ex lege XII agnati sunt tutores.[9]

---

1) *Ulp.* 10, 1. — cf. *Gai.* 1, 132; 4, 79. Leg. Romuli 10. *Dion.* 2, 27: '*τοῦτον τὸν νόμον — οἱ δέκα ἄνδρες ἅμα τοῖς ἄλλοις ἀνέγραψαν νόμοις, καὶ ἔστιν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν*δώδεκα δέλτων.*' Quem Dion. locum, unde Dirksenius totam Romuli de patria potestate legem in XII receptam esse collegerat ad solam venditionem filiorum pertinere recte monet *Sch.* p. 52. De forma fut. II 'duuit' v. *Schoell.* p. 83 sqq. — 2) *Cic.* Philipp. 2, 28, 69. Hanc legem a Dirksenio exclusam merito restituit *Sch.* 57. cf. *Gai.* l. III ad XII, in D. 48, 5, 43: 'Si ex lege repudium missum non sit.' — 3) *Gell.* 3, 16, 12. cf. *D.* 38, 16, 3, 11: 'post X menses mortis natus.' — 4) *Gai.* 1. 144—5. cf. Leg. Num. 9. *Gai.* 1, 157: 'olim*quantum ad legem XII tab. attinet, etiam feminae agnatos habebant tutores.' — 5) *Gai.* 2, 47. — 6) *Ulp.* 11, 14. cf. *Cic.* de inv. 2, 50, 148: 'Paterfamilias uti super familia pecuniaque sua legassit.' *Paulus* in D. 50, 16, 53, pr.: 'super pecuniae tutelaeve suae.' *Gai.* 2, 224: 'Uti legassit suae rei.' Inst. 2, 22 pr. D. 50, 16, 120. *Huschke*, Rh. Mus. Iur. 7, 59. — 7) *Ulp.* 26, 1. (*Coll.* 16, 4.) cf. *Dig.* 50, 16, 162, pr. 195, 1. 220, pr.; 28, 2, 9, 2. *Cic.* de inv. 2, 50: 'Si pater familias intestato moritur, familia pecuniaque eius agnatum gentiliumque esto.' — 8) *Ulp. in Coll.* 16, 4, 1. cf. *Gai.* 3, 17. *Cic.* de inv. n. 7. cit. — 9) *Gai* 1, 155. cf. *Ulp.* 11, 3. *Dig.* 26, 4. 5, pr.

7. a. SI FURIOSUS ESCIT, ADGNATUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO.[1] b.... AST EI CUSTOS NEC ESCIT ...[2] c. Lege XII tab. prodigo interdicitur bonorum suorum administratio. — Lex XII tab. furiosum itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum.[3]

8. Civis Romani liberti hereditatem lex XII tab. patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit.[4] — Cum de patrono et liberto loquitur lex, EX EA FAMILIA, inquit, IN EAM FAMILIAM.[5]

9. Ea, quae in nominibus sunt, — ipso iure in portiones hereditarias ex lege XII tab. divisa sunt. — ex lege XII tab. aes alienum hereditarium pro portionibus quaesitis singulis ipso iure divisum (est).[6]

10. Haec actio (familiae erciscundae) proficiscitur e lege XII tabularum.[7]

TABULA VI.

1. CUM NEXUM FACIET MANCIPIUMQUE, UTI LINGUA NUNCUPASSIT, ITA IUS ESTO.[8]

1a. Pomponius *putat, non posse ad *tempus deduci (usumfructum) nec per in iure cessionem nec per mancipationem, sed tantum transferri ipsum posse. Ego didici, et deduci ad tempus posse, quia et mancipationem et in iure cessionem lex XII tab. confirmat.[9]

2. — cum ex XII tab. satis esset, ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui infitiatus esset, dupli poenam subiret, —[10]

3. — usus auctoritas fundi biennium est, — in lege aedes non appellantur, et sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus.[11]

4. — lege XII tab. cautum erat, si qua nollet (usu) in manum

1) *Cic.* de inv. 2, 50: 'Lex: si furiosus' *etc.* cf. *Cic.* ad Her. 1, 13. de rep. 3, 33, 45: 'cum furiosorum bona legibus in adgnatorum potestate sint.' *Cic.* tusc. 3, 5. 11: 'non est scriptum 'si insanus,' sed 'si furiosus' escit.' *Dig.* 50, 16, 53, pr. 2) *Fest.* nec. *Schoell* p. 109 haec verba cum *Marcilio* inserit Fr. 7a. post 'escit;' at 'custode' fieri non potuit, ut agnatorum potestas excluderetur, nam quod Marc. custodem intelligit patrem, nihili est; ad aliam igitur rem spectent haec verba necesse est, fortasse ad delicta furiosi. — 3) *Dig.* 27, 10, 1. *Ulp.* 12, 2. *Sch.* silentio praeterit prodigum, expresse autem de eo cautum fuisse, loci citt. aperte indicant. — 4) *Ulp.* 29, 1. — 5) *Ulp.* in D. 50, 16, 195, 1. cf. *Inst.* 1, 17. *Gai.* 3, 40. — 6) *Cod.* 3, 36, 6; 2, 3, 26. Tam de activa quam de passiva obligatione caverunt XII tab. cf. *Dig.* 10, 2, 25, 9. 13. — 7) *Gai.* in D. 10, 2, 1, pr. cf. *Fest.* erctum. — 8) *Fest.* nuncupata. cf. *Varro*, de l. l. 6, 60. *Cic.* de orat. 1, 57. — 9) *Vat. fr.* 50. — 10) *Cic.* de off. 3, 16, 65. — 11) *Cic.* top. 4, 23. cf. *Cic.* pro Caec. 19, 54: 'Lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium.'

mariti convenire, ut quotannis trinoctio abesset atque ita usum cuiusque anni interrumperet.[1]

5. — de qua re disceptatur in iure, — cum adversario simul manu prendere et in ea re — vindicare, id est vindicia. Correptio manus in re atque in loco praesenti apud praetorem ex XII tab. fiebat, in quibus ita scriptum est: SI QUI IN IURE MANUM CONSERUNT.[2]

6. Advocati (Virginiae) — postulant, ut (Ap. Claudius) — lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem.[3]

7. TIGNUM IUNCTUM AEDIBUS VINEAVE E CONCAPI NE SOLVITO.[4]

8. Lex XII tab. neque solvere permittit tignum — iunctum neque vindicare, — sed in eum, qui convictus est iunxisse, in duplum dat actionem.[5]

9. Sarpiuntur vineae, i. e. putantur, ut in XII: 'QUANDOQUE SARPTA, DONEC DEMTA ERUNT' ...[6]

TABULA VII.

1. XII tabularum interpretes 'ambitum' parietis circuitum describunt. — Ambitus * dicitur circuitus aedificiorum, patens * pedes duos et semissem. — Sestertius duos asses et semissem (valet), — lex * XII tab. argumento est, in qua duo pedes et semis 'sestertius pes' vocatur.[7]

2. Sciendum est in actione fin. regund. illud observandum esse, quod (in XII tab.) ad exemplum quodammodo eius legis scriptum est, quam Athenis Solonem dicitur tulisse. Nam illic ita est: *Ἐάν τις αἱμασιάν etc.*[8]

3. In XII tab. — nusquam nominatur villa, semper in significatione ea 'hortus,' in horti vero 'heredium.'[9] — [*Tugu*]ria, a tecto, appellantur[*domicilia rusticorum*] sordida... quo nomine [*Messalla in explana*]tione XII ait etiam . . .[*signifi*]cari.[10]

4. — usus capionem XII tab. intra V pedes esse noluerunt.[11]

5. 'SI IURGANT' inquit (lex XII). — iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare.[12] — ex XII tres arbitri fines regemus.[13]

---

1) *Gai.* 1, 111. cf. *Gell.* 3, 2, 13: 'trinoctium, quod (mulier) abesse a viro usurpandi causa ex XII tab. deberet.' — 2) *Gell.* 20, 10, 7, 8. — 3) *Liv.* 3, 44. cf. *Dig.* 1, 2, 2, 24. *Fest.* vindiciae. — 4) *Fest.* tignum. (cf *Dig.* 47, 3, 1.) *Fest.*: 'et concapit;' *Huschke*: 'sei concapit;' *Mueller* et *Schoell*: 'e concapi;' *Mommsen* 'e compage.' — 5) *Ulp.* in D. 47, 3, 1 pr. cf. *D.* 6, 1, 23, 6. — 6) *Fest.* sarpiuntur. cf. *Schoell*, p. 106—7. ibique citt. — 7) *Varro* de l. l. 5, 22. *Fest.* ambitus. *Maec.* de assis distr. 46. — 8) *Gai.* l. IV ad XII tab. in D. 10, 1, 13. — 9) *Plin.* h. n. 19, 4, 50. *Fest.* hortus. heredium. — 10) *Fest.* tuguria. cf. *Dig.* 50, 16, 180. — 11) *Cic.* de leg. 1, 21, 55. — 12) *Cic.* de rep. 4, 8. cf. *Non.* iurgium. — 13) *Cic.* de leg. 1, 21, 55.

6. Viae latitudo ex lege XII tab. in porrectum octo pedes habet, in anfractum, i. e. ubi flexum est, sedecim.[1]

7. VIAM MUNIUNTO: NI SAM DELAPIDASSINT, QUA VOLET IUMENTA AGITO.[2]

8. a. — verba legis XII tab. veteres interpretati sunt: 'SI AQUA PLUVIA NOCET,' id est 'si nocere poterit.'[3] b. Si per publicum locum rivus aquae ductus privato nocebit, erit actio privato ex lege XII tab., ut noxa domino sarciatur.[4]

9. a. — lex XII tab. efficere voluit, ut XV pedes altius rami arboris circumcidantur.[5] — b. Si arbor ex vicini fundo vento inclinata in tuum fundum sit, ex lege XII tab. de adimenda ea* agere potes.[6]

10. Cautum est* lege XII tab., ut glandem in alienum fundum procidentem liceret colligere.[7]

11. Venditae* et traditae(res) non aliter emtori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato; quod cavetur* lege XII tab.[8]

12. Sub hac conditione liber esse iussus, 'si ccIↃↃ heredi dederit,' etsi ab herede abalienatus sit, emtori dando pecuniam ad libertatem perveniet: idque lex XII tab. iubet.[9]

TABULA VIII.

1. — quaestionis* est, polleantne aliquid verba et incantamenta carminum. — Quid? non et — in XII tab. verba sunt: 'Qui fruges excantassit'.. et alibi: QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT...?[10]

---

1) *Gai.* ad ed. prov. in D. 8, 3.8. cf. *Fest.* viae. *Varro,* de l. l. 7, 15. — 2) *Fest.* viae. Locum vexatissimum expedivit *Mom.* (Fest. p. 85), quem secutus est *Sch.* 59—61. (cf. ZGR. 12, 393. 14, 143.) De forma 'sam' = eam v. *Sch.* p. 61 n. 1. cf. *Cic.* p. Caec. 19: 'si via sit immunita, iubet (lex) qua velit agere iumentum.' *Fest.*: 'delapidata lapide strata.' *Cato* de r. r. 2: 'vilicus — videto, — per ferias potuisse — viam publicam muniri.' — 3) *Pomp.* in D. 40, 7, 21. cf. *Cic.* top. 9: 'aqua pluvia nocens — iubetur ab arbitro coërceri.' — 4) *Ulp.* in D. 43, 8, 5. Perperam *Sch.* coniungit 'aquaeductus.' Pro 'sarc.' lectio vulg. est 'caveatur,' quam emendavit *Mom.* De separando hoc loco a praecedenti v. *Huschke,* Gaius, p. 210. — 5) *Ulp.* in D. 43, 27, 1, 8. cf. *Fest.* sublucare. *Paul.* sent. 5, 6, 13. — 6) *Pomp.* in D. 43, 27, 2. — 7) *Gai.* ad XII in D. 50, 16, 236, 1. — 8) *Inst.* 2, 1, 41. De satisfactione XII iam cavisse merito negat cum aliis etiam *Goldschmidt,* Handelsrecht. § 81 n. 13. (*Varro,* de r. r. 2, 2: 'dominum non mutavit, nisi sit aes adnumeratum.') — 9) *Ulp.* 2, 4. cf. *Fest.* statu liber. *Dig.* 40, 7, 29, 1: 'lex XII tab. 'emtionis' verbo omnem alienationem complexa videretur.' *D.* 40, 7, 25: 'Statuliberos venumdari posse leges XII tab. putaverunt.' — 10) *Plin.* h. n. 28, 2, 10. 17. cf. *Hor.* sat. 2, 1, 82—86: 'Si 'mala' condiderit 'in quem' quis 'carmina,' ius est iudiciumque; — sed bona si quis —?'

2. Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.[1] 3. Manu fustive si os fregit libero, CCC,[si]servo, CL poenam subito. 4. Si iniuriam faxsit, viginti quinque poenae sunto.[2]

5. 'Rupitias'[in] XII significat 'damnum dederit.' — 'Sarcito' in XII Ser. Sulpicius ait significare 'damnum solvito.'[3]

6. Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur, — lex (XII tab.) voluit, aut dari id quod nocuit, aut aestimationem noxiae offerri.[4]

7. — ex lege XII tab. de pastu pecoris, quia*in tuo pascitur — agi posse.[5]

— solventur risu tabulae.' epist. 2, 1, 152: 'lex — 'malo' quae nollet 'carmine' quemquam describi.' — *Acr.* et *Porph.* ad h. ll. interpretantur carmina mala: 'maledica-criminosa-contumeliosa-famosa' et dicunt: 'fustuarium supplicium constitutum erat in auctorem carminum infamium.' *Arnob.* adv. gentes. 4, 34: 'carmen malum' conscribere, quo fama alterius coinquinetur, — decemviralibus scitis evadere noluistis.' *Cic.* de rep. 4, 10, 12: 'XII tab. — capite — sanciendum putaverunt: si quis occentavisset, sive 'carmen' condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri.' tusc. 4, 2: 'XII tab. — 'carmen'*ne liceret fieri ad alterius iniuriam lege sanxerunt.' *Paul.* 5, 4, 6: 'lege XII tab. de famosis 'carminibus.' Quibus ex locis patet, carmen 'malum' et 'famosum' idem esse, scilicet notionem carminis 'mali' decursu temporum a carmine magico in carmen famosum interpretatione conversam esse; unde nec licet, legem de carmine malo separatam a carmine famoso cum lege de 'veneno malo' in Fr. 25 h. t. coniungere, quod quidem fecit cum ceteris etiam *Schoell.*

1) *Fest.* talionis. — cf. *Gell.* 20, 1, 14—18. 33—38: 'Nonnulla — nec consistere — visa sunt, velut illa lex talionis, cuius verba — haec sunt: Si membrum' *etc.* *Prisc.* gram. 6, 13, 69: 'Quidam veterum — 'ossum' proferebant, — Cato tamen 'os' protulit —: 'Si quis membrum rupit aut os fregit, talione proximus cognatus ulciscitur.' *Gai.* 3, 223. — 2) *Fr.* 3 et 4 a *Paulo* exhibentur in *Coll.* 2, 5, 5, loco corruptissimo, de quo v. *Lachmann*, ZGR. 10, 311. *Huschke*, I. A. 556. Gaius 117. *Sch.* p. IX et 73. 77. 78. 141 142. Verba 'poenae sunto' in Fr. 4 confirmantur loco *Festi:* 'Viginti quinque poenae' in XII significat XXV asses.' Verba 'poenam subito' in Fr. 3 an genuina sint, dubitari potest. De re ipsa, non dubia, cf. *Gai.* 3, 323 et *Gell.* 20, 1, 12. 31. 32. — 3) *Fest.* rupitias. sarcito. (M. 265. 322.) Coniungendos esse hos Festi locos, iamdudum communis fuit doctorum opinio. Cum autem constet, in priore vocem 'in,' uncis inclusam, in cod. Farn. scriptam non esse, *Mom.* coniecit, pro 'rupitias' legendum esse 'rupit in,' (vel, ut *Sch.* 96 Scaligerum secutus mavult, 'rupsit in') locumque ad Fr. 3 esse referendum. Rh. Mus. Ph. 15, 464. At Festi interpretationem: 'rupit = damnum dederit,' non convenire cum membro rupto et talione, recte monuit *A. Pernice* (Sachbeschäd. p. 3); abolendae igitur licet sint 'rupitiae' istae, tamen nulla adest ratio, quod sarciendum non iusserint XII tabulae id, quod praeter membrum quis 'rupsit.' — 4) *Ulp.* in D. 9, 1, 1. — 5) *Ulp.* in D. 19, 5, 14, 3.

8. a. QUI FRUGES EXCANTASSIT...[1] b.... NEVE ALIENAM SEGETEM PELLEXERIS...[2]

9. Frugem * aratro quaesitam furtim noctu pavisse ac secuisse puberi XII tab. capital erat, suspensumque Cereri necari iubebant, — impubem praetoris arbitratu verberari noxiamve duplionemve decerni (duplione decidi?).[3]

10. Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vinctus verberatus igni necari (XII tab.) iubetur, si * sciens * id commiserit; si vero casu, i. e. neglegentia, aut noxiam sarcire iubetur, aut, si minus idoneus sit, levius castigatur.[4]

11. — cautum est XII tab., ut qui iniuria cecidisset (succidisset?) (arbores) alienas, lueret in singulas aeris XXV.[5]

12. SI NOX FURTUM FAXSIT, SI IM OCCISIT, IURE CAESUS ESTO.[6]

13. Furem — luce occidi vetant XII tab. —, 'NISI SE TELO DEFENDIT,' inquit (lex); — quod si repugnat, 'ENDO[QUE] PLORATO,' hoc est conclamato, ut aliqui audiant et conveniant.[7]

14. Ex ceteris * manifestis furibus liberos verberari addicique iusserunt (decemviri) ei, cui furtum factum esset —; servos — verberibus affici et e saxo praecipitari; * pueros impuberes praetoris arbitratu verberari * noxamque — sarciri.[8]

15. a. Concepti et oblati (furti) poena ex lege XII tab. tripli est.[9] b. (Furti prohibiti) nomine lex (XII tab.) nullam poenam constituit;

1) *Plin.* h. n. 28, 2, 10. 17. (v. supra Fr. 1 huius tab.) cf. *Senec.* nat. quaest. 4, 7: 'in XII tab. cavetur, ne quis alienos fructus excantasset.' *August.* de civ. dei. 8, 19: 'pestifera sceleratаque doctrina fructus alieni in alias terras transferri perhibentur; — nonne in XII — Cicero commemorat esse conscriptum, ei, qui hoc fecerit, supplicium constitutum?' *Apul.* apol. 47: 'Magia — XII tab. propter incredundas frugum illecebras interdicta.' — 2) *Serv.* in Virg. buc. 8, 99: 'traducere messes;' magicis * artibus hoc fiebat, unde est in XII tab.: 'neve' *etc.* Dubia esse haec verba propter sec. pers. coni., recte monet *Sch.* 49, at 'seg. pell.' idem esse ac 'frug. exc.', verum non est. — 3) *Plin.* h. n. 18, 3, 12. — 4) *Gai.* ad XII tab. in D. 47, 9, 9. — 5) *Plin.* h. n. 17, 1, 7. cf. *Gai.* 4, 11: 'quod lex XII tab. — generaliter de arboribus 'succisis' loqueretur.' — 6) *Macrob.* sat, 1, 4, 19. cf. *Gell.* 8, 1: 'decemviri in XII tab. 'nox' pro 'noctu' dixerunt.' *Macr.* l. c.: 'etiam notandum, quod — non 'eum' —, sed 'im' dixerunt.' — 7) *Cic.* pro Tull. 47—50. cf. *Gai.* ad ed. prov. in D. 9, 2, 4, 1: 'Lex XII tab. furem noctu deprehensum occidere permittit, ut tamen id ipsum cum clamore testificetur; interdiu autem deprehensum ita permittit occidere, si is se telo defendat, ut tamen aeque cum clamore testificetur.' *Gell.* 11, 18, 7: 'Furem — occidi permiserunt, si aut — nox esset, aut interdiu telo se, cum prenderetur, defenderet.' *Ulp.* in coll. 7, 3, 2. *Gai.* in D. 47, 2, 54, 2. *Paul.* sent. 5, 23, 9. *Fest.* sub vos. endoplorato. — 8) *Gell.* 11, 18, 8. cf. *Gai.* 3, 189. *Ulp.* in D. 2, 14, 7, 14: 'et de furto pacisci lex permittit.' — 9) *Gai.* 3, 191.

hoc solum praecipit, ut qui quaerere velit, nudus quaerat — 'LANCE ET LICIO'; — qui si quid invenerit, iubet id lex furtum manifestum esse.[1]

16. SI ADORAT FURTO, QUOD NEC MANIFESTUM ERIT... [*duplione damnum decidito.*][2]

17. — furtivam (rem) lex XII tab. usu capi prohibet.[3]

18. a. — XII tabulis sanctum, ne quis unciario fenore amplius exerceret.[4] b. — furem dupli condemnari, feneratorem quadrupli.[5]

19. Ex causa depositi lege XII tab. in duplum actio datur.[6]

20. a. — suspecti crimen e lege XII tab. descendere.[7] b. Si*tutores rem pupilli furati sunt, videamus an ea actione, quae proponitur ex lege XII tab. adversus tutorem in duplum, singuli in solidum teneantur.[8]

21. PATRONUS SI CLIENTI FRAUDEM FECERIT, [*Diti patri*] SACER ESTO.[9]

22. QUI SE SIERIT TESTARIER LIBRIPENSVE FUERIT, NI TESTIMONIUM FAIATUR, INPROBUS INTESTABILISQUE ESTO.[10]

23. — ex XII tab., — qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio deiiceretur. —[11]

24. a. — si quis quem imprudens occiderit, — lex est in XII tab. 'SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT'...[12] — ex quo aries subiicitur*in vestris actionibus.[13] b. Frugem — furtim*pavisse, — XII tabulis capital erat, — gravius quam in homicidio.[14]

25. Qui 'venenum' dicit, adiicere debet, utrum 'malum' an bonum; nam et medicamenta venena sunt.[15]

26. Primum XII tab. cautum esse cognoscimus, ne quis in urbe coetus nocturnos agitaret.[16]

---

1) *Gai.* 3, 192. cf. *Gell.* 11, 18, 9: 'furta per lancem liciumque concepta proinde ac si manifesta forent vindicaverunt.' *Fest.* lance. — 2) *Fest.* nec. cf. *Gell.* 11. 18, 15: 'Aliis*furtis omnibus, quae nec manifesta appellantur, poenam imposuerunt dupli.' *Gai.* 3, 190: 'Nec manifesti furti poena per legem XII tab. dupli irrogatur.' *Fest.* adorare. — 3) *Gai.* 2, 45. 49. cf. *J.* 2,6, 2. — 4) *Tac.* ann. 6, 16. — 5) *Cato*, de r. r. prf. — 6) *Paul.* 2, 12, 11. — 7) *Ulp.* in D. 26, 10, 1, 2. cf. *Cic.* de off. 3, 15: 'dolus malus et legibus erat vindicatus, ut[*in*]tutela XII tabulis.' — 8) *Tryphon.* in D. 26, 7, 55, 1. cf. *Cic.* de or. 1, 36, 166—7: 'turpi tutelae iudicio — alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in XII tab. permiserat.' — 9) *Serv.* ad Virg. Aen. 6, 609. cf. Leg. Rom. 2. — 10) *Gell.* 15, 13, 11. cf. *Gell.* 7, 7, 2: 'testabilis' sit —; id verbum est legis*Horatiae, contrarium est in XII tab. scriptum: 'inpr. intestabilisque esto.' *J.* 2, 10, 6. *D.* 28, 1, 26. Pro 'fariatur' *Sch.* 92—94, vult 'fatiatur.' — 11) *Gell.* 20, 1, 53. — 12) *Cic.* pro Tull. 51. cf. *Cic.* de or. 3, 39: 'Nonnunquam brevitas translatione (i. e. μεταφορά) conficitur, ut illud 'si telum manu fugit.' — 13) *Cic.* top. 17. cf. *Fest.* subici. subigere. Leg. Numae. 13. — 14) *Plin.* h. n. 18, 3, 12. v. Fr. 9, h. tab. — 15) *Gai.* l. IV. ad XII. tab. in D. 50, 16, 236. cf. Fr. 1. h. tab. n. 10. — 16) *Latro*, declam. in Catil. 19.

27. His (sodalibus) potestatem facit lex (XII tab.), pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant; sed haec lex videtur ex lege Solonis translata esse.[1]

TABULA VIIII.

1. 2. — leges * de XII tab. tralatae duae, quarum altera privilegia tollit, altera de capite civis rogari nisi maximo comitiatu vetat. Et nondum notis seditiosis tribunis plebis, — in privatos homines leges ferri noluerunt: id est enim privilegium; — ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt.[2]

3. — duram esse legem, quae iudicem arbitrumve iure datum, qui ob rem dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite poenitur.[3]

4. — quaestores, — qui capitalibus rebus praeessent, * appellabantur quaestores parricidii, quorum etiam meminit lex XII tab.[4]

5. Lex XII tab. iubet eum, qui hostem concitaverit, quive civem hosti tradiderit, capite puniri.[5]

6. Interfici * indemnatum quemcunque hominem etiam XII tab. decreta vetuerunt.[6]

TABULA X.

1. HOMINEM MORTUUM IN URBE NE SEPELITO NEVE URITO.[7]

2. Iam cetera in XII minuendi sumtus sunt lamentationisque funebris, translata de Solonis fere legibus. Hoc PLUS, inquit, NE FACITO: ROGUM ASCEA NE POLITO. 3. Nostis quae sequuntur; discebamus enim pueri XII, ut carmen necessarium, quas iam nemo discit. Extenuato igitur sumtu, tribus reciniis[8] (*relictis*) et uno clavo purpurae et decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem.[9] 4. MULIERES

1) *Gai.* l. IV. ad XII tab. in D. 47, 22, 4. — 2) *Cic.* de leg. 3, 19, 44. cf. *Cic.* pro Sestio. 30, 65: 'XII tab. sanctum, ut neve privilegium irrogari liceret, neve de capite (civis) nisi comitiis centuriatis rogari.' *Cic.* pro domo. 17: 'vetant leges sacratae, vetant XII tab., leges privatis hominibus irrogari.' *Gell.* 10, 20, 4: 'iussa — de singulis concepta — privilegia * vocari debent, quia veteres 'priva' dixerunt, quae nos 'singula.' *Cic.* de rep. 2, 36: 'laus est — C. Iulii, *(decemviri secundi anni)* — quod se legem illam * neglecturum negaret, quae de capite civis Romani nisi comitiis centuriatis statui vetaret.' — 3) *Gell.* 20, 1, 7. — 4) *Pomp.* in D. 1, 2, 2, 23. *Fest.* parici. quaestores. — 5) *Marc.* in D. 48, 4, 3. — 6) *Salvian.* de gub. dei. 8, 5. cf. *Sch.* 58. — 7) Totum huius tabulae argumentum uno contextu relatum est a *Cic.* de leg. 2, 23. 24., qua de causa locum integrum paucis tantum omissis recepi. — 8) Cf. *Fest.* recinium. *Non.* ricinium. *Varro*, de l. l. 5, 132. —

GENAS NE RADUNTO, NEVE LESSUM FUNERIS ERGO HABENTO.[1] 5. Cetera item funebria, quibus luctus augetur, XII sustulerunt. HOMINI, inquit, MORTUO NE OSSA LEGITO, QUO POST FUNUS FACIAT. Excipit bellicam peregrinamque mortem. 6. Haec praeterea sunt in legibus: servilis unctura tollitor omnisque circumpotatio. — Ne sumtuosa respersio, ne longae coronae nec acerrae praetereantur. (Murrata potio — ne mortuo indatur.)[2] 7. QUI CORONAM PARIT IPSE PECUNIAVE EIUS VIRTUTISVE ERGO, ARDUITUR EI.[3] 8. — ut uni plura fierent (*funera*) lectique plures sternerentur, id quoque ne fieret, lege sanctum est. 9. — cum esset NEVE AURUM ADDITO, *excipit* CUI AURO DENTES IUNCTI ESCUNT, AST IM CUM ILLO SEPELIET URETVE, SE FRAUDE ESTO. 10. Duae sunt praeterea leges de sepulcris: — rogum bustumve novum vetat propius LX pedes adici aedes alienas invito domino; — forum, i. e. vestibulum sepulcri, bustumve usu capi vetat.[4]

TABULA XI.

1. (Decemviri) cum X tabulas summa legum aequitate prudentiaque conscripsissent, in annum posterum Xviros alios subrogaverunt, — qui duabus tabulis iniquarum legum additis, — connubia — ne plebi cum patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt.[5]

2. Tuditanus refert, — Xviros, qui X tabulis duas addiderunt, de intercalando[6] populum rogasse. Cassius eosdem scribit auctores.[7]

---

9) Cf. *Cic.* de leg. 2, 25, 63—4: 'Athenis — sumtuosa funera et lamentabilia Solonis lege sublata sunt; quam legem eisdem prope verbis nostri Xviri in decimam tabulam coniecerunt; nam de tribus reciniis et pleraque illa Solonis sunt.'

1) Cf. *Cic.* de leg. 2, 23, 59: 'lessum,' quasi lugubrem eiulationem, ut vox ipsa significat.' tusc. 2. 23: 'eiulatus ne mulieri quidem (concessus), et hic nimirum est 'lessus,' quem XII tab. in funeribus adhiberi vetuerunt.' *Serv.* Aen. 12, 606: 'cautum lege XII tab., ne mulieres carperent faciem, his verbis: 'Mulier faciem ne carpito.' — 2) *Fest.* murrata. murratum. — 3) Exhibentur haec verba a *Plinio*, h. n. 21, 3, 7. *Cic.* haec habet: 'Illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam et ei, qui peperisset, et eius parenti, sine fraude esse lex impositam iubet.' Inde coniicit *Schoell* 80—83: 'si arduuitur ei parentique eius, se fraude esto.' — 4) Cf. *Fest.* forum. bustum. — 5) *Cic.* de rep. 2, 36. 37. — cf. *Liv* 3, 37. (supra p. 14) *Dion.* 10, 60: '*δέλτοις δυσὶ, — ἐν αἷς καὶ ὅδε ὁ νόμος ἦν, 'μὴ ἐξεῖναι τοῖς πατρικίοις πρὸς τοὺς δημοτικοὺς ἐπιγαμίας συνάψαι.'* — 6) Intercalandi modus is fuit, ut quaternis annis bini menses 22 et 23 dierum intercalarentur, unde *Cens.* d. nat. 20, 6: 'cum intercalarium mensem 22 et 23 dierum alternis annis addi placuisset, — in mense potissimum Februario inter Terminalia et Regifugium intercalatum est.' *Macr.* sat. 1, 13, 12. 15: 'alternis annis 22, alternis 23 (dies) — post vicesimum et tertium diem eius (Februarii)

TABULA XII.

1. Lege * introducta est pignoris capio, velut lege XII tab. adversus eum, qui hostiam emisset nec pretium redderet — pro * iumento, quod * locasset, ut * pecuniam * in dapem, i. e. in sacrificium, impenderet.[1]

2. SI SERVUS FURTUM FAXIT NOXIAMVE NOXIT,[2]... Noxales actiones proditae sunt, uti liceret * domino aut litis aestimationem sufferre, aut noxae dedere —. Constitutae sunt — aut legibus aut edicto: legibus velut furti lege XII tab.[3]

3. SI VINDICIAM FALSAM TULIT, SI VELIT IS ... TOR ARBITROS TRIS DATO, EORUM ARBITRIO... FRUCTUS DUPLIONE DAMNUM DECIDITO.[4]

4. Rem, de qua controversia est, prohibemur (*lege XII tab.*) in sacrum dedicare: alioquin dupli poenam patimur.[5]

5. — in XII tab. legem esse, ut quodcunque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset.[6]

---

intercalabant, Terminalibus scil. iam peractis; deinde reliquos Februarii mensis dies, qui erant V, post intercalationem subiungebant.' *Dig.* 50, 16, 98: 'Cato putat, mensem intercalarem additicium esse; omnesque eius dies pro momento temporis observat extremoque diei mensis Februarii attribuit Q. Mucius.' Cf. *Mommsen*, Chronol. 18—40. *Huschke*, röm. Stud. 1, 54—60. — 7) *Macr.* 1, 13, 21. (v. Leg. Rom. 6.) *Mommsenus* (Chron. 31, 210. C. I. L. I, 361.), qui hunc locum ab omnibus neglectum primus huic tabulae vindicavit, non solum intercalationem hac tabula ordinatam fuisse putat, sed omnino seriem 'dierum fastorum nefastorumque regis Numae ex penetralibus pontificum prolatam huic tabulae inseruisse Ap. Claudium;' eandemque, postea rursus editam a Cn. Flavio, quasi fundamentum esse calendariorum aetatis Augusteae. Nititur inprimis loco *Cic.* ad Att. 6, 1, 8: — 'quid ergo profecit *(Flavius)*, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis.' Cui quidem addi potest locus *Liv.* 6, 1: '(*Recuperata a Gallis urbe*) leges, erant autem eae XII tab. et quaedam regiae leges, conquiri quae comparerent iusserunt (tribuni); alia ex eis edita etiam in vulgus, quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa.' Unde *Schoellius*, 63. 156, integris fastis, quales e fastis Iulianis restitui possunt, tabulam XI explere non haesitavit. Id quod iusto audacius mihi esse videtur. Licet enim iis, quae *Huschkius*, röm. Stud. 278—80, contra disputavit, non utique adsenserim, tamen Ciceroni ipsi rem dubiam fuisse, verbum 'putant' indicat: quae Atticus obiecerat, refutare voluit, non ipsam rem diiudicare. Quod autem Atticus putasse videtur, fastos XII tab. infuisse, id rem probare nobis non potest. (In fine XII tab. fastos adieci.)

1) *Gai.* 4, 28. cf. *Gai.* l. VI ad XII tab. in D. 50, 16, 238, 2. — 2) *Ulp.* in D. 9, 4, 2, 1., ubi quidem 'nocuit' scriptum est, quod in 'noxit' mutandum esse comprobavit *Sch.* 96 et X. — 3) *Gai.* 4, 75. cf. *Fest.* noxa. *D.* 50, 16, 238, 3; 44, 7, 56; 47, 6, 5. — 4) *Fest.* vindiciae. De supplendis lacunis v. infra notas ad Festi locum. cf. *Gai.* l. VI ad XII tab. in D. 22, 1, 19. *Fest.* duplionem. — 5) *Gai.* l. VI ad XII in D. 44, 6, 3. — 6) *Liv.* 7, 17, cf. 9, 33, 34.

INCERTAE SEDIS FRAGMENTA.[1]

1. 'Nancitor' in XII nactus erit, praenderit.[2]

2. 'Quando' — in XII*,cum 'c'littera ultima scribitur.[3]

3. 'Sub vos placo' — significat — 'supplico' ut in legibus 'transque dato' et 'endoque plorato'.[4]

4. 'dolo malo;' quod*addidit 'malo',* ἀρχαϊσμός est, quia sic in XII — scriptum est.[5]

5. — ab omni iudicio poenaque provocare licere, indicant XII tab. compluribus legibus.[6]

6. Nullum*vinculum ad adstringendam fidem iureiurando maiores artius esse voluerunt; id indicant leges in XII tab.[7]

7. XII tab. ortus*et occasus nominantur.[8]

8. 'Plebs' est*cives sine senatoribus. 'Detestatum' est testatione denuntiatum.[9]

9. Per ipsum fere tempus, ut decemviraliter loquar, lex de praescriptione tricennii fuerat 'proquiritata'.[10]

10. Duobus negativis verbis quasi permittit lex (XII tab.) magis quam prohibuit: idque etiam Servius (Sulpicius) animadvertit.[11]

11. — olim aereis tantum nummis utebantur, et erant asses, dupondii, semisses et quadrantes, nec ullus aureus vel argenteus nummus in usu erat, sicuti ex lege XII tab. intellegere possumus.[12]

---

1) Bene congessit *Sch.* 165 talem appendicem; omittendus tantum fuit locus VI de octo generibus poenarum 'in legibus.' — 2) *Fest.* nancitor. Fortasse ad 12, 1 referendum est hoc verbum, quia et in foedere Latino: 'si quid pignoris nancitur'. 3) *Fest.* quando. Ita cod. Farn., at vox 'ultima' ostendit, emendandum esse aut'e' aut'd', ut sit aut 'quande' aut 'quandod'. *Sch.* 65. — 4) *Fest.* sub vos. cf. *Sch.* 29. 5) *Don.* ad Ter. Eun. 3, 3, 9. — 6) *Cic.* rep. 2, 31. — 7) *Cic.* de off. 3, 31. — 8) *Plin.* h. n. 7, 60, 212. cf. XII. 1, 9. — 9) *Gai.* l. VI ad XII in D. 50, 16, 238. — 10) *Sidon. Apoll.* 8, 6. — 11) *Gai.* l. V ad leg. XII in D. 50,16,237. cf. *Sch.* 34. — 12) *Gai.* 1, 122. *Sch.* VIII. *Mommsen*, röm Münzwesen. 175.

TABULA FASTORUM.[1]

1	A	K. IAN.	F	H	K. FEB.	N	D	K. MAR.	NP	C	K. A[PR.	F
2	B	4	F	A	4	N	E	6	F	D	4	[F
3	C	3	C	B	3	N	F	5	C	E	3	C
4	D	PR.	C	C	PR.	N	G	4	C	F	PR.	C
5	E	NON.	F	D	NON.	(NP[2])	H	3	C	G	NON.	(N)
6	F	8	F	E	8	N	A	PR.	NP[2]	H	8	NP[2]
7	G	7	C	F	7	N	B	NON.	F	A	7	N
8	H	6	C	G	6	N	C	8	F	B	6	N
9	A	AGON.	[NP]	H	5	N	D	7	C	C	5	N
10	B	4	EN	A	4	N	E	6	C	D	4	N
11	C	CAR.	NP	B	3	N	F	5	C	E	3	N
12	D	PR.	C	C	PR.	N	G	4	C	F	PR.	N
13	E	EID.	NP	D	EID.	NP	H	3	EN	G	EID.	NP
14	F	19	EN	E	16	N	A	EQ.	NP	H	18	N
15	G	CAR.	(NP)	F	LUPER.	NP	B	EID.	NP	A	FORD.	NP
16	H	17	C	G	14	EN	C	17	F	B	16	N
17	A	16	C	H	QUIR.	NP	D	LIB.	NP	C	15	N
18	B	15	C	A	12	C	E	15	C	D	14	N
19	C	14	C	B	11	C	F	QUIN.	N	E	CER.	N
20	D	13	C	C	10	C	G	13	C	F	12	N
21	E	12	C	D	FERAL.	F	H	12	C	G	PAR.	NP
22	F	11	C	E	8	C	A	11	N	H	10	N
23	G	10	C	F	TER.	NP	B	TUBIL.	NP	A	VIN.	NP
24	H	9	C	G	REGIF.	N	C	Q. REX. C.	F	B	8	C
25	A	8	C	H	5	C	D	8	C	C	ROB.	NP
26	B	7	C	A	4	EN	E	7	C	D	6	F[3]
27	C	6	C	B	EQ.	NP	F	6	NP[2]	E	5	C
28	D	5	C	C	PR.	C	G	5	C	F	4	NP[2]
29	E	4	F[3]				H	4	C	G	3	C
30	F	3	N[3]				A	3	C	H	PR.	C
31	G	PR.	C				B	PR.	C			

Litterae A—H continuo repetitae dies nundinales (quasi hebdomadarios) indicant, caeterarum significatio haec est: K(alendae)', NON(ae), EID(us), PR(idie), F(astus), N(efastus), NP, FP?[4], EN(dotercisus = intercisus), C(omitialis). AGON(alia), ARM(ilustrium), CAR(mentalia), CER(ialia), CONS(ualia), DIV(alia), EQU(irria), FER(alia), FONT(inalia), FURR(inalia), LAR(entalia), LEM(uria), LIB(eralia), LUCAR(ia), LUPER(calia), MATR(alia), MEDITR(inalia), NEPT(unalia), OPAL(ia), OPIC(onsiva),

1	*A*	*K. MAI.*	*F*	*H*	*K. JU*]N.	N	F	K. JUL.	N	E	K. [*AUG.*	*NP*[2]
2	*B*	6	*F*	*A*	4	*F*]	G	6	N	F	4	[N[2]
3	[*C*	5	*C*	*B*]	3	C	H	5	N	G	3	C
4	D	4	[*C*]	C	PR.	C	A	4	NP[2]	H	PR.	C
5	E	3	C	D	NON.	(N)	B	POPLIF.	NP	A	NON.	F
6	F	PR.	C	E	8	N	C	PR.	N	B	8	F
7	G	NON.	N	F	7	N	D	NON.	N	C	7	C
8	H	8	F	G	6	N	E	8	N	D	6	C
9	A	LEM.	N	H	VEST.	N	F	7	N	E	5	NP[2]
10	B	6	C	A	4	N	G	6	C	F	4	C
11	C	LEM.	N	B	MATR.	N	H	5	C	G	3	C
12	D	4	NP	C	PR.	N	A	4	NP[2]	H	PR.	C
13	E	LEM.	N	D	EID.	N	B	3	C	A	EID.	NP
14	F	PR.	C	E	18	N	C	PR.	C	B	19	F
15	G	EID.	NP	F	Q. ST. D.	F	D	EID.	NP	C	18	C
16	H	17	F	G	16	C	E	17	F	D	17	C
17	A	16	C	H	15	C	F	16	C	E	PORT.	NP
18	B	15	C	A	14	C	G	15	C	F	15	C
19	C	14	C	B	13	C	H	LUCAR.	NP	G	VIN.	FP
20	D	13	C	C	12	C	A	13	C	H	13	C
21	E	AGON.	NP	D	11	C	B	LUCAR.	(NP)	A	CONS.	NP
22	F	11	N	E	10	C	C	11	C	B	11	EN
23	G	TUP.	NP	F	9	C	D	NEPT.	(NP)	C	VOLC.	NP
24	H	Q. REX. C	F	G	8	C	E	9	N	D	9	C
25	A	8	C	H	7	C	F	FURR.	NP	E	OPIC.	NP
26	B	7	C	A	6	C	G	7	C	F	7	C
27	C	6	C	B	5	C	H	6	C	G	VOLT.	NP
28	D	5	C	C	4	C	A	5	C	H	5	NP[2]
29	E	4	C	D	3	F[3]	B	4	C	A	4	F[3]
30	F	3	C	E	PR.	C	C	3	C	B	3	F[3]
31	G	PR.	C				D	PR.	C	C	PR.	C

PAR(ilia), POPLIF(ugium), PORT(unalia), Q(uando) R(ex) C(omitiavit) F(as), Q(uando) ST(ercus) D(elatum) F(as), QUIN(quatrus), QUIR(inalia), REGIF(ugium), ROB(igalia), SAT(urnalia), TER(minalia), TUB(ilustrium), VEST(alia), VIN(alia), VOLC(analia), VOLT(urnalia).[5]

1) Fastorum tabula aetatis Caesare prioris ad nos non pervenit, anni Iuliani vero una tabula (Maffeiana) paene integra nec non XIV aliorum fragmenta maiora minora, quae omnia edita et illustrata sunt a Mommseno in C. I. L. I, 293—412. Cum autem a Caesare in fastis nil sit mutatum, nisi quod 10 novi dies mensibus

1	[*D*	*K. SEPT.*	*F*]	B	K. OCT.	N	A	K. [*NOV.*	*F*	*G*	*K. DEC.*	*N*]
2	[*E*	4	*NP* ²]	C	6	F	B	4	F	[*H*	4	*N*]
3	F	3	NP²	D	5	C	C	3	[*C*	*A*	3	*N*]
4	G	PR.	C	E	4	C	D	PR.	[*C*	*B*	*PR.*	*C*]
5	H	NON.	F	F	3	C	E	NO[*N.*	*F*	*C*	*NON.*	*F*]
6	A	8	F	G	PR.	C	F	8	F	[*D*	8	*F*]
7	B	7	C	H	NON.	F	G	7	C	E	7	C
8	C	6	C	A	8	F	H	6	C	F	6	C
9	D	5	C	B	7	C	A	5	C	G	5	C
10	E	4	C	C	6	C	B	4	C	H	4	C
11	F	3	C	D	MEDITR.	(NP)	C	3	C	A	AGON.	NP
12	G	PR.	N	E	AUGUST.	NP²	D	PR.	C	B	PR	EN
13	H	EID.	NP	F	FONT.	NP	E	EID.	NP	C	EID.	NP
14	A	18	F	G	PR.	EN	F	18	F	D	19	F
15	B	17	N	H	EID.	NP	G	17	C	E	CONS.	NP
16	C	16	C	A	17	F	H	16	C	F	17	C
17	D	15	C	B	16	C	A	15	C	G	SAT.	(NP)
18	E	14	C	C	15	C	B	14	C	H	15	C
19	F	13	C	D	ARM.	NP	C	13	C	A	OPAL.	NP
20	G	12	C	E	13	C	D	12	C	B	13	C
21	H	11	C	F	12	C	E	11	C	C	DIV.	NP
22	A	10	C	G	11	C	F	10	C	D	11	C
23	B	9	NP²	H	10	C	G	9	C	E	LAR.	NP
24	C	8	C	A	9	C	H	8	C	F	9	C
25	D	7	C	B	8	C	A	7	C	G	8	C
26	E	6	C	C	7	C	B	6	C	H	7	C
27	F	5	C	D	6	C	C	5	C	A	6	C
28	G	4	C	E	5	C	D	4	C	B	5	C
29	H	3	F³	F	4	C	E	3	F³	C	4	F³
30	A	PR.	C	G	3	C	F	PR.	C	D	3	F³
31				H	PR.	C				E	PR.	C

29 dierum inserti feriaeque quaedam adiectae sunt, iis detractis fasti antiqui facile restitui possunt Attamen tabulam Iulianam integram, mutationibus tantum adnotatis, proponere malui, quam proprio Marte tabulam antiquam confingere. — Tabula Maffeiana pulcherrima candidissimi marmoris tabula fuit, alta 2¹/₃ ped. lata 3 p., saec XVI. Romae reperta et ab episcopo H. Maffei possessa, ab A. Manutio aliisque descripta, postea maiore ex parte deperdita. Confecta videtur intra a. 746 et 757 a. u. c. In parte superiore parva aliquot frusta defracta erant, quae facili negotio ex aliis fastis suppleri possunt. Tabulam exhibui e *Mom.* recensione,

CAPUT III.

LEGES POST XII TABULAS LATAE.

I. LEGES SAECULI IV—VI.

1. Lex Plaetoria de iurisdictione.[1]

Praetor urbanus, qui nunc est quique posthac fuat, duo lictores apud se habeto isque supremam ad solem occasum iusque inter cives dicito. (*Jahn:* usque supremam *etc.* *Hultsch:* iusque ad supremam inter cives dicito.)

2. Lex Aquilia de damno.[2]

(I.) Si quis[3] servum servamve alienum alienamve quadrupedemve[4]

(p.303—309.412.) omissis tantum, quae in hac, ut in aliis fastorum tabulis, litteris minoribus ludorum sacrorumve causa adnotata erant. Dierum numeros adieci. Ceterum qui accuratius rem perspicere vult, legat necesse est, quae *Mom.* disputavit de differentiis inter hos ceterosque fastos deque usu fastorum in iudiciis ordinandis p. 366—67. — 2) Novae feriae a Caesare aut Augusto introductae; quibus diebus quae nota antea fuerit, non constat. — 3) Dies a Caesare adiectus. Qua ex causa Caesar non in fine cuiusque mensis dies adiecerit, v. apud *Huschk.*, röm. Stud. 1, 119. — 4) Notam N̶P significare non posse, ut multi putarunt, N(ef.) P(osterior) vel P(rior), P(arte), P(rincipio), *Mo.* 367 comprobavit. In aliis fastis iidem dies N̶F notati sunt. Dies N notati a diebus N̶P sive N̶F notatis sic differre videntur, ut *Mo.* ait, ut 'illi tristes sint et cum religione coniuncti, hi ferias habeant hilares,' (*Fest.* nep.) unde *Hu.*, (Stud. 238) notas ita explicat: N(ef.) P(urus) vel N(ef.) F(eriatus) vel F(estus). *Mo.* nota mortam putat ex vetere litteram N scribendi modo. Nota FP in uno tantum die (19. Aug.) invenitur. *Hu.* 193 explicat F(astus) P(urus), *Mo.* incertam significationem relinquit. — 5) Explicationem omnium harum denominationum v. apud *Mo.* l. c. 383—410. *Hu.* l. c. 161 sqq.

1) E *Cens.* de die nat. 24. (ed. *Hultsch.*): 'quamvis plurimi 'supremam' post occasum solis esse existimant, quia est in XII (1,9) scriptum sic: 'Solis' *etc.*; sed postea M. Plaetorius trib. plebisscitum tulit, in quo scriptum est: 'Praetor' *etc.*' cf. *Varro.* de l. l. 6, 5. Aetas legis incerta est; iam a. 387 in ipsa praetura introducenda latam putat cum Pighio *Rud.* R. G. 1, 103. Certe lege Plaetoria de minoribus longe prior est. — 2) E *Dig.* 9, 2, 2 pr. (*Gai.* ad ed. prov.) 27, 5. (*Ulp.* ad edict.) Verba refert etiam *Gai.* 3, 210, 214, 218, unde *I.* 4, 2 pr. 9. 13. cf. *Pernice*, Lehre v. d. Sachbeschädigungen p. 11—15. Latam esse hanc legem tempore tertiae secessionis plebis, c. a. 467, dicunt Byzantini, Anon. ad *Bas.* 60, 3, 1: *ὅτε ἐστασίασε το πλῆθος πρὸς τοὺς συγκλητικοὺς καὶ διέστη ἀπ' αὐτῶν.* *Theoph.* 4, 3, 15: *κατα τὸν καιρὸν τῆς διαστάσεως τοῦ χυδαίου δήμου καὶ τῆς συγκλήτου.* cf. *Pern.* p. 15—20. — 3) Ita *Gai.*; *D.*: 'ut qui.'; *Bas. sch.*: *ἐάν τις.* — 4) Ita *Hotoman*, obs 7, 7. cum Byzantinis; *D.*: 'vel;' *Gai.*: 'quae pecudum numero.'

pecudem iniuria occiderit, quanti id[1] in eo anno plurimi fuit,[2] tantum aes ero[3] dare damnas esto.[4]

(III.)[5] Ceterarum rerum (praeter hominem et pecudem occisos)[6] si quis alteri damnum faxit, quod usserit fregerit ruperit iniuria, quanti ea res fuerit[7] in diebus XXX proximis, tantum ero[3] dare damnas esto.

3. Lex Silia de ponderibus publicis.[8]

Ex ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus oetier solet, uti coaequetur sedulum, uti quadrantal vini LXXX pondo siet; congius vini X p(ondo) siet; VI sextari congius siet vini; XLVIII sextari quadrantal siet vini; sextarius aequus aequo cum librario siet; XVI librae in modio sient. Si[9] quis magistratus adversus h(anc) l(egem) d(olo) m(alo) pondera modiosque, vasaque publica modica minora maiorave faxit, iussitve fieri, dolumve adduit, quo ea fiant, eum qui volet magistratus multare, dum minore parti familias taxat, liceto; sive quis in sacrum iudicare volet, liceto.

4. Lex Papiria de sacramentis.[10]

Quicunque praetor post hoc factus erit, qui inter cives ius dicet, III viros capitales populum rogato, hique IIIviri [*capitales*], quicunque [*posthac fa*]cti erunt, sacramenta ex[*igunto*], iudicantoque, eodemque iure sunto, uti ex legibus plebeique scitis exigere iudicareque esseque oportet.

---

1) *Gai.*: 'ea res.' *D.* l. 21. pr.: 'ait lex: 'quanti is homo'.' — 2) *Gai.*: 'quod adiectum in lege: 'quanti — fuerit.'' *I.* § 9: 'his verbis: 'quanti — fuerit.'' *D.* l. 21. pr.: 'ait lex: 'quanti — fuisset.'' — 3) Ita *Cuiac.* propter 11, 6. h. t.: 'actio ero competit, h. e. domino.' *D.* l. 2 et *Gai.*: 'domino.' — 4) In *Dig.* additum est: 'et infra deinde cavetur, ut adversus infitiantem in duplum actio esset.' In *Bas. sch.* ipsa lex ita continuatur: *εἰ δὲ ἀρνήσεται ἐναγόμενος, διπλάσιον μετὰ τοὺς ἐλέγχους* (probationes) *καταβαλλέτω.* Praeterea etiam multam lege Aqu. esse constitutam, indicat *Cic.* Brut. 34: 'accusator — cum — multam lege Aquilia — petivisset.' cf. *Pern.* 102. — 5) De secundo legis capite v. *Gai.* 3, 215. — 6) Haec verba supposititia videri, recte monet *Pern.* 14. — 7) *Gai.* 'fuerit.' *D.* l. 29, 8. h. t.: 'haec verba: 'quanti—fuit'' — 8) E *Festo*, v. publ. pond.: 'duo Silii, P. et M., tribuni plebis rogarunt.' Quando vixerint et tulerint hanc 'legem duo Silii,' non constat. *Haubold*, mon. leg. p. 1., quem secutus est *Rud.* R. G. 1, 92., statuit a. 510, nulla certa ratione. De ponderibus ipsis cf. *Boeckh.*, metrol. Unters. 17. — 9) Hanc exinde partem legis emendavit *Mommsen* C. I. L. 1, 48. n. 12. — 10) E *Festo* v. sacramentum: — 'qua de re lege L. Papiri, trib. pl., sanctum est his verbis: 'Quicunque' *etc.*' De legis aetate id tantum ex denominatione 'praetoris, qui inter cives ius dicit,' colligi potest, praetore peregrino demum introducto (507) latam esse. Tres

5. Lex Cincia de donationibus.[1]

(Personae* cognatorum excipiuntur in[*lege Cincia*] his verbis:)

..'sive quis cognatus cognata inter se, dum sobrinus sobrinave propiusve eo sit, sive quis in alterius potestate manu mancipiove erit, qui eos hac cognatione attinget, quorumve is in potestate manu mancipiove erit, eis omnibus inter se donare capere liceto;' .. (item excipit:)

..'si quis mulieri virginive cognatus dotem conferre volet,'

..'si quis aservis, quique pro servis servitutem servierunt, accipit, [*quod*] duit is.' (Verbis 'siquis a servis' *etc.*[2])

6. Lex Atinia de usucapione.[3]

(Legis veteris Atiniae verba sunt:)

'Quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto.'

(Quod* dicit lex Atinia, ut res furtiva non usucapiatur,)

..'nisi in potestatem eius, cui subrepta est, revertatur,'

(sic acceptum est, ut in domini potestatem debeat reverti.)

7. Leges de aquaeductibus.

1.[4] (— dum altius repeto leges, — apud veteres — omnis aqua in usus publicos erogabatur, et cautum ita fuit:)

..'ne quis privatus aliam aquam ducat, quam quae ex lacu humum accidit,'

(haec enim sunt verba eius legis. — In iisdem legibus adiectum est ita:)

..'ne quis aquam oletato dolo malo, ubi publice saliet. si quis oletarit, sestertiorum X milium multa esto.'

2.[5] ([*in le*]ge rivalicia sic est, [..*rogant*]e populum Ser. Sulpi[*cio*..:)

..'[*mon*]tani paganive si[*fis aquam dividunto*]: donec eam inter se [*diviserint praetori*]s iudicatio esto.'

---

viros capitales iam a. 465 constitutos esse, e Liv. epit. 11 constat. cf. *Zumpt*, Criminalr. 2, 122.

1) E *Vat. fr.* (ed. *Mommsen*) § 298. 305. 307. Plebiscitum a. 550. cf. *Rud.* R. G. 1, 53. — 2) Ex coni. *Mommseni;* cod.: 'accipit duit his verbis si quis.' *Huschke:* 'accipit duitve iis,' contra § 309: 'ne excepti videantur, ut — capere lex iis permittat.' — 3) E *Gell.* 17, 7. et *Dig.* 41, 3, 4, 6. Aetatis incertae. Atinii tribuni plebis referuntur de a. 555 et 622 a *Liv.* 22, 22 et epit. 59. — 4) E *Front.* de aquaed. 94. 97. Aetatis incertae. Antiquissimos Romae aquaeductus a. 442 et 481 constructos esse, ipse *Front.* 5—7 enarrat. — 5) E *Festo* v. sifus (M. 340). *Rud.* ZGR. 15, 209. ICto Ser. Sulpicio hanc legem attribuit *Rud.* R. G. 1, 215, nulla certa ratione nisus.

II. LEGES SAECULI VII.

1. Leges tabulae Bantinae.[1]

a. Lex Osca.[2]

1. | . . 30 . . . . nom. fust. izic. . . . 18 . . . |
fuerit, is

2. | . . 19 . . . . mus. q. moltam angit. . . . 10 . . . |
q(uaestor) multam cogat

3. | . . 18 . . deiv. ast. maimas. carneis. senateis. tanginud. am . . . 9 . . . |
iurabit maximae partis senatus sententia

4. | . . 12 . . . ioc egmo. com. parascuster. suae. pis. pertemust.[3] pruter. pan. [*pertemust*][4] |
ea res conquisita sit. Si quis peremerit,[3] prius quam peremerit,[4]

---

1) Fragmentum tabulae aheneae, in Lucania prope Bantiam antiquam a 1793 (cum V frustulis minoribus) repertum, hodie Neapoli in museo Borbonico asservatum, latum 0,38 m., altum 0,26 m., totius tabulae ut plurimum pars sexta vel octava. Utrimque leges inscriptae sunt, ex altera parte lex Osca ex altera Romana. Legis latinae capita servata ad extremam tantum legis partem, generales scilicet legum sanctiones, pertinent, unde ipsius legis sententia cognosci non potest. Oscam legem rem municipalem spectasse, capita servata satis docent; utrum vero omnino lex municipalis fuerit, an lex de foedere inter populum Romanum et Bantinum faciendo, certa ratione concludi vix poterit. Neque minus incertum id est, quanam ratione altera cum altera coniuncta fuerit lex, utrum Osca Romanae sit versio, an plane diversae fuerint. Qua de re disputarunt *Kirchhoff* (n. 3. cit.) et *Mommsen*, C. I. L. p. 46—7. Aetatem legis Romanae intra a. 621 et 636 certa ratione constituit Mommsenus, Oscam, si prior fuit, a. 570 antecedere non potuisse, docuit Kirchhoff. — 2) Accuratissima huius legis editio est *Mommseni* in libro: Die unteritalischen Dialecte. 1850. p. 145—68. Archetypi ectypon edidit *Rosinius* in: Dissert isagog. ad Herculan. volum. 1797. tab. 5. Interpretandae legis quasi fundamenta posuit *Kirchhoff*, Stadtrecht von Bantia 1853, quem in quibusdam cum supplevit tum emendavit *Lange* (Osk. Inschr. d. tab. Bant. 1853), quo facto singulis verbis etymologica ratione accuratius explicandis operam dederunt philologi Corssen, Curtius, Bugge, Ebel, Schweitzer, Zeyss, passim in: Zeitsch. f. vergleich. Sprachwiss. Bd. 3—17. Hanc meam editionem ita adornavi, ut et textum et versionem ex recensione Langii reciperem, posteriorum vero scriptorum emendationes insererem in notis indicatas. Plane diversam interpretandi viam ingressus est *Huschke* (Osk. u. Sabell. Sprachdenkmäler, 1856. p. 59—140) tam singularem, ut cum ceteris coniungi hic non potuerit. Binis literarum columnis lex tabulae incisa erat, quarum altera, intuenti dextera, tabula fracta deperiit; alterius pars media servata est, superiore et inferiore defracta. Singula capita nonnisi spatiis admodum parvis (quae signo ∼ notavi) distincta sunt, numerorum notis non adiectis. Singula

deivatud. sipus. com[*o*]nei. perum dolom. mallom. siom. ioc comono. 5.
iurato sciens[1] *in comitio sine dolo malo, se ea comitia*
mais. egm[*as. touti*]|cas amnud.[2] pan pieisum brateis.[3] auti. cadeis.[4] 6.
magis rei publicae causa,[2] *quam alicuius parati*[3] *aut petitionis*[4]
amnud inim. id.ic. siom. dat. senate[*is*] | tanginud. maimas. carneis. 7.
causa et id se de senatus sententia maximae partis
pertumum. piei. ex. comono. pertemest. izic. eizeic. zicel[*ei*] | co- 8.
perimere.[5] *Cui sic comitia perimet, is illo die co-*
mono ni. hipid.∼
mitia ne habuerit.

(2.) Pis. pocapi. t. post.[6] exac. comono. hafiest[7] meddis. dat. ca-
Qui aliquando post haec comitia habebit magistratus de ca-
strid.[8] lovf[*rud. auti.*|*e*]n eituas.[9] factud pous. tovto. deivatuns. 9.
pite[8] *libero aut in pecuniam,*[9] *facito ut populus iuratus*
tanginom. deicans. siom.[10] dat. eizaisc. idic. tangineis | deicum. pod. 10.
sententiam dicant, se de illis id sententiae dicere, quod
valaemom.[11] touticom. tadait.[12] ezum nep fefacid.[13] pod. pis. dat. eizac.
optimum[11] *publicum tendat*[12] *esse, neve fecerit, quo quis de illa*
egmad. min. . . | deivaid. dolud. malud. Svae pis. contrud. ex. eic.[14] fe- 11.
re minus iuret dolo malo. Si quis contra hoc fe-
facust[15] auti. comono . hipust . molto . etan | to . estud. n. OO. In(im). 12.
cerit aut comitia habuerit, multa tanta esto n. MM, et
svae pis. ionc. fortis. meddis. moltaum. herest. ampert.[16] minstreis.
si quis eum forte magistratus multare volet, dumtaxat[16] *minorem*
aeteis. | eituas. moltas. moltaum. l. icitud[17]∼ 13.
partem pecuniae multae multare liceto.[17]

---

verba plerumque punctis interpositis disiuncta sunt; negligenter vero ea tam posita quam omissa esse inquirenti mox liquebit, attamen accurate Rosinii ectypon secutus sum, cum literarum coniunctio in quibusdam quam maxime sit dubia. — 3) sc. intercessione. *Cor.* 5, 81—3. 4) *Lan.* 'praeter quam ['tr(ib.) pl(eb.)

1) i. e. ex animi sententia. — 2) *Cor.* 5, 84; 11, 337. *Lan.* 'ergo.' — 3) scil. operis. *Cor.* 15, 253. — 4) *Bug.* 6, 29. *Schw.* 3, 211. *Lan.* 'simulationis aut calumniae.' — 5) scil. intercessione. *Co.* 5, 107. *Lan.* 'adimere.' — 6) 'post. post.' — 7) 'hafieat.' — 8) 'Fundo' *Kir.* 3, 129. *Bug.* 3, 420. *Schw.* 3, 129; 13, 311. — 9) Propric res mobiles. *Bu.* 3, 419; 6, 24. *Cor.* 5, 131. — 10) 'stom.' — 11) *Eb.* 6, 421. *Bu.* 6, 29. *Lan.* 'salutem.' *Cor.* 5, 87. 'validissimum.' — 12) *Co.* 5, 94. *L.* 'cadait' = 'censeat.' cf. *Ki.* 3, 121. *Bu.* 6, 29. — 13) 'fepacid' — 14) 'elc.' — 15) 'pefacust' — 16) *Cor.* 5, 108: 'intra,' at v. *Zey.* 14, 421. — 17) Quaeri potest, num restringatur his verbis multa antea constituta, an extendatur, ita scil. ut etiam maior multa a magistratu irrogari possit? Illi sententiae favere videntur

3*

14. (3.) Svae pis. pru meddixud altrei.castrous.[1] auti.eituas.[2] | zicolom.
Si quis pro magistratu alteri capitis[1] aut pecuniae[2] diem
dicust. izic. comono ni. hipid ne. pon[3] op tovtad. petirupert.[4]
dixerit, is comitia ne habuerit nisi cum[3] apud populum quater[4]
15. urust[5] sipus. perum. dolom | mallom. in(im). trutum. zico(*lom*).
disceptaverit[5] sincere sine dolo malo, et definitam diem
tovto. peremust. petiropert neip. mais. pomtis.[6] com. preivatud.
populus perceperit quater. Neve magis quintum[6] cum privato(reo)
16. actud | pruter.[7] pam. medicat. inom.[8] didest.[9] in(im). pon posmom.[10]
agito prius[7] quam iudicatum[8] dabit, et cum postremum
17. com[11] preivatud. urust.[5] eisucen.[12] ziculud. | zicolom. XXX. nesi-
cum privato disceptaverit,[5] ab illo inde[12] die ad diem XXX proxi-
mum. comonom ni hipid.[13] Svae. pis. contrud. exeic. fefacust. ionc.
mum comitia ne habuerit.[13] Si quis contra hoc fecerit, eum
18. suae. pis | herest. meddis moltaum. licitud. ampert. mi(*n*)streis
si quis volet magistratus multare liceto dumtaxat minoris
aeteis. eituas. licitud.~
partis pecuniae liceto.

19. (4.) Pon. censtur | bansae tovtam.[14] censazet. pis. cevs. bantins.
Cum censores Bantiae populum censebunt, qui civis Bantinus
20. fust. censamur. esuf[15] in(im). eituam. poizad. ligud.[15] | iosc[16] censtur.
fuerit, censetor caput[15] et pecuniam, quali lege eos censores

---

verba Catonis apud *Gell.* 6, 3, 37: 'mille, minus dimidium familiae multa esto;' attamen verba ipsa arbitrariam potius permittere videntur multationem, similiter ut v. 18 et in Romana lege tab. Bant. v. 11—13 et in l. Silia supra p. 32. Vox 'fortis' deest v. 26, ubi eadem redit formula, omissa autem ibi esse potest a sculptore.

1) Cf. p. 35 n. 9.—2) Cf. p. 35 n. 10. — 3) 'don' *Cor.* 5, 114 *Lan.* 'antequam.' —4) *Cor.* 5, 107. —5) *Co.* 5, 114. *Lan.* 'postulaverit.'—6) *Cor.* 5, 110. *Lan.*: 'tom pis' = 'tum quis.' — 7) Cf. p. 34 n. 3. — 8) *Cor.* 5, 111: 'medicatinom,' approbante *Bug.* 6, 21. *Lan.*: 'magistratus veniam.' Verbum 'iudicatum' eo sensu accipiendum est, quo *Cic.* pro domo. 17 dicit: 'multam irroget aut iudicet'; de leg. 3, 3. 'multam iudicassit irrogassitve.' — 9) 'didist.' — 10) 'dosmom'. — 11) 'con.' — 12) *Cor.* 5, 125. *Lan.* 'illo in.' — 13) De tota re cf. *Cic.* p domo. 17. 'ne, nisi prodicta die, quis accusetur; ut ter ante magistratus accuset, — quam multam irroget aut iudicet, quarta sit accusatio trinum nundinum (vel XXX dierum) prodicta die qua die iudicium sit futurum.' cf. *Lan.* 65—85. *Zumpt.* röm. Crim. R. 2, c. 4. 7. 8. — 14) 'Sansaetavtam'. — 15) *Kir.* 3, 130. 'fundus.' Item *Curt.* 4, 236. *Schw.* 3, 218. *Cor.* 11, 408. — 15) 'licud.' — 16) 'asc'. —

censaum . anget.uzet aut . svae pis . censtomen . nei . cebnust . dolud .
censere coegerint. At si quis in censum non venerit dolo
mallud | in(im) . e.izeic. vincter. esuf.[1] comenei. lamatir.[2] pr 21.
malo, et in eo convincitur, caput[1] in comitio deminuat[2] praetor
med.dixud. tovtad. praesentid. perum dolum | mallom. in(im). amiri- 22.
ex officio populo praesente sine dolo malo, et immer-
catud.[3] allo . famelo. in . ei. sivom.[4] paei eizeis. fust. pae ancensto
cato[3] cetera familia venia sine,[4] quae illius fuerit quae incensa
[*f*]ust | tovtico. estud.~ 23.
fuerit, publica esto.

(5.) Pr. svae praefucus. pod. post. exac. bansae. fust. svae.
Praetor sive praefectus quandoque posthac Bantiae fuerit, si
pis op eizois. com | altrud. ligud. acum. herest. auti . pru 24.
quis apud illos cum altero lege agere volet aut pro(coram)
medicatud. manim aserum.[5] eizazunc. egmazum. | pas. ex . aiscen 25.
magistratu manum asserere illarum rerum, quae hisce in
ligis. scriftas. set. ne . pim.[6] pruhipid. mais. zicolois. X. nesimois.
legibus scriptae sunt, ne quem prohibuerit magis diebus X proximis.
Svae. pis. contrud | exeic. pruhipust. molto. etanto.[7] estud. n. O. 26.
Si quis contra hoc prohibuerit, multa tanta esto n. M.,
in(im). svae pis. ionc. meddis. moltaum. herest. licitud | [*ampert.*] 27.
et si quis eum magistratus multare volet, liceto, dumtaxat
minstreis. aeteis. eituas. moltas. moltaum. licitud.~
minoris partis familiae multae multare liceto.

(6.) Pr. censtur. bansae | [*ni pis fu*]id nei[8] svae [*q.*] fust 28.
Praetor censor Bantiae ne quis sit, nisi q(uaestor) fuerit,
nep. censtur. fuid. nei . svae pr. fust. in(im) svae pis. pr. in(im).
neve censor sit, nisi pr(aetor) fuerit. Et si quis pr(aetor) et
svae | [*pis censtur auti*] q. pis. tacusim.[9] nerum.[9] fust. izic. 29.
si quis censor aut q(aestor) quis in ordine[9] nobilium[9] fuerit, is
post. eizuc. tr pl. ni. fuid. Svae pis | [*contrud exeic tr. pl.* 30.
post illa trib. pleb. ne sit. Si quis contra hoc trib. pleb.

1) Cf. p. 36. nt. 14. — 2) *Cor.* 5, 97: 'Clamare' *Eb.* 7, 369: 'Esuf lamatir' = 'fundum proclamet.' (i. e. vendat?) — 3) i. e. sine venditione — publica esto. — 4) Vix tolerandam esse hanc interpretationem, nemo non videt, sed a nullo melior proponitur, neque a *Cor.* 5, 111. — 5) 'asepum.' — 6) 'phim.' — 7) 'etanio.' — 8) 'ni . i.' — 9) Ita Cor. 5, 116—132; 11, 424. (cf. 15, 177.) *Lan.* 'sententiae ferendae.'

p]ocapid. bansa[*e* · *f*]ust izic amprufid facus estud. idic. medicim.[1]
aliquando Bantiae fuerit, is improbe factus esto. Id magisterium[1]
31. eizuc . | . .[2]
illa . . .[2]

b. Lex Romana.[3]

1. | . . . . 64 . . . . *ne*[que prov[*inciam . . . . 45 . . . .* |
2. . . 42 . . in sena[*tu seiv*]e in poplico ioudicio ne sen[*tentiam rogato ta-*
3. *bellamve nei dato . . 32 . .* | *. . 42 . . neive is testumon*]ium deicito
neive quis mag(istratus) testumonium poplice ei de[*ferri neive den*]on-
4. tiari [*sinito. Neive ioudicem eum neive arbitrum neive recupe*]ratorem
dato. Neive is in poplico luuci praetextam neive soleas h[*abet*]o, neive
5. quis | [*mag(istratus) ibei praetextam soleasve habere eum sini*]to. Ma-
g(istratus) queiquomque comitia conciliumve habebit, eum sufragium
6. ferre nei sinito, | [*neive eum censor in senatum legito neive in senatu*]
relinquinto.~ |

7. (2.) [*Sei tr(ibunus) pl(ebei), q(uaestor), IIIvir cap(italis), IIIvir a(greis) d(andeis) a(dsignandeis), ioudex*], quei ex hace lege plebei-
ve scito factus erit, senatorve fecerit *g*esseritve, quo ex hace lege |
8. [*quae fieri oporteat minus fiant, quaeve e*]x h(ace) l(ege) facere opor-
tuerit oportebitve non fecerit sciens d(olo) m(alo); seive advorsus hance
9. legem fecerit | [*sciens d(olo) m(alo): ei multa tanta*[4] *esto HS . . n(um-*
mum) et] eam pequniam quei volet magistratus exsigito. Sei postulabit
10. quei petet, pr(aetor) recuperatores | [*. . 31 . . quos quotque dari opo*]r-

1) *Bug.* 6, 22. — 2) Omisi singula et truncata verba, quae ex v. 31—38. nobis servata sunt. — 3) C. I. L. I, 45. n. 197. *Ri.* tab. 19. — De tabula et lege cf. quae supra p. 34. n. 1. notata sunt. Una tantum literarum columna haec lex incisa erat tabulae, qua de causa, cum media fere parte diffracta sit tabula, omnium versuum initia perierunt, unde nec cognosci potest, num singulis capitibus indices fuerint praescripti. Ubi vero finiebant capita, reliqua versus pars vacua remansit, quae spatia signo ~ denotavi. — 4) Vocem 'tanta' *Mom.* e formula legis Oscae v. 11. 12. 26. 'molto etanto estud' arcessivit; in legibus Romanis non invenitur. Omnino offendit haec multa certae pecuniae propter verba v. 11. 12. sequentia: 'Si quis mag. multam irrogare volet,' quam ob rem *Rudorffio* (ZGR. 15, 271) formula 'damnas esto' restituenda videbatur (quod ipse approbavi ZRG. 3,365.). Cum autem similis formularum coniunctio in lege Osca Bant. bis sit scripta, (v. 11—13. 16—28) etiam hic defendi potest, eoque facilius, quia v. 11 et 12 de multa apud populum irroganda agitur, neque dubitari potest, quin ea excedere potuerit multam certam antea constitutam. cf. ZRG. 3, 352—6.

teat dato, iubetoque eum, sei ita pariat, condumnari popul(o), facitoque
ioudicetur.[1] Sei condemnatus | [*erit, quanti condemnatus erit, praedes*] 11.
ad q(uaestorem) urb(anum) det, aut bona eius poplice possideantur
facito. Sei quis mag(istratus) multam inrogare volet | [*dum minoris*] 12.
partus familias taxsat, liceto, eiq(ue) omnium rerum siremps lexs esto,
quasei sei is haace lege | [*pequniam, quae s(upra) s(cripta) e(st), exe-* 13.
gisset].~|

(3.) [*Co(n)s(ul), pr(aetor), aid(ilis), tr(ibunus) pl(ebei), q(uaestor),* 14.
IIIvir cap(italis), IIIvir a(greis) d(andeis) a(dsignandeis), qu]ei nunc
est, is in diebus V proxsumeis, quibus queique eorum sciet h(ance)
l(egem) popolum plebemve | [*iousisse, iouranto, utei i(nfra) s(criptum)* 15.
est. Item] dic(tator), co(n)s(ul), pr(aetor), mag(ister) eq(uitum), cen-
s(or), aid(ilis), tr(ibunus) pl(ebei), q(uaestor), IIIvir cap(italis), IIIvir
a(greis) d(andeis) a(dsignandeis) ioudex ex h(ace) l(ege) plebive scito |
[*factus . . . queiquomque eorum p*]ost hac factus erit, eis in diebus V 16.
proxsumeis, quibus quisque eorum mag(istratum) inperiumve inierit,
iouranto, | [*utei i(nfra) s(criptum) est. Eis consistunto pro ae*]de 17.
Castorus palam luci in forum vorsus, et eidem in diebus V apud
q(uaestorem) iouranto per Iovem deosque | [*Penateis: sese quae ex* 18.
h(ace) l(ege) oport]ebit facturum, neque sese advorsum h(ance) l(egem)
facturum scientem d(olo) m(alo), neque seese facturum neque inter-
cesurum, | [*quo, quae ex h(ace) l(ege) oportebit, minus fiant. Qu*]ei ex 19.
h(ace) l(ege) non iouraverit, is magistratum imperiumve nei petito
neive gerito neive habeto, neive in senatu | [*sententiam deicito deicereve* 20.
eum] ni quis sinito, neive eum censor in senatum legito. Quei ex h(ace)
l(ege) ioudicaverit, is facito apud q(uaestorem) urb(anum) | [*eius quei* 21.
ita utei s(upra) s(criptum) e(st) iourarit nomen persc]riptum siet;
quaestorque ea nomina accipito, et eos, quei ex h(ace) l(ege) apud
sed iurarint, facito in taboleis | [*popliceis perscribat*].~ | 22.

(4.) [*Quei senator est eritve inve senatu sententi*]am deixerit post 23.
hance legem rogatam, eis in diebus X proxsumeis, quibus quisqu[*e*
eorum sciet | *hance legem popolum plebemve iousisse, i*]ouranto apud 24.
quaestorem ad aerarium palam luci per Iovem deosque Penate[*is: sese*
quae ex h(ace) l(ege) | *oportebit facturum esse, neque se*]se advorsum 25.
hance legem facturum esse, neque seese, quominus sei . . . . 20 . . . . .|

1) Spectat hoc ad id multarum genus, quae 'petitione,' non dictione vel irrogatione, exiguntur, de quibus v. ZRG. 3, 356—7

26. | . . 32 . . se hoice leegei . . 30 . . anodni [*io*]uraver[*int* . . 24 . . |
27. | . . . . ∼ |
28. | . . 70 . . . . e quis magistratus p . . 24 . . |
29. | . . . . ∼ |
30. | . . 70 . . . . *u*]ti in taboleis popl[*iceis* . . 24 . . |
31. | . . 72 . . . . *tr*]inum nondin[*um* . . 28 . . |
32. | . . 74 . . . . is erit u u . . . . 30 . . |

2. Leges XI fragmentorum olim Bembinorum.[1]

a. Lex (Acilia) repetundarum.[2]

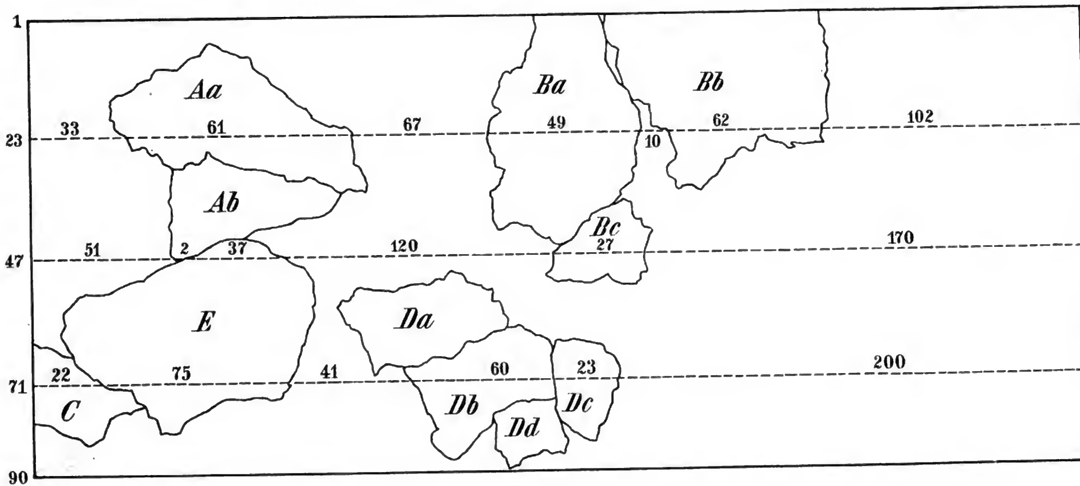
1. [*M'. Acilius Glabrio, . . f(ilius), tr(ibunus) pl(ebei), plebem ioure*

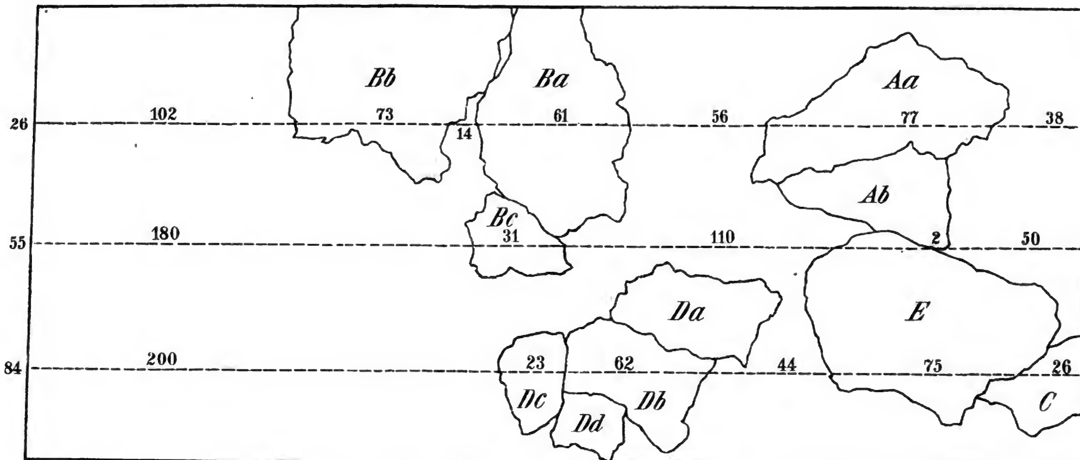
1) Saeculo XVI Romae XI fragmenta tabulae aheneae exstabant, cui ex antica parte levigata lex repetundarum fuerat inscripta, e postica scabra lex agraria, illa satis eleganter accurateque exarata, haec negligenter litterisque minoribus pressiusque scriptis. Quo tempore loco modo reperta sint fragmenta, ignoratur. Duo (Aab) iam a Jac. Mazochio transcripta a 1521 in libro eius 'Epigrammata ant. urb. Romae' (p. 180) edita sunt; quorum alterum (Ab) postea deperiit, ut eius hodie nihil nisi Mazochianum exemplar descriptum supersit; alterum nec non cetera IX fragmenta postea a card. Petro Bembo comparata in eius museo conservabantur. Quo viro mortuo (1547) ab heredibus distracta iterum dispersa sunt. Post varia fata unum (E) in Galliam translatum ibi deperiit c. finem saec. XVI, transcriptum tamen in Italia ab Ursino in Gallia a Brissonio et Boissardo; duo (CDd) Vindobonam migrarunt, ubi in bibl. imp. adhuc adservantur, cetera omnia Neapolim pervenerunt, ubi in mus. Borb. extant. Omnia haec fragmenta unius esse tabulae iam Ursino liquebat, quomodo vero inter se sint iungenda nostra demum aetate docuerunt Klenzius et Rudorffius et, qui ad finem rem perduxit, Mommsenus in C. I. L. Qui quidem totius tabulae effigiem composuit, (cuius generale hic adieci schema) unde tam fragmentorum quam lacunarum ratio, et quot fere in hiatibus perierint literae, cognosci possit. Tabula integra latior fuit quam altior; in latitudinem patuerit plus 2 metra necesse est, in altitudinem id quod hodie superest 0,82 m. aequat, neque vero in fine multum deesse videtur. Quae omnia accuratius explanavit Mom. in C. I. L. I, 49—54.

2) C. I. L. I, 49. n. 198. *Ri.*, tab. 23—25. *Rudorff*, ad leg. Acil de pec. repet. 1862. De repetundis hanc legem esse latam, ex ipsius versu 3 patet; Zumptius (Röm. Crim. R. II, 1,105—110) generalem de magistratuum delictis legem iudiciariam fuisse contendit. Legem esse Serviliam repetundarum (a. 643), cuius apud Ciceronem fit mentio, iam inde a Sigonio (1574) communis fuit opinio, quae, licet iam ab Augustino nec non Ursino impugnata sit, etiam a Klenzio tenebatur, qui a. 1825 primus totam legem, singulis fragmentis certa ratione coniunctis, isto nomine inscriptam edidit. Post quem vero Mommsenus legem esse Aciliam (a. 631 vel 632), ab eodem Cicerone laudatam, demonstravit, cui novis additis argu-

Lex Acilia repetundarum.

Lex agraria.

26
55
84
102
180
200
Bb
73
14
Ba
61
Bc
31
56
110
Aa
77
Ab
2
38
50
Da
Dc
23
62
Dd
Db
44
E
75
26
C

rogavit, plebesque ioure scivit, . . tribus . . principium fuit, pro tribu . . preimus scivit[1] *. . 140 . .*

Quoi ceivi Romano sociûmve no]minisve Latini exterarumve nationum, quoive in arbitratu dicione potestate amicitiav[*e populi Romani, . . 65* || *215 . . . ab eo quei dic(tator), co(n)s(ul), pr(aetor), mag(ister)* 2.
eq(uitum), cens(or), aid(ilis), tr(ibunus) pl(ebei), q(uaestor), IIIvir cap(italis), IIIvir a(gris) d(andis) a(dsignandis), tribunus mi]l(itum) l(egionibus) IIII primis aliqua earum fuerit, queive filius eorum quoius erit, (*queive*) quoius(*ve*) pater senator siet, in annos singolos pequniae quod siet amp[*lius HS. . . n(ummum) . . 102* || *215 . . . pro inpe-* 3.
rio prove potestate ipsei regive populove suo, parentive suo, queive in potestate manu mancipio suo parentisve sui siet fuerit quo]ive ipse parensve suos filiusve suos heres siet, ablatum captum coactum conciliatum aversumve siet: de ea re eius petitio nominisque delatio esto, [*pr(aetoris) quaestio esto, ioudicium ioudicatio leitisque aestumatio, queiquomque ioudicium ex h. l. erunt, eorum hace lege esto . . 100* || *211 . .* 4.
Sei quis deicet, praetorem nomen ex h. l. ita non recepisse, utei delatum esset, neque ioudicium ex h. l. ita datu]m esse utei peteret: de ea re eius petit[*i*]o nominisque delatio esto, pr(aetoris) quaestio esto, ioudicium ioudicatio leitisque aestiumatio, quei quomque ioudic[*ium ex h. l. erunt, eorum hace lege esto . . 102* || *62 . .*] siv [*. . . 140 . . . Dequo ex h. l.* 5.
ioudicatum erit et contra h. l. fecisse dicetur, postquam ea res ioud]icata erit, aut qouius nomen praevaricationis causa delatum erit, aut

---

mentis adsensit quoque *Rud.* l. c. p. 421—8. Novissime de legis argumento disputaverunt: *Zumpt,* Röm. Crim. Recht II, 1, 99. *Huschke,* ZRG. 5, 46. — In hac mea editione textum a Mommseno constitutum recepi, in supplendis lacunis in quibusdam Rudorffium secutus. Neque vero universa eorum recepi supplementa, sed ea tantum, que cum satis certa mihi uidebantur tum necessaria ad interpretanda ea, quae servata sunt fragmenta. — Lex in capita divisa est titulis praescriptis; cum vero neque numerorum notis signata, neque versibus separatis scripta sint, quot omnino fuerint certo constitui non postet: *Klen.* putabat esse 24, *Mom.* 57., *Rud.* 70. Quo in discrimine cum neque Mom. neque Rud. numerorum notas adposuerint, ego quoque, ne modus legem citandi turbaretur, abstinendum putavi. Nostro tamen more singula capita versibus separavi, indicesque literis latius dispositis exsignavi. Numeris literarum deperditarum restitutae simul comprehensae sunt. Quibus numeris ne quis nimium confidat, *Mom.* ipse monuit.

1) Plenam legis praescriptionem v. infra in lege Quinctia. Literis maioribus exaratam legis ipsius textui superscribere eam solebant Romani. Cum in hac lege pro eximia tabulae latitudine primum versum non expleret, ipsius legis initium in primum versum receptum literisque maioribus scriptum est, unde pauciores in primo quam in secundo versu perierunt literae.

quoium nomen ex h. l. ex reis exemptum erit: seiquis eius nomen a[*d praetorem denuo deferre volet, de ea re eius petitio nominisque delatio*
6. *esto, quaestio eius pr(aetoris) esto; ioudicium ioudicatio leitisque (102 || 60) aestumatio quei quomque ioudicium ex h. l. erunt, eorum h. l. esto. Sei quis ali*]eno nomin[*e . . . 134 . . . ex h. l. petere nomenve deferre volet, de ea re eius petitio nominisque delatio esto*] quaestio eius pr(aetoris) esto, ioudicium[1] ioudicatio leitisque aestumatio, quei quomque ioudicium ex h. l. erunt, eorum h. l. esto. Is eum unde petet in ious ed[*ucito ad pra(etorem), quoius ex h. l. in eum annum quaestio erit,*
7. *ante K. Sept. quae eo anno erunt . . . 102 || 59 . . post K. Sept. quod nomen deferetur pr(aetor) recuperatores n. n. dato*] deque eo homine de[*ve eieis hominibus . . 127 . . ioudicare iubeto. Qu*]oius eorum ita nomen ex h. l. post K. [*Se*]pt., quae eo anno fuerint, delatum erit, quei eorum eo ioudicio condemnatus erit, quanti eius rei slis ae[*stumata erit, tantam pequniam privato, quoius slis aestumata erat, solvito . .*
8. *102 || 69 . . quaeque pequnia quoique soluta erit, ea pequni*]a[2] eius esto. Pr(aetor), quei ex h. l. q[*uaeret, facito, quidquid . . 114 . . iudicatu*]m erit, id utei privato solvatur, quei [*eoru*]m petet. ~

De heisce, dum mag(istratum) aut inperium habebunt, ioudicium non fiet. ~ Dic(tator), cos., pr., mag. eq., [*cens., aid., tr. pl., q., IIIvir cap., IIIvir a. d. a., tr. mil. leg. IIII primis aliqua earum,*
9. *dum mag(istratum) aut inperium habebit, nei in ious educitor . . 102 || 52 . . Quei eorum e*]x eo mag(istratu) inperiove abierit, quo min[*us in ious educatur, e(ius) h. l. n(ihilum) r(ogato) . . 111 . .* ~

De patroneis dandeis. ~ *Quei ex h.*] l. pequniam petet nomenque detuler[*it*], quoius eorum ex h. l. ante k. Sept. petitio erit, sei eis volet sibei patronos in eam rem darei, pr(aetor), ad quem [*nomen*
10. *detulerit . . 102 || 47 . . patronos civeis Romanos ingenuos ei dato, dum*] neiquem eorum det sciens d(olo) m(alo), quoiei is, q[*uoius nomen delatum erit, . . 110 . . gener socer vitricus privignusve siet, queive eiei sobrinus siet pro*]piusve eum ea cognatione at*t*igat, queive [*ei*]ei sodalis siet, queive in eodem conlegio siet, quoiave in fide is erit maioresve in maiorum fide fuerint,[3] [*queive in fide eius erit, maioresve in maiorum*
11. *fide fuerint . . 112 || 39 . . queive*] quaestione ioudicioque puplico condemnatu[*s siet, quocirca eum in senatum legei non liceat, . . 108 . . neive eum qu*]ei ex h. l. ioudex in eam rem erit, neive eum que[*i e*]x h. l. patronus datus erit. ~

1) 'ioudiciumve.' — 2) *Mo.: condemnaveri*]t. In Ritschelii tabula vero potius literae 'A' quam 'T' vestigia cognosci, *Rud.* recte monet. — 3) 'fuerit.'

De patrono repudiando. ~ Qui ex h. l. patronus datus erit,
sei is mori[*bus suspectus erit is, quoi ex h. l. datus erit, eum repudiato*
. . 102 ‖ 38 . . Tum quos ex h. l. patronos dare licet eor]um pr(aetor), 12.
quei ex h. l. quaeret, alium patronum eiei quem [*volet dato . . 96 . .* ~
De CDLvireis in hunc an]num legundis.[1] ~ Pr(aetor),
quei inter peregrinos ious deicet, is in diebus X proxum(eis), quibus h.
l. populus plebesve iouserit, facito utei CDLviros legat, quei in hac cei-
vit[*ate HS* $\overline{CCCC}$ *n(ummum) plurisve census siet . . 102 ‖ 35 . . dum* 13.
nei quem eorum legat, quei tr. pl., q., IIIvir cap., tr. mil. l. IIII pri-
mis aliqua earum, IIIvi]rum a. d. a. siet fueritve, queive in senatu siet
fueritve, queiv[*e mercede conductus depugnavit . . 104 . . queive quaes-*
tione ioudiciove puplico conde]mnatus siet quod circa eum in senatum
legei non liceat, queive minor annis XXX maiorve annos LX gnatus
siet, queive in urbem Romam propiusve u[*rbem Romam p(assus) M do-*
micilium non habeat, . . . 102 ‖ 33 . . queive eius mag(istratus), quei 14.
s(upra) s(criptus) e(st), pater frater filius ve siet, queive eius, quei in
senatu siet fueritve, pater frater filiusve siet, queive trans mar]e
erit. ~

Quos legerit, eos patrem tribum[2] cognomenque indi-
cet.[3] ~ Q[*uei ex h. l. in hunc annum quaeret, . . 100 . . is die n. n. ex*
quo legerit, eorum, quei ex] h. l. CDLvireis in eum annum lectei erunt,
ea nomina omnia in tabula, in albo, atramento scriptos, patrem tribum
cognomenque tributimque descriptos,[4] hab[*eto, eosque propositos suo*
magistratu, ubei de plano recte legi possitur, habeto . . 102 ‖ 31 . . Sei 15.
quis describere volet, pr(aetor) potestatem scribendi, quei volet, facito.
Pr(aetor), quei legerit, eos quos e]x h. l. CDLviros legerit, facito
recitentur in contione, iuratoque: sese [*eos ex h. l. legise, de quibus*
sibei consultum sit . . 100 . . optumos in eam rem ioudices futuros esse,
quosque ipse optumos in eam rem io]udices exaestumaverit esse; eosque
CDLviros, quos ex h. l. legerit, is pr(aetor) omnis in taboleis puplicis
scriptos in perpetuo habeto. ~

De CDLvireis quotannis [*legundis. ~ Praetor, quei post h. l.*
rogatam ex h. l. ioudex factus erit . . 102 ‖ 27 . . is in diebus X proxum- 16.
eis, quibus quis]que eorum eum mag(istratum) coiperit, faeito utei
CDLviros ita legat, quei ha[*ce in civitate HS* $\overline{CCCC}$ *n. plurisve census*
siet . . 99 . . d]um nequem eorum legat, quei tr. pl., q., IIIvir cap., tr.
mil. l. IIII primis aliqua earum, IIIvir a. d. a. siet fueritve, queive

1) Hoc caput et sequens ad verbum fere consonant cum duobus capitibus v. 16—18; invicem se supplent. — 2) 'tribunum.' — 3) 'ioudicet.' — 4) 'discriptos.'

in senatu siet fueritve, queive merc[*ede conductus depugnavit . .*
17. *112 ‖ 26 . . queive quaestione ioudicioque puplico condemnatus siet*
quod circa eum in senatum legei non liceat, queive minor annis XXX
maiorve a]nnos LX gnatus siet, queive in urbe Romae propiusve urbem
Roma[*m p(assus) M domicilium non habeat . . 99 . . queive eius ma-*
g(istratus), quei s(upra) s(criptus) e(st) pater frater filiusve siet,] queive
eius quei in senatu siet fueritve pater frater filiusve siet, queive trans
mare erit. ∾

Quos legerit, eos patrem tribum cognomenque i*n*di-
ce*t*. ∾ Quei ex h. l. in eu[*m annum quaeret, is die n. n. ex quo legerit,*
18. *eorum, quei ex h. l. CDLvirei in eum annum lectei erunt (102 ‖ 27) ea*
nomina omnia in tabula, in albo, atramento scriptos, patr]em tribu*m*
cognomenque tributimque discriptos, habeto, eosque propositos suo
ma[*gistratu, ubei de plano recte legei possitur, habeto . . 85 . . Sei*
quis describere volet, pr(aetor) permittito, potestatem]que scribundi,
quei volet, facito. Pr(aetor) quei legerit, is eos, quos ex h. l. C[*DLv*]i-
ros legeri*t*, facito in conctione recite*n*tur, iouratoque: sese eos ex h. l.
legise, de quibus sibei consu[*ltum, siet . . 122 . . optumos in eam rem*
ioudices futuros esse, quosque ipse optumos in eam rem ioudices exaes-
tumaverit esse; *eosque CDLviros, quos ex h. l. legerit, is pr(aetor)*
19. *omnes (102 ‖ 28) in taboleis puplicis scriptos in perpetuo habeto.* ∾

De nomine deferundo iudicibusque legundeis. ∾ Quei
ex h. l. pequniam ab a[*liquo eorum petet, de quibus ex h. l. ioudicium*
fiet, is eum, unde petet, postquam CDLvirei, ex h. l. in e]um annum
lectei erunt, ad iudicem, in eum annum, quei ex h. l. [*factus*] erit, in
ious educito nomenque eius deferto; sei deiuraverit calumniae causa
non po[*stulare, is praetor nomen recipito facitoque, utei is, unde peta-*
20. *tur, (102 ‖ 28) die n. n. ex eo die, quo delatum e*]rit de CDLvireis, quei
in eum annum ex h. l. lectei erunt, arvorsario edat eos om[*nes, . . 82*
. . quoi is queive ei, quoius nomen delatum erit, gener socer vitricus
pri]vignusve siet, queive ei sobrinus siet propiusve eum ea cognat[*ione*]
attingat, queive ei sodalis siet, queive in eodem conlegio siet; facitoque
coram arv[*orsario, is quei ita ediderit iouret: se in CDLvireis, quei in*
21. *eum annum ex h. l. lectei erunt, nullum reliquisse (102 ‖ 30) nisei quei*
se earum aliqua necessitudine] non attingeret, scientem d(olo) m(alo):
itaque is edito, *i*ouratoque. Ubei is ita ediderit, tum in ea[*m rem, quei*
editi erunt, ioudices nei sunto . . 76 . . Tum pr(aetor) ad quem is, quei
ex h. l. petet, nomen detole]rit, facito utei is die vicensumo ex eo die,
quo quoiusque quisque n[*omen*] detolerit, C viros ex eis, quei ex h. l.

CDLvirei in eum annum lectei erunt, quei vivat, legat, e[*datque* . . *102*|
32 . . *dum nei quis ioud*]ex siet, quoi is, queive ei, quei petet, gener 22.
socer vitricus privignusve siet, queive ei sobrinus [*siet propiusve eum ea
cognatione attingat, queive in eodem conlegio siet, queive* (*72*] ei soda-
lis siet, queive tr. pl., q., IIIvir cap., IIIvir a. d. a., tribunus[1] mil. l. IIII
prim[*is aliqua*] earum siet fueritve, queive[2] in senatu siet fueritve, queive
l. Rubr[*ia IIIvir col(oniae) ded(ucendae) creatus siet fueritve* . . *102*|
|*33* . . *queive ab urbe Roma plus n. n. passuum*] aberit, queive trans 23.
mare erit; neive amplius de una familia unum, neive eum, [*legat edatve
quei pecuniae captae condemnatus est erit, aut quod cum eo lege Cal-
pu*]rnia aut lege Iunia sacramento actum siet, aut quod h. l. nomen
[*delatum sie*]t. Quos is C viros ex h. l. ediderit, de eis ita facito iouret
palam apud se coram a[*rvorsario nullum se edidisse scientem d(olo)
m(alo), quem ob earum causarum aliquam, quae (supra) s(criptae)
s(unt) inter C viros (102 || 34) edere non liceat, queive se earum aliqua*] 24.
necesitudine atingat, quae supra scripta sient. Is[3] unde petitum erit,
quomi[*nus* . . *66* . . *Sei is quei petet, C*] viros ediderit iuraritque, tum
eis pr(aetor) facito, utei is unde petetur die L[*X postquam*] eius nomen
delatum erit, quos C is quei petet ex h. l. ediderit, de eis iudices qu-
[*os volet L legat* . . *103* || *35* . . *Quei ex h. l. nomen detolerit, sei is* 25.
quoius nom]en ex h. l. delatum erit, L iudices ex h. l. non legerit edi-
deritve seive [*ex CDLvireis, quei in eum annum ex h. l. lectei erunt
quei se affinitate cognation*]e sodalitate atingat, queive in eodem con-
legio siet, ex h. l. non e[*diderit, tum ei pe*]r eum pr(aetorem) advorsa-
riumve mora non er[*it quo*]minus legat edatve [*quos volet L de eis C,
quos ex h. l. ediderit* . . *104* || *38* . . *dum nei quem eorum, quem ex h.* 26.
l. legere edereque non liceat, sciens d(olo) m(alo) ioudic]em legat. Quei
ita lectei erunt, eis in eam rem ioudices sunto eorumque eiu[*s rei ex
h. l. ioudicatio lectisque aestumatio esto.* ~ . . *66* . .

Iudicum patronorumque nomina] utei scripta in taboleis habeantur. ~ Pr(aetor), quei ex h. l. quaeret, fac[*ito eos L
viros, qu*]os is quei petet et unde petetur ex h. l. legerint ed[*iderin*]t,
eosque pat[*ronos, quos is quei petet ex h. l. dederit* . . *106* || *42* . . *in* 27.
taboleis pupliceis scriptos habeat. Ea nomina eiei q]uei petiverit et
unde petitum erit, quei eorum volet, ex taboleis popli[*ceis describendi
is pr(aetor) postetatem facito* . . *66* . . ~

Eisdem ioudices unius rei in perpetuom sient. ~ Quei

---

1) 'tribuni.' — 2) 'queive queive.' — 3) 'Q.'

iudices e[*x h. l. lectei erunt,*] quam in rem eis iudices lectei erunt, e[*ius*
28. *rei ioudices in perpetuom sunto . . 135 ‖ 43 . . q*]uei pequniam ex [*h.*
l.] capiet, eum ob eam rem, quod pequniam ex h. l. ceper[*it . . 62 . .*
neive tribu mo]veto, neive equom adimito, neive quid ei *(ob)* eam rem
fraudei esto. ∾

[*Nomina publice sc*]ripta sient. Pr(aetor) quei ex h. l. . .
29. *135* ‖ *48* . . ∾

[*De iudicio in eum, quei mortuos e*]rit aut in exilium
abierit. Quoium nomen ex h. l. delatum eri[*t, sei is prius mortuos*
erit . . 66 . . aut in exili]um abierit, quam ea res *iu*dicata erit, pr(aetor),
ad quem eius nomen de[*latum erit eam*] rem ab eis item quaerito, [*quei*
30. *quasei sei is viveret inve ceivitate esset . . 137* ‖ *51* . . ∾

De inquisitione facienda. ∾ *Praetor postquam*] nomen ex
h. l. ad se delatum erit, facito, utei ioudicium p[*erficiatur . . 66 . . eique,*
quei petet, diem dato, utei q]uod recte factum esse volet, dum nei quid
advorsus h. l. fiat, [*ad inquisitionem fac*]iundam; neive post h. [*l. ro-*
31. *gatam . . 138* ‖ *51 . . iubetoque*] conquaeri in terra Italia in oppedeis
foreis conciliab[*oleis, ubei ioure deicundo praesse solent, aut extra*
Italiam in oppedeis foreis con]ciliaboleis, ubei ioure deicundo praesse
solent. In quibus di[*ebus eum quei petet prae*]tor quei ex h. l. quae-
32. re]*t, conquaerere iouserit . . 139* ‖ *51* . . ∾

De testumonio deicendo. ∾ *Pr(aetor) postquam*] audierit,
quod eius rei quaerundai censeant refere et c[*ausam probaverit, quibus*
is quei petet denuntiaverit, eos homines d(um) t(axat) $\overline{IIL}$ *testumonium*
(68) deice]re iubeto et quom e*a* res agetur quam in rem quisque testis
er[*it, in eam rem facito eis*] omnes adsient testimo[*niumque deicant,*
33. *dum nei quem testumonium deicere iubeat, quei . . 140* ‖ *51 . . quoia*
in fide is unde petetur siet, maioresve in maior]um eius fide fuerint,[1]
queive in fide eius siet maioresv[*e in maiorum fide fuerint (65) queive*
eius, quoius ex h. l. nomen delatum erit c]ausam deicet dum taxat unum,
queive eius parentisve eius [*leibertus leiberta*]ve siet. ∾

34. De inro[*ganda multa.* ∾ . . *144* ‖ *51* . . ∾

De testibus tabulisque producendis. ∾ *Is quei petet, sei*
quos ad testumonium deicendum evocari]t secumve duxerit dum taxat
homines IIL earum re[*rum causa, de quibus id ioudicium fiet . . 61 . .*
e]a, quai ita conquaesiverit et sei qua tabulas libros leiterasve pop[*li-*
35. *cas preivatasve produ*]cere proferrequ[*e volet . . 146* ‖ *51 . . quaer*]ive

1) 'quaerat.' cf. v. 10.

de ea re volet apud pr(aetorem), is praetor ei moram ne fa[*cito, quo-*
minus testes producantur, tabulae proferantur, quove minus de ea re
(66) quae]rat. ∾

P r a e t o r u t e i i n t e r r o g e t. ∾ Pr(aetor) quei ex h. l. q[*uaeret*
. . 178 ‖ 51 . . ∾ 35.

I o u d i c e s u t e i i o u r e n t. ∾ *Pr(aetor) quei ex h. l. quaeret,*
quei in ea]m rem ioudices erunt, ante quam primum caussa d[*icetur*
. . 71 . . apud se iourent facit]o. Iudices, quei in eam rem erunt, om-
nes pro rostreis in forum [*vorsus iouranto . . 178 ‖ 51 . . facturumque* 37.
se, utei quod recte factum esse vo]let, utei testium, quei *(in)* eam rem
erunt, verba audiat, [*. . 74 . . neque facturum quo*] eam rem minus
ioudicet, nisei seiquae causa erit, quae eiei [*ex h. l. quo eam rem minus*
ioudicet permittet . . 180 ‖ 51 . . Quei ita apud se iourarint eorum no- 38.
mina is praetor facito in contione r]ecitentur, proscripta propositaque
palam apud for[*um habeto, . . 76 . . neque rem agito antequam omnes*
iourarint quei ex e]is C ioudicis L lectei erunt. ∾

I o u d e x n e i q u i s d i s p u t e t. ∾ *. . 178 ‖ 51 . .* ∾ 39.

[*D e r e p r o f e r e n d a.* ∾ *Sei causam sibi esse deicet, quominus*
ad id] iudicium adesse possit, de ea re praetori, quei ex hac[*e l(ege)*
quaeret cognoscere . . 85 . . rem proferre liceto. ∾

D e n o m i n e r e f e r e]n d o. ∾ Quam rem pr(aetor) ex h. l. ege-
rit, sei eam rem proferet, quoi[*us . . 177 ‖ 51 . . sei refer*]re poterit 40.
facito quoius deicet nomen referre . . 91 . . rit utei *is* ad sese veniat aut
adferatur coram eo, quei postulaver[*it . . 176 ‖ 51 . . vo*]let, quoius ex 41.
h. l. *n*ominis delatio erit, ei eius rei pe[*titio esto . . 102 . . de*]que ea
re hace lege iudicium litisque aestumatio esto, quasei sei eius *. . 175 ‖*
51 . . [*Sei ioudex, q*]uei eam rem quaeret, ex h. l. causam non nover[*it* 42.
. . 113 . . is praetor c]oram [*iudicib*]us in contione pro rostris sententia
ita pronontiato: 'fec[*isse videri*' *. . 173 ‖ 51 . . Sei de ea re*] iudicium 43.
fieri oportebit, ter[*tio die facito iudicium fiat . . 112 . . Sei ioudex,*
quei eam r]em quaeret, ex h. l. causam non noverit, pr(aetor) quei ex
h. l. q[*uaeret . . 170 ‖ 51 . .* ∾ 44.

I o u d i c e s u t e i i o u r e n t, i n c o n s i l i u m a n t e q u a m e a n t. ∾
Pr(aetor), quei ex h. l. quaeret, ioudices quei ex h. l. in eam rem erunt,
in consilium an]te quam ibunt, facito iourent: 'sese [*. . 128 . . neque*
facturum q]uo quis suae alterius(ve) sententiae certior siet, quod p[*er*
. . 170 ‖ 51 . . aestum]aturum esse. ∾ 45.

I u d i c e[*s*] m u l t a m s u p r e m a *(m)* d e *b* e a[*nt.* ∾ *. . 128 . . s e i*
ioudex, quei eam rem qu]aeret causam non noverit, quei eorum ioudex

46. [. . *170* ‖ *51* . . *excu*]satione primo quoque die deferatur, isque quaestor [. . *126* . . ∾

Iudices in co]nsilium quomodo eant. ∾ Pr(aeto)r, quei ex
47. h. l. iu[*dicium exercebit* . . *170* ‖ *51* . . *nondum pl*]ur[*imis lique*]re deixerit, praetor, [*quei*] ex h. l. quaeret, ita pronon[*tiato* '*amplius*' . . *120* . . *Ubei duae partes iudicu*]m quei quomque aderunt; iudicare
48. [*negaverint* . . *amplius* . . *170* ‖ *52* . . *quei negaverit iu*]dicare is HS n. ccIↃↃ, quotiens quomque amplius bis in uno iu[*dicio negaverit iudicare* . . *119* . . *que*]m quam ob rem et quantum pequ[*niae* . . *170* ‖
49. *45* . . ∾

De] reis quomodo iudicetur. ∾ Ubi duae partes iudicum, quei ader[*unt, causam sibi liquere deixerint* . . *111* . . *pr(aetor), quei de ea re quaeret, utei eis iudice*]s, quei iudicare negarint, semovant[*ur,*
50. *facito*] . . *170* ‖ *45* . . rem agito. Tum praetor quom soueis viatoribus apparitoribusque nei de i[*udicio iudex discedat facito* . . *108* . . *sitellamque latam digitos n. n. altam digitos*] XX, quo ioudices sorticolas
51. coniecian[t] [*apponi facito* . . *170* ‖ *37* . . *quoius*]que iudicis is praetor sorticolam unam buxeam longam digitos IIII, la[*tam digitos n. n. ab utraque parte ceratam* . . *108* . . *in quo sorticola ex altera parti litera A perscripta siet, ex alte*]ra parti C, in manu palam dato, a[*b eoque*
52. *iudice alteram, utram is volet, induci iubeto* . . *170* ‖ *32*. . *Iudex sortem accipito alteram literam inducito, alteram servato*] eamque sortem ex hac lege apertam bracioque aperto lit*t*eram digiteis opertam pala[*m ad eam sitellam deferto* . . *106* . . *sortem populo ostendito i*]temque in eos ceteros singilatim iu[*dices versus ostendito, itaque eam sortem in*
53. *eam sitellam coniecito* . . *170* ‖ *26* . . ∾

Sententia quomodo pronontietur. ∾ *Quei iudex pronontiationis faci*]undai causa ad sitellam sorti veniet, is in eam sitellam manum demitito, *e*t eam devexam popul[*o ostendito* . . *50* . . *i*]udicium [. . *50* . . *quamque in eum r*]eum sententiam [*ea sors hab*]uerit,
54. is ei . . *172* ‖ *23* . . [*palam pronontiato, ubei A littera scripta erit* '*absolvo*', *ubei C littera scripta erit* '*con*]demno', ubei nihil scriptum erit, 'seine sufragio'. Ex qua sorti pronontiarit, eam sortem proxsumo iud[*ici* . . *29* . . *in man*]u[*m*] transdito. ∾

55 De n[*umerandis sententiis.* ∾ . . *255* ‖ *21* . . ∾

De reo apsolvendo. ∾ *Sei eae sententiae ibei plurumae aequove numero erunt* '*absolvo*', *praetor, quei ex h. l. quaeret, pronuntiato*: '*non fecisse videri*'. *De quo reo pr(aetor) ita pronuntiaverit, quod*

postea non fecerit, qu]od praevaricationis causa factum non erit, is ex hace lege eius rei apsolutus esto. ~

De reo condemnan[*do. ~ Sei eae sentia*]e ibei plurumae erunt 'Condemno', pr(aetor), qu[*ei ex h. l. quaeret, pronountiato; 'fecisse videri'* . . *252* || *13* . . ~ 56.

[*De iudicio iterando. ~ Quei ex h. l. condemnatus*] aut apsolutus erit, quom eo h. l. nisei quod post ea fecerit, aut nisei quod praevaricationis caussa factum erit, au[*t nisi de litibus*] aestumandis, aut nisei de sanctioni hoiusce legis, actio nei es[*to* . . *250* || *11* . . ~ 57.

De praedibus dandis. ~ Iudex, quei eam rem quaesierit, earum rer]um, quei ex h. l. condemnatus erit, q(uaestori) praedes facito det de consili maioris partis sententia; quanti eis censuer[*int; sei ita p*]raedes datei non erunt, bona eius facito puplice possideantur conq[*uaerantur veneant. Quanta pequnia ea bona venierint, tantam pequniam ab emtore iudex, quei eam rem quaesierit, exigito* . . *248* || *9* . . 58. *quaestorique*] scriptum transdito; quaestor accipito et in taboleis popliceis scriptum habeto. ~

De leitibus aestumandeis. ~ [*Quei ex*] hace lege condemnatus erit, ab eo quod quisque petet, quoius ex hace lege peti[*tio erit, praetor, quei eam rem quaesierit, per eos iudices, quei eam rem ioudicaverint, leites aestumari iubeto* . . *244* || *8* . . *quod ante h. l. rogatam* 59. *consilio probabitur captum coactum ab*]latum avorsum conciliatumve esse, ea*s* res omnis simpli, ceteras res omnis, quo*d* post hance legem rogatam co[*nsilio probabit*]ur captum coactum ablatum avorsum conciliatumve esse, dupli; idque ad qua[*estorem, quei aerarium provincia obvenerit, quantum siet quoiusque nomine ea lis aestumata, facito deferatur. ~*

Pequnia utei ex aerario solvatur. ~ Quei iudici, quei eam rem quaesiverit, consilioque eius maiorei parti . . *242* || *8* . . *satisfecerit,* 60. *nomine su*]o parentisve suei, quoive ipse parensve suos heres siet, leitem aestumatam esse; queive eiei iudicei consilioque eius maiorei pa[*rti eorum sa*]tis fecerit, regis populeive ceivisve suei nomine litem aestumatam esse sibei: q[*uanta ea pequnia erit, is iudex facito* . . 240 || 8 . . *tanta pequnia ex*] hace lege in aerario posita erit ob eam rem, 61. quod eo nomine lis aestumata erit, in triduo proxsumo, quo ita satis [*factum erit*] ex hac lege solvatur; neive quis iudex neive quaestor facito sciens dolo m[*alo, quo minus ita satis fiat, itaque solvatur* . . 238 || 8 . . ~ 62.

De tributo faciundo. ~ Quanti iudex, quei eam rem quae-

sierit, leites aestumaverit, sei is iud]ex ex hace lege pequniam omnem ad quaestorem redigere non potuerit, tum in diebus X proxsumeis, quibus [*quae potue*]rit redacta erit, iudex quei eam rem quaesierit, queive iudex ex hace lege fac[*tus erit, quae pequnia redigi potuerit, eam pequniam inter eos, quorum leites aestumatae erunt, pro portione tribu-*
63. *tum iri praedeicito .. 236* || *8 .. tempus edito, quo is, quoius lites*] aestumatae erunt, quoius*ve* regis populeive nomine lis aestumata erit, legati adessint, dum nei longius C dies edat. [~

De tempore stat]uto servando. ~ Ubei ea dies venerit, quo die iusei erunt adesse, iudex, quei e[*am rem quaesierit, quanta pequnia de eius, quei ex h. l. condemnatus est, bonis redacta erit, tantam pequniam in eas lites, quae aestumatae erunt, pro portione tribuito*
64. *. . 235* || *8 .. Queique ei iudici consilioque eius maiori parti eam litem aestumatam esse sibei satis*] fecerit, ei primo quoque die quaestorem solvere iubeto, quaestorque eam pequniam eis sed fr*a*ude sua solvito. ~

Quei aberit eius portio] in aerario siet. ~ Quod eorum nomine, quei non aderit tributus factus [*erit, quaestor in aerario ser-*
65. *vato .. 227* || *8 ..* ~

De tributo proscribendo. ~ *Quei*] praetor ex hace lege tribuendei causa prodeixerit, is, utei quod recte factum esse volet, facito, quomodo prode[*ixerit, ea omnia m*]aiore parte diei ad eam diem, donec solutum erit, apud forum palam, ubei de plano r[*ecte legi possitur, proscripta propositaque habeat praetor, quei eum tributum*] (200 ||
66. fecerit die[*s .. prox*]umos, ex ea die, qua tributus factus erit, apud forum palam, ubei de plano recte legi possitur, proscri[*ptum habeto.* ~

Reliqua pequnia] post quinquenium populei fiet. ~ Quae pequnia ex hace lege in aerarium posita erit, quod in anneis qu[*inque proxumeis ex ea die, qua tributus factus erit, eius pequniae quaestor ex h. l. non solverit populei esto.* ~

De pequnia a praedibus exigenda. ~ *Quei ex h. l. praedes datei erunt, quaestor, quoi aerarium provincia obvenerit, queique*
67. *deinceps*] 201 || eandem provin[*ci*]am habebit, eis faciunto, utei quod recte factum esse volet, quod eius is reus non solverit, ab eis pr[*aedibus primo quo*]que die pequnia exigatur. ~

Pequnia in fiscis opsignetur. ~ Quaequomque pequnia ex hace lege ad q[*uaestorem redacta erit, is quaestor ea pequnia facito in fiscis siet, signoque puplico opsignetur, et in quoque fisco scriptum*

habeto] (201|| quis praetor litis aestumaverit et unde ea pequnia redacta 68. siet quantumque in eo fisco siet. Quaestor, queiquom[*que erit, utei quod*] recte factum esse volet, facito in diebus V proxumeis, quibusquomque eiei aerarium provincia obvenerit, [*fisci resignentur, et sei ea pequnia, quam in eo fisco esse inscriptum erit, ibei inventa erit, denuo opsignentur* . . ~

Quaestor utei solvat. ~ *Quoi*] (200|| pequniam ex hace lege, 69.
quod sine malo pequlat*u* fiat, pr(aetor), quei ex hace lege quaeret, darei solvi iuserit, id quaestor [*quei aerarium pro*]vinciam optinebit, sed fraude sua extra ordinem dato solvitoque. ~

Quaestor moram nei facito. ~ Q[*uaestor* . . ~

Iudicium nei quis inpediat. ~ *Quod*] (200|| ex hace lege 70.
*iu*dic*i*um fieri oportebit, quom ex hace lege fieri oportebit, nei quis magistratus prove magistratu prove [*quo inperio potestateve erit facito, quo*] minus setiusve fiat iudiceturve; neive quis eum, quei ex hace lege iudicium exercebit, neive eum, que[*i iudex ex h. l. erit, neive eum, quei ex h. l. petet neive eum unde petetur, ab eo iudicio avocato neive*] (200 || 71.
avocarier iubeto, neive abducito, neive abducier iubeto, neive facito quo quis eorum minus ad id iudicium adesse poss[*it, quove quoi eorum minus in eo iudici*]o verba audeire in consilium eire iudicare liceat; neive iudicium dimitere iubeto, nisei quom senatu[*s ioure vocabitur* . . *aut nisei quom* (200|| tribus intro vocabuntur, extra quam sei quid in satu- 72.
ram feretur. ~

(*Iudex*[1] *deinceps*[2] *faciat principe defuncto.*[3]) ~ Sei is
Iudex[1] deinceps[2] faciat pr[*incipe defuncto.*[3] ~ *Sei is* (79)
praetor quei ex hace lege quaeret sei[*ve is quaestor quoi aerarium vel*
praetor quei ex hace lege quaeret seive is quaestor, quoi aerarium] vel
urbana provinc]ia obvenerit (*eo magistratu*)[4] iudiciove inperiove abie-
urbana provincia obvenerit eo magistratu[4] iudiciove inperiove abie-
rit, abdicaverit, mortuosve erit ante quam ea omnia ioudica[*ta soluta*
rit, abdicaveritv[*e mortuosve erit ante quam ea omnia ioudicata soluta*

---

1) Qui sequuntur versus 73—78 ad verbum redire videntur v. 79—86, unde Mommsenus acute coniecit, dittographiam a scalptore ad emendanda quaedam, quae admiserat, vitia hic esse factam, quocum consentit Rudorffius (p. 419—20. 514—26) dissentiente Zumptio (p. 418 n. 98). Ut similitudo fragmentorum commodius perspici examinarique possit, singulis versibus versus dittographos typis minoribus subieci. 2) 'Deinceps, qui deinde coepit, ut princeps qui primum coepit.' *Fest.* 3) Haec rubrica v. 72 omissa est, licet ex spatio intermisso liqueat, novum hic incipere caput. Primum hoc vitium est, quod per dittographiam erat emendandum. 4) Haec verba in tabula omissa; vitium II.

factave erunt, quae eum praetorem eumve quaestorem ex h. l. iudicari
factave erunt, quae eum praetorem eumve quaestorem ex h. l. iudicari
iubere solvere facere oporteat, queiquomque deinceps praetor ex h. l.
iubere solvere facere oporteat, queiquomque deinceps praetor ex h. l.
quaeret, queive quaestor aerarium vel urbanam provinciam habebit, is,
(80) *quaeret, queive quaestor aerarium vel urbanam*] (201 || provinciam habebit, is.
73. *utei quod recte factum*] (200 || esse volet, facito, utei ea omnia, quod ex
utei qu[*od recte factum . esse vo*]let, facito, utei ea omnia, [*quod ex*
h. l. factum non erit, faciant, fiantque quae ex hace lege fieri oporteret,
h. l. factum non erit faciant fiantque quae ex hace lege fieri oporteret,
sei [*apud eum, quei deinceps erit ea res acta esset, deque ea re*
(92) *sei*] apud eum, (*quei deinceps erit*), ea res acta esset, deque ea re
eiei] praetori quaestorique omnium rerum, quod ex hace lege factum
eiei praetor(*i*) quaestor(*ique*) omnium rerum, quod ex [*hace lege factum*
non erit, siremps lex esto, qua[*sei sei apud eum ea res acta*
non erit, siremps lex esto, quasei sei apud eum ea res acta
esset . . ∾
esset . . ∾

De rebus ante iudicatis factisve. ∾ *Queibus quom ioudi-*
(81) *De rebus ante iudicatis factisve.* ∾ *Queibus quom* || *ioud*]i-
74. *cium*] (200 || fuit fueritve ex lege, quam L. Calpurnius, L. f(ilius) tr(i-
cium *fuit fueritve ex leg*[*e quam L. Calpurnius, L. f.*] tri-
bunus) pl(ebei) rogavit, exve lege, quam M. Iunius, D(ecimi) f(ilius), tr.
bunus plebei rogav[*it, exve lege, quam M. Iunius, D. f., tr.*
pl. rogavit, quei eorum eo [*ioudicio ex earum aliqua lege condem-*
pl. rogavit, quei eorum eo ioudicio ex earum aliqua lege (97) *condem*]-
natus est eritve, quo] magis de ea re eius nomen hace lege de*f*eratur[1]
natus est eritve, quo magis de ea re eius nomen hace lege deferatur,
quove magis[1] de ea re quom [*eo h. l. actio siet, eius h. l. nihilum ro-*
quove magis de e[*a re quom eo h. l. actio siet, eius h. l. nihilum ro-*
gato. Queique contra h. l. fecisse dicentur, nisei lex rogata erit
(82) *gato. Queique contra h. l. fecisse dicentur, nisei lex* (200 || *rogata eri*]t,
75. *ante quam ea res facta*] || erit, quom eis hace lege actio nei esto. ∾
ante quam ea res [*facta erit quom eis hace lege a*]ctio nei [*esto.* ∾

De praevaricatione. ∾ Praetor, quei ex hace lege quaeret,
De praevaricatione. ∾ *Praetor, quei ex hace lege quaeret,*
qua de re ei prae[*tori eisque iudicibus, quei ex h. l. ad eam rem*
qua de re ei praetori eisque iudicibus, quei ex h. l. ad (*102*) *ea*]m rem
(*50*) *io*]udicandam adfuerint, quei vivent, eorum maiorei parti[2] satis
ioudicandam adfuerit, quei vivent, eorum maiori parti satis

1) Tab.: 'deiuraturum quove magistratus'; vitium III. 2) Tab. 'partis'; vitium IV.

factum erit, nomen, quod ex [*h. l. quis detolerit, praevaricationis causa*
fecerit e[*um quei ex h. l. nomen detolerit, praevaricationis causa*
eum detulisse . . 201 ∾ | 76.
id detulisse . . 200 ∾ | (83)

De ceivitate danda. ∾ Sei quis eor*u*m, quei ceivis Romanus
|*De ceivitate danda.*] ∾ Sei q[*uis eorum, quei ceivis Romanus*
non erit, ex hace lege alterei nomen . . 78 . . [*ad praetor*]em, quoius
non erit, ex hace lege alterei nomen . . 136 . . *ad praetorem, quoius*
ex hace lege quaestio erit, detolerit, et is eo [1] iudicio hace lege condem-
e]x hace lege quaestio erit, detuler[*it, et i*]s eo ioudicio hace lege condem-
natus erit, tu[*m eis quei eius nomen detolerit, quoius eorum opera*
natus erit, tum eis qu[*ei eius nomen detolerit, quoius eorum opera*
maxime eum condemnatum esse constiterit, sei volet ipse fili-
maxime eum condemnatum esse constiterit . . 202 ‖ 156 . . *sei volet ipse fili-* (84)
eique, quei eiei gnatei erunt, quom] . . 201 ‖ ceivis Romanus ex hace 77.
eique, quei eiei gnatei erunt, quom ceivis Romanus ex h.
lege fiet, nepotesque [*tu*]m eiei filio gnateis, ceiveis Romanei iustei sunto,
l. fiet, nepotesque t]um [*eiei filio gnateis, ceiveis Romanei iustei sunto*
[*et in quam tribum, quoius is nomen ex h, l. detolerit, sufragium tule-*
et in quam tribum, quoius is nomen ex h. l. detolerit, sufragium tule-
rit, in eam tribum (82) sufragiu]m ferunto inque eam tribum censento,
rit, in eam tribum sufragium ferunto inque eam tribum censento
militiaeque eis vocatio [2] esto, aera stipendiaque o[*mnia eis merita*
militiaeque (140) *ei*]s vocatio [2] esto, aera stipendia[*que eis*] omnia merita
sunto. Nei qui magistratus prove magistratu . . *201* . . *eius h. l.*] ‖ 78.
sunt(*o*). Nei qui magis[*tr*]atus pr[*ove magistratu eius h. l.*
nihilum rogato. ∾
nihilum rogato. ∾

De provocation[*e* [3] *immunitat*]eque danda. ∾ Sei quis
De provicatione immunitateque danda. ∾ *Sei quis*
eorum, quei [*nominis Latini sunt* . . *83* . . *quei eorum in sua quis-*
eorum, quei nominis Latini sunt . . 204 ‖ 156 . . *quei eorum in sua quis-* (85)
que civitate dicta]tor praetor aedilisve non fuerint, ad praetorem,
que civitate dictator praetor aedilisve non fuerint, ad praetorem,

---

1) Tab. 'eo eo'; vitium V. — 2) i. e. 'vacatio', ut in l. Iul. mun. 93. — 3) Cum offendat, Latinis provocationem dari, cumque in fine capitis de vacatione sermo fuisse videatur, iam C. T. Zumptius (de leg. repet. 1845) vocem 'provocatione' in 'vocatione' esse emendandam censuit, id quod Rudorffius repetit, sextum idque pessimum incisoris errorem hic agnoscens. Attamen 'provocationem' posse defendi, docuit Momsenus. Secundum quos diverso modo expleri debere lacunas liquet.

quoius ex hace lege quaestio erit, [*ex h. l. alterei nomen detolerit, et is*
quoius ex h. l. quaestio erit, ex h. l. alterei nomen detolerit, et is
eo iudicio h. l condemnatus erit, tum quei eius nomen detolerit, quoius
eo iudicio h. l. condem]natus erit, tum quei eiu[*s nomen*] detolerit, quoius
79. *eorum opera maxime eum condemnatum esse constiterit*] . . *201* || eius
eorum opera ma[*xime eum condemnatum esse constiterit* . . *eius*
militiae munerisque poplici in su[*a quoiusque ceiv*]itate [1] ∾
militiae munerisque poplici in sua quoiusque ceivitate . . 215 |
86. | *156* . . *quo*]i petetur, de ea re eius [*optio est*]o, utrum velit vel in
87. sua ceivitat[*e* . . *215* || *156* . . *ha*]bere liceto. ∾
[*Sei quis cei*]vis Romanus ex hace lege alte[*rei nomen detolerit*] . . *216* |
88. | *156* . . ∾ Quoi ex h[*ace lege provo*]catio erit esseve oportebit . . *227* |
89. | *190* . . . . [*praetor, quei inter pe*]regrinos ious [*deicet* . . . *233* |
90. | *191* . . . . *ceivit*]atei q . . . . *235* |

b. Lex agraria a. 643.[2]

1. | . . *82* . . [*tr(ibunus) pl(ebei) ioure rogavit plebesque ioure scivit,* . . *tribus* . . *princi*]pium fuit; pro tribu Q. Fabius, Q(uinti) f(ilius) primus scivit.[3]

Quei ager poplicus populi Romanei in terram Italiam P. Muucio L. Calpur[*nio cos. fuit, extra eum agrum, quei ager ex lege plebeive sc(ito), quod C. Sempronius, Ti(berii) f(ilius), tr(ibunus) pl(ebei) roga-*

---

1) Hac voce scalptor medium sermonem hic abrupit, parvoque spatio relicto versuum dittographiam incepit, rubricam quam supra omiserat supplens. cf. p. 51. n. 1. — 2) C. I. L. I, 75. nro. 200. Ri. tab. 26—28. Ad subvertendas C. Gracchi leges agrarias post necem eius tres de agro publico latas esse leges Appianus (bell. civ. 1, 27.) tradit: prima (a 633) possessoribus Gracchanis agros adsignatos vendere permissum esse; secunda, Sp. Thorii, (a. 635) privatorum possessiones esse confirmatas vectigali imposito; tertia (a. 643) vectigal abrogatum esse. Legis Thoriae fragmenta nostra esse iam Sigonius (1576) putabat, eodemque nomine etiam a *Rudorffio* a. 1839 (ZGR. 10, 1, quocum cf. *Huschkii* censuram in: Krit. Jahrb. 10, 579) edita sunt. Iam vero ad tertiam potius legem referenda esse *Mommsenus* probavit, quippe cum v. 19. 20 vectigal potius tolli quam imponi videatur. Nomen auctoris nec ab Appiano refertur, nec aliunde erui potest; a. 643 latam esse e v. 95 Rud. probavit, qui et ipse tres legis partes, de Italia (1—44), Africa (94—95) et Corintho (96—105), internosci posse ostendit. Legis capita nec inscriptionibus nec notis designata sunt, sed parvis tantum spatiis intermissis distincta, unde cum numerus eorum certo constitui non possit, in hac ut in repetundarum lege numerorum notis addendis abstinendum putavi, tamen capita nostro more seiunxi, ubi spatia intermissa aut conspici aut praesumi possunt. — 2) De hac praescriptione v. p. 41. n. 1. Initium legis ipsius sine ullo spatio interiecto adiunctum est.

vit, exceptum cavitumve est nei divideretur . . 150 || 82 . . quem quis- 2.
que de eo agro ex lege plebeive sc(ito) vetus possessor sibei] agrum
locum sumpsit reliquitve, quod non modus maior siet, quam quantum
unum hominem ex lege plebeive sc(ito) sibei sumer[*e relinquereve*
licuit; ~

quei ager publicus populi Romanei in terra Italia P. Muucio
L. Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum, quei ager ex lege plebeive
sc(ito), quod C. Sempronius, Ti. f., tr. pl. rogavit, exceptum cavitumve
est nei divideretur . . 150 || 108 . . quem agrum locum] quoieique de eo 3
agro loco ex lege plebeive sc(ito) IIIvir sortito ceivi Romano dedit
adsignavit, quod non in eo agro loco est, quod ultr[*a .. 215 || 102 ..* ~ 4

quei ager publicus populi Romanei in terra Italia P. Muucio
L. Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum, quei ager ex lege plebeive
sc(ito), quod C. Sempronius, Ti. f., tr. pl. rogavit, exceptum cavitumve
est nei divideretur, de eo agro loco quei ager locus ei, quei agrum
privatum in publicum commutavit, pro eo agro loco a IIviro datus
commutatus re]dditus est; ~

quei ager publicus populi Romanei in terra Italia P. Muucio L.
Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum, quei ager ex lege [*pleibeive sc(ito),*
quod C. Sempronius, Ti. f., tr. pl. rogavit, exceptum cavitumve est nei
divideretur . . 214 || 102 . . quod eius quisq]ue agri locei publicei in 5.
terra Italia, quod eius extra urbem Roma*m* est, quod eius in urb*e*
oppido vico est, quod eius IIIvir dedit adsignavit, quod . . 211 || 102 . . 6.
[*tum cum haec lex rogabitur habebit possidebitve;* ~

quei ager publicus populi Romanei in terra Italia P. Muucio L.
Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum, quei ager ex] lege plebive scito,
quod C. Sempronius, Ti. f., tr. pl., rog(avit), exceptum cavitumve est,
nei divideretur, quod quoieique de eo agro loco agri locei aedific[*iei . .*
140 . . *q*]uibu[*s . .* 68 || 102 *i*]n terra Italia IIIvir dedit adsignavit reli- 7.
quit, inve formas tabulasve retulit referive iusit: ~

ager locus aedificium omnis quei supra scriptu[*s est . .* 134 . .
extra eum agrum locum de quo supra except]um cavitu[*mve est, priva-*
tus esto . . 66 || 102 . . *eiusque locei agri aedificii emtio venditi*]o ita, 8.
utei ceterorum locorum agrorum aedificiorum privatorum est, esto;
censorque queiquomque erit facito, utei is ager locus aedificium, quei
e[*x hace lege privatus factus est, ita, utei ceteri agri loca aedificia*
in censum referatur . . 167 . . *deque eo agro loco aed*]ificio eum, quoium
[*is ager locus aedificium erit*] .. 65 || 102 .. est; neive quis facito, quo, 9.
quoius eum agrum locum aedificium possesionem ex lege plebeive scit[*o*

ess]e oportet oportebitve, eum agrum l[*ocum aedificium possesionem is*
minus utatur fruatur habeat possideatque . . 124 . . *n*]eive quis de ea
10. re ad sen[*atum referto* . . 63 ‖ 102 . . *neive pro magistratu inpe*]riove
sententia(*m*) deicito neive ferto, quo quis eorum, quoium eum agrum
locum aedificium posse[*sio*]nem ex lege plebeive scito esse oport[*et opor-*
tebitve . . 121 . . *eum agrum locum aedificium possesionem minus*
oetatur fruatur habeat possid]eatque quove possesio invito mor[*tuove*
eo heredibus eius inviteis auferatur. ∾

Quei ager publicus populi Romani in terram Italiam P. Muucio L.
11. *Calpurnio cos. fuit* . . 60 ‖ 102 . . *quod eius IIIvirei a(gris) d(andis)*
a(dsignandis) viasiei]s vicaneis, quei in terra Italia sunt, dederunt
adsignaverunt reliquerunt: neiquis facito, quom*i*nus ei oetantur fruan-
tur habeant po[*ssideantque, quod eius possesor* .. 120 .. *agrum locum*
12. *aedifici*]um non abalienaverit, extra eu*m* a[*grum* . . 58 ‖ 102 . . *extra*]-
que eum agrum, quem ex h. l. venire dari reddive oportebit. ∾

Quei ager locus aedificium ei, quem in [*vi*]asieis vicanisve ex s(ena-
tus) c(onsulto) esse oportet oportebitve, [*ita datus adsignatus relictusve*
est eritve . . 118 . . *quo magis is ag*]er locus aedificium privatus siet,
quove mag[*is censor, queiquomque erit, eum agrum locum in censum*
13. *referat* . . 53 ‖ 102 . . *quove magis de eo agro loco aliter, atque u*]tei
est, siet ex h. l. n(ihilum) r(ogato). ∾

Quei ager locus publicus populi Romanei in terra Italia P. Muucio
L. Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum, quei ager ex lege plebeive
[*scito, quod C. Sempronius trib. pl. rogavit, exceptum cavitumque est*
nei divideretur .. 110 .. *e*]xtraque eum agrum, quem vetus possesor ex
lege plebeive [*scito sibei sumpsit reliquitve, quod non modus maior siet,*
quam quantum unum hominem ex lege sibei sumere relinquereve licuit,
14. *sei quis* . . 45 ‖ 102 . . *agri colendi cau*]sa in eum agrum agri iugra
non amplius XXX possidebit habebitve: *i*s ager privatus esto. ∾

Quei in agrum compascuom pequdes maiores non plus X pascet,
quae[*que ex eis minus annum gnatae erunt posteaquam gnatae erunt*
. . 106 . . *queique ibei pequdes minores plus n. n.*] pascet, quaeque ex
eis minus annum gnatae erunt posteaqua[*m gnatae erunt: is pro*
15. *iis pequdibus* . . 44 ‖ 102 . . *populo aut publicano pequniam*
scripturam vectigalve dare nei debeto, neive de ea re sati]s dato neive
solvito. ∾

Ager publicus populi Romanei, quei in Italia P. Mucio L. Calpur-
nio cos. fuit, eius agri IIIvir a. d. a. ex lege plebeive scito sortito quoi
ceivi Roma[*no agrum dedit adsignavit* . . 104 . . *quod eius agri neque*

is abalie]navit abalienaveritve, neque heres eius abalienavit ab-
alienav[*eritve* . . 41 ‖ 102 .. *quei eorum de ea re ante eidus Martias* 16.
primas, in ious adierit ad eum, quem ex h. l. de eo agro ius deicere
oportebit, is de ea re ita ius deicito d]ecernitoque, utei possesionem
secund*um*[1] eum heredemve eius det, quoi sorti is ager datus adsigna-
tusve fuerit, quod eius agri non abalienatum erit ita utei s(upra)
s(criptum) est. ~

. . 100 . . [*quod eius agri IIIvir a. d. a. veteri possesori prove*
ve]tere possesionem dedit adsignavit reddidit, quodque eius agri III[*vir*
a. d. a. in urbe oppido vico dedit adsignavit . . 39 ‖ 102 . . . *quod eius* 17.
agri neque is abalienavit abalienaveritve, neque heres eius, quoive ab
eo hereditate testamento deditioneve obveni]t, queive ab eorum quo[2]
emit: quei eorum de ea re ante eidus Martias primas in ious adierit
ad eum, quem ex h l. de eo agro ius deicere oportebit, is de ea re ita
ius deicito d[*ecernitoque, utei possesionem secundum eum heredemve*
eius det] . . 100 . . quoi is ager vetere prove vetere possesore datus
adsignatusve *(redditusve fuerit)*,[3] queive a. . 36 ‖ 102 . .[~ 18.

Sei quis eorum, quorum age]r s(upra) s(criptus) est, ex possesione
vi eiectus est, quod eius is quei eiectus est possederit, quod neque vi
neque clam neque precario possederit ab eo, quei eum ea possesione
vi eiec[*erit; quem ex h. l. de ea re ious deicere oportebit, sei is quei*
ita eiectus est, ad eum de ea re in ious adierit ante eidus (100) *Mar*]tias,
quae post h. l. rog. primae erunt, facito, utei is, quei ita vi eiectus e[*rit,*
in eam possesionem unde vi eiectus fuerit, restituatur.~ ..34 ‖ 102.. 19.

Quei ager locus publicus populi Romani in terra Italia P. Muucio
L. Calpurnio cos. fuit, quod eius ex lege plebeive sci]to exve h. l. pri-
vatum factum est, eritve pro eo agro loco aedificio proque scriptura
pecoris, quod in eo agro pascitur, postquam vectigalia constiterint,
quae post h. l. [*rogatam primum constiterint: nei quis mag(istratus)*
prove mag(istratu) facito, (99) *quo quis populo aut p*]ublicano
pequnia*m* scripturam vec*t*igalve det dareve debeat, neivequis.. 33‖102 20.
. . quove quid ob eam rem populo aut publicano detur exsigaturve,
neive quis quid, postea, quam [*vect*]igalia consistent, quae post h. l. rog.
primum constiterint, ob eos ag[*ros locos aedificia populo aut publicano*
dare debeat, (85) *neive scripturam pecoris, quod in eis ag*]reis pasce-
tur, populo aut publicano dare debeat. ~

---

1) 'secundo.' — 2) 'quei.' — 3) Haec verba, licet tabulae lacuna hic non adsit, inserenda recte putat Mommsenus.

Ager locus publicus popul[*i Romani, quei in terra Italia P. Muucio*
21. *L. Calpurnio cos. fuit*, .. 32 ‖ 102 .. *extra eum agrum, quem agrum*
L. Caecilius Cn. Domitius cens(ores)] ante diem XI. k(alendas) Octobris oina quom agro, quei trans Curione est, locaverunt, quei in eo agro loc[*o civis*] Romanus sociumve nominisve latini, quibus ex formula togatorum [*milites in terra Italia inperare solent*, .. 82 .. *agrum lo*]cum publicum populi Romanei de sua possesione vetus possesor prove vetere possesor[*e dedit, quo in agro loco oppidum coloniave ex lege plebeive-*
22. *scito constitueretur deduceretur conlocaretur*, .. 33 ‖ 102 .. *quo in*
agro loco IIIvir i]d oppidum coloniamve ex lege plebeive sc(ito) constituit deduxitve conlocavitve; quem agrum [*locum*]ve pro eo agro locove de eo agro loco, quei publicus populi Roman[*ei in terram Italiam P. Mucio L. Calpurnio cos. fuit* .. 82 .. *extra eum a*]grum locum, quei ager locus ex lege plebeive s(cito), quod C. Semproni(us), Ti. f., tr. pl. rog(a-
23. vit) excep[*tum cavitumve est nei divideretur*, .. 34 ‖ 102 .. *IIIvir dedit*
reddidit adsignavit, eius quoi is ager datus adsignatus erit,] quoive ab eo heredive eius is ager locus testamento hereditati deditionive obvenit obveneritv[*e, queive ab eo emit e*]meritve, queive ab emptore eius emit emeritve, is ager privatus esto. ~

Que[*i ager populi Romani fuit, quem IIIvir de eo agro loco pro eo agro loco*, (76) *qu*]o coloniam deduxsit ita utei s(upra) s(criptum) est, agrum locum aedificium dedit reddidit adsignavit, quei [*pr(aetor)*
24. *consolve de eo agro loco aedificio* (33 ‖ 102) *ex h. l. ious deicet,*
quo de ea re ante eidus Martias primas in ious aditum erit, is de ea re ita ious deicito decernitoque, utei possesionem secundum eum h]eredemve eius det, quoi IIIvir eum agrum locum pro eo agro loco, quo coloniam deduxit, dedit [*reddidi*]t adsignavitve, facitoque is pr(aetor) consolve, quo de ea re in ious aditum erit, [*utei* .. 73 .. ~

Ager locus quei sup]ra scriptus est, quod eius agrei locei post *h.* l. rog. publicum populei Romanei erit, extra eum ag[*rum locum, quei publico usui destinatus est vel publice locatus est, in eo agro quei volet*
25. *pascito* .. 34 ‖ 102 ..] neive is ager compascuos esto, neive quis in eo
agro agrum oqupatum habeto neive defendito, quo mi[*nus quei v*]elit compascere liceat. Sei quis faxsit, quotiens faxit, in agri iugra singula L [*HS n(ummos)* .. 67 .. *dar*]e debeto ei, queiquomque id publicum fruendum redemptum conductumve habebit. ~

26. Boves, equ[*os, mulos, asinos* .. 36 ‖ 102 .. *in eo agro loco, quei*
post h. l. rog. publicus populei Romanei erit, pascere ad eum numerum

pecudum, que]i numerus pecudum in h. l. scriptus est, liceto, neive quid
quoi ob eam rem vectigal neive sc[*ripturam dare de*]beto. ∾

Quod quisque pecudes in calleis viasve publicas itineris causa
indu[*xerit* . . 66 . . *pro eo pecore, quod eius in calli*]bus vieisve publiceis
pastum inpulsum itineris causa erit, neiquid populo neive publicano
d[*are debeto.* ∾ . . 38 ‖ 103 . . 27.

*Quei ager publicus populi Rom. in terra Italia P. Mucio L. Cal-
purnio cos. fuit, de eo agro loco quem agrum locum populus ex publico in
privatum c*]ommutavit, quo pro agro loco ex privato in publicum tan-
tum modum agri locei commutav[*it: is ager locus do*]mneis privatus
ita, utei quoi optuma lege privatus est, esto. ∾

Quei ager ex priva[*to in publicum commutatus est,* (66) *quo pro
agro tantus modus agri publici ex p*]ublico in privatum commutatus
est: de eo agro siremps lex esto, quam sei is ager P. Mucio L. C[*al-
purnio cos. publicus fuisset. Quei ager pro agro patrito ex publico in
privatum commutatus est,* . . 39 ‖ 104 . . *pr(aetor) consolve quanti* 28.
agri patriti publicani publicum L. Caecilio Cn. Dom]itio cens(oribus)
redemptum habe[*n*]t, censoribus, queiquomque posthac facteis erunt, ei
faciu[*nto id publicum,* (14) *sei*] volent, tantidem pro patrito redemptum
habeant p(ro) p(atrito) (pro praede ?) supsigent. ∾

IIvirum, qu[*ei* . . 66 . . *quae viae publicae p*]er terram Italiam P.
Mucio L. Calpurnio cos. fuerint, eas faciunto pateant vacuaeque sien[*t,*
. . 40 ‖ 106 . . 29

Quod quoieique ex h. l. ita] utei s(upra) s(criptum) est, in agreis,
qu[*ei in Ita*]lia sunt, quei P. Mucio L. Calpurnio cos. publiceis populi
R[*omanei fuerunt, ceivi*]Romano facere licebit, item Latino peregrinoque,
quibus M. Livio L. Calpurnio [*cos. in eis agreis id facere* . . 66 . . *ex
lege pleb*]eive sc(ito) exve foedere licuit, sed fraude sua facere liceto. ∾

Quod ex h. l. ita utei s(upra) s(criptum) est, in agreis, que[*i s(upra)
s(cripti) sunt, Latinum peregrinumve facere vel non facere oportebit* . .
41 ‖ 106 . . *sei eorum*] quis, quo[*d eum ex h. l. f*]acere oportuerit, non 30.
fecerit, quodve quis eorum, [*h. l. prohibitus erit, fecerit mag(istratus)*]
prove mag(istratu), quo de ea re in ious aditum erit, quod ex h. l. pe-
tetur, item iudicium iudi[*cem recuperatoresve facito ei, quei ex h. l. pe-
tet, et in eum ita det, utei ei* (66)] et in eum iudicium, iudicem, recu-
peratoresve ex h. l. dare oporteret: sei quis de ea re iudiciu[*m petisset,
quod civem Romanum contra h. l. fecisse diceret.* ∾ . . 42 ‖ 130 . . 31.

Sei quei ager colonieis seive moi]nicipieis seive quae pro moini-
cipieis colo[*nieisve sunt, civium Rom(anorum)*] nominisve Latini poplice

deve senati sententia ager fruendus datus [*est, seive quei in trientabuleis est, quei* . . 66 . . *queiv*]e pro colonia moinicipiove prove moinici-
32. pieis fruentur quei*(ve)* in trientabule[*is*[1] *fruentur* . . 44 || 135 . . *quod eius agri eis testamento hereditate deditione ob*]venit obveneritve, quibus ante h. [*l. rog. eum agrum locum con*]ductum habere frui possidere defendere licuit, extra eum agrum locu[*m, quem ex h. l.*..66..*venire dari reddi*]ve oportebit, id, utei quicquid quoieique ante h. l. r. licuit, ita ei
33. habere o[*eti frui possidere defendere post h. l. rog. liceto*..46 || 136.~

Quei ager locus publicus p[*opulei Romanei in te*]rra Italia P. Mucio L. Calpurnio cos. fuit, quod eius agri loci ex lege [*plebeive scito exve h. l. privatum factum est* .. *66* .. *sei qu*]id de eo agro loco ambigetur: co(n)s(ulis) pr(aetoris), queiquomque erit, de ea re iuris[*dictio iudici*
34. *iudicis recuperatumve datio esto* ..*48* || *137*.. *neive mag(istratus) prove mag(istratu) de eo agro loco ious deicito neive dec*]ernito neive iudicium n[*eive iudicem neive r*]ecuperatores dato, nisei co(n)s(ul) pr(aetor)ve. Quod vadimonium eius rei c[*ausa co(n)s(ul) pr(aetor)ve promitti iusserit, quei ab eo de ea re mag(istratus) adpellati erunt, quominus eius r*]ei causa decernant, eius h. l. n(ihilum) r(ogato). Quod iudicium iudex
35. recuperator[*esve eius rei causa dati erunt* . . *49* || *138* . .

Quei ager locus post h. l. rog. publicus pop. Rom. in terra Italia erit, sei quid de eo agro loco ambigetur;] cos. pr(aetoris) cens(oris) queiquom-[*que tum erit de ea re iu*]ris dictio, iudici iudicis recuperatorum datio esto i(ta), u(tei) e(is) e r(e) p(ublica) f(ideve) s(ua) [*v(idebitur) e(sse)* . . *68* . . *neive mag(istratus) prove mag(istratu) de e*]o agro loco ious deicito neive de [*eo agro de*]cernito neive iudicium [*neive iudicem neive*
36. *recuperatores dato, nisei co(n)s(ul) pr(aetor) cens(or).* (*54* || *139*). *Quod iudicium iudex recuperatoresve eius rei causa a consule praetore censoreve dati erunt, sei quis ab eo de ea re mag(istratus) appellaverit quoi eorum id iudicium e re publica*] non esse videbitur: quo [*minus id impediat ve*]l intercedat, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihilum) r(ogato).

Quoi publicano e(x) h. l. pequnia debebitu[*r, nei quis mag(istratus)* . . *68* . . *ob eam r*]em facito, quo quis pro agro minus aliterve
37. scripturam v[*ectigalve det, atque utei ex h. l. dare debet* . . *57* || *140* . . *Sei quid publicanus eius rei causa sibi deberi*] darive oportere de[*icat, de ea re co(n)s(u)l prove co(n)*]s(ule) pr(aetor) prove pr(aetore), quo in ious adierint, in diebus X proxsumeis qu[*ibus de ea re in ious aditum erit,* . . *65* . . *recuperatores ex ci*]vibus L, quei classis primae sient, XI dato; inde alternos du[*mtaxat quaternos is quei petet et is unde petetur,*

1) De his v. *Liv.* 33, 10.

quos volent, reiciant facito . . *57* || *144* . . *quei supererunt, eos de ea re iudi-* 38.
care iubeto,] quae res soluta n[*on siet inve ioudici*]o non siet iudicatave non siet, quod eius praevaricationus [*causa*] . . *63* . . mve factum non siet. Sei maior pars eorum recuperatoru[*m*] . . *48* || *146* . . id sententia 39.
[*pronontiato, quod eius*] rei ioudicandae maxsume verum esse co*m*perrit, facitoqu[*e* . . *61* . . *quod ita ioudicatum e*]rit, se dulo m*alo*[1] utei is, quei iudicatus erit dare oport[*ere, solvat* . . *57* || *155* . . 40.

Quas in leges pl(ebei)ve sc(ita) de ea re, quod quei agrum publicum p(op.) R(om.) ita habebit posssidebit fruetur, utei ex h. l. licebit, eum earum q]uae ag[*rum, quem ita habebit ha*]bere, possidere frui*r*e vetet; quasve in leges pl(ebei)ve sc(ita) de ea r[*e, quod earum quae ei, quei agrum* . . *61* . . *aliter habebit*] possidebit fruetur, quam ex h. l. licebit, eum agrum, quem [*ita habebit, habere possidere frui permittat: is quei earum legum pl(ebei)ve sc(itorum) quo iurare iubetur iubebitur, non iuraverit* . . *57* || *178* . . *ne ob eam rem mag(istratum) q*]uem 41.
minus petere capere gerere habereque liceto, neive q[*uid ei ea res fraudi esto. 61*] ~

Si quae lex plebeve sc(itum) est, quae mag(istratum), quem ex h. l. . . 57 || 180 . . [*ea omnia sed f*]raude sua facere liceto, inque eas 42.
leges pl(ebei)ve sc(ita) de ea re, quod ex [*h. l. non decernere* . . *71* . . *aliter*] decernere oportebit, sed fraude sua nei iurato, neive . . 57 | 43.
| 180 . . ~

. . tus est, dedit adsignavitve, quemve agrum locum de eo agro lo[*co* . . *74* . . *ex*] pl(ebeive) sc(ito), quod M. Baebius tr(ib.) pl(eb.) IIIvir coloni*a*e deducend[*ae rogavit* . . *57* || *178* . . *datu*]m adsignatum esse fuis- 44.
eve ioudicaverit, utei in h. l. sc(riptum) est, quei l[*ocus* . . *76* . .] extra eum agrum locum, quei ager locus in ea cen[*turia supsicivove est* . . *57* || *177* . . *extraque*] eum agrum locum, quem ex h. l. colonei, eive 45.
quei in colonei numero [*scriptei sunt* . . *80* . . *oportet*] oportebitve, quod eius agri locei quoieique emptum est, [. . *57* || *176* . . *m*]anceps 46.
praevides praediaque soluti sunto; eaque nomina mancup[*um* . . *85* . . *quaestor,*] quei aerarium provinciam optinebit, in tableis [*publiceis scripta habeto* . . *57* || 175 . . *d*]e mag(istratu) Romano emit, is pro eo 47.
agro loco pequnia*m* neive praevides nei[*ve praedia populo dare debeto* . . *91* . . *neive de ea re quis ob eam*] rem, quod praes factus est, populo obligatus est[*o* . . *57* || *174* . . *quei ob eu*]m agrum locum manceps 48.
praesve factus est, quodque [*pr*]aedium ob [*eam rem populo obligatum est* . . *102* . . *q*]uei ager locus in Africa est, quei Romae publice . .

1) 'sedulo. mn.' *Huschke:* sedulo m(ora) n(ulla).

49. 57 || 173.. eius esto, isque ager locus privatus vectigalisque u..113..
50. tus erit, quod eius agri locei extra terra Italia est . . 57 || 170 . . [*so-
cium nominisve Latini, quibus ex formula t*]ogatorum milites in terra
Italia inperare solent, eis po[*puleis*] . . *120* . . ve agrum locum quei-
51. quomque habebit possidebit [*fruetur, . . 57* || *170 . . eiusv*]e rei procu-
randae causa erit, in eum agrum locum, in . . *125* . . [*se dolo m*]alo.∾
52. Quei a*g*er locus in Africa est, quod eius agri .. 57 || 170 . . [*habeat
pos*]sideat fruaturque, item utei sei is ager locus publi[*ce . . 128 . .
IIvir, quei ex h. l. factus creatusve erit,*] in biduo proxsumo, quo
53. factus creatusve erit, e*d*ici[*to . . 57* || *170.. in diebus*] XXV proxsumeis,
quibus id edictum erit . . 128 . . [*datu*]m adsignatum siet, idque quom
54. profitebitur cognito[*res*] . . 57 || 170 . . mum emptor siet ab eo quoius
homin[*is privatei eius agri venditio fuerit . . 126 . . P. Cornelio L.*]
Calpurnio cos. facta siet, quod eius postea [*ne*]que ipse n[*eque*] . . *57* |
55. *170* . . praefectus milesve in provinciam er[*it . . 120 . . colono eive,
quei in colonei nu*]mero scriptus est, datus adsignatus est, quodve eiu[*s*]
56. . . 9. . ag. . *57* || *170* . . [*u*]tei curator eius profiteatur, item ute[*i . . 119 . . ex
e*]o edicito, utei is, quei ab bonorum emptore magistro curato[*reve eme-
57. rit, . . 58* || *170 . . Sei quem quid edicto IIvirei ex h. l. profiteri opor-
tuer*]it, quod edicto IIvir(ei) profesus ex h. l. n[*on erit, . . 117 .. ei eum
agrum lo*]cum neive emptum adsignatum esse neive fuise iudicato Q . .
58. 56 || 170.. do ei ceivi Romano tantundem modu[*m agri*] . . *111* . . quei
ager publice non venieit, dare reddere commutareve liceto.

59. IIvir, q[*ei ex h. l. factus creatusve erit . . 51*||*170 . . de*] eis agreis
ita rationem ini*t*o, itaque h . . 108 . . et neive unius hominis nomine,
quoi ex lege Rubria, quae fuit, colono eive, quei [*in colonei numero
scriptus est, agrum, quei in Africa est, dare oportuit licuitve . . 48* |
60. | *170 . . data adsign*]ata fuise iudicato; neive unius hominis [*nomine,
quoi . . 107 . . colono, eive, quei in colonei nu*]mero scriptus est, agrum
quei in Africa est, dare oport*u*it licuitve, amplius iug(era) CC in
61. [*singulos homines data adsignata esse fuisseve iudicato . . 43* || *170 . .
neive maiorem numerum in Africa hominum in coloniam coloniasve
deductum esse fu*]iseve iudicato, quam quantum numer[*um ex lege
Rubria, quae fuit . . 106 . . a IIIviris coloniae dedu*]cendae in Africa
hominum in coloniam coloniasve deduci oportuit licuitve. ∾
62. IIvir, quei [*ex h. l. factus creatusve erit*] . . *38*||*172* . . re Rom . . *10*
. . agri . . *40* . . [*d*]atus ad[*signatus . . 50 . . quod eiu*]s agri ex h. l.
adioudicari licebit, quod ita comperietur, id ei heredeive eius adsigna-
63. *tum* esse iudicato [. . *33* || *255 . . quod quand*]oque eius agri locei ante

ka]. I . . *29* . . [*quoiei emptum*] est ab eo, quoius eius agri locei hominis
privati venditio fuit tum, quom is eum agrum locum emit, quei . .
29 ‖ *252* . . [*et eum agrum locum, quem ita emit emer*]it, planum faciet 64.
feceritve emptum esse, q[*uem agrum locum neque ipse*] neque heres
eius, neque quoi is heres erit abalienaverit, quod eius agri locei ita
planum factum erit. IIvir ita [*esse iudicato* . . *27* ‖ *250* . . *dato re*]ddito, 65.
quod is emptum habuerit, quod eius publice non veniei[*t. Item IIvir,
sei is*] ager locus, quei ei emptus fuerit, publice venieit, tantundem modum agri locei de eo agro loco, quei ager lo[*cus in Africa est, quei
publice non venieit, ei quei ita emptum habuerit, reddito* . . *24* ‖ *248* . . 66.
Queique ager locus ita ex h. l. redditus erit, ei, quoius ex h. l. f]actus
erit HS n(ummo) I emptus esto, isque ager locus privatus vectigalisque
ita, [*utei in h. l. supra*] scriptum est, esto. ∾

Quoi colono eive, quei in colonei numero scriptus est, ager locus in
ea centuria subsicivov[*e datus adsignatus est, quae centuria quodve
subsicivom in eo agro est, quei ager Romae publice venieit venieritve*
. . *19* ‖ *246* . . *si quid eius agri IIvir, quei ex h. l. factus creatusve erit,* 67.
ei colono minus adiudicaverit, tum pro ea centuria subsicivove tandundem modum agri locei de eo a]gro loco, quei ager locus in Africa est,
quod eius publice non venieit, ei he[*redive ei*]us IIvir, quei ex h. l.
factus creatusve erit, reddito. ∾

Quoi colono eive, quei in colonei numero scriptus est fuitve, [*ager
locus* . . *17* ‖ *244* . . *tantundem modum agri loci ei, quem ita emisse* 68.
habui]seve comperietur, heredeive eius de agro, quei ager in Africa
est, pro eo agro[*IIvir reddi*]to, quoieique ita reddiderit, ei adsignatum
fuisse iudicato. ∾

Quoi agrum de eo agro, quei ager in Africa est, quei colono, e[*ive,
quei in colonei numero scriptus est fuitve, datus adsignatusve est, magistratus Romae publice vendiderit* . . *15* ‖ *242* . . *seiquid eius agri* 69.
IIvir ei, quoi emptum esse comperietur, emptorive eius minu]s adiudicaverit: tum tantundem modum agri ei, quoi ita emptum esse comperiet[*ur, emptorive ei*]us pro curatoreve eius heredive quoius eorum, de
eo agro, quei ager in Africa est, pro eo agro IIvir reddito; quoi ita
reddiderit, [*ei adsignatum fuisse iudicato.* ∾

. . *13* ‖ *240* . . *p*]equniae adsignatum discriptum adsignatumve in 70.
tabuleis publiceis est eritv[*e*: *tantam pequ*]niam populo ex eid(ibus)
Mart(is), quae post ea quam vectigalia consistent, quae post h. l. r(og.)
primum consistent, primae erunt, in[*ferto* . . *13* ‖ *238* . . *neive quis eam* 71.
pequniam propiore die exsigito, atque] uteique in h. l. s(criptum) est;

neive quod pequniae ob eam rem propior*e* die exactum er[*it, atque uteiq*]ue in h. l. s(criptum) e(st), is quei pequniam populo dare debebit ei, quei eo nomine ab populo mercassitur, ob eam rem pequniam ei
72. nei . . *14* || *236* . . [*pla*]num fiat; neive quis mag(istratus) neive pro mag(istratu) facito neive quis senator decernito, q[*uo ea pequnia,*] quae pro agreis loceis aedificieis, quei s(upra) s(cripti) sunt, populo debetur debebiturve, aliter exsigatur atque uteique in h. l. s(criptum) est.
73. . . *14* || *235* . . [*sei ea pequnia in diebus n. n proxumeis, quibus is ager locus Romae publice venieit*] venierit, populo soluta non erit: is pro eo agro loco in diebus CXX proxsumeis ea [*praedia* . . *21* . .] quae s(upra) s(cripta) s(unt), arb(itratu) pr(aetoris), quei inte*r* ceives tum Romae ious deicet, satis supsignato. ∾

74. Pr(aetor), quei inter ceives Romae ious dei[*cet* . . *14* || *235* . . *nisei*] praedium antea ea ob eum agrum locum in publico obliga*t*um erit in publicu[*mve praes datus eri*]t, agrum locum, quo pro agro loco satis ex h. l. arb(itratu) pr(aetoris) supsignatum non erit, pequnia praesenti
75. vendito. Que[*i* . . *14* || *227* . .

Que]i ager locus in Africa est, quei Romae publice veniei*t* venieritve, quod eius agri [*locei, quei popul*]eis libereis in Africa sunt, quei eorum *(in)* ameicitiam populi Romanei bello Poenicio proxsumo manserunt, queive a[*d imperatorem populi Romani bello poenicio proxsumo perfugerunt, quibus propterea ager datus adsignatus est d(e) s(enatus)*
76. *s(ententia)*, . . *14* || *200* . . *pro eo agro loco IIvir in diebus n. n. proxsumeis, qu*]ibus IIvir ex h. [*l. fact*]us creatusve erit, facito, quantum agri loci quoiusque in populi leiberei inve eo agr[*o loco, quei ager l*]ocus perfugis datus adsignatusve est, ceivis Romanei ex h. l. factum erit, quo pro
77. agro loco ager loc[*us ceivi Ro*]mano ex h. l. || [*datus redditus commutatusve non erit, tantundem modum agri loci quoieique populo leibero perfugeisve det assignetve* . . *201* . . ∾

II]vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, is in diebus CL proxsumeis, quibus factus creatusve erit, facito, quan[*to Xvirei, quei ex*] lege Livia factei createive sunt fueruntve, eis hominibus agrum in Africa
78. dederunt adsignaveru[*ntv*]e, quos stipendium || [*populo Romano pendere oportet, sei quid eius agri ex h. l. ceivis Romani esse oportet oportebitve,* . . *201* . . *de agro, quei publicus populi Romani in Africa est, tantundem quantum de agro stipendiario ex h. l. ceivis*] Romanei esse oportet oportebitve, is stipendiariei*s* det adsignetve idque in formas publicas facito ute[*i referatur i(ta) u(tei) e r(e) p(ublica) f(ide)*]q(ue) e(i) e(sse) v(idebitur). ∾

IIvir, quei ex h. l. factus creatusve erit, is facito in diebus CCL
proxsumeis, quibus h. [*l.*] populus plebesve iuserit, || [*utei extra eum* 79.
*agrum locum, quei ex lege Rubria, quae fuit, colono eive, quei in co-
lonei numero scriptus est, datus adsignatus est . . 201 . . quo pro agro
ager locus com*]mutatus redditusve non erit; extraque eum agrum, quei
ager intra finis populorum leiberorum Uticensium, H[*adrumetinorum,
T*]ampsitanorum, Leptitanorum, Aquillitanorum, Usalitanorum, Teu-
dalensium, quom in ameicitiam populei Romani proxumum || [*venerunt,* 80.
*fuit; extraque eum agrum, quei ager locus eis hominibus, quei ad impe-
ratorem populi Romani bello Poenicio proxsumo perfugerunt, . . 201 . .
publice datus adsignatusve est, de senati*] s(ententia); extra(*que*) eum
agrum, quei ager ex h. l. privatus factus erit, quo pro agro loco ager
locus redditus commutatusve [*non erit*; *extra*]que eum agrum locum,
quem IIvir ex h. l. stipendiarieis dederit adsignaverit, quod eius ex h.
l. in [*f*]ormam publicam rellatum || [*erit*; *extraque eum agrum,* 81.
quem agrum . . 200 . . P. Cornelius leib]ereis regis Massinissae dedit,
habereve fruive iusi*t*; extraque eum agrum locum, ubei oppodum Char-
[*tago*] fuit qu[*ondam extraqu*]e eum agrum locum, quem Xvirei, quei
ex [*lege*] Livia factei createive fuerunt, Uticensibus reliquerunt adsig-
naverunt: ceterum || [*agrum omnem, quei in Africa est, iei habeant* 82.
possideant fruanturve, quei . . 200 . . ∾

Queicumque de eo agro vectigal decumas scripturamve pr]o pe-
core ex lege Sempronia dare non solitei sunt, quei ager eis ex h. l.
datus redditus commutatus eri[*t*, *quei eor*]u[*m eum agrum*] possidebit
frueturve: pro eo agro loco ne*i* vectigal neive decumas nei[*ve*] scriptu-
ram, quod post h. l. r(og) fruetur, dare debeto. ∾ || 83.

. . 200 . . vectigal decumas] scripturam populo aut publicano item
dare debeto, utei pro eo agro loco, quem agrum locum populu[*s Roma-
nus ex h. l. locabit, que*]m agrum locum ceivis Romanus ex h. l.
possidebit, dare oportebit.

Pr(aetor), quoius arb(itratu) pro agro loco, quei Romae publice
venierit, ex h. l. || . . 200 . . [*praedia empto*]ris ter tanti invito eo quei 84.
dabit accipito, facitoque quei ex h. l. praedia dederit, utei ei satis sup-
sig[*netur neive quis quid fax*]sit, quo minus ex h. l. praedium quei-
quomque velit supsignet pequniamve solvat praesque queiquomque ex
h. l. fieri volet, fiat. ∾ ||

[*Quantum vectigal decumas scripturamve pecoris eum, quei* 85.
agrum locum aedificium in Africa possidebit, . . 200 . . quei ager]
locus populorum leiberorum perfugarum non fuerit, pro eo agro aedi-

ficio locoque ex l(ege) dicta, q[*uam L. Caecilius Cn. Domitius cen*]s(o-res) agri aedifici loci vectigalibusve publiceis fruendeis locandeis ven-
86. dundeis legem deixerunt, publicano dare oportuit: || [*tantundem post h. l. rog. quei agrum locum aedificium in Africa possidet possidebit, . . 200 . . publicano vectigal decumas scriptura*]mque pecoris dare debeto, neive amplius ea aliubeive aliterve dare debe*to*, pequsque ne[*i aliter alieisve legibus*] in eo agro pascito. ~

Quae vectigalia in Africa publica populi Romani sunt, quae L.
87. Caecilius Cn. Domiti(us) cens(ores) fruenda || [*locaverunt venditeruntve queiquomque mag(istratus) post h. l. rog. ea vectigalia locabit vendetve, quo minus publicano eam legem dicat . . 201 . . quo pl*]us populo dare debeat solvatque, e(ius) h. l. n(ihilum) r(ogato) . ~

Mag(istratus) prove mag(istratu) queive pro eo inperio iudicio [*. . 48 . . queiquomque quae*] publica populi Romani in Africa sunt eruntve vectigalia, fruenda locabit vendetve, quom ea vectigalia fruenda loca-
88. bit vendetve || [*nei eis vectigalibus legem deicito, quo inviteis ieis, quei eum agrum possidebunt, publicano quid facere liceat, (201) quod ei non licuit facer*]e ex lege dicta, quam L. Caeci(lius) Cn. Dom(itius) cens., quom eorum agrorum vectigalia fruenda locaverunt [*vendideruntve . . 50 . . eis agris lege*]m deixerunt; neive quod in eis agreis pequs *pas*cetur, scripturae pecoris lege*m* de*i*cito, quo inviteis eis, quei eum
89. agrum posidebunt, || [*aliter pascantur, quam pastae sunt ex lege dicta, quam L. Caecilius, Cn. Domitius censores legem deixerunt . . 201 . .* ~

Quae vectigalia fruenda in Africa Cn. Paperius cos. vendidit locavitve, qu]ominus ea lege sient pareantque, quam legem Cn. Paperius cos. eis vendundeis *(locandeis deixit,)* e(ius) h. *(l.)* n(ihilum) r(ogato). ~

Quei [*ager in Africa est, . . 78 . . quae viae in eo*] agro, ante quam Cartago capta est, fuerunt: eae omnes publicae sunto limitesque inter
90. centuria*(s)* || . . *201* . .

[*IIvir, quei ex h. l. factus creatusve erit, sei apud eum is, quoi ager in Africa adsignatus est, eum agrum professus erit, ei eum agrum, quem a*]grum in eo numero agri professus erit, quo in numero eum agrum, quem is, quoi adsigna[*tus est, professus erit, profiteri non oportuit, . . 82 . . nei dato*] neive reddito neive adiudicato. Quei eam rem
91. [*ita esse*] indicio fuerit, ei eius agri, quod is indicio eius || [*quei eam rem ita indicaverit, in eo numero agri, quo non oportuit, professus esse convictus fuerit, . . 201 . . partem . . magistratus, qui de ea re iudicaverit, dato adsignato.* ~

Quibuscum tran]sactum est, utei bona, quae habuisent, agrumque, quei eis publice adsignatus esset, haberent [*possiderent frueren-turve* . . *86* . . *quantus*] modus agri de eo agro, quei eis publice [*datus adsign*]atus fuit, publice venieit, tantundem modum ‖ [*agri de eo agro*, 92.
quei ager publice non venieit, magistratus commutato.

Quei in Africa agrum possessionemve agrive possessionisve superficium habet possidetv]e fruiturve, quem agrum possesionemve quoiusve agri possesionisve superficium q(uaestor) pr(aetor)ve pu[*blice vendiderit* . . *86* . . *o*]b eum agrum locum possesione[*m agrive superfic*]ium scrip*t*uram pecoris nei dato neive ‖ [*vectigal solvito*] . . *200* . . is ager 93.
ex s(enatus) c(onsulto) datus adsignatus est, ei agrei, quei s(upra) s(criptei) s(unt), possesionesque, ea omnia eorum h[*ominum* . . *92* . . *magistratus quo de*] ea re in ious aditum erit, [*ita de ea re iudicium de*]t, utei de ea re in *h*. l. s(criptum) est, neive ‖ . . 200 . . os compor- 94.
tent, quibus ex h. l. ager locus datus redditus commutatus adsignatus [*est* . . *97* . . *agrum locum ex h. l.*] dari reddi adsignar[*i* . . *19* . . *e*]um agrum locum ceivis R[*omanus*] ‖ . . *210* . . quodque in eo agro loco 95.
vinei oleive fiet, quae messis vindemiaque P. Cornelio, L. C[*alpurnio cos. posteave fiet* . . *102* . . *eo*]s fructus . . 20 . . [*q*]uei eum agrum tum . . *5* ‖ *200* . . 96.

[*Quei ex h. l. IIvir factus creatusve erit, is in diebus n. n. proxsume*]is, quibus ex h. l. IIvir factus creatusve erit, ag[*ru*]m locum, quei Corinthiorum [*fuit* .. *133* .. *e*]xtra eum ag[*rum locum* . . *7*‖*202* . . *agrum* 97.
locum,] quem ex h. l. venire oportebit, omnem me[*tiun*]dum terminosque statui [*curato* . . *136* . . *eu*]m a[*grum* . . *22* ‖ *204* . . *opu*]sque lo- 98.
c[*at*]o eique operei diem deicito, u[*bei perf*]ectum siet, facitoque . . *156*
| *215* . . [*quod eius*] agri loci aedifici quoieiqu[*e emptum*] erit, is eius 99.
pecuniae, q[*uam* . . *156* ‖ *215* . . *manceps praedia prae*]videsque nei 100.
magis solutei sun[*to; eaque*] nomina mancupu[*m is quaestor, quei aerarium provinciam optinebit, in tabuleis publiceis scripta habeto* . . *156* ‖ *215* . . *here*]dibusque eorum persequtio e[*sto*. 101.

Quei] ager locus aedif[*icium* . . *156* ‖ *216* . . *populo*] dare dam- 102.
nas esto. Pr(aetor) [*prove pr*(*aetore*), *quo de ea*] re in ious adi[*tum erit* . . *156* ‖ 227 . . i venierit n . . 15 . . [*aed*]ifi[*ci* . . . . 156 | 103.
| 233 . . . . . . possesi[*ones* . . . . 190 | 104.
| 235 . . . . pli . . . . 191 | 105.

3. Leges Corneliae.

a. Lex Cornelia de XX quaestoribus.[1]

| VIII de XX q(uaestoribus).~ |
| principium fuit. Pro tribu |

I,1. | [2] q(uaestorem) urb(anum), quei aerarium provinciam optinebit, eam | mercedem deferto, quaestorque quei aerarium provinciam | optinebit, eam pequniam ei scribae scribeisque heredive | eius solvito, idque ei sine fraude sua facere liceto, quod | sine malo pequlatuu fiat, olleisque hominibus eam | pequniam capere liceto. ~ |

Co(n)su(les) quei nunc sunt, iei ante k(al). Decembreis primas de eis, quei | cives Romanei sunt, viatorem unum legunto, quei in | ea decuria viator appareat, quam decuriam viatorum | ex noneis Decemribus primeis quaestoribus ad aerarium | apparere oportet oportebit. Eidemque cos. ante k(al). Decembr. | primas de eis, quei cives Romanei sunt, praeconem unum | legunto, quei in ea decuria praeco appareat, quam | decuriam praeconum ex noneis Decembribus primeis | quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit. | Deinde eidem consul(es) ante k. Decembreis primas viatorem | unum legunto, quei in ea decuria viator appareat, quam | decuriam viatorum ex noneis Decembribus secundeis | quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit. | Eidemque cos. ante k. Decembreis primas praeconem | unum legunto, quei in ea decuria praeco appareat, quam | decuriam praeconum ex noneis Decembribus secundeis | quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit. | Deinde eidem cos. ante k. Decembreis primas viatorem | unum legunto, quei in ea decuria viator appareat, | quam decuriam viatorum ex noneis Decembribus tertieis | quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit. | Eidemque cos. ante k. De-

---

1) C. I. L. I, 108, n. 202. *Ritschl.* tab. 29. — E tabula ahenea, Romae saec. XVI reperta, (a. 0,8 m., l. 1,07.) hodie Neapoli adservata. Tabulam 'octavam esse de XX quaestoribus' in summa margine adnotatum est; tot quaestores autem a Corn. Sulla anno fere 673 introductos esse, e Tac. ann. 11, 22 constat. Praescriptio legis maximis litteris per omnes tabulas perscripta erat, ita ut in hac tabula verba 'principium — tribu' versum primum penitus expleant. In tabula sequenti finem tam praescriptionis quam legis ipsius scriptum fuisse, vix dubitari potest. Lex ipsa binis columnis exarata est. Capita legis ita distincta sunt, ut primus quisque singulorum capitum versus in tabulae marginem binis vel ternis litteris promineat, ut p. 91. c, qui quidem scribendi modus inde ab illa aetate in omnibus fere Romanorum legibus observatus est. Numeri ut in l. Rubria adiecti non sunt. — 2) Supple 'ad.'

cembreis primas praeconem | unum legunto, quei in ea decuria praeco appareat, quam | decuriam praeconum ex noneis Decembribus tertieis | quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit. | Eosque viatores eosque praecones omneis, quos eo | ordine dignos arbitrabuntur, legunto. Quam in quisque | decuriam ita viator lectus erit, is in ea decuria viator | esto item utei ceterei eius decuriae viatores erunt. | Quamque in quisque decuriam ita praeco lectus erit, | is in ea decuria praeco esto ita utei ceterei eius decuriae | praecones erunt. Sirempsque eis viatoribus deque | eis viatoribus q(uaestori) omnium rerum iuus lexque esto, quasei | sei ei viatores in eam decuriam in tribus viatoribus | antea lectei sublectei essent, quam in quisque decuriam || eorum ex hac lege viator lectus erit. Sirempsque eis | praeconibus, deque eis praeconibus quaestori omnium | rerum iuus lexque esto, quasei sei ei praecones in eam | decuriam in III praeconibus antea lectei sublectei | essent, quam in quisque decuriam eorum ex hac lege | praeco lectus erit. ∾ |

Quosquomque quaestores ex lege plebeive scito viatores | legere sublegere oportebit, ei quaestores eo iure ea lege | viatores IIII legunto sublegunto, quo iure qua lege q(uaestores), | quei nunc sunt, viatores III legerunt sublegerunt; quosque | quomque quaestores ex lege plebeive scito praecones legere | sublegere oportebit, ei quaestores eo iure ea lege praecones | IIII legunto sublegunto, quo iure qua lege quaestores, quei | nunc sunt, praecones III legerunt sublegerunt, dum ni quem | in eis viatoribus praeconibus legundeis sublegundeis in eius | viatoris praeconis locum viatorem praeconem legant | sublegant, quoius in locum per leges plebeive scita viatorem | praeconem legei sublegi non licebit; ita que de eis IIII | viatoribus quaestor queiquomque erit viatores sumito | habeto, utei ante hanc legem rogatam de III viatoribus | viatores habere sumere solitei sunt; itaque de eis IIII | praeconibus quaestor queiquomque erit praecones sumito | habeto, utei ante hanc legem rogatam de III praeconibus | praecones habere sumere solitei sunt. Itemque eis viatoribus | praeconibus, quei ex hac lege lectei erunt, vicarium dare | subdere ius esto licetoque, utei cetereis viatoribus praeconibus, | qua in quisque decuria est, vicarium dare subdere iuus erit | licebitque; itemque quaestor(es) ab eis vicarios accipiunto, | utei a cetereis viatoribus praeconibus vicarios accipei | oportebit. ∾ |

Viatores praecones, quei ex hac lege lectei sublectei erunt, | eis viatoribus praeconibus magistratus prove mag. | mercedis item tantundem dato, quantum ei viator(ei) | praeconei darei oporteret, sei is

viator de III | viatoribus isque praeco de III praeconibus esset, | quei ante hanc legem rogatam utei legerentur | institutei sunt.∾ |

Quas in decurias viatorum praeconum consul ex hac | lege viatores praecones legerit, quorum viatorum | praeconum nomina in eis decurieis ad aedem Saturni | in pariete intra cau*l*as[1] proxume ante hanc legem || . . . .

b. Lex Cornelia de sicariis et veneficis.[2]

Cap. I.[3] (Capite primo legis Corneliae de sicariis cavetur, ut:)[4] 'Is praetor iudexve quaestionis, cui sorte obvenerit[5] quaestio de sicariis, eius, quod in urbe Roma propiusve M passus factum sit, uti[4] quaerat cum iudicibus, qui ei ex lege sorte obvenerint, de capite eius, qui cum telo ambulaverit hominis necandi furtive faciendi causa, hominemve occiderit, cuiusve id[6] dolo malo factum erit.' . . .

Cap. V.[7] (Iubet lex — iudicem quaestionis — cum iis iudicibus, qui ei obvenerint, quaerere de veneno:)

'qui venenum malum (*hominis necandi causa*[8]) fecit, fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit' . . .

(Quid eadem lex statim adiungit? Recita:)

'deque eius capite quaerito, qui tribunus militum legionibus IIII primis, quive quaestor, tribunus plebis' . . (deinceps omnes magistratus nominantur)[9] . . '(*fuerit,*) quive in senatu sententiam dixit, dixerit, qui eorum coit coierit, convenit convenerit, (*consensit*) consenserit, falsumve testimonium dixerit, quo quis iudicio publico condemnaretur' . . .

1) Ita pro 'cavias' emendavit *Lachm.* Caulae sunt saepta, quibus templa includebantur — 2) Lata intra a. 671—674. De ea tractant Dig. 48, 8. et Coll. 1,2,3. Verba legis exigua tantum ex parte tradita sunt apud Ciceronem et in Coll. cf. *Sanio,* obs. ad l. Corn. de sic. 1817. *Zumpt,* ius crim. Rom. II, 2, 9—38. — 3) *Ulp.* de off. procons. in Coll. 1, 3, 1. — 4) Verba 'ut is' et 'uti quaerat' non consonant; primum 'ut' Ulpiani, alterum legis esse videtur, quamvis in sequenti capite scriptum sit 'quaerito.' — 5) Similiter in lege Iulia munic. v. 30: 'is aedilis, quoi ea pars urbis obvenerit.' — 6) Similiter Marcianus e lege Pompeia de parricidiis in D. 48, 9, 1. refert: 'occiderit, cuiusve dolo malo id factum erit;' quodsi idem ex lege nostra in D. 48, 8, 1 refert: 'occiderit, cuiusve dolo malo incendium factum erit,' in lege ipsa scriptum id fuisse non videtur. — 7) *Cic.* pro Cluentio 54, 148; 57, 157. Cap. V esse, *Marc.* in l. 3 pr. h. t. dicit. — 8) Hoc addunt et *Marc.* in l. 3 h. t. et *Paul.* sent. 5, 23, 1. — 9) Quos videas in lege Acilia v. 2.

4. Minora legum incertarum fragmenta.

a. Fragmentum Florentinum opisthographum.[1]

α. Antica pars.

. . *p*]ronontiat[*o* . .
. . scripta sunt an . .
. . eorum, quosve is p . .
. . *p*]equniam ceperit ca . .
. . ceperit, quoive eius, qu[*i* . .
. . a erit literaive testium . .
. . *e*]xemtus erit quei ab eo . .
. . *damn*]as esto eiusque pequnia[*e* . .
. . quam ex h. l. sibei deica[*t* . .
. . facito utei is eam pequ[*niam* . .
. . *ut*]ei ex h. l. oportebit quod . .
. . pr. h. l. acetur non sit . .
. . *e*]t eum unde petetur e . .
. . *p*]etiverit condemnetu[*r* . .
. . *i*]n iudiciu[*m* . .

β. Postica pars.[2]

. . *iudic*]is omnis iur[*are iubeto* . .
. . esi easque pilas[3] om[*nes* . .
. . *dole*]ntur aequenturqu[*e* . .
. . pr(aetor) facito ubei pilae o[*mnes dolatae aequataeque*. .
. . sorticolis singolis sing[*illatim* . .
. . *quoius nomen ibe*]i scriptum erit, eius nom[*en pronontiato* . .
. . *quoius nomen ex h.*] l. pronontiatum erit, eu[*m* . .

1) C. I. L. I, 126. n. 207. 208. *Ri.* III, A et B. Quo loco et tempore repertum sit hoc fragmentum ignoratur, hodie Florentiae adservatur. Leges inscriptas aetatis fere Gracchanae esse, e scriptura probavit Mom.; ad quaestiones perpetuas pertinere, verba ipsa docent. — 2) Scripsit de hac parte *Rudorff*, lex Acil. p. 485—7. — 3) De pilis iudicum *Asconius* in Milon. p. 40 haec habet: '(Lex Pompeia) iubebat, ut — coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur; dein — sortitio iudicum fieret, — ita ut numerus iudicum LI relinqueretur.' Ad quos LI iudices *Klenze* (Lex Servil. p. IV) literas finales versus 14 huius fragmenti 'LI' referre voluit, quem refellit Mom. In Ritschelii tabula EI potius quam LI scriptum videtur.

tabol]amque, quae in eo tribun[*ali* . .
pr(aetor)] aliter ea nei deleto neiv[*e* . .
. . *pr. iud*]ices omnis item sortiri iu[*beto* . .
. . *sentent*]iam tolerint, quom omni[*s iudices adfuerint* . .
pro]mat in eam tabolam qu[*ae in eo tribunali* . .
. . *in quibus pileis lit*]erae duae aut nulla au[*t* . .
. . e[*r*]unt, in quibus pileis li[1][*terae* . .
. . *iu*]dicis siet h. l. eas pilas om[*nes* . .
. . oportebit tum . .

b. Fragmentum Clusinum.[2]

. . queis m. ulaium eius . .
. . oque utei ea fima f[3] primo [*quoque die* . .
. . *bo*]neis praedibusve eius ex [*h. l. venditis* . .
. . t quoque uxorei mati . .
. . *quoius o*]pera maxume eum reum [*condemnatum esse* . .
. . t eique eam pequniam p[*ersolvito* . .
. . *q*]uoius h. l. quaestio erit, co[*ndemnato* . .
. . *quoi*]ve ipse parens sit, quove . .
. . *p*]equnia quae de ea re ex n . .
i f d d

III. LEGES SAECULI VIII.

1. Lex Rubria de Gallia Cisalpina.[4]

I,1. ‖ iussum iudicatumve erit, id ratum ne esto; quodque quis- | quequomq(ue) d(e) e(a) r(e) decernet interdeicetve seive sponsionem |

1) Cf. p. 71 n. 3. — 2) C. I. L. I, 127. n. 209. Lamella aerea, Clusii (hodie Chiusi) in Etruria reperta, post deperdita, a Gorio (inscr. etrusc. 1726) edita, indeque a Mom. desumta. — 3) Versus hos corruptos nec Mom. attingere voluit. — 4) C. I. L. I, 115. n. 205. *Ri.* tab. 32. — E tabula ahenea (a. 0,54 m., l. 0,72 m.) a. 1760 inter parietinas Veleiae antiquae in vico Macinesso prope Placentiam reperta, hodie Parmae adservata. Binis columnis est inscripta, capita non solum eodem quo in l. Corn. distincta sunt modo, sed etiam numerorum notis in margine notata. Quartam legis tabulam esse, nota 'IIII' in margine inter utramque columnam posita indicat. — Iurisdictionem magistratuum municipalium in Gallia cisalpina hac lege ordinatam esse, ipsa docet, unde latam esse postquam Caesar a. 705 eius provinciae oppida civitate donaverat constat, vix serius quam proximo anno. De interpretatione legis cf. *Mommsen*, Jahrb. 2, 319. *Huschke*, Gaius, 203—242.

fierei iudicareive[1] iubebit iudiciumve quod d(e) e(a) r(e) dabit, is | in id decretum interdictum sponsionem iudicium exceptio|nem addito addive iubeto: 'Q(ua) d(e) r(e) operis novi nuntiationem | IIvir IIIIvir praefectusve eius municipei non remeisserit.'

XX. Qua de re quisque, et a quo, in Gallia cisalpeina damnei infectei | ex formula restipularei satisve accipere volet, et ab eo quei | ibei i(ure) d(eicundo) [*p(raerit)*] postulaverit, idque non k(alumniae) k(aussa) se facere iuraverit: tum is, quo | d(e) e(a) r(e) in ius aditum erit, eum, quei in ius eductus erit, d(e) e(a) r(e) ex formu|la repromittere et, sei satis darei debebit, satis dare iubeto de|cernito. Quei eorum ita non repromeisserit aut non satis dede|rit, sei quid interim damni datum factumve ex ea re aut ob e(am) r(em) eo|ve nomine erit, quam ob rem, utei damnei infectei repromissio | satisve datio fierei [*iubeatur*], postulatum erit: tum mag(istratus) prove mag(istratu) IIvir| IIIIvir praefec(tus)ve, quoquomque d(e) e(a) r(e) in ius aditum erit, d(e) e(a) r(e) ita ius | deicito iudicia dato iudicareque iubeto cogito, proinde atque sei d(e) e(a) r(e), quom ita postulatum esset, damnei infectei ex formula | recte repromissum satisve datum esset. D(e) [*e(a) r(e)*] quod ita iudicium | datum iudicareve iussum iudicatumve erit, ius ratumque esto, | dum in ea verba, sei damnei infectei repromissum non erit, iudi|cium det itaque iudicare iubeat: 'I(udex) e(sto). Sei, antequam id iudicium | q(ua) d(e) r(e) a(gitur) factum est, Q. Licinius damni infectei eo nomine q(ua) d(e) | r(e) a(gitur) eam stipulationem, quam is quei Romae inter peregrei|nos ius deicet in albo propositam habet, L. Seio repromeississet: | tum quicquid eum Q. Licinium ex ea stipulatione L. Seio d(are) f(acere) opor|teret ex f(ide) b(ona), d(um) t(axat) HS ..[2] e(ius) i(udex) Q. Licinium L. Seio, sei ex decreto IIvir(ei)| IIIIvir(ei) praefec(tei)ve Mutinensis, quod eius [*is*] IIvir IIIIvir praefec(tus)|ve ex lege Rubria, seive id pl(ebeis)ve sc(itum) est, decreverit, Q. Licinius eo | nomine qua d(e) r(e) a(gitur) L. Seio damnei infectei repromittere no|luit, c(ondemnato); s(ei) n(on) p(arret) a(bsolvito);' aut sei damnei infectei satis datum non erit, | in ea verba iudicium det: 'I(udex) e(sto). S(ei), antequam id iudicium q(ua) d(e) r(e) a(gitur) | *f*actum est, Q. Licinius damnei infectei eo nomine q(ua) d(e) r(e) a(gitur) ea | stipulatione, quam is quei Romae inter peregrinos ius deicet | in albo propositam habet, L. Seio satis dedisset: tum q(uic)q(uid) eum | Q. Licinium ex ea stipulatione L. Seio d(are) f(acere) oporteret ex f(ide) b(ona),

1) 'iudicaveritve,' quod Mommseno insiticium magis quam corruptum videtur. — 2) Pro summa taxationis in tabula spatium vacuum relictum est.

d(um) t(axat) HS . .[1] | e(ius) i(udex) Q. Licinium L. Seio, sei ex decreto IIvir(ei) IIIIvir(ei) praef(ectei)ve Muti|nensis, quod eius is IIvir IIIIvir praefect(us*ve*) ex lege Rubria, sei|ve id pl(ebei)ve sc(itum) est, decreverit, Q. Licinius eo nomine q(ua) d(e) r(e) a(gitur) | L. Seio damnei infectei satis dare noluit, c(ondemnato); s(ei) n(on) p(arret), a(bsolvito);' dum IIvir IIIIvir i(ure) d(eicundo) praefec(tus)ve d(e) e(a) r(e) ius ita deicat curetve, utei ea no|mina et municipium colonia locus in eo iudicio, quod ex ieis | quae proxsume s(cripta) s(unt) accipi*e*tur, inclu*da*ntur concipiantur, | quae includei concipei s(ine) d(olo) m(alo) oporteret debebitve,[2] ne quid | ei, quei d(e) e(a) r(e) aget petetve, captionei ob e(am) r(em) aut eo nomine esse | possit; neive ea nomina, qua*e* in earum qua formula, quae s(upra) | s(criptae) s(unt), (*scripta sunt,*) aut 'Mutina' in eo iudicio includei concipei curet, nisei iei, quos inter id iudicium accipietur leisve contestabitur, | ieis nominibus fuerint, quae in earum qua formula s(upra) s(cripta) *sunt,*[3] | et nisei sei Mutinae ea res agetur; neive quis mag(istratus) prove mag(istratu), | neive quis, pro quo imperio potestateve erit, intercedito, nei|ve quid aliud facito, quo minus de ea re ita iudicium detur || iudiceturque. ∾ |

XXI. A quoquomq(ue) pecunia certa credita, signata forma p(ublica) p(opulei) R(omanei), in eorum quo o(ppido) m(unicipio) c(olonia) p(raefectura) | f(oro) v(eico) c(onciliabulo) c(astello) t(erritorio)ve, quae sunt eruntve in Gallia cisalpeina, petetur, quae res non | pluris HS $\overline{\text{XV}}$ erit, sei is eam pecuniam in iure apud eum, quei ibei i(ure) d(eicundo) p(raerit), ei quei | eam petet, aut ei quoius nomine ab eo petetur, d(are) o(portere) debereve se confessus | erit, neque id quod confessus erit solvet satisve faciet, aut se sponsione | iudicioque utei[4] oportebit non defendet, seive is ibei d(e) e(a) r(e) in iure non | responderit, neque d(e) e(a) r(e) sponsionem faciet neque iudicio utei oportebit | se defendet: tum de eo, a quo ea pecunia peteita erit, deque eo, quoi eam | pecuniam d(arei) o(portebit), s(iremps) res lex ius caussaque o(mnibus) o(mnium) r(erum) esto, atque utei esset esseve | oporteret, sei is, quei ita confessus erit aut d(e) (ea) r(e) non responderit aut se | sponsione iudicioque utei oportebit non defenderit, eius pecuniae iei, | quei eam suo nomine petierit quoive eam d(arei) o(portebit), ex iudicieis dateis, iudi|careve recte iusseis, iure lege damnatus esset fuisset. Qu*e*ique quomque | IIvir IIIIvir praefec(tus)ve *i*bei i(ure) d(eicundo) p(raerit), is eum, quei ita quid confessus erit | neque id solvet

1) p. 73 n. 2. — 2) *Mom.* coniicit: 'oportere ei videbuntur.' — 3) 'est.' — 4) 'uteive.'

satisve faciet, eum(*ve*), quei se sponsione iudiciove utei[1] | oportebit non defenderit aut in iure non responderit neque id solvet | satisve faciet, t(antae) p(ecuniae), quanta ea pecunia erit de qua tum inter eos am-| bigetur, dum t(axat) [*HS*] XV s(ine) f(raude) s(ua) duci iubeto; queique eorum quem, ad quem | ea res pertinebit, duxserit, id ei fraudi poenaeve ne esto; quodque ita fac|tum actum iussum erit, id ius ratumque esto. Quo minus in eum, quei ita | vadimonium Romam ex decreto eius, quei ibei i(ure) d(eicundo) p(raerit), non promeisserit | aut vindicem locupletem ita non dederit, ob e(am) r(em) iudicium recup(erationem) is, quei | ibei i(ure) d(eicundo) p(raerit), ex h. l. det iudicareique d(e) e(a) r(e) ibei curet, ex h. l. n(ihil) r(ogatur).~ |

XXII. A quo quid praeter pecuniam certam creditam, signatam forma p(ublica) p(opulei) R(omanei), | in eorum quo o(ppido) m. c. p. *f.* v. c. c. t.ve[2] quae sunt eruntve in Gallia cis Alpeis, | petetur, quodve quom eo agetur, quae res non pluris HS XV erit, et sei | ea res erit, de qua re omnei pecunia ibei ius deicei iudiciave darei ex h. l.[3] o(portebit), | sei is eam rem, quae ita ab eo petetur deve ea[4] re cum eo agetur, ei, quei eam (*rem*) | petet deve ea re age*t*, aut iei, quoius nomine ab eo petetur quomve eo age|tur in iure, apud eum, quei ibei i(ure) d(eicundo) p(raerit), d(are) *f*(acere) p(raestare) restituereve oportere aut | se debere, eiusve eam rem esse aut se eam habere, eamve rem de | qua arguetur se fecisse, obligatumve se eius rei noxsiaeve esse, confes|sus erit deixseritve, neque d(e) e(a) r(e) satis utei oportebit faciet, aut, sei | sponsionem fierei oportebit, sponsionem non faciet, [*aut*] non restituet, | neque se iudicio utei oportebit defendet, aut sei d(e) e(a) r(e) in iure nihil responderit, neque d(e) e(a) r(e) se iudicio utei oportebit defendet: | tum de eo, a quo ea res ita petetur quomve eo d(e) e(a) r(e) ita agetur, deque | eo, quoi eam rem d(arei) f(ierei) p(raestarei) restitui satisve d(e) e(a) r(e) fierei oportebit, | s(iremps) l(ex) r(es) i(us) c(aussa)q(ue) o(mnibus) o(mnium) r(erum) e(sto), atque utei esset esseve oporteret, sei is, quei ita | quid earum rerum confessus erit aut d(e) e(a) r(e) non responderit neq(ue) | se iudicio utei oportebit defenderit, de ieis rebus Romae apud pr(aetorem) | eumve, quei de ieis rebus Romae i(ure) d(eicundo) p(rae)esset, in iure confessus esset | aut ibei d(e) e(a) r(e) nihil respondisset aut iudicio se non defendisset; | pr(aetor)q(ue), isve quei d(e) e(is) r(ebus) Romae i(ure) d(eicundo) p(raerit), in eum et in heredem eius d(e) e(is) r(ebus) om|nibus ita ius deicito decernito,

1) 'uteive.' — 2) cf. supra II, 2. 3. — 3) Tab. repetit: 'd(are),' quod delendum est. — 4) Scribendum fuit 'qua.'

eosque duci bona eorum possideri | proscreibeive veneireque iubeto, ac sei is heresve eius d(e) e(a) r(e) in | iure apud eum pr(aetorem), eumve quei Romae i(ure) d(eicundo) *praesset*, confessus es|set aut d(e) e(a) r(e) nihil respondisse*t* neque se iudicio utei oportuis|set defendisset; dum ne quis d(e) e(a) r(e) nisei pr(aetor), isve quei Romae i(ure) d(eicundo)' p(raerit), | eorum quoius bona possiderei proscreibei veneire, duceique | eum, iubeat. ~ |

XXIII. Queiquomque in eorum quo o(ppido) m. c. p. f. v. c. c. t(erritorio)ve[1] quae in Gal|lia cisalpeina sunt erunt, i(ure) d(eicundo) p(raerit), is inter eos, quei de fami|li*a* erceiscunda deividunda iudicium sibei darei reddeive, | in eorum quo o. m. c. p. f. v. c. c. t. ve,[1] quae s(upra) s(cripta) s(unt), postu|laverint, ita ius deicito decernito iudicia dato iudicare | iubeto, utei in eo o. m. c. p. f. v. c. c. t. ve[1], in quo is, quoius || [*de boneis agetur, domicilium habuerit* . . .

2. Lex Iulia municipalis.[2]

‖ (1.) Quem h(ac) l(ege) ad c(on)s(ulem) profiteri oportebit, sei is, quom eum profiterei oportebit, Romae non erit, tum quei eius | negotia curabit, is e*a*dem omnia, quae eum, quoius negotia curabit, sei Romae esset h. l. profiterei | oporte*ret*,[3] item isdemque diebus ad cos. profitemino. ~ |

(2.) Quem h. l. ad cos. profiterei oportebit, sei is pup(illus) seive ea pu(pilla) erit, tum quei eius pup(illi) pu(pillae)ve tutor erit, item eadem|que omnia in iisdem diebus ad cos. profitemino, ita utei e*t* quae quibusque di*e*bus eum eamve, sei pup(illus) pu(pilla)ve non | es*s*et, h. l. profiterei oporteret. ~ |

---

1) Cf. supra II, 2, 3. — 2) C. I. L. I, 119. n. 206. *Ri.* tab. 33. 34. — E permagna tabula ahenea (a. 1,33 m., l. 0,38 m.), ex antica parte graece inscripta, cuius dimidia fere pars inferior in alveo fluvii Salandrellae prope Heracleam antiquam a. 1732 reperta in museum regium Neapolitanum inlata est; pars superior, a. 1735 demum reperta Britannoque cuidam vendita, in Angliam migravit, ubi a. 1760 Ph. Carteret Webb, cuius tunc fuit, libellum de ea edidit; postea vero precibus regis Neap. Caroli III motus Webbius suam tabulae partem Neapolim remisit, ubi cum altera conglutinata in museo hodie extat. Tabulam esse partem legis municipalis a Iul. Caesare a. 705 latae, Savignius (verm. Schr. 2, 279) probavit. Quanta vero legis pars sit, constitui non potest. Legis capita eodem quo in l. Corn. distincta sunt modo, numerorum notae ut in l. Rubr. non sunt appositae. Commentarios scripserunt: *Mazochi*, com. in tab. Her. 1754. II vol. fol. *Marezoll*, fragm. tab. Heracl. 1816. *Dirksen*, obs. ad tab. Heracl. 1817. *Idem*, civ. Abhdl. 2, 142, 1820. *Savigny* l. c. 1838. 1843. 1849. — 3) 'oportebit.'

(3.) Sei cos., a*d* que*m*[1] h. l. professiones fierei oportebit, Romae non erit, tum is, quem profiterei oportebit, quod eum profiterei | oportebit, ad pr(aetorem) urb(anum), aut sei is Romae non erit, ad eum pr(aetorem), quei inter peregrinos ius deicet, profitemino, ita utei | eum ad cos., sei tum Romae esset, h. l. profiterei oporteret. ∼ |

(4.) Si ex eis cos. et pr(aetoribus), ad quos h. l. professiones fierei oportebit, nemo eorum Romae erit, tum is, quem profiterei oportebit, | *q*uod[2] eum profiterei oportebit ad tr(ibunum) pl(ebei) profitemino, ita ute*i* eum ad cos. pr(aetorem*que)* urb(anum) eumque quei inter peregri|nos ius deicet, sei tum Romae esset, h. l. profiterei oporteret. ∼|

(5.) Quod quemquem h. l. profiterei oportebit, is, apud quem ea professio fiet, eius que*i* profitebitur nomen, et ea quae pro|fessus erit, et quo die professus sit, in tabulas publicas referunda curato, eademque omnia, quae uteique in tabulas|rettulerit, *i*ta in tabulam in album referunda *(curato)*, idque aput *f*orum, et quom frumentum populo dabitur, ibei ubei frumen|tum populo dabitur, cottidie maiorem partem diei propositum habeto, u(nde) d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossit).∼|

(6.) Queiquomque frumentum populo dab*it*[3] damdumve curabit, nei qu*oi*[4] eorum, quorum nomina h. l. ad cos. pr(aetorem) tr(ibunum) pl(ebis) in ta|bula in albo proposita erunt, frumentum dato neve dare iubeto neve sinito. Quei adversus ea eorum qu*o*i[5] frumentum|dederit, is in tr(itici) m(odios) I[6] HS Iↄↄↄ populo dare damnas esto, eiusque pecuniae quei volet petitio esto. ∼ |

(7.) Quae viae in urbem Rom(am), propiusve u(rbem) R(omam) p(assus) M, ubei continente habitabitur, sunt erunt, quoius ante aedificium earum quae | vi*a* er*i*t,[7] is eam viam arbitratu eius aed(ilis), quoi ea pars urbis h. l. obvenerit, tueatur; isque aed(ilis) curato, uti, quorum | ante aedificium erit, quamque viam h. l. quemque tueri oportebit, ei omnes eam viam arbitratu eius tueantur, neve eo | loco a*qua*[8] consistat, quo minus conmode populus ea via utatur. ∼

(8.) Aed(iles) cur(ules) aed(iles) pl(ebei), quei nunc sunt, queiquomque post h. l. r(ogatam) factei createi erunt eumve mag(istratum) inierint, iei in diebus V proxumeis, | quibus eo mag(istratu) designatei erunt eumve mag(istratum) inierint, inter se paranto aut sortiunto, qua in partei urbis quisque | eorum vias publicas in urbem Roma*m*[9], propiusve u(rbem) R(omam) p(assus) *M*,[10] reficiundas sternendas curet, eiusque rei procurationem | habeat. Quae pars quoique aed(ilei) ita h.

1) 'atque.' — 2) 'et quod eum eum.' — 3) 'dabunt.' — 4) 'que.' — 5) 'quei.' — 6) i. e. singulos. — 7) 'viae erunt.' — 8) 'ao.' — 9) 'Roma.' — 10) 'L.' cf. c. 16. 17.

l. obvenerit, eius aed(ilis) in eis loceis, quae in ea partei erunt, viarum reficien|darum tuemdarum procuratio esto, utei h. l. oportebit. ~ |

(9.) Quae via *int*er[1] aedem sacram et aedificium locumve publicum et inter aedificium privatum est erit, eius | viae partem dimidiam is aed(ilis), quoi ea pars urbis obvenerit, in qua parte ea aedis sacra erit seive aedificium | publicum seive locus publicus, tuemdam locato. ~ |

(10.) Quemquomque ante suum aedificium viam publicam h. l. tueri oportebit, quei eorum eam viam arbitratu eius aed(ilis), | quoius oportuerit, non tuebitur, eam viam aed(ilis), quoius arbitratu eam tuerei oportuerit, tuemdam locato; | isque aed(ilis) diebus ne minus X, antequam locet, aput forum ante tribunale suom propositum habeto, quam | viam tuendam et quo die locaturus sit, *e*t quorum ante aedificium ea via sit; eisque, quorum ante aedificium | ea via erit, procuratoribusve eorum domum denuntietur facito, se eam viam locaturum, et quo die locaturus | sit; eamque locationem palam in foro per q(uaestorem) urb(anum), eumve quei aerario praerit, facito. Quamta pecunia eam | viam locaverit, tamtae pecuniae eum eosque, quorum ante aedificium ea via erit pro portioni, quamtum | quoiusque ante aedificium viae in longitudine et in latitudine erit, q(uaestor) urb(anus), queive aerario praerit, in tabula*s* | publicas pecuniae factae referundum curato. Ei, qu*e*i eam viam tuemdam redemerit, tamtae pecuniae eum eos|ve adtribuito sine d(olo) m(alo). Sei is, quei adtributus erit, eam pecuniam diebus XXX proxumeis, quibus ipse aut pro|curator eius sciet adtributionem factam esse, ei, *q*uoi adtributus erit, non solverit neque satis fecerit, is | quamtae pecuniae adtributus erit, tamtam pecuniam et eius dimidium ei, quoi adtributus erit, da*r*e debeto, | inque eam r*e*m is, quoquomque de ea re aditum erit, iudicem iudiciumve ita dato, utei de pecunia credita | *(iudicem)* iudiciu*m*v*e*[2] dari oporte*re*t.[3] ~ |

(11.) Quam viam h. l. tuemdam locari oportebit, aed(ilis), quem eam viam tuendam locare oportebit, is eam viam per | q(uaestorem) urb(anum), queive aerario praerit, tuemdam locato, utei eam viam arbitratu eius, quei eam viam locandam | curaverit, tueatur. Quamtam pecuniam ita quaeque via locata erit, t(antam) p(ecuniam) q(uaestor) urb(anus), queive aerario praerit, | redemptorei, quoi e lege locationis dari oportebit, heredeive eius damdam adtribuendam curato. ~ |

(12.) Quo minus aed(iles) et IIIIvir(ei) vieis in urbem purgandeis,

1) 'viam per.' — 2) 'iudiciumque.' — 3) 'oportebit.' De c. 7—10 cf. quae scripsi in libro: Symbolae Bethmanno Hollwegio oblatae. Ber. 1868.' p. 45—53.

IIvir(ei) vieis extra propiusve urbem Rom(am) passus [*M*] | purgandeis, queiquomque erunt, vias publicas purgandas curent eiusque rei potestatem habeant, | ita utei legibus pl(ebei)ve sc(itis) s(enatus*ve*) c(onsultis) oportet oportebit, e*(or)*um h. l. n(ihil) r(ogatur). ~ |

(13.) Quoius ante aedificium semita in loco erit, is eam semitam, eo aedificio perpetuo lapidibus perpetueis | integreis continentem, constratam recte habeto arbitratu eius aed(ilis), quoius in ea parte h. l. viarum | procurat*io*[1] erit. ~ |

(14.) Quae viae in u(rbem) R(omam) sunt erunt intra ea loca, ubi continenti hab*i*tab*i*tur, ne quis in ieis vieis post k. Ianuar. | primas plostrum interdiu post solem ortum, neve ante horam X diei ducito agito, nisi quod aedium | sacrarum deorum inmortalium caussa aedificandarum, operisve publice faciundei causa, adv*e*hei porta|ri oportebit, aut quod ex urbe exve ieis loceis earum rerum, quae publice demolienda[*e*] loca[*tae*] erunt, publi|ce exportarei oportebit, et quarum rerum caussa plostra h. l. certeis hominibus certeis de causeis agere | ducere licebit. ~ |

(15.) Quibus diebus virgines Vestales re*gem*[2] sacrorum flamines, plostreis in urbe sacrorum publicorum p(opuli) R(omani) caussa | vehi oportebit, quaeque plostra triumphi caussa, quo die quisque triumpha*b*it, ducei oportebit, quaeque | plostra ludorum, quei Romae aut urbei Romae [*p(ropius) p(assus) M*][3] publice feient, inve pompam ludeis circiensibus ducei agei opus | erit: qu*o*[4] minus earum rerum caussa eisque diebus plostra interdiu in urbe ducantur agantur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

(16.) Quae plostra noctu in urbem inducta erunt, quo minus ea plostra, inania aut stercoris exportandei caussa, | post solem ortum h(oris) X diei bubus iumenteisve iuncta in u(rbe) R(oma) et ab u(rbe) R(oma) p(assus) M esse liceat, e(ius) h. l. n(ihil) r(ogatur). ~ |

(17.) Quae loca publica porticusve *p*ublicae in u(rbe) R(oma) p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M sunt erunt, quorum locorum quoiusque porticus | aedilium *e*orumve mag(istratuom), quei vieis loceisque publiceis u(rbis) R(omae) p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M purgandeis praerunt, legibus | procuratio est erit, nei quis in ieis loceis inve ieis porticibus quid inaedificatum inmolit*u*mve habeto, | neve ea loca porticumve quam possideto, neve eorum quod saeptum clausumve habeto, quo minus eis loceis porticibusque populus utatur

1) 'procurator.' — 2) 'rex.' — 3) *Mom.* supplevit ex v. 77. — 4) 'quove.'

pateantve, nisi quibus uteique leg(ibus) pl(ebei)ve sc(itis) s(enatus)ve c(onsultis) concessum permissumve e(*st*). ~ |

(18.) Quibus loceis ex lege locationis, quam censor aliusve quis mag(istratus) publiceis vectigalibus ultrove tributeis | fruendeis tuendeisve dix*i*t dixerit, eis, quei ea fruenda tuendave cond*uc*ta habebunt, ut utei fruei liceat | *a*ut utei ea ab eis custodiantur, cautum est: ei quo minus ieis loceis utantur fruantur ita, utei quo*i*que eorum | [*ex l*]e[*ge loca*]tionis ieis [*sine d(olo) m(alo)*] utei fruei licebit, ex h. l. n(ihil) r(ogatur). ~ |

(19.) Quos lud[*os*] quisque Romae p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M faciet, quo minus ei eorum ludorum caussa scaenam pulpitum ceteraque, | quae ad eos ludos opus erunt, in loco publico ponere statuere, eisque diebus, quibus eos faciet, loco publico utei | liceat, e(ius) h. l. n(ihil) r(ogatur). ~ |

(20.) Quei scribae librarei magistratibus apparebunt, ei quo minus loceis publiceis, ubei is, [*quoi*] quisque eorum apparebunt, | iuserit, apparendi caussa utantur, e(ius) h. l. n(ihil) r(ogatur). ~ |

(21.) Quae loca serveis publiceis ab cens(oribus) habitandei utendei caussa adtributa sunt, ei quominus eis loceis utantur, e(ius) h. l. n(ihil) r(ogatur). ~ |

(22.) Queiquomque in municipieis coloneis praefectureis foreis conciliabuleis c(ivium) R(omanorum) IIvir(ei) IIIIvir(ei) erunt, aliove | quo nomine mag(istratum) potestatemve su*f*ragio eorum, quei quoiusque municip*i* coloniae praefecturae | for*i* conciliabuli erunt, habebunt: nei quis eorum que*m* in eo municipio coloni*a* praefectur*a* *f*oro conciliabu|lo (*in*) senatum decuriones conscriptosve legito neve sublegito neve c*o*ptato[1] neve recitandos curato, | nisi in demortuei damnateive locum eiusve, quei confessus erit, se senatorem decurionem conscreiptumve | ibei h. l. esse non licere. ~ |

(23.) Quei minor annos XXX natus est erit, nei quis eorum post k. Ianuar. secundas in municipio colonia praefe|ctura IIvir(atum) IIIIvir(atum) neve quem alium mag(istratum) petito neve capito neve gerito, nisei quei eorum stipendia | equo in legione III, aut pedestria in legione VI fecerit, quae stipendia in castreis inve provincia maiore*m* | partem sui quoiusque anni fecerit, aut bina semestria, quae ei pro singuleis ann*u*eis procedere oporteat,[2] aut ei vocat*io*[3] rei militaris legibus

1) 'coaptato.' — 2) Excidisse hic et inserenda censet *Mom.* verba v. 102—3: 'dum taxat quod ei legibus pl(ebei)ve sc(iteis) procedere oportebit.' — 3) i. e. vacatio.

pl(ebei)ve sc(itis) exve foidere erit, quocirca eum inveitum merere non | oporteat. Neve quis, que*i* praeconium dissignationem libitinamve faciet, dum eorum quid faciet, in muni|cipio colonia praefectura IIvir(atum) IIIIvir(atum) aliumve quem mag(istratum) petito neve capito neve gerito neve habeto, | neve ibei senator neve decurio neve conscriptus esto, neve sententiam dicito. Quei eorum ex eis, quei s(upra) s(criptei) s(unt), | adversus ea fecerit, is HS Iↄↄↄ p(opulo) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae quei volet petitio esto. ∾

(24.) Queiquomque in municipio coloni*a* praefectura post k. Qui*n*ct(iles) prim(as) comitia IIvir(eis) II*I*Ivir(eis) aleive quoi mag(istratui) | rogando subrogandove habebit, is ne quem, quei minor anneis *(XXX)*[1] natus est erit, IIvir(um) III*I*vir(um), quei*ve* ibei | alium mag(istratum) habeat, renuntiato neve renuntiarei iubeto, nisi quei stipendia equo in legione III, aut sti|pendia pedestria in legione VI fecerit, quae stipendia in castreis inve provincia maiorem partem sui | quoiusque anni fecerit, aut bina semestria, qua*e* ei pro singuleis annueis procedere oporteat, cum eo[2] | quod ei legibus pl(ebei)ve sc(iteis) procedere oportebit, aut ei vocatio rei militaris legibus pl(ebei)ve sc(iteis) exve foedere | erit, quocirca eum invitum merere non oporteat. Neve eum, quei praeconium dissignationem libitina*m*ve faciet, dum eorum quid | faciet, IIvir(um) IIIIvir(um), queive ibei mag(istratus) sit, renuntiato, neve in senatum neve in de|curionum conscriptorum*ve* numero legito, sublegito coptato neve sententiam rogato neve dicere neve | ferre iubeto, sc(iens) d(olo) m(alo). Quei adversus ea fecerit, is HS Iↄↄↄ p(opulo) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae quei volet petitio esto. ∾

(25.) Quae municipia coloniae *etc.*[3] c(ivium) R(omanorum) sunt erunt, nei quis in eorum quo municipio | colonia *etc.*[3] *in* senatu decurionibus conscreipteisque esto, neve quo*i* ibi in eo ordine | sente*n*tiam deicere ferre liceto: quei furtei, quod i*ps*e fecit fecerit, condemnatus pactusve est erit; | queive iudicio fiduci*ae* pro socio tutelae mandatei iniuriarum deve d(olo) m(alo) condemnatus est erit; queive lege | Plaetoria ob eamve rem, quod adversus eam legem fec*i*t fecerit, condemnatus est erit; queive depugnandei | caussa auctoratus est erit fuerit; queive in iure *(bonam copiam abiuravit)* abiuraverit, bonamve copiam iuravit iuraverit; quei*ve* | sponsoribus creditoribusve sueis renuntiavit renuntiaverit, se soldum solvere non posse, aut cum eis | pactus est erit, se soldum solvere non posse; prove quo datum depensum est erit;

1) Suppletum e. v. 89. — 2) Fortasse: 'dum t'(axat). cf v. 92. — 3) ut cap. 22.

quoiusve bona ex edicto | eius, qu*ei*[1] i(ure) d(eicundo) praefuit praefuerit, praeterquam sei quoius quom pupillus esset reive publicae caussa abesset | neque d(olo) m(alo) fecit fecerit quo magis r(ei) p(ublicae) c(aussa) a(besset), *(bona possessa proscriptave sunt erunt)*,[2] possessa proscriptave sunt erunt; queive iudicio publico Romae | condemnatus est erit, quocirca eum in Italia esse non liceat, neque in integrum resti*(tu)*tus est erit; queive in eo | municipio colonia praefectura foro conciliabulo, quoius erit, iudicio publico condemnatus est erit; quemve | k(alumniae) praevaricationis caussa accussasse fecisseve quod iudicatum est erit; quoive aput exercitum ingnominiae | caussa ordo ademptus est erit; quemve imperator ingnominiae caussa ab exe*r*citu decedere ius*i*t iuserit; | queive ob caput c(ivis) R(omanei) referundum pecuniam praemium aliudve quid cepit ceperit; queive corpor*e* quaestum | fecit fecerit; queive lanistaturam artemve ludic*r*am fecit fecerit; queive lenocinium faciet. Quei | adversus ea in municipio colonia praefectur*a*[3] foro conciliabulo *(in senatu)*[2] decurionibus conscripteisve *f*uerit | sententiamve dixerit, is HS IↃↃ p(opulo) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae quei volet petitio esto. |

(26.) Quoi h. l. in municipio colonia praefectura foro conciliabulo senatorem decurionem conscriptum esse, | inque eo ordine sentemtiam dicere ferre non licebit, nei quis, quei in eo municipio colonia praefectura | foro conciliabulo senatum decuriones conscriptos habebit, eum in senatum decuriones conscriptos | ire iubeto sc(iens) d(olo) m(alo); neve eum ibei sentemtiam rogato neive dicere neive ferre iubeto sc(iens) d(olo) m(alo); neve quis, que*i* | in eo municipio colonia *etc.* sufragio eorum maxumam potestatem habebit, | eorum quem ibei in senatum decuriones conscriptos ire, neve in eo numero esse n*e*ve sentemtiam ibei dicere | ferreve sinito sc(iens) d(olo) m(alo); neve quis eius rationem comitieis conciliove *(habeto, et si creatus erit, eum adversus h. l. ieis comitieis conciliove)*[2] creatum es*se*[4] renuntiato; neve quis,| quei ibei mag(istratum) potestatemve habebit, eum cum senatu decurionibus conscript*(eis lud)*os[5] spectare, neive in convivio | publico esse, sin*i*to sc(iens) d(olo) m(alo). ~ |

(27.) Quibus h. l. in municipio colonia praefectura foro conciliabulo in senat*u* decurionibus conscripteis esse | non licebit, ni quis eorum in municipio colonia praefectura foro conciliabulo IIvir(atum) IIIIvir(atum) aliamve | quam potestatem, ex quo honore in eum ordi-

1) 'quid.' — 2) Supplevit *Mom.* — 3) 'praefecturave.' — 4) 'est.' — 5) 'conscriptos.'

nem perveniat, petito neve capito; neve quis eorum ludeis, | cumve gladiatores ibei pugnabunt, in loco senatorio decurionum conscriptorum sed*e*to neve spectato; | neve convivium publicum is inito; neive quis, que*m* adversus ea creatum renuntiatum erit, ibei IIvir IIIIvir | esto, neve ibei m(agistratum) potestatemve habeto. Qu*ei* adversus ea fecerit, is HS Iↄↄↄ p(opulo) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae quei | volet petitio esto. ~ |

(28.) Quae municipia coloniae praefecturae c(ivium) R(omanorum) in Italia sunt erunt, quei in eis municipieis coloneis | praefectureis maximum mag(istratum) maxim*a*mve potestatem ibei habebit, tum, cum censor aliusve | quis mag(istratus) Romae populi censum aget, is diebus LX proxumeis, quibus sciet Romae c*e*nsum populi | agi, omnium municipium colonorum suorum queique eius praefecturae erunt, q(uei) c(ives) R(omanei) erunt, censum | ag*i*to, eorumque nomina praenomina, patres aut patronos, tribus, cognomina, et quot annos | quisque eorum habet, et rationem pecuniae, ex formula census, quae Romae ab eo, qui tum censum | populi acturus erit, proposita erit, a*b* ieis iurat*ei*s accipito; eaque omnia in tabulas publicas sui | municipi referunda curato, eosque libros per legatos, quos maior pars decurionum conscriptorum | ad eam rem legarei mittei censuerint tum, cum e*a* res consuleretur, ad eos, quei Romae c*e*nsum agent, | mittito; curatoque, utei, quom amplius dies LX reliquei erunt, antequam diem ei, queiquomque Romae | censum age*t*, finem populi ce*n*sendi faciant, eos adea*nt* librosque eius | municipi coloniae praefecturae | edant; isque censor, seive quis alius mag(istratus) censum populi aget, diebus V proxumeis, quibus legatei eius | municipi coloniae praefecturae adierint, eos libros census, quei ab ieis legateis dabuntur, accipito | s(ine) d(olo) m(alo), exque ieis libreis, quae ibei scripta erunt, in tabulas publicas referunda curato, easque tabulas | eodem loco, ubei ceterae tabulae publicae erunt, in quibus census populi perscriptus erit, condenda*s* curato. ~ |

(29.) Qui pluribus in municipieis coloneis praefectureis domicilium habebit, et is Romae census erit, quo magis | in municipio colonia praefectura h. l. censeatur, e(ius) h. l. n(ihil) r(ogatur). ~ |

(30.) Quei lege pl(ebei)ve sc(ito) permissus est *f*uit, utei leges in municipio fundano municipibusve eius municipi daret, | sei qui*d* is post h. l. r(og.) in eo anno proxumo, quo h. l. populus iuserit, ad eas leges *(addiderit commutaverit conrexerit,)* municipi*s* fundanos | item teneto, utei oporteret, sei ea*e* res ab eo tum, quom primum leges eis municipibus lege pl(ebei)ve sc(ito) dedit, | ad eas leges additae commutatae

conrectae essent; neve quis intercedito neve quid facito, quo minus | ea rata sint, quove minus municipis fundanos teneant eisque optemperetur. ~ ‖

3. Lex Falcidia.[1]

I. Qui cives Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam (*de sua pecunia suisque rebus*)[2] testamentum facere volet, ut eam pecuniam easque res quibusque dare legare volet, ius potestasque esto, ut hac lege (sequenti)[3] licebit.

II. Quicumque civis Romanus post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique civi Romano pecuniam iure publico dare legare volet, ius potestasque esto, dum ita detur legatum,[4] ne minus quam partem quartam hereditatis eo testamento heredes capiant, (*itaque*)[5] eis, quibus quid ita datum legatumve erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto isque heres, qui eam pecuniam dare iussus[3] damnatus erit, eam pecuniam debeto dare, quam (*dare*)[5] damnatus est.

4. Lex Iulia de vi publica et privata.[6]

LXXXVII. Hi homines inviti in reum testimonium ne dicunto: qui sobrinus est ei reo, propioreve cognatione coniunctus, quive socer, gener, vitricus, privignusque eius erit.

LXXXVIII. His hominibus hac lege in reum testimonium dicere ne liceto: qui se ab eo parenteve eius, libertove cuius eorum liberaverit, quive impubes erit, quive (*iudicio publico damnatus erit qui*)[7] eorum in integrum restitutus non est, quive in vinculis custodiave publica erit, quive depugnandi causa auctoratus erit, quive ad bestias depugnare se locavit locaverit, praeterquam qui iaculandi causa ad urbem missus est erit, (*quaeve*)[8] palam corpore quaestum faciet feceritve, quive ob testimonium dicendum (*vel non dicendum*)[9] pecuniam accepisse iudicatus erit, ne quis eorum hac lege in reum testimonium dicat.

---

1) Plebiscitum anni 714 (40 a. C.) in *Dig.* 35, 2, 1 servatum. — 2) Verba inclusa inserit *Mom.* propter sequentia. — 3) Delendum censet *Mom.* — 4) *Cuiac.*: 'detur legetur.' — 5) Inserit *Mom.* — 6) E *Coll.* 9, 2. (*Ulp.* l. IX. de off. proconsulis, sub titulo ad l. Iul. de vi publ. et privata.) Locus corruptus, de quo emendando praeter *Blumii* et *Huschkii* editiones v. *Lachmann* ZGR. 10, 312. *Rudorff*, lib. de off. proc. 314. *Mommsen*, in edit. *Dig.* ad 22, 5, 3, 5. Utrum Caesaris an Augusti sit lex, non constat, nec quo anno sit lata. cf. *Rud.* RG. 1, 85. — 7) E *Dig.* 22, 5, 3, 5, ubi huius capitis sententia a Callistrato relata est. — 8) E *Dig.* In *Coll.*: 'palamve.' — 9) E *Dig.*

5. Lex Iulia de adulteriis.[1]

I.[2] ..ne quis posthac stuprum adulterium facito sciens dolo malo.

II.[3] [*Pater si*] in filia [*sua, quam in potestatem habet, aut in ea, quae (eo) auctore, cum in potestate esset, viro in manum convenerit,*] adulterum [*domi suae generive sui*] deprehenderit, [*isque in eam rem socerum adhibuerit, ut is pater eum adulterum sine fraude occidat, ita ut*] in continenti filiam occidat.

V.[4] [. . *viro adulterum in uxore sua deprehensum, quem aut nolit aut non liceat occidere, retinere horas diurnas nocturnasque continuas non plus quam XX*] testandae eius rei gratia [*sine fraude sua iure liceto* . .]

VII.[5] . . ne quis inter reos referat eum, qui tum sine detrectatione rei publicae causa aberit . .

Capp. inc. [. .[6] *qui uxorem in adulterio deprehensam retinuerit*], adulterum in domo deprehensum dimiserit, . .

[. .[7] *tantam pecuniam et alterum tantum eum, qui nomen eius servi detulerit, ei,*] ad quem ea res pertinebit, [*dare* . .

6. Lex Quinctia de aquaeductibus.[8]

T. Quinctius Crispinus consul (*de senatus sententia*) populum iure rogavit populusque iure scivit in foro pro rostris aedis divi Iulii pr(idie) *k.* Iulias. Tribus Sergia principium fuit, pro tribu Sex(tus),[9] L(ucii) f(ilius), Varro, (*primus scivit.*)

Quicunque post hanc legem rogatam rivos specus fornices fistulas tubulos castella lacus aquarum publicarum, quae ad urbem (*Romam*) ducuntur (*ducentur*), sciens dolo malo foraverit ruperit foranda rumpendave curaverit peiorave fecerit, quominus eae aquae earumve quae

1) Ab Augusto a. 736 (18 a. C.) lata. Fragmenta in *Dig.* et *Coll.* sunt servata. — 2) E *Dig.* 48, 5, 12. (*Ulp.* l. I de adult.) cf. *Paul.* l. sing. de adult. in Coll. 4, 2, 2: 'primum caput legis Iul. de adult. prioribus legibus pluribus abrogat.' — 3) E *Dig.* 48, 5, 23, pr. 5. (*Ulp.* l. I de adult.) Verba inclusa *Paulus* l. l. (*Coll.* 4, 2, 3) refert. cf. *Coll.* 4, 12, 1. *Paul.* sent. 2, 26, 1. — 4) E *Dig.* 48, 5, 25, pr. 5. (*Ulp.* l. II de adult. — 5) E *Dig.* 48, 5, 15, 1. 2. (*Ulp.* l. II de adult.) — 6) E *Dig.* 48, 5, 29, pr. cf. 2, 2. 6. (*Ulp.* l. IV de adult.) cf. *Paul.* sent. 2, 26, 8. *Coll.* 4, 12, 7. — 7) E *Dig.* 48, 5, 27, pr. 1. (*Ulp.* l. III de adult.) — 8) Haec lex, a. 745 (9 a. C.) lata, a Frontino in librum de aquis urbis Romae c. 129 integra recepta est. Omnium omnino populi Romani legum unica est, quae integra cum plena praescriptione nobis sit tradita. Textum corruptum emendavit et supplevit *Buecheler* in ed. Front. 1855. — 9) Nomen gentilicium deesse monet *Bue.*

(pars) in urbem Romam ire cadere fluere pervenire duci *(possit,)* quove minus in urbe Roma et in iis locis *(aedificiis)*, quae *(loca)* aedificia urbi continentia sunt erunt, in his hortis praediis locis, quorum hortorum praediorum locorum dominis possessoribusve aqua data vel adtributa est vel erit, saliat distribuatur dividatur in castella lacus immittatur: is populo Romano HS C milia dare damnas esto; et qui d(olo) m(alo) quid eorum ita fecerit, id omne sarcire reficere restituere aedificare ponere et celere demolire damnas esto sine dolo malo; atque omnia, ita ut *(curator aquarum iusserit;)* quicumque curator aquarum est erit, *(aut)* si curator aquarum nemo erit, tum is praetor, qui inter cives et peregrinos ius dicet, multa pignoribus cogito coercito; eique curatori, aut si curator non erit, tum ei praetori eo nomine cogendi coercendi multae dicendae sive pignoris capiendi ius potestasque esto. Si quid eorum servus fecerit, dominus eius HS C milia populo *(R(omano))* d(are) d(amnas) e(sto). Si qui *(locus)* circa rivos specus fornices fistulas tubulos castella lacus aquarum publicarum, quae ad urbem Romam ducuntur et ducentur, terminatus est et erit, ne quis in eo loco post hanc legem rogatam quid obponito molito obsaepito figito statuito ponito conlocato arato serito, neve in eum quid immittito, praeterquam eorum faciendorum reponendorum causa, quae hac lege licebit oportebit. Qui adversus ea quid fecerit, adversus eum[1] siremps lex ius causaque omnium rerum omnibusque esto, atque uti esset esseve oporteret, si is adversus hanc legem rivum specum rupisset forassetve. Quominus in eo loco pascere herbam fenum secare sentes *(tollere liceat, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur);)* curatores aquarum, qui nunc sunt quique erunt, *(faciunto, ut in eo loco, qui locus)* circa fontes et fornices et muros et rivos et specus terminatus est, arbores vites vepres sentes ripae maceria salicta harundineta tollantur excidantur effodiantur excodicentur, uti quod recte factum esse volent; eoque nomine iis pignoris capio multae dictio coercitioque esto, idque iis sine fraude sua facere liceat ius potestasque esto. Quominus vites arbores, quae villis aedificiis maceriisve inclusae sunt, maceriae, quas curatores aquarum causa cognita ne demolirentur dominis permiserunt, quibus inscripta insculptaque essent ipsorum qui permisissent curatorum nomina, maneant, hac lege nihilum rogator. Quominus ex iis fontibus rivis specibus fornicibus aquam sumere haurire iis, quibuscumque curatores aquarum

1) Verba 'adv. eum' delenda censet B; rationem non video, cum 'de eo siremps' in l. *Rubr.* 2, 10. 40 scrptum sit.

permiserunt permiserint, praeterquam rota calice machina liceat, dum ne qui puteus neque foramen novum fiat, eius hac lege nihilum rogator.

7. Lex Iulia et Papia Poppaea.[1]

(1.)[2] Qui senator est, quive filius, neposve ex filio, proneposve ex *(nepote)* filio nato cuius eorum est erit, ne quis eorum sponsam uxoremve sciens dolo malo habeto libertinam aut eam, quae ipsa cuiusve pater materve artem ludicram facit fecerit; neve senatoris filia, neptisve ex filio, proneptisve ex nepote filio nato nata[3] libertino eive, qui ipse cuiusve pater materve artem ludicram facit fecerit, sponsa nuptave sciens dolo malo esto, neve quis eorum dolo malo sciens sponsam uxoremve eam habeto.

(6.)[4] Qui libertinus duos pluresve a se genitos natasve in sua potestate habebit, praeter eum, qui artem ludicram fecerit quive operas suas, ut cum bestiis pugnaret, locaverit: ne quis eorum operas doni muneris aliudve quicquam libertatis causa patrono patronae liberisve eorum, de quibus iuraverit vel promiserit obligatusve erit, dare facere praestare debeto.

(13.)[5] Divortii faciendi potestas libertae, quae nupta est patrono, ne esto, quamdiu patronus eam uxorem esse volet . .[6] [*neve*] invito patrono [*alii nubere potestas esto.*]

(34.)[7] (Si maritus dotalem servum voluntate mulieris manumiserit,) . . 'quod ad eum pervenit, et si dolo malo aliquid factum est, quominus ad eum perveniat, . . quanta pecunia erit, tantam pecuniam dato.'

---

1) Gemina lex, auctore Augusto populo reluctante a. 757 et 762 (4 et 9 p. C.) perlata, de qua v. *Rud.* RG. 1, 64. Longissimae huius legis verba legitima pauca tantum nobis servata sunt. Totam legem componere et restituere studuerunt: *Iac. Gothofredus*, fontes IV iur civ. (1653) p. 264—350. *Heineccius*, ad leg. Iul. et P. P. (1726). *den Tex*, fontes III iur. civ. (1840) p. 31—40. *Demelius*, legum, quae ad ius civ. spect. fragmenta. (1857) p. 45—58. Numerorum notas, quas singulis capitibus praeposui, Heineccii dispositionem spectant. — 2) *D.* 23, 2, 44, pr. (*Paul.* l. I ad l. Iul. et Pap.) — 3) Delendum censet *Mom.* — 4) *D.* 38, 1, 37, pr. (*Paul.* l. II ad l. Iul.) — 5) *D.* 24, 2, 11, pr. l. (*Ulp.* l. III ad l. Iul. et Pap.) — 6) *D.* 23, 2, 45, pr. 2. (*Ulp.* eod. lib.) cf. *D.* 23, 2, 50; 25. 7, 1, pr.—38, 11, 1, 1. — 7) *D.* 24, 3, 64, pr. 6. 7. 10. (*Ulp.* l. VII ad l. Iul.) Perperam editores not. 1 citt. omnes hunc locum non de servo manumisso sed de universa dote intellexerunt.

8. Lex Iunia Velleia.[1]

I. Qui [*civis Romanus post hanc legem rogatam*][2] testamentum faciet, is omnes virilis sexus, qui ei suus heres futurus erit,[3] [*heredes instituendi (nominatimve exheredandi) potestatem habeto;*[4] *quique heredes instituti (exheredative ita)*[5] *erunt, si nascentur testamentum ne rumpunto,*[6]] etiamsi parente vivo nascentur.[7]

II. Si quis ex suis heredibus suus heres esse desierit, liberi eius[8] [*vel nepotes pronepotes,*[9] *qui heredes instituti nominatimve exheredati erunt, testamentum ne rumpunto, neve id ob eam rem minus ratum esto, quod*] in locum suorum sui heredes succedunt.[10]

9. Leges colonicae.[11]

a. Lex Mamilia Roscia Peducea Alliena Fabia.[12]

LIII. Quae colonia hac lege deducta quodve municipium praefectura forum conciliabulum constitutum erit, qui ager intra fines

---

1) Ultima fere omnium legum ad populum latarum haec esse videtur, cum sub Tiberio demum a. 780 (27 p. C.) sit lata, id quod Mommsenus, qui imperatorum aetatis eam esse antea negaverat (Jahrb. 2, 338), nunc (ad D. 26, 2, 10, 2) et ipse contendit. Verba legis nonnisi in D. 28, 2, 29, 12. 14 (Scaevola l. VI quaest.) eaque interrupta, tradita sunt, quibus supplendis operam dederunt: *Mühlenbruch*, (Glück, 36, 202—36) *Vangerow* (Pand. 2, 220), *Leist* (bon. poss. 2, 241), *Schmidt* (Notherb. 30—34.) Quae ipse probavi, in notis Digestorum locis confirmare studui. — 2) E lege Falcidia talia verba adducenda videntur. — 3) In *Dig.* hic additur 'et cetera,' et tunc sequuntur capitis verba finalia 'etiamsi' *etc.* — 4) L. 29 cit. § 15: 'superiore capite ut liceat institui nondum natos, qui cum nascentur sui erunt, permittit (lex.)' — 5) D. 28, 3, 3, 1: 'qui post testamentum factum in vita nascuntur, ita demum per legem Velleiam rumpere testamentum prohibentur, si nominatim sint exheredati.' — 6) D. 28, 5, 6, 1: 'nepotes et deinceps ceteri, qui ex lege Velleia instituti non rumpunt testamenta.' — 7) Flor. corrupte: 'vovente patre vivo.' *Mom.* haec verba legis esse non putat, at cf. § 11: 'voluit (lex) vivis nobis natos non rumpere.' § 12: 'si — vivo te nepos nascatur? ex v e r b i s (legis) dicendum est non rumpi.' § 15: 'isque nascatur vivo patre suo.' — 8) In *Dig.* hic ut supra n. 6. additur 'et cetera,' et tum sequuntur capitis verba finalia 'in locum' *etc.*' — 9) L. 29 cit. § 13: 'sequenti parte — ita interpretandum est, ut si et filium et nepotem et pronepotem habeas' *etc.* — 10) L. 29 § 15: 'posteriore capite non permittit institui, sed vetat rumpi neve ob eam rem minus ratum esset, quod succedit.' D. 28, 3, 13: 'nominatim — nepotem — necesse est — instituere vel exheredare, ne — succedendo — rumpat, — idque lege Iunia Velleia provisum est.' — 11) Leges, quibus Romanorum municipia coloniaeve ordinabantur, plerumque non a populo ipso datae sunt, sed per viros qui leges darent a populo permissos, ut in l. Iul. mun. c. 30 dictum est: 'Quei lege permissus est, utei leges in municipio

eorum erit, qui termini in eo agro statuti erunt, quo in loco terminus non stabit, in eo loco is, cuius is ager erit, terminum restituendum curato, uti quod recte factum esse volet; idque magistratus, qui in ea colonia municipio praefectura foro conciliabulo iure dicundo praeerit, facito ut fiat.

LIIII. Qui limites decimanique hac lege deducti erunt, quaecumque fossae limites in eo agro erunt, qui ager hac lege cui datus adsignatus erit, ne quis eos limites decimanosve obsaepito, neve quid in eis molitum neve quid ibi oppositum habeto, neve eos arato, neve eas fossas opturato, neve qui saepito, quominus suo itinere aqua ire fluere possit. Si quis adversus ea quid fecerit, in res singulas, quotienscumque fecerit, HS IIII colonis municipibusve eis, in quorum agro id factum erit, dare damnas esto, pecuniaeque qui volet petitio hac lege esto.

LV. Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium praefecturam forum conciliabulum constituerit, in eo agro, qui ager intra fines eius coloniae municipii fori conciliabuli praefecturae erit, limites decimanique ut fiant terminique statuantur, curato: quosque fines ita statuerit, ii fines eorum sunto, dum ne extra agrum colonicum territoriumve fines ducat. Quique termini hac lege statuti erunt, nequis eorum quem eicito neve loco moveto sciens dolo malo. Si quis adversus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit locove moverit sciens dolo malo, HS V m(ilia) n(ummum) in publicum eorum, quorum intra fines is ager erit, dare damnas esto; deque ea re curatoris, qui hac lege erit,

daret.' Leges tamen illae appellabantur, legum vicem obtinebant, legibusque populi quam maxime consonae concipiebantur, ut facile confundi cum iis possint, quod ne fieret praemonuit *Mommsenus*, C. I. L. I, 263, qui etiam sub imperatoribus huiusmodi leges datas esse ostendit in libro: Stadtr. v. Malag. u. Salp. 390—394. Parva, quae nobis servata sunt eiusmodi legum fragmenta, hic congessi. — 12) Tria huius legis capita in collectione scriptorum gromaticorum nobis servata sunt, ubi libros coloniarum excipiunt, nullo vero modo cum iis coniuncta. Röm. Feldmesser, ed. *Lachmann*, 1, 263. Capitis tertii epitome in *Dig.* 47, 21, 3. relata videtur, his verbis introducta: 'Lege agraria, quam Gaius Caesar tulit' —, unde Caesaris iussu per Vviros legem esse datam, concludere licet. Neque tamen specialem certae cuiusdam coloniae fuisse legem, sed generalem omnium vel certi generis certaeve provinciae coloniarum, cum ex Digestorum loco tum ex ipsius legis verbis patet. 'Gaium Caesarem' non Iulium Caesarem sed imperatorem Caligulam (37—41 p. C.) intelligendum esse, Rudorffius recte contendere videtur, licet Mommsenus contra sentiat. Ab illa utique Mamilia, cuius meminit *Cic.* de leg. 1, 21, penitus esse separandam, dubitari non potest. cf. *Rud.* ZGR. 9, 379. Röm. Feldm. 2, 244, 415 *Mom.* Röm. Feldm. 2, 221.

iurisdictio reciperatorumque datio addictio esto. Cum curator hac lege non erit, tum quicumque magistratus in ea colonia municipio praefectura foro conciliabulo iure dicundo praeerit, eius magistratus de ea re iurisdictio iudicisque datio addictio esto; inque eam rem is, qui hac lege iudicium dederit, testibus publice dumtaxat in res singulas X denuntiandi potestatem facito, ita ut e re publica fideque sua videbitur. Et si is, unde ea pecunia petita erit, condemnatus erit, eam pecuniam ab eo deve bonis eius primo quoque die exigito; eiusque pecuniae quod receptum erit partem dimidiam ei dato, cuius unius opera maxime is condemnatus erit, partem dimidiam in publicum redigito. Quo ex loco terminus aberit, si quis in eum locum terminum restituere volet, sine fraude sua liceto facere, neve quid cui is ob eam rem hac lege dare damnas esto.

b. Fragmentum Tudertinum.[1]

1. (1.) .. [*De quibus poenis ob iura sepulcrorum violata cautum iure*
Qui]ritium comprehensumve est uti dentur p(opulo) R(omano), u[*ti eae-*
2. *dem dentur colonis eius coloniae, ius esto* .. | .. *utique magistratus eius*
coloniae, si quis] eorum, qui quoque anno inferiarum[2] sacri[*s fungen-*
3. *tur, propter eam rem apud se damnatus erit, tantam pecuniam,* | *quantam is damnatus sit, ei coloniae d*]andam adtribuendam curent. ~ |
4. (2.) [*Quae quem ex hac rogatione agere facere opor*]tet, agito
facito, neve quid adversus hanc rog[*ationem agito facito sciens d(olo)*
5. *m(alo). Si quis* | *quid adversus hanc rogationem egerit feceri*]t sciens
d(olo) m(alo), ei multa esto HS | X |[3], eiusque pecuni[*ae qui volet magi-*
6. *stratus petitio esto* .. | .. *eamque pecuniam vel*] populi iudicio petere
vel in sacrum iudicare licet[*o.* ~ |
7. (3.) *Si quis quid adversus alias rogationes*] huius rogationis ergo
fecerit, quodve ex earum [*aliqua facere eum oporteret, huius rogationis*
8. *ergo* .. | .. *n*]on fecerit, id ei fraudi multae poenae ne esto. ~ |
9. (4.) [*Ne quis hanc rogationem abrogato neve huic rog*]ationi obrogato neve de hac rogatione derogato, [*quod eius contra leges publicas*

---

1) C. I. L. I, 263, n. 1409. *Ri.* tab 35. Fragmentum tabulae aeneae, (alt. 0,25 m., lat. 0,27 m.) a. 1729 in Tiberis alveo prope antiquum Tuder (hodie Todi) erutum, nunc Neapoli adservatum. Legem inscriptam colonicam esse, non populi Romani, Mom. probavit. Lamina, utpote inferior tabulae pars, tam a superiore quam a dextra et laeva parte fracta, finem tantum legis continet. Aetatis Augusteae esse videtur. Lacunas supplevit *Mom.* — 2) Propter haec verba lex 'de sacris inferiarum' apud nostros vulgo appellatur, si non inepte certe non apte. — 3) Etiam in tabula ipsa haec numeri nota lineis inclusa est.

populi Romani . . | . . *senatusve populi Romani iu*]ssionem factum non 10.
erit. Quod aliter rogatum e[*rit in hac rogatione* . . | . . *eius*] h(ac) 11.
l(ege) n(ihil) r(ogatur).

c. Fragmentum Mediolanense.[1]

squei . .
adversus h(*anc*) l[*egem* . . . . . . *quod quis*-]
que adversus [*h. l. fecerit* . . *ei multa esto HS. n. n. eiusque pecuniae*
qui volet acti[*o esto* . . . . *eamque pecuniam vel*
populi iudicio [*petere vel in sacrum iudicare liceto.* ~
Quod quisque [*huius rogationis ergo adversus alias rogationes* . . .
fecerit, du[*m ne* . .
is ro[*gato*

d. Fragmentum Florentinum.[2]

‖ in res singulas HS. X c(olonis) e(ius) c(oloniae) d(are) d(amnas) I,1.
e(sto), [*i*]sque locus, ubi | quis adversus ea humatus sepultusve erit, |
purus et religione solutus esto, eumque s(ine) f(raude) s(ua) | qui volet 3.
exarato. Item ne quis alvos apium | . . ‖ . . | [*praefe*]ctove de [*e*]a re II,1.
cog[*noscere non licebit legibus*] | eius c(oloniae) ita uti lege Aeli[*a* . . *24*
. . *cautum*] | est, d(ecreto) d(ecurionum) ad pr(aetorem) de ea re re- 3.
fe[*rto isque praetor proponere*] | edicereque debeto eam [*rem* . .

e. Lex vicana Furfensis templo dedicando dicta. (696 a. u.)[3]

L. Aienus, L. f., Q. Baebatius, Sex. f., aedem dedicarunt | Iovis

---

1) C. I. L. I, 556. n. 1502. Lamella aerea, Mediolani in bibliotheca Trivultiana adservata; incertum ubi et quando reperta sit. Utrum ad legem colonicam an populi Romani pertineat, licet non constet, tamen propter similitudinem, quam cum lege antecedenti habet, hic posui. — 2) C. I. L. I, 263 n. 1409. Lamina Florentiae in museo Riccardiano adservata, duabus paginis scripta, fracta cum a parte superiore et inferiore, tum a parte dextra. Quo loco et tempore reperta sit non constat.— 3) C. I. L. I, 603. p. 176. *Ri.* tab. 82. E lapide in ruinis Furfonis antiqui reperta, Furfo vicus fuit ad rem publicam Peltuinatium, civitatis Sabinae, pertinens. — Proprie legem colonicam hanc non esse ex ipsius verbis satis liquet; IIviros autem, qui dedicarunt legemque dixerunt, non proprio Marte id fecisse sed de sententia vici Furfensis, dubitari non potest. Qua de re cf. *Mom.* l. c. Capitula in lapide seuncta non sunt.

liberi Furfone a. d. III idus Quinctileis, L. Pisone A. Gabinio cos., mense Flusare,[1] | comula teis[2] olleis legibus, illeis regionibus.[3]

Utei extremae undae quae lapide | facta hoiusque aedis ergo, uteique ad eam aede scalas que lapidest nauctuendo | columnae[4] stant citra scalas ad aedem versus, stipitesque aedis hu*i*us tabula|mentaque, utei tangere, sarcire, tegere, devehere, defigere, m*u*ndare,[5] ferro oeti, | promovere, referre (*liceat, ius*)[6] fasque esto. Sei quod ad eam aedem donum datum donatum dedicatum|que erit, utei liceat oeti, venum dare. Ubei venum datum erit, id profanum esto. Venditio | locatio aedilis esto, quem quomque veicus Furfens(is) fecerint, quod se senti*a*t eam rem | sine scelere sine piaculo (*vendere locare*), alis ne potesto. Quae pequnia recepta erit, ea pequnia emere | conducere locare dare, quo id templum melius honestiusque seit, liceto. Quae pequnia ad eas | res data erit, profana esto, quod d(olo) m(alo) non erit factum. Quod emptum erit aere aut argento, | ea pequnia, quae pequnia ad id *emend*um[7] datum erit, quod emptum erit, eis rebus eadem | lex esto, quasei sei dedicatum sit.

Sei qui heic sacrum surupuerit, aedilis multatio esto, | quanti volet; idque veicus Furf(ensis) m[*ai(or) p*]ars fifeltares (?) sei apsolvere volent sive condemnare | liceto.

Sei quei ad hoc templum rem deivinam fecerit Iovi libero aut Iovis genio, pelleis | coria fanei sunto.

IIII. LEGES SAECULI VIIII.

1. Lex de imperio Vespasiani.[8]

‖ foedusve cum quibus volet facere liceat ita, uti licuit Divo Au-

1) i. e. Florali = Iulio. *Mom.* Chron. 219. — 2) 'cum latis?' *Mo.* proponit: 'commutatis illis legibus, (quae sunt) illis regionibus;' at cf. n. 3. — 3) Antiqua dedicationum formula: cf. *Or.* 2490: 'Domitius — praeeunte Severo pontif(ice) legem dixit in ea verba: — quandoque tibi hodie hanc aram dabo dedicaboque, ollis legibus ollisque regionibus dabo dedicaboque, quas hic hodie palam dixero,' — 'hisce legibus hisque regionibus, sicuti dixi.' Similiter 2489. — 4) Locum corruptum Mom. emendavit, ut ipse dicit, ad sententiam, verba minime assecutus, sic: 'Utei extrema fundamentaque lapide facta h. ae. e., u. a. e. aedem scalas lapide structas quaeque columnae.' — 5) 'mandare.' — 6) Ita quoque in dedicatione apud *Or.* 2489. *Mom.* omittit 'ius.' — 7) 'templum.' — 8) E tabula ahenea Romae saec. XIIII reperta ibique etiam nunc adservata. Saepissime est edita, in C. I. L. vero nondum recepta, neque unquam ad archetypum depicta. Capita more solito distincta sunt. Novissime ediderunt: *Haub.*, mon. leg. p. 221, *Or.* 1, 567. *Gött-*

g(usto), | Ti(berio) Iulio Caesari Aug(usto), Tiberioque Claudio Caesari Aug(usto) Germanico; ∾ |

utique ei senatum habere, relationem facere remittere, senatus | consulta per relationem discessionemque facere liceat | ita, uti licuit divo Aug(usto), Ti(berio) Iulio Caesari Aug(usto), Ti(berio) Claudio Caesari | Augusto Germanico; ∾ |

utique cum ex voluntate auctoritateve iussu mandatuve eius | praesenteve eo senatus habebitur, omnium rerum ius perinde | habeatur servetur, ac si e lege senatus edictus esset habereturque; ∾ |

utique quos, magistratum potestatem imperium curationemve | cuius rei petentes, senatui populoque Romano commendaverit, | quibusque suffragationem suam dederit promiserit, eorum | comitis quibusque extra ordinem ratio habeatur; ∾ |

utique ei fines pomerii proferre promovere, cum ex republica | censebit esse, liceat ita, uti licuit Ti(berio) Claudio Caesari Aug(usto) | Germanico; ∾ |

utique quaecunque ex usu rei publicae, maiestate divinarum | humanarum publicarum privatarumque rerum, esse | censebit, ei agere facere ius potestasque sit ita, uti divo Aug(usto), | Tiberioque Iulio Caesari Aug(usto), Tiberioque Claudio Caesari | Aug(usto) Germanico fuit; ∾ |

utique quibus legibus plebeive scitis scriptum fuit, ne divus Aug(ustus), | Tiberiusve Iulius Caesar Aug(ustus), Tiberiusque Claudius Caesar Aug(ustus) | Germanicus tenerentur, iis legibus plebisque scitis imp(erator) Caesar | Vespasianus solutus sit; quaeque ex quaque lege rogatione | divum Aug(ustum), Tiberiumve Iulium Caesarem Aug(ustum), Tiberiumve | Claudium Caes(arem) Aug(ustum) Germanicum facere oportuit, | ea omnia imp(eratori) Caesari Vespasiano Aug(usto) facere liceat; ∾ |

utique quaecunque ante hanc legem rogatam acta gesta | decreta imperata ab imperatore Caesare Vespasiano Aug(usto) | iussu mandatuve

---

ling, 15 Urkunden p. 20. — Legis de imperio partem tabulae inesse, vix dubitari potest. Scrupulum quidem iniicit, quod formulis 'uti liceat' 'uti habeatur' verbum 'placuit' subesse videtur, quod a legibus alienum in SCtis usitatum est; accedit, quod Tacitus hist. 4, 3 de a. 823 a. u. (70 p. C.) enarrat: 'senatus cuncta principibus solita Vespasiano decernit,' de lege et comitiis nil adiiciens. Cum autem etiam *Gaius* 1, 5 dicat: 'imperatorem per legem imperium accipere,' praesumendum est, senatus decretum comitiorum suffragia esse secuta. cf. *Mommsen*, Stadtr v. Mal u. Salp. 391 n. 8.

eius a quoque sunt, ea perinda iusta rataq(ue) | sint, ac si populi plebisve iussu acta essent. ~ |

~ Sanctio. ~ |

Si quis huiusce legis ergo adversus leges rogationes plebisve scita | senatusve consulta fecit fecerit, sive, quod eum ex lege rogatione plebisve scito s(enatus)ve c(onsulto) facere oportebit, non fecerit huius legis | ergo, id ei ne fraudi esto, neve quit ob eam rem populo dare debeto, | neve cui de ea re actio neve iudicatio esto, neve quis de ea re apud | [*se*][1] agi sinito. ~ ||

2. Leges municipales Hispanicae.[2]

a. Lex Salpensana.[3]

[*R(ubrica.)* *Ut magistratus civitatem Romanam consequantur.*

XXI. .. *Qui IIvir aedilis quaestor ex hac lege factus erit, cives*

1) In tabula nil nisi partem litterae 'S' conspici, dicit *Göttl.* — 2) C. I. L. II, 253. n. 1963. 1964. — A. 1857 in Hispania prope urbem Malagam duae tabulae aheneae effossae sunt, altera l. 0,93 m., a. 0,76 m., II columnis inscripta, altera l. 1,29 m., a. 0,94 m., V columnis inscripta. Consilio non casu terra conditae esse videntur, cum tegulis substructis impositae apparuerint, immo etiam telae linteae, qua involutae fuerant, reliquiae repertae sint, unde contigit, ut prorsus integrae optimeque conservatae in lucem prodierint. Nec tamen leges integras sed abruptas tantum legum partes tabulae exhibent, minor c. 22—29, maior c. 51—69, quae capita numerorum notis, rubricisque supra scriptis, littera 'R' cuivis praemissa, distincta sunt. Partes esse legum municipalium municipiorum Salpensae et Malacae ex ipsis satis patet, quas leges a Fl. Domitiano imperatore (81—96 p. C.) datas esse cum ex cognomine 'Flavii Salp. et Mal. (S. 26. 28. 29. M. 58. 61. 62. 64.) intelligitur, tum ex formula iuris iurandi (S. 25. 26. M. 59) aliisque (S. 22—24). Cum autem Domitiano cognomen 'Germanici,' quod (84 p. C.) accepit, additum nondum sit, intra a. 81 et 84 scriptae sint necesse est. — Editae sunt primum in Hispania a. 1853 ab advocato Malacensi *R. de Berlanga*, in Germania 1855 a *Mommseno* adiecto commentario (Die Stadtrechte d. latin. Gem. Sal. u. Mal.) novissime ab *Hübnero* in C. I. L. cit. De tabularum fide dubitare vix licet; quae tamen movit dubia *Ed. Laboulaye* (Les tables de M. et S. 1856) temereque recantavit *G. Asher* (Sur l'époque — d. tab. de Mal. 1866. Ueber Cap. 22 d. Taf. v. Salp. 1867.), refutarunt *C. Giraud* (Les tables de M. et S. 1856. La lex Malac. 1868) et *L. Arndts*, ZRG. 6, 383. Ad illustrandos singulos iuris articulos, quibus lucem attulerunt tabulae, non pauci contulerunt operas suo quisque loco, universas tabulas praeter Mom. tractaverunt Batavi *van Lier*, de aere S. et M. 1865, et *van Swinderen*, de aere S. et M. 1866. — 3) Salpensa oppidum prope Hispalim.

Romani sunto, cum post annum magistratu] ‖ abierint, cum parentibus coniugibusque *a*c liberi*s*, qui legitumis nuptis quae|siti in potestatem parentium fuer*i*nt, item nepotibus ac neptibus filio | *(natis)* nata*bu*s,[1] qui quaeque in potestate parentium fuerint; dum ne plures c(ives) R(omani) | sint, qua[*m*] quod ex h(ac) l(ege) magistratus creare oportet. ~ |

R. Ut qui civitat(em) Roman(am) consequantur, maneant in eorundem m(ancipi)o m(anu) | potestate. ~ |

XXII. Qui quaeque ex h. l. exve[2] edicto imp(eratoris) Caesaris Aug(usti) Vespasiani, imp(eratoris)ve Titi | Caesaris Aug(usti), aut imp(eratoris) Caesaris Aug(usti) Domitiani, p(atris) p(atriae), civitatem Roman(am) | consecutus consecuta erit: is ea in eius, qui c(ivis) R(omanus) h(ac) l(ege) factus erit, potestate | manu mancipio, cuius esse deberet si civitate Romana[3] mutatus | mutata non esset, esto, idque ius tutoris optandi habeto, quod | haberet, si a cive Romano ortus orta neq(ue) civitate mutatus mu|tata esset.

R. Ut qui c(ivitatem) R(omanam) consequentur, iura libertorum retineant. |

XXIII. Qui quaeve h(ac) l(ege) exve edicto imp(eratoris) Caes(aris) Vesp(asiani) Aug(usti), imp(eratoris)ve Titi Caes(aris) Vesp(asiani) Aug(usti) | aut imp(eratoris) Caes(aris) Domitiani Aug(usti) c(ivitatem) R(omanam) consecutus consecuta erit: is in | libertos libertasve suos suas paternos paternas, qui quae in c(ivitatem) R(omanam) *n*on | venerit, deque bonis eorum earum et is, quae libertatis causa inposita sunt, idem ius eademque condicio esto, quae esset, si civitate mutat*u*s | mut*a*ta[4] non esset.

R. De praefecto imp(eratoris) Caesaris Domitiani Aug(usti.) |

XXIIII. Si eius municipi decuriones conscriptive municipesve imp(eratori) Caesar*i* Domitian(o) | Aug(usto) p(atri) p(atriae) IIviratum communi nomine municipum eius municipi de|tuler*i*nt, imp(erator)*q*ue Domitian*us* Caesa*r* Aug(ustus) p(ater) p(atriae) eum IIviratum receperit | et loco suo praefectum quem esse iusserit: is praefectus eo *iu*re[5] esto, quo | esset si eum IIvir(um) i(ure) d(icundo) ex h(ac) l(ege) solum creari oportuisset, isque ex h(ac) l(ege) solus | IIvir i(ure) d(icundo) creatus esset.

1) 'natalis.' — 2) 'exve ex.' — 3) Delendum videtur. — 4) 'mutatis mutatae.' 4) 'eo ve.'

R. De iure praef(ecti), qui a IIvir(o) relictus sit. |

XXV. Ex IIviris qui in eo municipio i(ure) d(icundo) p(raeerunt), uter postea ex eo municipio proficiscetur | neque eo die in id munici-p*r*ium esse se rediturum arbitrabitur, quem | praefectum municipi non minorem quam annorum XXXV ex | decurionibus conscriptisque relinquere volet, facito ut is iuret per | Iovem et divom Aug(ustum) et div*o*m Claudium et divom Ves*p*(asianum) Aug(ustum) et divom | Titum Aug(ustum) et genium imp(eratoris) Caesaris Domitiani Aug(usti) deosque P*e*nates: | quae IIvi*r*(os), qui i(ure) d(icundo) p(raeest), h(ac) l(ege) facere oporteat, se, dum praefectus erit, d(um)*t*(axat) quae eo | tempore fieri possint facturum, neque adversus ea *f*acturum scientem | d(olo) m(alo); et cum ita iuraverit, praefectum eum eius municipi relinquito. Ei[1] | qui ita praefectus relictus erit, donec in id municipium alteruter ex IIviris | adierit, in omnibus rebus id ius e*a*que potestas esto, praeterquam de praefec|to relinquendo et de c(ivitate) R(omana) consequenda, quod ius quaeque potestas h(ac) l(ege) IIviri(*s qui*) iure dicundo praeerunt datur. Isque dum praefectus erit quo|tiensque municipium egressus erit, ne plus quam singulis diebus abesto. |

R. De Iure iurando IIvir(um) et aedil(ium) et q(uaestorum.) ~ |

XXVI. Duovir(i) qui in eo municipio *i*(ure) d(icundo) p(raesunt),[2] item aediles (*qui*) in eo municipio sunt, item | quaestores qui in eo municipio sunt, eorum quisque in diebus V | proxumis post h(anc) l(egem) datam, quique IIvir(i) aediles quaestoresve postea ex h(ac) l(ege) | creati erunt, eorum quisque in diebus V proxumis ex quo IIvir | aedil*i*s quaestor esse coeperit, priusquam decuriones conscriptive || habeantur, iuranto pro contione per Iovem et div*o*m Aug(ustum) et divom Claudi|um et divom Vespasianum Aug(ustum) et divom Titum Aug(ustum) et genium Domitiani | Aug(usti) deosque Penates: se, quodqu*o*mque ex h(ac) l(ege) exqu*e* re[3] communi m(unicipum) m(unicipi) Flavi | Salpensani censeat, recte esse facturum, ne*q*ue[5] adversus h(anc) l(egem) remve commu|ne*m* municipum eius municipi facturum scientem d(olo) m(alo), quosque prohi|bere possit prohibiturum, neque se aliter consilium habiturum neq(ue) aliter | daturum neque sententiam dicturum, quam ut *ex* h(ac) l(ege) exqu*e* re[5] communi | municipum eius municipi censeat fore. Qui ita non iuraverit, is HS X |

1) 'ii'. — 2) 'f. d. p.' — 3) 'quod quemque ex h. l. ex quod re.' — 4) 'neeve.' — 5) 'quamve h. l. ex qua re.'

municipibus eius municipi d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae deque ea pecunia mu|nicipum eius municipi *q*ui volet cuique per hanc legem licebit, actio peti|tio persecutio esto. ~

R. De intercessione IIvir(um) et aedil(ium) [*et*] q(uaestorum). |

XXVII. Qui IIvir(i) aut aediles aut quaestores eius municipi erunt, his IIvir(is) inter | se et cum aliquis alterutrum eorum aut utrumque ab aedile aedilibus | aut quaestor*e* quaestoribus appellabit, item aedilibus inter se, *(item quaestoribus inter se)* inter|cedendi, in triduo proxumo quam appellatio facta erit poteritque | intercedi, quod eius adversus h(anc) l(egem) non fiat, et dum ne amplius quam semel | quisque eorum in eadem re appelletur, ius potestasque esto, neve quis | adversus ea qui*d*, qu*o*m[1] intercessum erit, facito. ~ |

R. De servis apud IIvir(um) manumittendis. ~ |

XXVIII. Si quis municeps municipi Flavi Salpensani, qui Latinus erit, apud IIvir(os), | qui iure dicundo praeerunt eius municipi, servom suom servamve suam | ex servitute in libertate*m* manumiserit liberum liberamve esse iusserit, | dum ne quis pupillus neve quae virgo mulierve sine tutore auctore | quem quamve manumittat liberum liberamve esse iubeat: qui ita | manumissus liberve esse iussus erit, liber esto, quaeque ita manumissa | liberave *(esse)* iussa erit, libera esto, uti qui optum*o* iure Latini libertini li|beri sunt erunt; *d*um is qui minor XX annorum erit ita manumittat, | si causam manumittendi iusta*m* esse is numerus decurionum, per quem | decreta h(ac) l(ege) facta rata sunt, censuerit.

R. De tutorum datione. |

XXIX. Cui tutor non erit incertusve erit, si is e*a*ve[2] municeps municipi Flavi Salpensani | erit, et pupilli pupillaeve non erunt, et ab IIviris, qui i(ure) d(icundo) p(raeerunt) eius municipi, postu|laverit, uti sibi tutorem det, *(et)* eum, quem dare volet, nominaverit: *t*um[3] is, | a quo postulatum erit, sive unum sive plures collegas habebit, de omnium colle|garum sententia, qui tum in eo municipio intrave fines municipi eius erit, | causa cognita, si ei videbitur, eum qui nominatus erit tutorem dato. Sive | is eave, cuius nomine ita postulatum erit, pupil(lus) pupillave erit, sive is, a quo | postulatum erit, non habebit collegam[4]

1) 'quicquam.' — 2) 'ereve.' — 3) 'dum.' — 4) 'collegamque,' omissa voce sequenti.

(*collegare*)[1] eius in eo municipio intrave | fines eius municipi nemo erit: *t*um is, a quo ita postulatum erit, causa co|gnita in diebus X proxumis ex decreto decurionum, quod cum duae partes | decurionum non minus adfuerint factum erit, eum, qui nominatus | erit, quo ne ab iusto tutore tutela *a*beat, ei tutorem dato. Qui tutor h(ac) l(ege) | datus erit, is ei, cui datus erit, quo ne'ab iusto tutore tutela *a*beat, tam iustus | tutor esto, quam si is c(ivis) R(omanus) et (*ei*) adgnatus proxumus c(ivis) R(omanus) tutor esset. ∾ ||

b. Lex Malacitana.[2]

[*R. De nominatione candidatorum.*

LI. Si ad quem diem professio] || fieri oportebit, nullius nomine aut | pauciorum, quam tot quod creari opor|tebit, professio facta eri*t*, sive ex his, | quorum nomine pr*o*fessio facta erit, || pauciores erunt quorum h(ac) l(ege) comitiis ra|tionem habere oporteat, quam tot *(quot)* cre|ari oportebit: tum is qui comitia ha|bere debebit proscribito, ita u(t) d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossint), | tot nomina eorum, quibus per h(anc) l(egem) || eum honorem petere licebit, quod de|runt ad eum numerum, ad quem crea|ri ex h(ac) l(ege) oportebit. Qui ita proscripti | erunt, ii, si volent, aput eum, qui ea co|mitia habiturus erit, singuli singu|los eiiusdem condicion*i*s nominato, | ique item, qui tum ab is nominati erunt, si | volent, singuli singulos aput eun|dem e*a*demque condicione nomina|to; isque, aput quem ea nominatio fac|ta erit, eorum omnium nomina pro|ponito ita ut[3] d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossint), deque is om|nibus item comitia habeto, perinde | ac si eorum quoque nomine ex h(ac) l(ege) de | petendo honore professio facta esset || intra praestitutum diem, petereque | eum honorem sua sponte c*o*epissent ne|que eo proposito destitissent. |

R. De comitiis habendis. |

LII. Ex IIviris qui nunc sunt, item ex is, qui || deinceps in eo municipio IIviri erunt, | uter maior natu erit, aut, si ei causa qu|ae inciderit q(uo) m(inus) comitia habere pos|sit, tum alter ex his comitia IIvir(is), item | aedilibus, item quaestoribus rogandis || subrogandis h(ac) l(ege) habeto; utique ea dis|tributione curiarum, de qua supra con|prehensum est, suffragia ferri debe|bunt, ita per tabellam ferantur facito. | Quique ita creati erunt, ii annum unum || aut, si in alterius locum

1) v. pag. 97. n. 4. — 2) Vide supra p. 94. n. 2. — 3) 'ut u. d.'

creati erunt, | reliqua parte eiius anni in eo honore | sunto, quem suffragis erunt consecuti. |

R. In qua curia incolae suffragia | ferant.∾ ||

LIII. Quicumque in eo municipio comitia IIviris, | item aedilibus, item quaestoribus rogan|dis habebit, ex curiis sorte ducito unam, | in qua incolae, qui cives R(omani) Latinive cives | erunt, suffragi*um*[1] ferant, eisque in ea cu|ria suffragi latio esto. ∾ |

R. Quorum comitis rationem habe|ri oporteat.∾ |

LIIII. Qui comitia habere debebit, is primum IIvir(os) | qui iure dicundo praesit ex eo genere in|genuorum hominum, de quo h(ac) l(ege) cau|tum conprehensumque est, deinde proxi|mo quoque tempore aediles, item quaesto|res ex eo genere ingenuorum hominum, | de quo h(ac) l(ege) cautum conprehensumque est, || creando*s*[2] curato; dum ne cuiius comi|tis rationem habeat, qui IIviratum pe|t*et*[3] qui minor annorum XXV erit, qui|ve intra quinquennium in eo honore | fuerint; item qui aedilitatem quaesturam|ve petet, qui minor quam annor(um) XXV erit, | quive in earum qua causa erit, propter || quam, si c(ivis) R(omanus) esset, in numero decurio|num conscriptorumve eum esse non lice|ret.

R. De suffragio ferendo. |

LV. Qui comitia ex h(ac) l(ege) habebit, is municipes cu|riatim ad suffragium ferendum voca|to ita, ut uno vocatu omnes curias in | suffragium vocet, eaeque singulae in | singulis consaeptis suffragium per ta|bellam ferant. Itemque curato, ut ad cis|tam cuiiusque curiae ex municipibus | eiius municipi terni sint, qui eiius cu|riae non sint, qui suffragia custodiant | diribeant, et uti ante quam id faciant qu|isque eorum iurent: se rationem suffra|giorum fide bona habiturum re|laturum|que. Neve prohibito, q(uo) m(inus) et qui hono|rem petent singulos custodes ad singu|las cistas ponant. Iique custodes ab eo | qui comitia habebit, item ab his positi || qui honorem petent, in ea curia quis|que e*o*rum suffragi*um*[1] ferto, ad cuiius cu|riae cistam custos positus erit, e*o*rum|que suffragia perinde iusta rataque sun|to ac si in sua quisque curia suffragium | tulisset.

---

1) 'suffragio.' — 2) 'creando' — 3) 'petet et.'

R. Quid de his fieri oporteat, qui | suffragiorum numero pares erunt. |

LVI. Is qui ea comitia habebit, uti quisque curiae | cuiius plura quam alii suffragia habue|rit, ita priorem ceteris eum pro ea curia || factum creatumque esse renuntiat*o*, | donec is numerus, ad quem creari opor|tebit, expletus sit. Qu*a* in curia totidem | suffragia duo pluresve habuerint, ma|ritum, quive maritorum numero erit, || caelibi liberos non habenti qui mari|torum numero non erit; habentem libe|ros non habenti; plures liberos haben|tem pau*c*iores habenti praeferto priorem|que nuntiato ita, ut bini liberi post no||men inpositum aut singuli puberes amis|si v*i*rive potentes amissae pro singulis | sospitibus numerentur. Si duo pluresve to|tidem suffragia habebunt et eiiusdem | condicionis erunt, nomina eorum in || sortem coicito, et uti *c*uiiusque nomen sor|ti ductum erit, ita eum priorem alis renunti|at*o*.

R. De sortitione curiarum et is, qui cu|riarum numero pa*r*es erunt. |

LVII. Qui comitia h(ac) l(ege) habebit, is relatis omnium || curiarum tabulis nomina curiarum in sor|tem coicito, singularumque curiarum no|mina sorte ducito, et ut cuiiusque curiae | nomen sorte exierit, quos ea curia fecerit, | pronuntiari iubeto; et uti quisque prior || maiorem partem numeri curiarum con|fecerit, eum, cum (hac) l(ege) iuraverit caverit|que de pecunia communi, factum crea|tumque renuntiato, donec tot magistra|tus sint quod h(ac) l(ege) creari oportebit. Si toti||dem curias duo pluresve habebunt, | uti supra conprehensum est de is qui | suffragiorum numero pares essent, ita | de is qui totidem curias habebunt fa|cito, eademque ratione priorem quem||que creat*u*m esse renuntiato. |

R. Ne quit fiat, quo minus comitia ha|beantur. ∾ |

LVIII. Ne quis intercedito neve quit aliut fa|cito, quo minus in eo muni*c*ipio h(ac) l(ege) || comitia habeantur perficiantur. | Qui aliter adversus ea fecerit sciens || d(olo) m(alo), is in res singulas HS X(milia) mu|nicipibus munic*i*pii Flavi Malacitani | d(are) d(amnas) e(sto), eiiusque pecuniae deque ea pecun(ia) | municipi eius municipii, qui volet cuique || per h(anc) l(egem) licebit, actio petitio persecutio esto. |

R. De iure iurando eorum, qui maiorem | partem numeri curiarum expleverit. |

LIX. Qui ea comitia habebit, uti quisque eorum, | qui IIviratum

aedilitatem quaesturam||ve petet, maiorem partem numeri curia|rum expleverit, priusquam eum factum | creatumque renuntiet, iusiurandum adi|gito in contionem palam per Iovem et di|vom Augustum et divom Claudium et divom || Vespasianum Aug(ustum) et divom Titum Au-g(ustum) | et genium imp(eratoris) Caesaris D[*omitia*]ni[1] Aug(usti) | deosque Penates: *e*um qu*a*e[2] ex h(ac) l(ege) facere | oportebit facturum, neque adversus | h(anc) l(egem) fecisse aut facturum esse scientem || d(olo) m(alo).

R. Ut de pecunia communi munici|pum caveatur ab is, qui IIviratum | quaesturamve petet. |

LX. Qui in eo municipio IIviratum quaesturam|ve petent quique propterea, quod pauciorum || nomine quam oportet professio facta | esset, nominatim in eam condicionem | rediguntur, ut de his quoque suffragi|um ex h(ac) l(ege) ferri oporteat: quisque eorum, | quo die comitia habebuntur, ante quam || suffragium feratur, arbitratu eius qui ea | comitia habebit praedes in commune mu|nicipum dato pecuniam communem eo|rum, quam in honore suo tractaverit, | salvam is fore. Si d(e) e(a) r(e) is praedibus minus || cautum esse videbitur, praedia subsignato | arbitratu eiiusdem. Isque ab iis praedes prae|diaque sine d(olo) m(alo) accipito, quoad recte cau|tum sit, uti quod recte factum esse volet. | Per quem eorum, de quibus IIvirorum quaes||torumve comitiis suffragium ferri opor|tebit, steterit, q(uo) m(inus) recte caveatur, eius qu*i* co|mitia habebit rationem ne habeto. |

R. De patrono cooptando. |

LXI. Ne quis patronum publice municipibus muni||cipii Flavi Malacitani cooptato patrocini|umve cui deferto, nisi ex maioris partis de|curionum decreto, quod decretum factum | erit, cum duae partes non minus adfue|rint et iurati per tabellam sententiam tu||lerint. Qui aliter adversus ea patronum | publice municipibus municipii Flavi Ma|lacitani cooptaverit patrociniumve cui | detulerit, is HS X (milia) n(ummum) in *p*ublicum munici|pibus municipii Flavi Malacitani d(are) d(amnas) e(sto); *et* is,[3]|| qu*i* adversus h(anc) l(egem) patronus cooptatus cui|*ve*[4] patrocinium delatum erit, ne magis | ob eam rem patronus municip*u*m muni|cipii Flavi Malaci*tani* esto. |

1) Litterae inclusae in aere data opera erasae sunt, id quod post mortem Domitiani propter damnatam eius memoriam factum esse veri simile est. — 2) 'se eumque.' — 3) 'eIs.' Excidisse hic videtur formula usitata '*eiusque pecuniae — esto,*' ut in c. 58. 62. 67. Salp. 26. ZRG. 3, 364. n. 30. — 4) 'ius.'

R. Ne quis aedificia, quae restitutu|rus non erit, destruat.|

LXII. Ne quis in oppido municipii Flavi Malacita|ni quaeque ei oppido continentia aedificia | erunt, aedificium detegito destruito demoliundumve curato, nisi *(de)* decurionum con||scriptorumve sententia, cum maior pars | eorum adfuerit, quod restitu[*tu*]rus intra proxi|mum annum non erit. Qui adversus ea fece|rit, is quanti e(a) r(es) e(rit), t(antam) p(ecuniam) municipibus municipi | Flavi Malacitani d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae || deque ea pecunia municipi eius municipii | qui volet cuique per h(anc) l(egem) lice*b*it, actio petitio | persecutio esto. ~ |

R. De locationibus legibusque locatio|num proponendis et in tabulas mu|nicipi referendis. ~ ||

LXIII. Qui IIvir i(ure) d(icundo) p(raeerit), vectigalia ultroque tributa, | sive quid aliut communi nomine munici|pum eiius municipi locari oportebit, lo|cato. Quasque locationes fecerit quasque | leges dixerit, quanti quit locatum sit et *(qui)* prae||des accepti sint quaeque praedia subdita | subsignata obligatave sint quique prae|diorum cognitores accepti sint, in tabu|las communes' municipum eius municipi referantur facito et proposita habeto per || omne reliquom tempus honoris sui, ita ut | d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossint), quo loco decuriones conscripti|ve proponenda esse censuerint. |

R. De obligatione praedum praediorum | cognitorumque. ~

LXIV. Quicumque in municipio Flavio Malacitano | in commune municipum eiius municipi | praedes facti sunt erunt, quaeque praedia | accepta sunt erunt, quique eorum prae|diorum cognitores facti sunt erunt: ii om||nes et quae cuiiusque eorum tum *(fuerunt)* erunt, cum praees cognitorve factus est erit, quaeque pos|tea esse, cum ii obligati esse coeper*unt* coe|perint, qui eorum soluti liberatique non sunt | non erunt aut non sine d(olo) m(alo) sunt erunt, ea|que omnia, quaeque eorum soluta liberata|que non sunt non erunt aut non sine | d(olo) m(alo) sunt erunt, in commune municipum | eiius municipii item obligati obligat*a*|que sunto, uti ii *(eave)* p(opulo) R(omano) obligati obli||gatave essent, si aput eos, qui Romae aera|rio praessent, ii praedes i*i*que cognito|res facti eaque praedia subdita subsigna|ta obligatave essent. Eosque praedes eaque | praedia eosque cognitores, si quit eorum, in || quae cognitores facti erunt, ita non erit, | qui quaeve soluti liberati

soluta libera|taque non sunt non erunt aut non sine | d(olo) m(alo) sunt erunt, IIviris, qui ibi i(ure) d(icundo) prae|runt, ambobus alter*i*ve[1] eorum ex de|curionum conscriptorumque decreto, qu|od decretum cum eorum partes tertiae | non minus quam duae adessent factum | erit, vendere legemque his vendundis dicere|ius potestasque esto; dum ea*m* legem is re||bus vendundis dicant, quam legem eos, |qui Romae aerario praeerunt, e lege prae|diatoria praedibus praedisque vendun|dis dicere oporteret, aut, si lege praedia|toria emptorem non inveniet, quam le||gem in vacuom vendendis dicere opor|teret; et dum ita legem dicant, uti pecu|niam infore[2] municipi Flavi Malacitani | referatur luatur solvatur. Quaeque lex | ita dicta *e*rit, iusta rataque esto. ||

R. Ut ius dicatur e lege dicta praedibus |·et praedis vendundis. |

LXV. Quos praedes quaeque praedia quosque cog|nitores IIviri municipii Flavi Malaci|tani *h*(ac) l(ege) vendiderint, de iis quicumque || i(ure) d(icundo) p(raeerit), ad quem de ea re in ius aditum erit, | ita ius dicito iudiciaque dato, ut ei, qui | eos praedes cognitores ea praedia mer|cati erunt, praedes socii heredesque eorum | i*i*que,[3] ad quos ea res pertinebit, de is rebus || agere easque res petere persequi rec|te possit.

R. De multa, quae dicta erit. |

LXVI. Multas in eo municipio ab IIviris prae||fectove dictas, item V, ab aedilibus quas ae|diles dixisse se aput IIviros ambo alter|ve ex is professi erunt, IIvir, qui i(ure) d(icundo) p(raeerit), in | tabulas communes municipum eiius mu||nicipi referri iubeto. Si cui ea multa dicta | erit aut nomine eiius alius postulabit, ut | de ea ad decuriones conscriptosve refe|ratur, de ea decurionum conscriptorum|ve iudicium esto. Quaeque multae non || erunt iniustae a decurionibus con|scriptisve iudicatae, eas multas IIviri | in publicum municipum eiius muni|cipii rediguunto, ∾ |

R. De pecunia communi municipum || deque rationibus eorundem. |

LXVII. Ad quem pecunia communis municipum | eiius municipi pervenerit, heresve ei|ius isve ad quem ea res pertinebit, in die|bus

1) 'alteriusve.' — 2) Sic tabula. *Mo.*: in commune. *Lab.*: in foro. Secundum v. V, 12 et 20 emendandum est: '*pecunia in publicum municipum*' rel. — 3) 'isque.'

XXX proximis, quibus ea pecunia || ad eum pervenerit, in publicum muni|cipum eiius municipi eam referto. Qui|que rationes communes negotiumve qu|od commune municipum eius munici|pi gesserit tractaverit, is, heresve eiius || *(isve)* ad quem ea res pertinebit, in diebus XXX | proximis, quibus ea negotia easve ratio|nes gerere tractare desierit quibusque | decuriones conscriptique habebuntur, | r*at*iones edito redditoque decurioni||*b*us conscriptisve cuive de his accipi|endis cognoscendis ex decreto decurio|num conscriptorumve, quod decretum | factum erit cum eorum partes non mi|nus quam duae tertiae adessent, nego||tium datum erit. Per quem steterit, q(uo)|m(inus) ita pecunia redigeretur referre|tur quove minus ita rationes redde|rentur, is, per quem steterit q(uo) m(inus) rationes | redderentur quove minus pecunia redige||retur referret[*ur*], heresque eius isque ad qu|em ea res qua de agitur pertinebit, q(uanti) e(a) r(es) | erit, tantum et alterum tantum munici|pibus eiius municipi d(are) d(amnas) e(sto), eiiusque pecuni|ae deque ea pecunia municipum muni||cipii Flavi Malacitani[1] qui volet | cuique per h(anc) l(egem) licebit actio pe|titio persecutio esto. |

R. De constituendis patronis causae, cum || rationes reddentur. ∾ |

LXVIII. Cum ita rationes reddentur, IIvir, qui decurio|nes conscriptosve habebit, ad decuriones | conscriptosve referto, quos placeat publi|cam causam agere, iique decuriones con||scriptive per tabellam iurati d(e) e(a) r(e) decer|nunto, tum cum eorum partes non minus | quam duae tertiae aderunt, ita ut tres, qu|os plurimi per tabellam legerint, causam | publicam agant, iique qui ita lecti erunt tem||pus a decurionibus conscripti*s*ve, quo cau|sam cognoscant actionemque suam or|dinent, postulanto, eoque tempore quod is | datum erit transacto, eam causam uti quod | recte factum esse volet agunto. ||

R. De iudicio pecuniae communis. |

LXIX. Quod m(unicipum) m(unicipii) Flavi Malacitani nomine pe|tetur ab eo, qui eius municipi munic*e*|*p*s[2] incolave erit, quodve cum eo agetur | quod pluris HS cIɔ sit neque tanti sit, ut || [*de ea re proconsulem ius dicere iudiciaque dare ex hac lege oporteat: de ea re IIvir praefectusve, qui iure dicundo praeerit eius municipii, ad quem de ea re in ius aditum erit, ius dicito iudiciaque dato* . . . .

1) Verba 'ea pecunia — Malacitani' bis scripta sunt. — 2) 'municipes.'

CAPUT IIII.

SENATUS CONSULTA.

I. SCC. SAECULI VI—VIII a. u. c.

1. SC. de Bacchanalibus, a. 568.[1]

[*Q.*] Marcius, L(ucii) f(ilius), S(*p.*) Postumius, L. f, cos. senatum consoluerunt n(onis) Octob. apud aedem | Duelonai. Sc(ribendo) arf(uerunt) M. Claudi(us), M. f., L. Valeri(us), P. f., Q. Minuci(us), C. f. ∾

De bacanalibus, quei foideratei | esent, ita exdeicendum censuere: 'Neiquis eorum *b*acanal habuise velet; sei ques | esent, quei sibei deicerent necesus ese bacanal habere, eeis[2] utei ad pr(actorem) urbanum | Romam venirent, deque eeis rebus, ubei eorum ver*b*a audita esent, utei senatus | noster decerneret, dum ne minus senator*i*bus[3] C adesent [*quom e*]a res cosoleretur. | Bacas vir nequis adiese velet ceivis Romanus neve nominus Latini neve socium | quisquam, nisei pr. urbanum adiesent, isque [*d*]e senatuos sententiad, dum ne | minus senatoribus C adesent quom ea res cosoleretur, iousis*e*t.[4] Ce[*n*]suere. |

Sacerdos nequis vir eset; magister neque vir neque mulier quisquam eset; | neve pecuniam quisquam eorum comoine[*m h*]abuise ve[*l*]et; neve magistratum, | neve pro magistratu*d*,[5] neque virum [*neque mul*]ierem quiquam fecise velet; | neve posthac inter sed conioura[*se nev*]e comvovise neve conspondise | neve conpromesise velet, neve quisquam fidem inter sed dedise velet; | sacra in *o*quoltod ne quisquam fecise velet; neve in poplicod neve in | preivatod neve exstrad urbem sacra quisquam fecise velet, nisei | pr. urbanum adieset, isque de senatuos sententiad, dum ne minus | senatoribus C. adesent quom ea res cosoleretur, iousis*e*t.[4] Censuere. |

Homines plous V oinvorsei virei atque mulieres sacra ne quisquam

---

1) C. I. L. I, 43. n. 196. *Ri.* tab. 18. — E tabula ahenea (a. 0,27 m., l. 0,28 m.) a. 1640 in vico 'Tiriolo' Calabriae (hodiernae) effossa, nunc Vindobonae adservata. Litteris admodum parvis sed bene sculptis est scripta; capita non sunt distincta, spatia quaedam passim intermissa inconsulto relicta videntur. — SC. de bacchanalibus a. 568 esse factum e *Liv.* 39, 8—19 constat. Hac autem tabula non ipsum SC. exhiberi, sed epistolam tantum, quam consules dederint ad magistratus 'in agro Teurano' (in Bruttiis), e. v. 22—30 satis liquet. — 2) i. e. 'ei,' nam 'eis' antiqua forma nomin. plur. est pro 'i,' ut 'facteis' in L. agr. 28. — 3) 'senator bus,' spatio relicto, quo 'I' scriptum esse possit. — 4) 'iousisent.' — 5) 'magistratuo.'

| fecise velet, neve inter ibei virei plous duobus, mulieribus plous tribus | arfuise velent, nisei de pr. urbani senatuosque sententiad, utei suprad | scriptum est.'

Haice utei in conventionid exdeicatis ne minus trinum | noundinum, senatuosque sententiam utei scientes esetis, eorum | sententia ita fuit: 'sei ques esent, quei arvorsum ead fecisent, quam suprad | scriptum est, eeis rem caputalem faciendam censuere;' atque utei | hoce in tabolam ahenam inceideretis, ita senatus aiquom censuit, | uteique eam figier ioubeatis, ubei facilumed gnoscier potisit; atque | utei ea bacanalia, sei qua sunt, exstrad quam sei quid ibei sacri est, | ita utei suprad scriptum est, in diebus X, quibus vobeis tabelai datai | erunt, faciatis utei dismota sient ~ in agro Teurano.

2. SC. de philosophis et rhetoribus, a. 593.[1]

C. Fannio Strabone, M. Valerio Messala cos. M. Pomponius praetor senatum consuluit[2] . . . Quod verba facta sunt de philosophis et de rhetoribus, de ea re ita censuerunt: ut M. Pomponius praetor animadverteret curaretque, uti ei e republica fideque sua videretur, ut Romae ne essent.

3. SCC. de ludis saecularibus, a. 737.[3]

I. . . . [*scribendo adfuerunt*] . . S. L. Cestius, L. Petronius Ru[*fus* . . | . . *Quod C. Silanus C. Furnius cos.*][4] v(erba) f(ecerunt), ludos saecularis post complur . . . [*curantibus Caesare* | *et M. Agrip*]pa, tribunic(ia) potestate, futuros, quos . . | . . imat, qui etiam quod tali spectaculo[5] . . | . . [*iuvenib*]us,[6] qui nondum sunt maritati,[7] sib[8] . . | . .

---

1) A 593, e *Suet.* de clar. rhetor. c. 1. et *Gell.* 15, 11; cf. infra edictum censorium a. 662. — 2) Plenam SCC. praescriptionem v. infra cap. VI, 4. — 3) Haec SCC. e duabus tabulis marmoreis primus edidit *Fulv. Ursinus* in app. 25 notarum ad Augustin. de leg. ed. 1584, ex quo descripta postea ediderunt *Grut.* 328, 1 aliique. Lapides utrum unius tabulae fuerint partes, an plane diversae, non constat. Hodie inferior pars deperiit, altera denuo excussa est a *Mommseno* nec non *Henzeno*, qui apographa facta comiter mecum communicaverunt, unde textum Ursini in quibusdam tam corrigere quam supplere potui. Lacunas supplendi periculum quod fecit *Heineccius*, ad l. Iul. et Pap. p. 43, emendatione textus maiore ex parte refutatur. De notione saeculi cf. *Mommsen*, Chronol. 172; de ludis saecul. *Roth*, Rh. Mus. 8, 364. — 4) *Cens.* d. nat. 17: 'Quintos ludos (saec.) C. Furnio C. Iunio Silano cos. a. 737 Caesar Augustus et Agrippa fecerunt.' — 5) *Hor.* carm. saec. 23: 'Ter die claro totiesque grata Nocte frequentes.' *Cens.* d. nat. 17: 'Diti patri et Proserpinae

con]stituti neque ultra quam semel ulli mor[*talium*] . . | . . ent s(ine) f(raude) s(ua) spectare liceat, ieis, qui lege de marita[*ndis ordinibus*[1] . . | . . *scribendo iid*]em adfuer(unt) et senatus consultum factum es[*t* . . | . . *perti*]nere ad conservandam memoriam tantae b . . | . . [*in tabul*]am aeneam et marmoream inscribi st . . | . . nt, q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c.,[2] uti cos. a(lter) a(mbo)ve adfu[3] . . | . . [*tabulam aeneam et m*]armoream, in quibus commentariu[*s* . . | . . p inperent, uti redemptoribus ea[*s tabulas faciundas locent* . . | . . *edict*]um[4] propositum est: ∾ XVvir[*i*[5] *ludis saecularibus faciundis*] . . | . . s existumavimus, ut omnes lib[*erei* . . | . . *fili*]ei coniugesque . .

II. [*Quod C. Silanus C. Furnius*] cos. v(erba) f(ecerunt) de lucari[6] ludorum sa[*ecularium, unde id sumi placeat,* | *quo ludi saecul. rite*] fierent, q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c.: Uti quoniam ant[*iquitus lucorum reditus* | *ad faciundos ludos*] saeculares XVvir(is) sacr(is) faciund(is) in summa constitu[*ti sunt,* | *eosque ieis etiam ad ludos,*] quos pro salute Caesaris fecerunt, lucaris nomine cons[*tituit senatus*] . . | . . it inperent, uti eam pecuniam dandam adtribuendam [*curent quaestores*] . . | . . anno C. Silano C. Furnio cos. a. d. XIII kal. Mart. senat[*us censuit, uti treis arae faciundae*[7] | *ad sac*]reficium saeculare locarentur in ea verba, qu[*ae*] . . | . . ulla. Scribundo adfuer(unt) M. Iunius, M. f., Si . . | . . rinus, C. Asinius, Cn. f. . .

4. SC. de aquaeductibus, a. 743.[8]

Quod Q. Aelius Tubero, Paulus Fabius Maximus cos. v(erba) f(ecerunt), aquarum, quae in urbem venirent, itinera occupari monumen-

---

ludi — fierent tribus noctibus.' — 6) Litera 'V' manca est. — 7) *Suet.* Oct. 31: 'saec. ludis iuvenes — prohibuit ullum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maiore natu propinquorum.' — 8) Litterae 'B' vestigia tantum supersunt. —

1) Ipsa lex nondum perlata erat illo anno, senatus tamen de ea decretum iam prodierat, quod spectat *Hor.* c. saec. 17: 'patrumque prosperes decreta super — lege marita.' — 2) i. e.: quid de ea re fieri placeret, de ea re ita censuerunt. — 3) Pro 'F' fortasse 'B'; litera 'V' manca. — 4) *Cens.* l. c.: 'tam commentarii XVvirorum quam D. Augusti edicta.' — 5) *Zos.* hist. 2, 5: *δοῦλοι δὲ τούτων οὐ μετέχουσιν, ἀλλὰ ἐλεύθεροι μόνοι.* — 6) *Fest.* lucar: 'Lucar*aes, quod ex lucis captatur.' *Plut.* qu. rom. 88: *Λούκαρ καλοῦσιν,* **ὅτι πολλά ἐστιν ἄλση* (luci) *περὶ τὴν πόλιν ἀνειμένα θεοῖς, — καὶ τὴν ἀπὸ τούτων πρόσοδον εἰς τὰς θέας ἀνήλισκον.* — 7) *Zos.* l. c.: *ἐπὶ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ τριῶν κατασκευασθέντων βωμῶν.* — 8) *Frontinus*, de aquis urbis Romae (Ed. *Buecheler* 1858) c. 100—127, sex SCC. a. 743 (11 a C.) de aquaeductibus refert, quorum hoc unum hic recepisse sufficit.

tis et aedificiis et arboribus conseri, q(uid) *d(e) e(a) r(e)* f(ieri) p(laceret), d(e) e(a) r(e) i(ta) c(ensuerunt): cum ad reficiendos rivos specusque . . .[1] per quae et opera publica corrumpantur, placere, circa fontes et fornices et muros utraque ex parte XV pedes patere, et circa rivos, qui sub terra essent, et specus intra urbem et extra urbem *(intra)*[2] continentia aedificia, utraque ex parte V pedes vacuos relinqui, ita ut neque monumentum in is locis neque aedificium post hoc tempus ponere, neque conserere arbores liceret, sique nunc essent arbores intra id spatium, exciderentur, praeterquam si quae villae continentes et inclusae aedificiis essent. Si quis adversus ea conmiserit, in singulas res poena HS X milia essent, ex quibus pars dimidia praemium accusatori daretur, cuius opera maxime convictus esset qui adversus hoc SC conmisisset, pars autem dimidia in aerarium redigeretur; deque ea re iudicarent cognoscerentque curatores aquarum.

5. SC. de mense Augusto, a. 746.[3]

(Augustus deinde (mensis) est qui Sextilis antea vocabatur donec honori Augusti daretur ex SC. cuius verba subieci:)

'Cum imperator Caesar Augustus mense Sextili et primum consulatum inierit et triumphos tres in urbem intulerit et ex Ianiculo legiones deductae secutaeque sint eius auspicia ac fidem, sed et Aegyptus hoc mense in potestatem populi Romani redacta sit finisque hoc mense bellis civilibus inpositus sit, atque ob has causas hic mensis huic imperio felicissimus sit ac fuerit, placere senatui, ut hic mensis Augustus appelletur.'

(Item plebiscitum factum ob eandem rem Sex. Pacuvio tribuno plebem rogante.)

6. SC. de collegiis.[4]

Quib[*us coire co*]nvenire collegiumque habere liceat. Qui stipem menstruam conferre volen[*t in fune*]ra, in it collegium coeant neq(ue) sub specie eius collegi nisi semel in mense c[*oeant con*]ferendi causa, unde defuncti sepeliantur.

---

1) Desint quaedam necesse esse, monet B. — 2) Ita *Dederichs* (ed. 1841), B. vult: 'et urbi continentia.' — 3) E *Macrob.* saturn. 1, 12, 35. Anni 746 esse, *Cens.* d. nat. 22 dicit. cf. *Suet.* Oct. 31. *Dio*, 55, 6. — 4) Hocce 'kaput ex SC. p(opuli) R(omani)' titulo collegii Lanuvini insertum, quem infra p. II c. XII videbis, nobis servatum est. Aetas SCti incerta est; Augusto non sine ratione adtribuit *Mommsen*, de collegiis 81.

II. SCC. SAECULI I—II. p. C. n.

1. SC. Velleianum, a. 46.[1]

Quod Marcus Silanus et Velleus Tutor consules[2] verba fecerunt de obligationibus feminarum, quae pro aliis reae fierent: quid de ea re fieri oportet, de ea re ita censuere. Quod ad fideiussiones et mutui dationes pro aliis quibus intercesserint feminae, pertinet: tametsi ante videtur ita ius dictum esse, ne eo nomine ab his petitio (sit), neve in eas actio detur, cum eas virilibus officiis fungi, et eius generis obligationibus obstringi, non sit aequum: arbitrari senatum, recte atque ordine facturos, ad quos de ea re in iure aditum erit: si dederint operam, ut in ea re senatus voluntas servetur.

2. SC. Osterianum, a. 41—47.[3]

Si, qui duos pluresve liberos iustis nuptiis quaesitos in potestate haberet, de liberto libertave sua significasset, cuius ex liberis suis eum libertum eamve libertam esse vellet, is eave, quandoque is, qui eum eamve manumisit inter vivos vel testamento, in civitate esse desisset: solus ei patronus solave patrona esset, perinde atque si ab eo eave libertatem consecutus consecutave eset. Utique, si ex liberis quis in civitate esse desisset, neque ei liberi ulli essent, ceteris eius liberis, qui manumisit, perinde omnia iura serventur, ac si nihil de eo liberto eave liberta is parens significasset.

3. SCC. de aedificiis non diruendis, a. 41—56.[4]

I. Cn. Hosidio Geta. L. Vagellio cos. | X. k(al.) Octobr. SC. |

1) E *Dig.* 16, 1, 2, 1: 'Primo * temporibus D. Augusti, mox deinde Claudii, edictis eorum erat interdictum, ne feminae pro viris suis intercederent. Postea factum est SC., quo * feminis omnibus subventum est, cuius SC. verba haec sunt:' — 2) M. Silanum cum Valerio Asiatico a. 46 consulem fuisse, *Dio* 60, 27 enarrat. Cum autem Valerium mox se abdicasse consulatu Dio dicat, Velleum ei suffectum esse, credendum est. 'L. Silano C. Vellaeo Tutore cos.' conscriptae duae inveniuntur tesserae hospitales apud *Grut.* 470, 1. 2. — 3) E *Dig.* 38, 4, 1 pr. 'SCto, quod factum est Claudianis temporibus Velleo Rufo et Osterio Scapula cos. — in haec verba cavetur:' In *I.* 3, 8, 3 dicitur: 'SCto, quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula cos.' Cum autem Suillius Rufus Claudii temporibus etiam apud Tacitum et Plinium et in titulo (*Mur.* 304, 4) commemoretur, nomen eius in *Dig.* corruptum esse videtur. Attamen SC. a certo alterius consulis nomine denominare malui, cum etiam alia SCta a secundo consule nomen traxerint, ut Vellei. Trebell. Iuvent. Annus SCti certus constitui non potest, vulgo putant a. 46, propter Velleum cos. — 4) Haec SCC., quorum alterum intra a. 41—46, alterum

Cum providentia optumi principis tectis quoque | urbis nostrae et totius Italiae aeternitati prospexerit, quibus | ipse non solum praecepto augustissimo set etiam exsemplo | suo prodesset, conveniretq(ue) felicitati saeculi instantis | proportione publicorum operum etiam privatorum custodi*a*, | deberentque apstinere se omnes cruentissimo genere | negotiationis, ne*c* inimicissimam pace faciem inducere | ruinis domum villarumque, placere: si quis negotiandi causa | emisset quod aedificium, ut diruendo plus adquireret quam | quanti emisset, tum duplam pecuniam, qua mercatus eam rem | esset, in aera(rium) inferri, utiq(ue) de eo nihilo minus ad senatum | referretur. Cumque aeque non oportere*t* male exsemplo vendere quam | emer*e*, *u*t venditores quoque coercerentur, qui scientes dolo malo | intra hanc senatus voluntatem vendidissent, placere: tales | venditiones irritas fieri. Ceterum testari senatum, domini[*s nihil*] | constitui, qui rerum suarum possessores futuri aliquas [*partes*] | earum mutaverint, dum non negotiationis causa id factum [*sit.*] | Censuere. — In senatu fuerunt CCCLXXXIII. |

II. [*Q.*] Volusio, P. Cornelio cos. VI non. Mart. SC. |

Quod Q. Volusius, P. Cornelius verba fecerunt de postulatione necessari[*orum*] | Alliatoriae Celsil*l*ae, q. d. e. r. f. p., d. e. r. i. c.: |

Cum SC., quod factum est Hosidio Geta et L. Vagellio cos., clarissimis viris, ante d[*iem X. k.*] | Oct. auctore divo Claudio, cautum esset, ne quis domum villamve dirueret, qu[*o plus*] | sibi adquireret, neve quis negotiandi causa eorum quid emeret venderetve, | poenaq(ue) in emptorem, qui adversus id SC fecisset, constituta esset [*haec, ut*] | qui quid emisset duplum eius quanti emisset in aerarium inferre cogere|tur et eius qui vendidisset inrita fieret venditio, de iis autem, qui rerum | suarum possessores futuri aliquas partes earum mutassent, dummodo | non negotiationis causa mutassent, nihil esset novatum; et necessari | Alliatoriae Celsil*l*ae, uxoris Atilii Luperci ornatissimi viri,

---

a. 56 factum est, uni tabulae inscripta Herculani circa a. 1600 reperta sunt. Tabula ipsa postea deperiit, aut certe ubi sit ignoratur, iam a. 1607 autem in *Capaccii* hist. Neap. 2, 9, (licet negligenter et mendose descripta) edita est; alterum exemplar, idque diligentius descriptum, a *Mommseno* Parisiis investigatum a. 1850 editum est, (Berichte 4, 272.) — Altero SC. prohibitum est, ne quis lucri causa aedificia diruenda emeret, altero specialis venia ab ea interdictione data est. Etiam in *Dig.* 18, 1, 52 e Paulo ad edictum eam interdictionem esse receptam neminem latet: mirum autem est, quod Pauli verba non e priore sed e posteriore SC. desumta sunt. Accuratam utriusque SC. interpretationem dedit: *Bachofen*, ausgew. Lehren d. röm. Civ. R. p. 187, textu Capaccii usus, sicut *Or.* 3115, *Haub.* 195 aliique.

exposuis|sent huic ordini, patrem eius Alliatorium Celsum 'emisse fundos cum aedificis in | regione Muliniensi, qui vocarentur campi Matri, in quibus locis mercatus a*g*i supe|rioribus solitus esset temporibus, iam per aliquod annos desisset haberi, eaque | aedificia longa vetustutate dilaberentur neq(ue) refecta usui essent futura, quia neq(ue) | habitaret in iis quisquam nec vellet in deserta *a*c ruentia commigrare: ne quid | fraudi multae poenaeq(ue) esset Celsil*l*ae, si ea aedificia, de quibus in hoc ordine actum | esset, aut demolita fuissent, aut ea condicione sive per se sive cum agris vendi|disset, ut emptori sine fraude sua ea destruere tollereque liceret; | in futurum autem admonendos ceteros esse, ut apstinerent se a tam foedo genere negotiation(is), hoc praecipue saeculo, quo excitari nova | et orna*ri* universa, quibus felicitas orbis terra|rum splenderet, magis conveniret, quam ruinis aedificiorum ullam partem deformem [*reddi*]|Italiae et adhuc retinere priorum temporum : . . | ita ut diceretur senectute actum . . . . | Censuere. In senatu [*fuerunt*] . . . .

4. SC. Trebellianum a. 57—62.[1]

Cum esset aequissimum, in omnibus fideicommissariis hereditatibus, si qua de his bonis iudicia penderent, ex his eos subire, in quos ius fructusque transferretur, potius quam cuique periculosum esse fidem suam: placet ut actiones, quae in heredem heredibusque dari solent, eas neque in eos, neque his dari, qui fidei suae commissum sic, uti rogati essent, restituissent: sed his, et in eos, quibus ex testamento fideicommissum restitutum fuisset: quo magis in reliquum confirmentur supremae defunctorum voluntates.

5. SC. Macedonianum, a. 69—79.[2]

Cum inter ceteras sceleris causas Macedo, quas illi natura administrabat, etiam aes alienum adhibuisset: et saepe materiam peccandi malis moribus praestaret, qui pecuniam (ne quid amplius diceretur) incertis nominibus crederet: placere, ne cui, qui filio familias mutuam pecuniam dedisset, etiam post mortem parentis eius, cuius in potestate fuisset, actio petitioque daretur: ut scirent, qui pessimo exemplo faenerarent, nullius posse filii familias bonum nomen, exspectata patris morte, fieri.

1) E *Dig.* 36, 1, 1, 1. 2: 'Factum est SC. temporibus Neronis VIII. k. Sept. Annaeo Seneca et Trebellio Maximo cos., cuius verba haec sunt:' Annus non constat, cum consules illi suffecti fuerint. — 2) E *Dig.* 14, 6, 1. De aetate SCti hoc loco

6. SC. Rubrianum, a. 103.[1]

Si hi, a quibus libertatem praestari oporteret, evocati a praetore adesse noluissent: si causa cognita praetor pronuntiasset libertatem his deberi: eodem iure statum servari, ac si directo manumissi essent.

7. SC. Iuventianum, a. 129.[2]

Pridie idus Martias Q. Iulius Balbus et Publius Iuventius Celsus Titius Aufidius Oenus Severianus consules[3] verba fecerunt de his, quae imperator Caesar, Traiani Parthici filius, Divi Nervae nepos, Hadrianus Augustus, imperator maximusque princeps, proposuit quinto nonas Martias, quae proximae fuerunt, libello complexus esset,[4] quid fieri placet, de qua re ita censuerunt: cum, antequam partes caducae ex bonis Rustici fisco peterentur, hi qui se heredes esse existimant,[5] hereditatem distraxerint: placere, redactae ex pretio rerum venditarum pecuniae usuras non esse exigendas; idemque in similibus causis servandum. Item placere: a quibus hereditas petita fuisset, si adversus eos iudicatum esset, pretia, quae ad eos rerum ex hereditate venditarum pervenissent, etsi eae ante petitam hereditatem deperissent, deminutaeve fuissent, restituere debere. Item: eos, qui bona invasissent, cum[6] scirent ad se non pertinere, etiamsi ante litem contestatam fecerint, quo minus possiderent, perinde condemnandos, quasi possiderent; eos autem, qui iustas causas habuissent, quare bona ad se pertinere existimassent, usque eo dumtaxat, quo locupletiores ex ea re facti essent. Petitam autem fisco hereditatem ex eo tempore existimandum esse, quo primum scierit quisque, eam a se peti, id est, cum primum aut denuntiatum esset ei, aut litteris vel edicto evocatus esset. Censuerunt.

---

nil dictum est; apud *Suet.* Vesp. 11 relatum vero est: 'Auctor senatui fuit (Vesp.) decernendi, — ne filiorum familiarum feneratoribus exigendi crediti ius unquam esset;' quae verba de hoc SC. intelligenda videntur.

1) E *Dig.* 40,5, 26, 7: 'Subventum libertatibus est SCto, quod factum est temporibus D. Traiani Rubrio Gallo et Caelio Hispone cos. in haec verba:' — 2) E *Dig.* 5, 3, 20, 6. — 3) Quatuor consules, binos ordinarios et binos suffectos, hic nominatos esse, plerique putaverunt, et quia in nullo alio SCto coniunctim scripti sunt, *Rudorffius*, R. G. 1, 117, legendum putavit: 'Balbo — Celso cos. Titius — Oenus cos'; nunc autem *Mommsenus* (Hermes, 3, 75) ostendit, Celsum potius inter 'πολυωνύμους' referendum esse. — 4) Aut delenda est vox 'esset,' aut permutanda vox 'proposuit' e sigla 'PP' in 'pater patriae.' Oratio ipsa, qua SC. ab Hadriano propositum est, allegata est in *L.* 22 et 40 h. t. — 5) *L.* 20, § 12: 'ita senatus locutus est: 'eos qui — existimassent.' — 6) *L.* 25, § 2: 'ait senatus: — 'bona — quae scirent.'

8. SC. Orfitianum, a. 178.[1]

. . . Si nemo filiorum eorumve, quibus simul legitima hereditas defertur, volet ad se eam hereditatem pertinere, ius antiquum esto.

. . . quae iudicata transacta finitave sunt, rata maneant . . .

9. SC. Iuncianum, a. 182.[2]

Placere, si quis ex his, qui fideicommissam libertatem ex quacumque causa deberent servo, qui mortis tempore eius, qui rogavit, non fuerit, adesse negabitur: praetor cognoscat, et si in ea causa esse videbitur, ut, si praesens esset, manumittere cogi deberet: id ita esse pronuntiet. Cumque ita pronuntiasset, idem iuris erit, quod esset, si ita, ut ex fideicommisso manumitti debuisset, manumissus esset.

CAPUT V.

EDICTA.

I. Edictum censorium, a. 662.[3]

(Cn. Domitius Aenobarbus L. Licinius Crassus censores ita edixerunt:)

'Renuntiatum est nobis, esse homines, qui novum genus disciplinae instituerunt, ad quos iuventus in ludum conveniat; eos sibi nomen imposuisse 'Latinos rhetoras,' ibi homines adulescentulos dies totos desidere. Maiores nostri, quae liberos suos discere et quos in ludos itare vellent, instituerunt. Haec nova, quae praeter consuetudinem ac morem maiorum fiunt, neque placent neque recta videntur. Quapropter et iis, qui eos ludos habent, et iis, qui eo venire consuerunt, videtur faciundum, ut ostenderemus nostram sententiam, nobis non placere.'

---

1) E *Dig.* 38, 17, 1, 9. 12. cf. *I.* 3, 4 pr.: 'ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur, SCto Orfitiano effectum est, quod latum est Orfito et Rufo cos. D. Marci temporibus.' Codicem Flor. constanter scribere 'Orphitianum' monet *Mom.* — 2) E *Dig.* 40, 5, 28, 4: 'Si quis servum non hereditarium rogatus manumittere latitet, factum est SC. Aemilio Iunco et Iulio Severo cos. in haec verba:' — 3) E *Suet.* de clar. rhet. c. 1. et *Gell.* 15, 11. cf. supra p. 106 SC. a. 593.

II. Edictum imperatoris Augusti de aquaeductu Venafrano.[1]

Dic[*it*] im[*perator*][2] . . 10 . . Caesar . .30 | . . (*desunt versus IV*)[3] . . | 52 . . in oppid(um) | Venafranorum . . 9 . . duc[*t*]u[*s*] . . 9 . . [*c*]olonis V[*e*]naf[*ranis ei*]ve, qui colon(orum) | Venafranorum nomin[*e*] . . 19 . . aique . . 18 . . que. |

Qui rivi specus septa . . 18 . . que aquae ducendae reficiundae | causa supra infrave libram recte aedificati structi sunt, sive quod | aliut opus eius aquae ducendae reficiundae causa supra infrave libram | factum est, uti quidquid earum rerum factum est, ita esse habere itaque | reficere reponere restituere resarcire semel saepius, fistulas canales | tubos ponere, aperturam committere, sive quid aliut eius aquae ducen|dae causa opus erit, facere placet: dum qui locus ager in fundo, qui | P. [*Vel*]imni, L. f., Ter. est esseve dicitur, et in fundo, qui L. Pompei, M. f., Ter. Sullae | est esseve dicitur, maceria saeptus est, per quem locum subve quo loco | specus eius aquae transit, ne ea maceria parsve quae eius maceriae | aliter diruatur moveatur, quam specus reficiundi aut inspiciundi cau|s[*a*], n[*ev*]e q[*ui*]d in [*eo pri*]vati sit, quominus ea aqua ire fluere ducive pos|s[*it*. *Per omnem f*]undum d[*ex*]tra sinistraque circa eum rivom circaque | opera, qua[*e*] eius aquae du[*ce*]ndae causa facta sunt, VIII pedes agrum | vacuum es[*s*]e placet; per quem locum Venafranis eive, qui Venafranorum | [*nom*]in[*e*] *a* iium ai[4] iter facere eius aquae ducendae operumve eius aquae | [*ductus faciend*]orum rificiendorum, quod eius s(ine) d(olo) m(alo) fiat, ius sit liceatque, | quaeque earum rerum cuius faciendae reficiendae causa opus erunt, quo | proxume poterit, advehere adferre adportare, quaeque inde exempta erunt, | quam maxume aequaliter dextra sinistraque p(edes) VIII iacere, dum ob eas res damni | infecti iurato promittatur. Earumque rerum omnium ita habendarum | II[*viris*] Venafranis ius

---

1) Hoc edictum Mommsenus e lapide marmoreo, quem muro insertum Venafri invenit, primus edidit (ZGR. 15,287), postea ab Henzeno ex gypseo lapidis ectypo suppletum est, editumque in: Monumenti annali dell' istit. archeol. Rom. 1854. p. 6. (imagine photographica adiuncta) et in *Or.* 6428. — Venafrum oppidum fuit Samniticum, quo ab Augusto colonia deducta est. Aquaeductum ibi ab ipso esse exstructum edictoque munitum, ex aliis inscriptionibus Venafri repertis Mom. probavit. Bina capita quae distinxi, in lapide versibus in marginem una littera prominentibus notata sunt. — 2) [*E*]dic[*tum*] im[*peratoris*]? — 3) In his versibus singula tantum verba vel litterae, quae sensum non praebent, legi potuerunt; aeque ac infra v. 51—62. — 4) *Mom.*: 'facit lubeat.'

potestatemque esse placet, dum ne ob id opus domi|nus eorum cuius agri locive, per quem agrum locumve ea aqua is aquae|ductus s[*ub*]it, invius fiat; neve ob id opus minus ex agro suo in partem agri | quam transire transferre transvertere recte possit; neve cui eorum, per quo|rum agros ea aqua ducitur, eum aquaeductum corrumpere abducere aver|tere facereve, quominus ea aqua in oppidum Venafranorum recte duci | fluere possit, liceat. ∾ |

Quaeque aqua in oppidum Venafranorum it fluit ducitur, eam aquam | distribuere discribere vendundi causa, aut ei rei vectigal inponere consti|tuere, IIviro IIviris praefec(to) praefectis eius coloniae ex maioris partis decuri|onum decreto, quod decretum ita factum erit, cum in decurionibus non | minus quam duae partes decurionum adfuerint, legemque ei dicere ex | decreto decurionum, quod ita ut supra scriptum est decretum erit, ius po|testatemve esse placet; dum ne ea aqua, quae ita distributa discripta deve qua | ita decretum erit, aliter quam fistulis plumbeis d(um)t(axat) ab rivo p(edes) L ducatur; neve | eae fistulae aut rivos nisi sub terra, quae terra itineris viae publicae limi|tisve erit, ponantur conlocentur; neve ea aqua per locum privatum in|vito eo, cuius is locus erit, ducatur. Quamque legem ei aquae tuendae ope|ribusve, quae eius aquae ductus ususve causa facta sunt erunt, tuendis | [*IIviri praefect*]i ex decurion(um) decreto, quod ita ut s(upra) s(criptum) e(st) factum erit, dixerint, | [*eam legem firma*]m ratamque esse placet ∾ . . | . . (*desunt vv. XII*) . . | 18. . cui viro n[*u*]n[*t*]iatio quam colono aut incola[*e*] . . 8 | 14 . . cui ex decreto decurionum ita, ut supra comprensum est, ne|gotium datum erit, agent: eum, qui inter civis et peregrinos ius dicet, iudicium | reciperatorium in singulas res HS X reddere, testibusque dumtaxat X denun|tiandis [*potestatem*] facere, placet; dum reciperatorum reiectio inter eum qui aget et | eum quocum agetur ita fie[*t*, *ut lege Iulia*,] quae de iudicis privatis lata est | licebit oportebit . . .

III. Edictum Tiberii Alexandri, praefecti Aegypti, a. 68 p. C.[1]

(1.) *Ἰούλιος Δημήτριος, στρατηγὸς Ὀάσεως Θ[ηβ]αΐδος, τοῦ*

(1.) *Iulius Demetrius, nomarcha*[2] *Oasis Thebaidis edicti a domino prae-*

1) Hoc edictum a. 1818 in Aegypti superioris oasi maiore in primo propylo templi muro incisum a Francogallo *F. Caillaud* inventum et transscriptum est, editumque in itineris descriptione: Voyage à l'oasis de Thèbes. p 115. tab. 24. Iam antea ediderat, qui post eum viserat et descripserat, Anglus *Hyde*, Class. Journ 23, 156. Post eos ediderunt 1822: *Letronne* c. vers. gall. (Journ. des sav.

| πεμφθέντος μοι διατάγματος ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡγεμόνος, | Τιβερίου Ἰουλίου Ἀλεξάνδρου τὸ ἀντίγραφον ὑμεῖν ὑπέταξα, ἵν' εἰδότες ἀπολαύητε τῶν εὐεργεσιῶν. *L.*[1] Β̄. Λουκίου Λιβίου Σεβαστοῦ Σουλπικίου
3. | Γάλβα αὐτοκράτορος, Φαωφὶ Ā,[2] Ἰουλίᾳ Σεβαστῇ.[3]

(2.) Τιβέριος Ἰούλιος Ἀλέξανδρος λέγει· — —

15. (4.) Ἐπειδὴ ἔνιοι προφάσει τῶν δημοσίων καὶ ἀλλότρια δάνεια παραχωρούμενοι, εἴς τε τὸ πρακτόρειόν[4] τινας παρέδοσαν καὶ εἰς ἄλλας φυλακάς, ἃς καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο | ἔγνων ἀναιρεθείσας, ἵνα αἱ πράξεις τῶν δανείων ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὦσι καὶ μὴ ἐκ τῶν σωμάτων, ἑπόμενος τῇ τοῦ θεοῦ Σεβαστοῦ βουλήσει, κελεύω μηδένα τῇ τῶν δημοσίων
17. προφά|σει παραχωρεῖσθαι παρ' ἄλλων δάνεια, ἃ μὴ αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐδάνεισεν, μηδ' ὅλως κατακλείεσθαί τινας ἐλευθέρους εἰς φυλακὴν ἡντινοῦν, εἰ μὴ κακοῦργον, μηδ' εἰς τὸ πρακ|τόρειον, ἔξω τῶν ὀφειλόντων εἰς τὸν κυριακὸν λόγον.

(5.) Ἵνα δὲ μηδαμόθεν βαρύνῃ τὰς πρὸς ἀλλήλους συναλλαγὰς
19. τὸ τῶν δημοσίων ὄνομα, μηδὲ συνέχωσι τὴν κοινὴν πίστιν, | οἱ τῇ πρωτοπραξίᾳ πρὸς ἃ μὴ δεῖ καταχρώμενοι, καὶ περὶ ταύτης ἀναγκαίως προέγραψα. ἐδηλώθη γάρ μοι πολλάκις, ὅτι ἤδη τινες καὶ ὑποθήκας

fecto mihi transmissi exemplar vobis proposui, ut cognito eo beneficiis fruamini. Anno II L. Livii Augusti Sulpicii Galbae imperatoris, Phaophi I, Iulia Augusta. (2.) *Tiberius Iulius Alexander dicit: — —* (4.) *Cum quidam (magistratus) praetextu fisci, alienis creditis redemtis, debitores in practorium*[4] *aliasque custodias deduxerint, quas ob id ipsum sublatas novi, ut debitorum exactiones e bonis non e corporibus fierent, D. Augusti voluntati obtemperans iubeo, ne quis sub praetextu fisci ab aliis credita redimat, quae non ipse ab initio crediderit, neve omnino homines liberos in custodiam qualemcunque includat, nisi maleficos, neve in practorium, nisi qui Caesaris rationi obnoxii sunt.* (5.) *Ne autem unquam fisci nomen privatorum contractibus molestiam afferat, neve publicam fidem cohibeant si qui privilegium exhibendi ubi non licet usurpent, etiam de hoc praescribere necessarium fuit. Saepe enim mihi denuntiatum est, quod quidam*

1822. p. 674), *Edmonstone* c. vers. angl. (Journey to the oases. p. 75); 1828: *Rudorff* c. comment. (Rh. Mus. Phil. 2, 64. 138.) Denuo transscripsit et edidit 1837 *Hoskins*, Visit to the gr. oasis. p. 301. Novissime editum est 1853 in C. I. Gr. III, 4957. p. 445. ab *Io. Franz.* — Emissum est edictum ad tollendos pravos quosdam usus, quibus in vectigalibus aliisque rebus fiscalibus Aegyptii a magistratibus vexabantur. Perlongi edicti eam tantum partem (sextam fere), quae ad ius privatum pertinet, recepi, de qua praeter *Rud.* cit. cf. *Schrader*, Kr. Z. 1, 127. *Bachofen*, röm. Pfandr. 241. *Bechmann*, röm. Dotalr. 1, 112. *Czyhlarz*, röm. Dotalr. 411. — 2) '*στρατηγούς*' civiles esse magistratus, 'nomorum' praesides, demonstrat *Rud.* 75—7.

1) '*L*' nota antiqua pro '*Λ(υκάβαντος)* i. e. anni. — 2) Dies 28 mensis Sept. De mensibus Aegypt v. *Ideler*, Chronol. 1, 97. 143. — 3) Diei designatio eponymica. — 4) i. e. Schuldgefängniss (*πράσσειν* = exigere).

ἐπείρασαν ἀφελέσθαι νομίμως | γεγονυῖας, καὶ ἀποδεδομένα δάνεια παρὰ τῶν ἀπολαβόντων ἀναπράσσειν πρὸς βίαν, καὶ ἀγορασμοὺς ἀναδάστους ποιεῖν, ἀποσπῶντες τὰ κτήματα τῶν ὠνησαμένων, ὡς | συμβεβληκότων τισὶν ἀναβολικὰ εἰληφόσ[ι] ἐκ τοῦ φίσκου, ἢ στρατηγοῖς, 21.
ἢ πραγματικοῖς, ἢ ἄλλοις τῶν προσοφειληκότων τῷ δημοσίῳ λόγῳ. κελεύω οὖν, ὅστις ἂν ἐνθάδε | ἐπίτροπος τοῦ κυρίου ἢ οἰκονόμος ὕποπτόν τινα ἔχῃ τῶν ἐν τοῖς δημοσίοις πράγμασι ὄντων, κατέχεσθαι αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἢ προγράφειν, ἵν[α μηδ]εὶς τῷ τοιούτῳ συνβάλλῃ, | ἢ μέρη τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ κατέχειν ἐν τοῖς δημοσίοις γραμματο- 23.
φυλακίοις πρὸς ὀφείλημα. Ἐὰν δέ τις, μήτε ὀνόματος κατεσχημένου, μήτε τῶν ὑπαρχόντων κρατου|μένων, δανίσῃ νομίμως λαβὼν ὑποθήκην, ἢ φθάσῃ ἃ ἐδάνισεν κομίσασθαι, ἢ καὶ ὠνήσηταί τι, μὴ κατεχομένου τοῦ ὀνόματος, μηδὲ τοῦ ὑπάρχοντος, οὐδὲν πρᾶγμα ἕξει· | τὰς 25.
μὲν γὰρ προῖκας, ἀλλοτρίας οὔσας καὶ οὐ τῶν εἰληφότων ἀνδρῶν, καὶ ὁ θεὸς Σεβαστὸς ἐκέλευσεν καὶ οἱ ἔπαρχοι ἐκ τοῦ φίσκου ταῖς γυναιξὶ ἀποδίδοσθαι, ὧν βεβαίαν δεῖ | τὴν πρωτοπραξίαν φυλάσσειν. — —

(magistratus) hypothecas legitime constitutas auferre conati sint, nec non debita soluta ab iis qui acceperint per vim reposcere, et emtiones irritas facere emtoribusque res emtas eripere, quippe qui aut ab iis emissent, qui reliqua traxissent ex fisco,[1] *sive a strategis, sive a publicanis, sive ab aliquo eorum, qui publicae rationi obnoxii sunt. Iubeo igitur, ut si quis posthac procurator Caesaris aut dispensator suspectum aliquem eorum habeat, qui in publicis negotiis versantur, aut nomen eius retineat, aut proscribat, ne quis cum eo contrahat, aut partes bonorum eius pro debitis retineat in publicis archivis. Si quis autem alicui, cuius neque nomen retentum neque bona possessa, crediderit hypotheca legitime accepta, aut quae crediderit recuperare festinaverit, aut si quis emerit aliquid, neque nomine neque bonis retentis, nihil negotii ei fiet. Dotes enim, cum alienae sint neque virorum qui eas acceperant, etiam D. Augustus iussit et praefecti, ut a fisco mulieribus reddantur, quarum privilegium exigendi (in dotibus) firmum servari oportet.*

---

1) Ita iam *Letr.* et post eum *Bach.*, perperam *Edm.*: 'who received property for a term,' et *Fr.*: 'qui societatem haberent cum debitoribus publicis.'

CAPUT VI.

FOEDERA ET PRIVILEGIA.[1]

I. Foedus Latinum, a. 261 a. u.[2]

(Nancitor[3] in XII nactus erit, praenderit. Item in foedere Latino:) 'PECUNIAM QUIS NANCITOR,[3] HABETO' et: 'SI QUID PIGNORIS NASCISCITUR,[4] SIBI HABETO.'

II. Foedus Carthaginiense primum, a. 406.[5]

Ἐπὶ τοῖςδε φιλίαν εἶναι Ῥωμαίοις καὶ τοῖς Ῥωμαίων συμμάχοις καὶ Καρχηδονίοις καὶ τοῖς Καρχηδονίων συμμάχοις.

(1.) *Μὴ πλεῖν Ῥωμαίους μηδὲ τοὺς Ῥωμαίων συμμάχους ἐπέ-*

His legibus amicitia esto Romanis et Rom. sociis cum Carthaginiensibus et Carth. sociis: (1.) *Ne naviganto Romani neve Rom. socii ultra Pulchrum promonto-*

1) Foedera ac privilegia, licet legum in numero fuerint, tamen seorsum Romae in Capitolio (ad aedem fidei) custodita esse, auctor est Suetonius, de Vespasiano (cap. 8) narrans: 'restitutionem Capitolii aggressus — aerearum tabularum III milia, quae simul conflagraverant, restituenda suscepit, undique investigatis exemplaribus: instrumentum imperii pulcherrimum ac vetustissimum, quo continebantur paene ab exordio urbis SCC. plebiscita de societate et foedere ac privilegio cuicumque concessis.' (cf. *Mommsenum* in ann. inst. arch. 1858, p. 198.) Omnium illarum foederis tabularum hodie restant non nisi duae, quas infra nro. 4 et 5. subieci. Adiunxi alia quaedam ad hunc articulum pertinentia. — 2) *Fest.* nancitor. (M. 166.) E foedere, quod cum Latinis omnibus a. 261 a Sp. Cassio ictum est, desumta esse haec verba, nemo dubitat, licet *Dion.* 6, 95 in referendo eius foederis argumento de iure privato nil nisi haec habeat: *τῶν τε ἰδιωτικῶν συμβολαίων αἱ κρίσεις ἐν ἡμέραις γιγνέσθωσαν δέκα, παρ' οἷς ἂν γένηται τὸ συμβόλαιον.* Eius foederis fit mentio apud *Cic.* p. Balbo, 23: 'quod quidem nuper in columna aenea meminimus post rostra incisum et perscriptum fuisse.' et *Liv.* 2, 33. 'nisi foedus cum Latinis columna aenea insculptum monumento esset.' cf. *Schwegler*, röm. G. 1, 19. 2, 307. *Voigt*, ius civ. u. gent. 155. — 3) Ita cod. Farn. et Paulus. *Mueller* (166) emendare vult 'nanxitor,' quem cum impugnet *Mommsenus*, Rh. Mus. Ph. 15, 464, iterum defendit *Sch.* 88. — 4) Dubium non est, quin corrupta sit haec vox. *Mue.* emendat 'nanxsitor,' *Mo.* 'naciscitur.' — 5) E *Polyb.* 3, 22. Hocce foedus, licet verba legitima latina non habeamus, recepi, quia Polybius, qui ipse archetypum vidit, dicit: *καθ' ὅσον ἦν δυνατὸν ἀκριβέστατα διερμηνεύσαντες ἡμεῖς ὑπογεγράφαμεν.* Quod quidem quam difficile fuerit, ipse addit dicens *τηλικαύτη γὰρ ἡ διαφορὰ γέγονε τῆς διαλέκτου, — τῆς νῦν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ὥστε τοὺς συνετωτάτους ἔνια μόλις ἐξ ἐπιστάσεως διευκρινεῖν* Quod autem dicit, Bruto et Horatio cos. post reges exactos anno primo hoc foedus ictum esse,

κεινα τοῦ Καλοῦ ἀκρωτηρίου, ἐὰν μὴ ὑπὸ χειμῶνος ἢ πολεμίων ἀναγκασθῶσιν· ἐὰν δέ τις βίᾳ κατενεχθῇ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ μηδὲν ἀγοράζειν μηδὲ λαμβάνειν, πλὴν ὅσα πρὸς πλοίου ἐπισκευὴν, ἢ πρὸς ἱερά. ἐν πέντε δ' ἡμέραις ἀποτρεχέτω.

(2.) Τοῖς δὲ κατ' ἐμπορίαν παραγινομένοις μηδὲν ἔστω τέλος, πλὴν ἐπὶ κήρυκι ἢ γραμματεῖ· ὅσα δ' ἂν τούτων παρόντων πραθῇ, δημοσίᾳ πίστει ὀφειλέσθω τῷ ἀποδομένῳ, ὅσα ἂν ἢ ἐν Λιβύῃ ἢ ἐν Σαρδόνι πραθῇ. ἐὰν Ῥωμαίων τις εἰς Σικελίαν παραγίνηται, ἧς Καρχηδόνιοι ἐπάρχουσιν, ἴσα ἔστω τὰ Ῥωμαίων πάντα.[1]

(3.) Καρχηδόνιοι δὲ μὴ ἀδικείτωσαν δῆμον Ἀρδεατῶν, Ἀντιατῶν, Λαρεντίνων, Κιρκαιϊτῶν, Ταῤῥακινιτῶν, μηδ' ἄλλον μηδένα Λατίνων, ὅσοι ἂν ὑπήκοοι. ἐὰν δέ τινες μὴ ὦσιν ὑπήκοοι, τῶν πόλεων ἀπεχέσθωσαν· ἂν δὲ λάβωσι, Ῥωμαίοις ἀποδιδότωσαν ἀκέραιον.

(4.) Φρούριον μὴ ἐνοικοδομείτωσαν ἐν τῇ Λατίνῃ. ἐὰν ὡς πολέμιοι εἰς τὴν χώραν εἰςέλθωσιν, ἐν τῇ χώρᾳ μὴ ἐννυκτερευέτωσαν.

rium, nisi tempestate aut hostibus fuerint compulsi. Si quis vi delatus fuerit, ne ius ei esto, quidquam emere vel sumere, praeter necessaria reficiendis navibus et sacris faciendis. Intra diem quintum inde abito. (2.) *Qui commercii causa venerint, iis nullum negotium ratum esto, nisi adhibito praecone aut scriba. Quidquid his praesentibus fuerit venditum, publica fide venditori debetor, quod quidem in Libya aut Sardinia fuerit venditum. Si quis Romanorum in eam Siciliae partem venerit, quae sub ditione Carthaginiensum est, idem ius est Romanis (ac Carthaginiensibus).* (3.) *Carthaginienses ne quid noceant populo Ardeati, Antiati, Laurentino, Circeiensi, Tarracinensi, neve ulli alii e Latinis, qui sub ditione Romanorum sunt. Eorum autem, qui non sunt subiecti, urbibus abstinento; si quas ceperint, incolumes Romanis reddant.* (4.) *Castellum ne aedificanto in agro Latino; si hostiliter invaserint in eum agrum, in eo ne pernoctanto.*

III. Decretum Aemilii Pauli de Lascutanis, a. 564.[2]

L. Aimilius, L. f(ilius), inpeirator decreivit, | utei quei Hastensium

---

Diodorus aliique contra dicunt; perpensisque omnibus Polybium hic errasse, primumque a. 406 ictum esse foedus, cuius meminit *Liv.* 7, 27, comprobavit *Mom.* Chronol. 320. De foederis interpretatione cf. *Voigt*, ius civ. 575.

1) De hoc capite in secundo foedere a. 448 icto ita constitutum est: Ἐν Σικελίᾳ, ἧς Καρχηδόνιοι ἐπάρχουσι, καὶ ἐν Καρχηδόνι πάντα καὶ ποιείτω καὶ πωλείτω, ὅσα καὶ τῷ πολίτῃ ἔξεστιν. ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Καρχηδόνιος ποιείτω ἐν Ῥώμῃ. Polyb. 3, 24. cf. *Voigt*, supra cit. p. 154—159. 599. — 2) C. I. L. II, 699. n. 5041. E lamina aenea (a. 0,14 m., l. 0,22 m.) in Hispania haud longe a Gadibus a. 1866 reperta, hodie Parisiis servata. Aem. Paulum a. 563 praetorem provinciam Hispaniam ulteriorem sortitum esse annisque insequentibus imperio prorogato Lusitanos devicisse, e *Liv.* 36, 2; 37, 2. 57. constat. Oppidum Hasta. priscorum regum

servei | in turri Lascutana habitarent, | leiberei essent, agrum oppidumqu(e), | quod ea tempestate posedisent, | item possidere habereque | iousit, dum poplus senatusque | Romanus vellet. Act(um) in castreis | a. d. XII k. Febr. |

IIII. SC. de Asclepiade Clazomenio sociisque, a. 676.[1]

1. *Ἐπὶ ὑπάτων Κοΐντου Λυτατίου, Κοΐντου υἱοῦ, Κάτλου καὶ Μάρκου*
[Consulibus Quinto Lutatio, Quinti filio, Catulo, et Marco
Αἰμι[λίου, Κοΐντου υἱοῦ] | Μάρκου υἱωνοῦ, Λ(ε)π(ί)δου, στρατηγοῦ
Aemilio, Quinti filio, Marci nepote, Lepido, praetore
3. *δὲ κατὰ πόλιν καὶ ἐπὶ τῶν ξένων Λευκίου Κορνηλίο[υ . . . υἱοῦ] | Σι-*
urbano et inter peregrinos Lucio Cornelio, . . filio, Si-
σέννα, μηνὸς Μαΐου. Κόϊντος Λυτάτιος, Κοΐντου υἱὸς, Κάτλος ὕπατος
senna, mense Maio. Quintus Lutatius, Quinti filius, Catulus consul
συγκλήτῳ συνεβούλ[ευσεν] | πρὸ (ἡ)μερῶν ἕνδεκα καλανδῶν Ἰουνίων ἐν
senatum consuluit ante diem XI kalendas Iunias in
κομετίῳ. Γραφομένῳ παρῆσαν Λεύκιος Φαβέριος, Λευκίου υἱὸς, Σερ-
comitio. Scribendo adfuerunt Lucius Faberius, Lucii filius, Ser-
5. *γία,[2] Γάϊο[ς . . . Λευ]κίου υἱὸς, Ποπλι(λ)ία, Κόϊντος Πετίλλιος, Τίτου*
gia,[2] Caius . . . Lucii filius, Poplilia, Quintus Petillius, Titi
υἱὸς, Σεργία.[2]
filius, Sergia.[2]

Περὶ ὧν Κόϊντος Λυτάτιος, Κοΐντου υἱὸς, Κάτ(λ)ος ὕπατος λόγους
Quod Quintus Lutatius, Quinti filius, Catulus consul verba
ἐποιήσατο, Ἀ[σκληπιάδην] | Φιλίνου υἱὸν, Κλαζομένιον, Πολύστρατον,
fecit, Asclepiadem, Philini filium, Clazomenium, Polystratum,

---

sedes, haud procul a Gadibus fuit. Servos Lascutanos non servos sensu Romano fuisse, sed gentem Hastensibus subiectam, *Mommsenus* ostendit Herm. 3, 261—7.

1) C. I. L. I, 110. n. 203. *Ri.* tab. 30. E fragmento tabulae aheneae, cui SC utraque lingua inscriptum erat, latina ex superiore, graeca ex inferiore parte. Pars graeca paene integra servata est, de latina nonnisi versuum finalium fragmenta supersunt. Tabula Romae saec. XVI reperta hodie Neapoli adservatur. — Pertinet SC. ad tres navarchos Graecos, propter merita in rempublicam Romanam in amicorum populi Romani formulam referendos. Haud raro singulos homines in populi amicitiam ita receptos esse, satis constat. Iam de a. 583 *Liv.* 44, 16 refert: 'senatus in formulam sociorum eum (Onesimum Macedonem) referri iussit, locum, lautia praeberi,' iisdem fere verbis usus, quibus hoc SC. v. 7 et 8 superstitibus. Anno 676 (78 a. C.) factum esse, e praescriptione liquet. In textu graeco aerarii menda correcta uncis () indicavi. — 2) scil. tribu.

Πολυάρκου υἱὸν, Καρύστιον Με(νί)σκον, Εἰρηναίου, τὸν γε(γο)νότα Με-
Polyarci filium, Carystium, Meniscum Irenaei, qui fuit Me-
νίσκον Θαργηλίου,[1] *υἱὸν Μιλή[σιον, ναυάρχους] | ἐν τοῖς πλοίοις παρα-* 7.
niscus Thargelii,[1] *filium Milesium, navarchos in navibus ad-*
γεγονέναι τοῦ πολέμου τοῦ Ἰταλικοῦ ἐ(ξ)αρχομένου,[2] *τούτους ἐργασίαν*
fuisse bello Italico coepto,[2] *eos operam*
ἔπανδρον καὶ πιστὴν τοῖς δημοσίοις πράγμασιν τοῖς ἡμετέρ[οις παρεσ-
fortem et fidelem rei publicae nostrae na-
χηκέ]||ναι, τούτους ἑαυτὸν κατὰ τὸ τ(ῆ)ς συγκλήτου δόγμα εἰς τὰς πα-
vasse, eos se ex senatus consulto in pa-
τρίδας ἀπολῦσαι βούλεσθαι, ἐὰν αὐτ(ῇ) φαίνηται, ὅπως ὑπὲρ τῶν καλῶς
triam dimittere velle, si ei videretur, ut pro rebus bene
πεπραγμένων ὑπ' αὐ[τῶν καὶ ἀνδρα]||γα(θη)μάτων εἰς τὰ δημόσια πράγ- 9.
gestis ab eis et meritis in rem publi-
ματα τὰ ἡμέτερα καταλογὴ αὐτῶν γένηται· περὶ τούτου τοῦ πράγματος
cam nostram adlectio eorum fieret: de ea re
οὕτως ἔδοξεν.
ita censuerunt.

Ἀσκληπιάδην Φιλίνου υἱὸν Κλαζ[ομένιον], | Πολύστρατον Πολυ-
Asclepiadem Philini filium Clazomenium, Polystratum Poly-
άρκου υἱὸν Καρύστιον, Μενίσκον Εἰρηναίου υἱὸν Μιλήσιον τὸν γεγονότα
arci filium Carystium, Meniscum Irenaei filium Milesium qui fuit
Μενίσκον ἄνωθεν δὲ Θαργηλίου, ἄνδρας καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ
Meniscus ante Thargelii, viros bonos probosque et
φί[λους προσ]||αγορεῦσαι· τὴ(ν σ)ύ(ν)κλητον καὶ τὸν δῆμον τὸν Ῥωμαίων 11.
amicos adpellari; senatum populumque Romanum
διαλανβάνειν τὴν τούτων ἐργασίαν καλ(ὴν) καὶ ἔπανδρον καὶ πιστὴν
existimare eorum operam bonam et fortem et fidelem
τοῖς δημοσίοις πράγμασιν τοῖς ἡμετ(έ)ρο[ις γεγ]ονέναι, | δι' ἥ(ν) αἰτίαν
rei publicae nostrae fuisse, quam ob causam
τὴν σύνκλ(η)τον κρίνειν, ὅπως οὗτοι τέκνα ἔκγονοί τε αὐτῶν ἐν ταῖς
senatum censere, uti ii liberi posterique eorum in
ἑαυτῶν πατρίσιν ἀλειτούργητοι πάντων τῶν πραγμάτων (κ)αὶ ἀνείσφοροι
suis patriis vacui omnium munerum et tributorum immu-
ὦσιν· εἴ τινες εἰσφ[οραὶ] ἐκ τῶν | ὑπαρχόντων αὐτῶν εἰςπεπραγμέναι 13.
nes sint. si qua tributa ex bonis eorum exacta

---

1) Thargelii filius adoptione filius Irenaei factus est. — 2) i. e. bello contra piratas duce P. Servilio Vatia.

εἰσὶν μετὰ τὸ τούτους τῶν δημοσίων πραγμάτων τῶν ἡμετέρων χάρ(ιν)
sunt, posteaquam rei publicae nostrae causa
ὁρμῆσαι, ὅπως αὐταὶ αὐτοῖς ἀποδ(ο)θῶσιν ἀποκατασταθῶσιν· εἴ [τέ]
profecti sunt, ut ea iis reddantur restituantur; sique
τινε(ς) | ἀγροὶ οἰκίαι ὑπάρχοντα αὐτῶν πέπρανται μετὰ τὸ ἐκ τῆς πα-
qui agri aedificia bona eorum venierunt, postquam e pa-
τρίδος τῶν δημοσίων πραγμάτων τῶν ἡμετ(έ)ρων χάριν ὁρμῆσαι, ὅπως
tria rei publicae nostrae causa profecti sunt, ut
15. *ταῦτα πάντα αὐτοῖς εἰς ἀκέραιον ἀποκαταστα | θ(ῇ)· εἴ τέ τις προθεσμία*
ea omnia eis in integrum restituantur; sique qui dies constitutus
παρε(λ)ήλυθεν, ἀφ' οὗ ἐκ τῆς πατρίδος τῶν δημοσίων πραγμάτων τῶν
exierit, ex quo e patria rei publicae
ἡμετέρων χάριν ὥρμησα(ν), μή τι τοῦτο τὸ πρᾶγμα αὐτοῖς βλαβερὸν
nostrae causa profecti sunt, nequid ea res eis noceat
γένηται | μηδέ τι αὐτοῖς διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἔλασσον ὀ(φ)είληται με-
neve quid eis ob eam causam minus debeatur ne-
δέ τι ἔλασσον αὐτοῖς μεταπορεύεσθαι πράσσειν ἐξ(ῇ), ὅσαι τε κληρονο-
ve quid minus eis persequi exigere liceat, quaeve heredi-
17. *μίαι αὐτοῖς ἢ τοῖς τέκνοις αὐτῶν | παρεγένοντο, ὅπως ταύτας ἔχωσιν διακα-*
1. *tates*] eis[1] leiberisve eor[*um obvenerunt, ut eas habeant*
τέχω(σ)ιν καρπεύωνταί τε· ὅσα τε ἂν αὐτοὶ τέκνα ἔκγον(ο)ι γυναῖκέ(ς) τε
possideant fruanturque; quaeque | ei liberi posteri uxoresve
αὐτῶν παρ' ἑτέρου μεταπορεύωνται, ἐάν τέ τι πα | ρ' αὐτῶν τέκνων ἐκγό-
eorum ab altero persequentur, sive quid] ab eis leibereis poste-
νων γυναικῶν τε αὐτῶν ἕτεροι μεταπορεύωνται, ὅπως τούτων τέκνων
reis ux[*oribusve eorum alii persequentur, ut eis liberis*
(ἐκγόνων) γυναικῶν τε αὐτῶν ἐξουσία καὶ αἵρεσις (ᾖ), ἐάν τε ἐν ταῖς
3. *posteris uxoribusve | eorum ius et potestas sit, sive in*
19. *πα | τρίσιν κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους βούλωνται κρίνεσθαι, ἢ ἐπὶ τῶν*
patria suis propriis legibus velint iudi]cio certare seive apud
ἡμετέρων ἀρχόντων ἐπὶ Ἰταλικῶν κριτῶν, ἐάν τε ἐπὶ πόλεως ἐλευθέρας
magistratus [*nostros Italicis iudicibus, seive in civitate libera | aliqua*
τῶν διὰ τέλους | ἐν τῇ φιλίᾳ τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων μεμενηκυιῶν, οὗ
earum, quae semper in amicitia populi Romani manseru]nt, ubei
ἂν προαιρῶνται, ὅπως ἐκεῖ τὸ κρ(ι)τήριον περὶ τούτων τῶν πραγμάτων
velint utei ibei iudicium de eis rebus
21. *γίνηται· εἴ τινα κριτήρια | περὶ αὐτῶν ἀπόντων μετὰ τὸ ἐκ τῆς πατρί-*
fiat. Sei qua [*iudicia de eis absentibus postquam e pa-*

1) Hic incipiunt verba textus latini in tabula servati.

δος ὁρμῆσαι γεγονότα ἐστίν, ταῦτα ὅπως εἰς ἀκέ(ρ)αι(ον) ἀποκατασταθῇ
tria profecti sunt, | *facta sunt, ea ut in integrum restitu*]antur 5.
καὶ ἐξ ἀκεραίου κριτήριον κατὰ | τὸ τῆς συνκλήτου δόγμα γένηται· εἴ
et de integro iudicium ex s(enatus) c(onsulto) fiat. Sei
τι(ν)α χρήματα αἱ πόλεις αὐτῶν δημοσίᾳ ὀφείλωσιν, μή τι εἰς ταῦτα τὰ
quas pecunias ci[*vitates eorum publice debeant ne quid in eas* |
χρήματα δοῦναι ὀφείλωσιν· | ἄρχοντες ἡμέτεροι, οἵτινες ἂν ποτε 23.
pecunias dare debeant. Magistrat]us nostri queiquomque
Ἀσίαν Εὔβοιαν μισθῶσιν ἢ προσόδους Ἀσίᾳ Εὐβοίᾳ ἐ(π)ιτιθῶσ(ι)ν,
Asiam Euboeam locabunt vectigalve Asiae [*Euboeae imponent,*
φυλάξωνται μή τι οὗτοι δοῦναι ὀφείλωσιν· | ὅπως τε Κόϊντος (Λ)υτά-
curent, ne quid ei dare debeant. | *Utque Quintus Luta-* 7.
τιος, Μάρκος Αἰμίλιος ὕπατοι, ὁ ἕτερος ἢ ἀμφότεροι, ἐὰν α[ὐ]τ[οῖς
tius, Marcus] Aemilius cos. a(lter) a(mbove) s(ei) e(is)
φ]αίνηται, τούτους εἰς τὸ τῶν φί(λ)ων διάταγμα ἀνενεχθ(ῆ)|ναι φροντί- 25.
v(ideretur), eos in ameicorum formulam referundos cura-
σωσιν· τούτοις τε πίνα(κα) χαλκοῦν φιλίας ἐν τῷ Καπετωλίῳ ἀναθεῖναι
rent eis[*que tabulam aheneam amicitiae in Capitolio ponere* |
θυσίαν τε ποιῆσαι ἐξ(ῇ), ξένιά τε αὐτοῖς κατὰ τὸ διάτα|γμα τόπον
sacrificiumque] facere liceret, munusque eis ex formula locum
παροχήν τε τὸν ταμίαν τὸν κατὰ πόλιν τούτοις μισθῶσαι ἀποστ(εῖ)λαί τε
lautiaque q(uaestorem) urb(anum) eis locare mittereq[*ue*
κελεύσωσιν· ἐάν τε περὶ τῶν ἰδίων πραγμάτων | πρεσβευτὰς πρὸς τὴν 27.
i]ube[*rent. Seique de suis rebus legatos ad*
σύγκλητον ἀποστέλλειν αὐτοί τε παραγίνεσθαι προαιρῶνται, ὅπως
senatum | *mitt*]ere lega[*teire*] veneire vellent, uti 9.
αὐτοῖς τέκνοις ἐκγόνοις τε αὐτῶν | πρεσβευταῖς παραγίνεσθαι καὶ
eis leibereis postereisque eorum · legatos venire
ἀποστέ(λ)λειν τε ἐξῇ· ὅπως τε Κόϊντος Λυτάτιος, Μάρκος Αἰμίλιος
mittereque liceret. uteiq[*ue Quintus Lutatius Marcus Aemilius*
ὕπατοι, ὁ ἕτερος ἢ ἀμφότεροι, | ἐὰν αὐτοῖς φαίνηται, γράμματα πρὸς 29.
cos. alter ambove] | sei v(ideatur) e(is), litteras ad
τοὺς ἄρχοντας τοὺς ἡμετέρους, οἵτινες Ἀσίαν Μακεδονίαν ἐπαρχείας
magistratus nostros, quei Asiam Macedoniam provincias
(δ)ιακατέχουσιν, | καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν ἀποστείλωσιν τὴν
optinent, et ad magistratus eorum mitta[*nt*
σύνκ(λ)ητον θέ(λ)ειν καὶ δίκαιον ἡγεῖσθαι ταῦτα οὕτω γίνεσθαι, | οὕτως 31.
senatum velle et] | aequom censere ea ita fierei ∾ i(ta) 11.

ὡς ἂν αὐτοῖς ἐκ τῶν δημοσίων πραγμάτων πίστεώς τε τῆς ἰδίας
u(tei) e(is) e r(e) p(ublica) f(ideve) s(ua)
φα[ί]νηται. ∾ Ἔδοξεν. — |
v(ideatur). C(ensuere). —

Ἀσκληπιάδου τοῦ Φιλίνου Κλαζομενίο[υ]. Πολυστράτου τοῦ Πολυάρκου | Καρυστίου. Μενίσκου τοῦ Εἰρηναί[ου Μ]ιλησίου.

V. Plebiscitum de Termessibus, a. 682.[1]

I de Termesi(bus) Pisid(is) mai(oribus). ∾ |
C. Antonius, M(arci) f(ilius), Cn. Corne
C. Fundanius, C. f., tr(ib.) pl(eb.), de s(enatus) s(ententia) plebem
∾ preimus scivit.[2] ∾ |

(1.) Quei Thermeses maiores Peisidae fuerunt, queique | eorum legibus Thermesium maior*u*m Pisidarum | ante k. April., quae fuerunt L. Gellio Cn. Lentulo cos. (*a. 682*), | Thermeses maiores Pisidae factei sunt, queique ‖ ab ieis prognati sunt erunt, iei omnes | postereique eorum Thermeses maiores Peisidae | leiberi amicei socieique populi Romani sunto, | eique legibus sueis ita utunto, itaque ieis | omnibus sueis legibus Thermensis maioribus ‖ Pisideis utei liceto, quod advorsus hanc legem | non fiat. ∾ |

(2.) Quei agrei quae loca aedificia publica preivatave | Thermensium maiorum Pisidarum intra fineis | eorum sunt fueruntve L. Marcio Sex. Iulio cos. (*a. 663*), ‖ quaeque insulae eorum sunt fueruntve ieis consolibus, quei supra scriptei sunt, quodque | earum rerum ieis consulibus iei habuerunt | possederunt us[*ei fructeique*] sunt, quae de ieis rebus | locata non s[*unt, utei antea habeant possideant; q*]uaeque ‖ de ieis rebu[*s agreis loceis aedificieis locata su*]nt, ac ne | locentur [*sancitum est sanctione, q*]uae facta | est e[*x*] l[*ege rogata L. Gellio Cn.*

1) C. I. L. I, 114. n. 204. *Ri.* tab. 31. — E tabula ahenea (a. 0,81 m., l. 1,05 m.) Romae saec. XVI reperta, hodie Neapoli adservata. Termessus maior Pisidiae oppidum fuit, cui concessa a Cn. Manlio (a. 563) autonomia (*Liv.* 38, 15) hac lege a. 683 confirmatur. Primam tantum legis tabulam hanc esse tum ex indice in summo margine notato patet, tum ex praescriptione legis, quae maximis litteris III versibus per omnes tabulas perscripta erat, (cf. p. 68 n. 1.) unde IV vel V tabulas deesse concludere licet. Binis columnis tabula inscripta est, quarum altera hodie valde corrupta saec. XVI adhuc integra exstabat et a. M. Accursio descripta indeque a *Mur.* 2, 582 edita est. Cuius quidem textum, quem ab ipso fictum hucusque omnes putabant, genuinum esse, *Mom.* demum cognovit. Attamen verba, quae hodie in aere desunt, more solito denotavi. Capitum distinctio eadem est ac in l. Corn. de quaest. Legis interpretationem scripsit *Dirksen*, Versuche. 136—202. — 2) De supplenda hac legis praescriptione v. supra l. Quinctiam p. 85.

Lentulo cos., *e*]a omnia | Ther[*meses maiores Pisidae habean*]t possideant, | ieisque [*rebus loceis agreis aedificieis utantur fr*]uantur || ita, utei ant[*e Mitridatis bellum, quod p*]reimum | fuit (*666—670*), habueru[*nt possederunt usei fruct*]eique sunt. ∾ |

(3.) Quae Thermensorum m[*aioru*]m Pisidarum publica | preivatave praeter loca agros aedificia sunt | fueruntve ante bellum Mitridatis, quod preimum || factum est, quodque earum rerum iei antea | habuerunt possederunt usei fructeive sunt, | quod eius ipsei sua voluntate·ab se non abalienarunt, | ea omnia Termensium maiorum Pisidarum utei sunt | fuerunt, ita sunto, itemque ieis ea omnia || habere possidere uutei frueique liceto. ∾ |

(4.) Quos Thermenses maiores Pisidae leiberos servosve || bello Mitridatis ameiserunt, magistratus pr[*ove*] | magistratu, quoia de ea re iuris dictio erit, qu[*oque*] | de ea re in ious aditum erit, ita de ea re ious | deicunto iudicia recuperationes danto, utei ie*i* || eos recuperare possint. ∾ |

(5.) Nei quis magistratus prove magistratu legatus ne[*ive*] | quis alius meilites in oppidum Thermesum maiorum | Pisidarum agrumve Thermensium maiorum | Pisidarum hiemandi caussa introducito, neive | facito, quo quis eo meilites introducat quove ibei | meilites hiement, nisei senatus nominatim, utei Thermesum | maiorum Pisidarum in hibernacula meilites | deducantur, decreverit; neive quis magistratus | prove magistratu legatus neive quis alius facito || neive inperato, quo quid magis iei dent praebeant | ab ieisve auferatur, nisei quod e*o*s ex lege Porcia | dare praebere oportet oportebit· ∾ |

(6.) Quae leges quodque ious quaeque consuetudo L. Marcio | Sex. Iulio cos. inter civeis Romanos et Termenses || maiores Pisidas fuit, eaedem leges eidemque ious | eademque consuetudo inter ceives Romanos et | Termenses maiores Pisidas esto; quodque quibusque | in rebus loceis agreis aedificieis oppideis iouris | Termensium maiorum Pisidarum ieis consulibus, || quei supra scriptei sunt, fuit, quod eius praeter | loca agros aedificia ipsei sua voluntate ab se non | abalienarunt, idem in eisdem rebus loceis agreis | aedificieis oppideis Termensium maiorum Pisidarum | ious esto; et quo minus ea, quae in hoc capite scripta || sunt, ita sint fiant, eius hac lege nihilum rogatur. ∾ |

(7.) Quam legem portorieis terrestribus maritumeisque | Termenses maiores Phisidae capiundeis intra suos | fineis deixserint, ea lex ieis portorieis capiundeis | esto, dum nei quid portori ab ieis capiatur, quei

publica || populi Romani vectigalia redempta habebunt; quos | per eorum fineis publicani ex eo vectigali transportabunt || [*fructus eorum*...

VI. Edictum imp. Claudii de civitate Anaunorum, a. 46 p. C.[1]

M. Iunio Silano Q. Sulpicio Camerino cos. | idibus Martis ~ Bais in praetorio edictum | Ti. Claudi Caesaris Augusti Germanici propositum fuit id | quod infra scriptum est: ~ |

Ti. Claudius Caesar Augustus Germanicus pont. | maxim., trib(unicia) potest(ate) VI, imp(erator) XI, p(ater) p(atriae), cos. designatus IIII, dicit: |

(1.) Cum ex veteribus controversis pe*nd*entibus[2] aliquamdiu etiam temporibus Ti Caesaris patrui mei, ad quas ordinandas | Pinarium Apollinarem miserat, quae tantum modo | inter Comenses essent (quantum memoria refero) et | Bergaleos,[3] isque primum apsentia pertinaci patrui mei, | deinde etiam Gai principatu, quod ab eo non exigebatur | referre (non stulte quidem) neglexserit, et posteac | detulerit Camurius Statutus ad me, agros plerosque | et saltus mei iuris esse: in rem praesentem misi | Plantam Iulium amicum et comitem meum, qui | cum, adhibitis procuratoribus meis quique[4] in alia | regione quique in vicinia erant, summa cura inqui|sierit et cognoverit, cetera quidem, ut mihi demons|trata commentario facto ab ipso sunt, statuat pronun|tietque ipsi permitto. ~ |

(2.) Quod ad condicionem Anaunorum et Tulliassium et Sinduno|rum[5] pertinet, quorum partem delator adtributam Triden|tinis, partem ne adtributam quidem arguisse dicitur, | tametsi animadverto non nimium firmam id genus homi|num habere civitatis Romanae originem: tamen, cum longa | usurpatione in possessionem eius fuisse dicatur et ita permix|tum cum Tridentinis, ut diduci ab is sine gravi splendi[*di*] municipi | inuria non possit, patior eos in eo iure, in quo esse se existima|verunt, permanere benificio meo, eo quidem libentius, quod | plerique[6] ex eo genere hominum etiam militare in praetorio | meo dicuntur, quidam vero ordines quoque duxisse, | nonnulli *a*llecti[7] in decurias Romae res iudicare. ~ |

---

1) E tabula aenea, quae a. 1869 prope Tridentum in vico 'Cles' pagi 'val di Non' effossa est, (a. 0,5 m., l. 0,38.) primum edita a *Mommseno*, Herm, 4, 99, (indeque in ZRG. 9, 179.) post eum a *F. Kenner*, Edict d. Kais. Claud. 1869, cum tabula ad archetypon depicta et commentario. — 2) 'petentibus.' — 3) Hodie 'Bergell' sive 'Val di Bregaglia.' — 4) 'quisque.' — 5) Hodie 'Non, Dolas, Saone' in pago 'Giudicaria' prope Tridentum. — 6) 'plerisque' — 7) 'collecti.'

(3.) Quod benificium is ita tribuo, ut quaecumque tanquam | cives Romani gesserunt egeruntque, aut inter se aut cum | Tridentinis alisve, rata esse iubea*m*,[1] nominaque ea, | quae habuerunt antea tanquam cives Romani, ita habere is permittam.

VII. Epistola imp. Commodi ad Tyranos, a. 180—92.[2]

. . . [*pri*|*vile*]gii auct[*oritate perpensa et origine immu*]|nitatis inspecta, quod vo[. . *15* . . *quaesitum qua*][3]|qua ratione videbatur, cum iusta [*moderati*]|one servavimus, ut neque ipsi cons[*uetudi*]|ne diuturna pellerentur, et in poste[*rum*] | decreta civium adsumendorum consil[*io*] | praesidis provinciae c(larissimi) v(iri) perpenderentu[*r*].

| ∾Exemplum epistulae ad Heraclitum.[4] ∾ | Quamquam Tyranorum civitas oreginem | dati beneficii non ostendat, nec facile quae | per errorem aut licentiam usurpata sunt, prae|scriptione temporis confirmentur,[5] tamen, | quoniam Divi Antonini parentis nostri[6] litte|ras sed et fratrum Imperatorum[7] cogitamus item | Antonii Hiberi gravissimi praesidis, quod attinet | ad ipsos Tyranos quique ab iis secundum leges | eorum in numerum civium adsumpti sunt, ex pri|stino more nihil mutari volumus. Retineant | igitur quaqua ratione quaesitam sive possessam[8] | privilegii causam in promercalibus quoque re|bus, quas tamen pristino more professionibus | ad discernenda munifica mercimoniorum eden|das esse meminerint. Sed cum Illyrici fructum[9] | per ambitionem deminui non oporteat, sciant, | eos, qui posthac fuerint adsumpti, fructum | immunitatis ita demum habituros, si eos legatus | et amicus noster v. c. iure civitatis dignos esse de|creto pronuntiaverit, quos credimus satis a|bundequae sibi consultum, si grati fuerint, exi|stimaturos, quod, origine beneficii non quaesi|ta, dignos honore cives fieri praeceperimus. |

1) 'ratam — iubeat.' — 2) E tabula marmorea, a. 1850 in ripa fluminis Tyrae (hodie Dniestr) in Bessarabia prope urbem Akjerman effossa, primum edita in annal. Odessitanis, inde a *L. Mercklin* in: Archäol. Zeit. 11, 162 indeque ab *Henzeno* in Or. 6429. Tabula rescriptum Severi et Caracallae continebat, quod, adiecta vetustiore Commodi epistola, praesidi provinciae ab imperatoribus transmissum erat, ut Tyranis promulgaretur, id quod epilogo graeco addito ab eo factum est. — 3) Literarum 'VO' reliquiae tantum supersunt, fortasse 'VS' restituendae, unde *M.* proponit: 'us[*u firmatum*']; malim ex v. 19 assumere '*quaesitum*.' — 4) Huic et sequentibus versibus nil deest in tabula, licet apud Or. l. c. contra videatur. — 5) Cf. v. 4—5: 'consuetudine diuturna,' et D, 1, 3, 39: 'Quod — introductum — errore primum, deinde consuetudine obtentum est, in aliis non obtinet.' — 6) i. e. M. Aurelii. — 7) i. e. M. Aurelii et L. Veri. — 8) Nota: 'p o s s e s s a m privilegii causam.' — 9) i. e. tributum omnium populorum ab Istri fontibus usque ad mare Ponticum. *App.* Illyr. 6.

Οὐΐνιος Τέρτυλλος[1] *ἄρχουσι βουλῇ δήμῳ Τυρανῶν. ∾ Χαίρειν. ∾ | Ἀντίγραφον τῶν θείων γραμμάτων, πεμ|φθέντων μοὶ ὑπὸ τῶν κυρίων ἡμῶν — αὐτοκρατόρων, τούτοις μοῦ τοῖς γράμμασιν προέταξα, ὅπως εὐχαριστήσητε. — Ἀπεδόθη πρὸ ιγ καλανδῶν Μαρτιῶν — ἐπὶ Μουκιάνου καὶ Φαβιάνου ὑπάτων. (a. 201.)*

VIII. Diplomata civitatis vel connubii militibus ab imperatoribus data.[2]

1. Diploma militis peregrini, a. 71 p. C.[3]

I, 1. Imp. Caesar Vespasianus Aug., pont(ifex) | max(imus), tr(ibunicia) pot(estate) II, imp(erator) VI, p(ater) p(atriae), cos. III, desig(natus) | IIII, veteranis,[4] qui militaverunt[5] in | classe Ravennate sub Sex(to) Lucilio Basso, ‖ qui sena et vicena[6] stipendia aut plura | meruerunt et sunt deducti in Panno|niam,[7] quorum nomina subscripta | sunt, ipsis
II, 1. liberis posterisque eorum[8] | civitatem dedit et conubium cum ‖ uxoribus, quas tunc habuissent, cum | est civitas is data, aut si qui caelibes | essent cum iis, quas postea duxissent, | dumtaxat singulis singulas. Non. April. ‖ Caesare, Aug(usti) f(ilio), Domitiano, Cn. Pedio Casco[9] cos.[10] |

1) *D.* 49, 15, 9: 'Ovinium Tertullum, praesidem provinciae Mysiae (Moesiae?) inferioris.' — 2) Militibus emeritis vel bene meritis honoris causa ab imperatoribus saepe aut civitatem aut connubium cum peregrinis, prout quisque aut peregrinus aut civis erat, concessa esse, iam neminem latet. Tribuebantur iura illa plerumque omnibus certae legionis militibus, qui eiusdem essent conditionis, coniunctim et una imperatoris constitutione, quae aeri incisa, adscriptis omnium nominibus, in Capitolio affigebatur, unde singulis exempla descripta et in formam diptychi redacta, quo ius suum probarent, dabantur. E magna eiusmodi diplomatum per omnes imperii provincias dispersa copia hodie 50—60 in diversis regionibus reperta sunt. Ad imperatores quidem pertinent a Claudio usque ad Maximianum, tamen eiusdem fere cuncta sunt argumenti, iisdemque concepta formulis. Gravissimum discrimen in eo est, quod alia militibus peregrinis alia civibus sunt data. Qua de causa, cum ipsa privilegia concessa inde differant, utriusque generis exemplum integrum proposui, minores autem differentias in notis adieci. Denominationem 'diplomatum civitatis' (Bürgerbrief), e *Suet.* Ner. 12 adsumsi. Quodsi enim 'dipl. militaria' vulgo appellantur, personae tantum non res ipsa designatur. 'Tabulas missionis' vocari non posse, quippe quae etiam militibus non dimissis data sint, hodie constat. — Edita sunt prout reperta sunt, collectiones ediderunt: *Spang.* p. 352. 401. *Platzmann* in Hauboldi opusc. 2, 783, *Cardinali*, diplomi imperiali. 1835. *Arneth*, 12 röm. Mil. Dipl. 1843. Indices dederunt: *Föringer*, Münch. gel. Anz. 1844, p. 292—5. *Baudi a Vesme*, dipl. mil. Gordiani. 1849. p. 16. — 3) E II tabellis aeneis in forma diptychi, quae Salonae saec. XVI repertae hodie Berolini in bibliotheca regia adservantur, ubi ipse eas descripsi, cum hucusque sine mendis nondum sint editae. Aequales

O
(a)

IMP CAESAR VESPASIANVS AVG PONT
MAX TR POT II IMP VI P P COS III DESIG
IIII VETERANIS QVI MILITAVERVNT IN
CLASSE RAVENNATE SVB SEX LVCILIO BASSO
QVI SENA ET VICENA STIPENDIA AVT PLVRA
MERVERVNT ET SVNT DEDVCTI IN PANNO
NIAM QVORVM NOMINA SVBSCRIPTA
SVNT IPSIS LIBERIS POSTERISQVE EORVM
CIVITATEM DEDIT ET CONVBIVM CVM

Tab. I. Pag. 2.

(b) O (c) O (d) O

(e) (f)

O (b) O (c) O (d)

VXORIBVS QVAS TVNC HABVISSENT CVM
EST CIVITAS IS DATA AVT SI QVI CAELIBES
ESSENT· CVM IIS QVAS POSTEA DVXISSENT
DVMTAXAT SINGVLIS SINGVLAS NON· APRIL·
CAESARE· AVG· F· DOMITIANO· CN· PEDIO· CASCO· COS
PLATORI· VENETI· F· CENTVRIONI· MAEZEIO
DESCRIPTVM· ET RECOGNITVM EX TABVLA
AENEA QVAE FIXA EST ROMAE· IN· CAPITOLIO· AD
ARAM GENTIS· IVLIAE· DE· FORAS· PODIO· SINISTERIORE
TAB· I· PAG. II· LOC· XXXXIIII

Tab. II. Pag. 3.

(a)
O

(Interpuncta verborum ex aere tam posita quam omissa sunt.)

Für den Buchbinder: Dieses Blatt wird nur an der untern Hälfte eingeheftet, an der obern wird links so viel abgeschnitten, dass man sie herunterklappen kann.

Scriptura exterior.

Tab. I Pag. 1.

O

(a)

T· IVLI. RVFI	*(Filum cum VII signis)*	SALONIT· EQ· R·
P· VIBI· MAXIMI		EPITAVR. EQ· R
T· FANI. CELERIS		IADESTIN· DEC
C· MARCI. PROCVLI		IADESTIN· DEC
P· CAETENNI CLEM		ENTIS· SALON
P· LVRI· MODERA		TI· RISINITAN·
Q· POBLICI CRES		CENTIS IADEST

(d) O (c) O (b) O

(e) (f)

Tab. II. Pag. 4

O (d) O (c) O (b)

IMP· CAESAR· VESPASIANVS· AVG· PONT
MAX· TR· POT. II IMP· VI· P· P· COS· III DESIG
IIII· VETERANI· QVI· MILITAVERVNT· IN
CLASSE· RAVENNATE· SVB· SEX· LVCILIO
BASSO· QVI· SENA· ET· VICENA· STIPENDIA
AVT· PLVRA· MERVERVNT· ET· SVNT· DE
DVCTI· IN PANNONIAM· QVORVM NO
MINA· SVBSCRIPTA· SVNT· IPSIS· LIBE
RIS· POSTERISQVE· EORVM CIVITATEM
DEDIT· ET· CONVDIVM· CVM· VXORIBVS
QVAS· TVNC· HABVISSENT· CVM· EST· CIVI
TAS· IIS· DATA· AVT· SIQVI· CAELIBES· ESSENT
CVM· IIS· QVAS· POSTEA· DVXISSENT· DVM
TAXAT. SINGVLIS· SINGVLAS· NON· APRIL
CAESARE· AVG· F· DOMITIANO· CN· PEDIO· CASCO· COS
PLATORI· VENETI· F· CENTVRIONI·
MAEZEIO
DESCRIPTVM· ET· RECOGNITVM· EX TABVLA
AENEA QVAE FIXA· EST· ROMAE· IN
CAPITOLIO· AD· ARAM· GENTIS· IVLIAE· DE
FORAS· PODIO· SINISTERIORE· TAB· I·
PAG· II· LOCO· XXXXIIII·

(a) O

(Duo in aeris scriptura sunt menda: v. 3 'vetérani', v. 10 'conudium'.)

Platori, Veneti f(ilio), centurioni, Maezeio.[1] |

Descriptum et recognitum ex tabula | aenea, quae fixa est Romae in capitolio ad | aram gentis Iuliae,[2] de foras podio sinisteriore, || tab. I pag. II loc. XXXXIIII. | [3]

2. Diploma militis civis Romani. (76 p. C.)[4]

Imp. Caesar Vespasianus Augustus, | pontifex maximus, tribunic(ia) potestat(e) | VIII, imp. XVIII, p(ater) p(atriae), censor, cos. VII, design(atus) VIII. |

Nomina speculatorum,[5] qui in praetorio || meo militaverunt, item

---

sunt et forma et magnitudine, a. 0,167, l. 0,128. Quo melius diptychorum forma perspici possit, quae eadem in omnibus dipl. civit. est, accuratam utriusque tabulae imaginem hic adieci. Notae, quibus litterae *a*, *b*, *c*, *d* adscriptae sunt, foramina significant, quibus tabulae perforatae sunt. Per foramina *b* et *d* fila aenea (*e* et *f*) transducta sunt, quibus tabulae ita copulantur, ut libelli II foliorum sive IV paginarum instar sint: pag. 2 et 3 scripturam principalem eandemque interiorem continent, pag. 4 scripturam exteriorem, i. e. accuratam interioris repetitionem, pag. 1 obsignationem diptychi. Libello scilicet clauso per foramina *a* et *c* triplex filum aeneum transducebatur, cui colligato in pag. 1 a septem testibus signa imponebantur, nominibus utrimque adscriptis. Cum eadem forma etiam in contractuum et testamentorum tabulis ligneis ceratis veteres observarent, nisi quod filis linteis in iis uterentur, inde illustratur locus *Pauli*, sent. 5, 25, 6: 'ordo decrevit* tabulas — ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatae triplici lino constringantur, atque impositae supra linum cerae signa imprimantur, ut exteriori scripturae fidem interior servet.' cf. *Suet.* Ner. 17. — 4) In aliis dipl.: 'equitibus et peditibus,' vel 'trierarchis et remigibus,' vel 'classicis,' vel aliud simile. — 5) In aliis: 'qui militant,' vel 'qui militantes sunt.' — 6) In aliis xx, xxv, xxviii stipendia nominata sunt vel etiam nullus adiectus est numerus. — 7) In aliis 'et sunt dimissi honesta missione,' vel 'emeritis et dimissis hon. miss.' vel coniunctim cum sequentibus: 'honestam missionem et civitatem dedit'; in aliis autem: 'qui militant, — item dimissis hon. miss.' — 8) In aliis: 'ipsis filiisque eorum, quos susceperint ex mulieribus, quas secum ex concessa consuetudine vixisse probatae sint.' — 9) *Card.* perperam: 'Casto.' — 10) In aeris scriptura exteriore II menda sunt, v. 3 'veterani', v. 10 'conudium'.

1) *Dio* 55, 32. 'Μαζαῖοι, Δαλματικὸν ἔθνος.' — 2) In aliis alia loca sunt scripta, post Domitianum vero semper: 'in muro post templum Divi Aug(usti) ad Minervam.' — 3) Nomina testium in tabula adiecta videas; omnes sunt Dalmatae ex oppidis Dalmaticis Salona, Epidauro, Iadera, Risino. — 4) E tabula reperta in litore maris nigri prope oppidum Bulgaricum 'Kustendie,' edita a *Fr. Kenner* in Mitth. d. österr. Comm. f. Baudenkmäler 14, 125. 190. Lamina continet dimidiam scripturae interioris partem, universamque repetitionem exteriorem; altera diptychi tabella reperta non est. Quatuor tantum praeter hoc exstant diplomata militum civium, M. Aurelii, Severi, Gordiani, Philippi. (*Card.* 21. 24. 25. 27.) — 5) In ceteris dipl. speculatores non nominantur.

militum, qui | in cohortibus novem praetoriis et quatuor urbanis,[1] subieci,[2] quibus fortiter et pie militia functis ius tribuo[2] conubi,[3] dumtaxat cum singulis et primis || uxoribus, ut etiamsi peregrini iuris feminas matrimonio suo iunxerint, proinde liberos tollant, acsi ex duobus civibus Romanis natos. | A. d. IV non. Decembr., || Galeone Tettieno Petroniano, | M. Fulvio Gillone cos. |

Coh(ortis) VI pr(aetoriae militi) | L. Ennio, L. f., Tro(mentina tribu) Feroci, Aquis Statellis.[4] |

Descriptum et recognitum ex tabula || aenea, quae fixa est Romae in Capitolio | in basi Iovis Africi.

---

1) In ceteris dipl. addita sunt verba: 'piis vindicibus.' — 2) Ceteri imperatores praeter Gordianum dicunt: 'subiecimus,' 'tribuimus.' — 3) Quae sequuntur verba usque ad finem v. 13 in omnibus dipl. eadem sunt, illustranturque verbis *Gai.* 1,57: 'veteranis * concedi solet — conubium cum his Latinis peregrinisve, quas primas post missionem uxores duxerint, et qui ex eo matrimonio nascuntur, et cives Romani et in potestatem parentum fiunt.' — 4) Locus salubrium aquarum in Liguria, hodie 'Acqui.'

PARS SECUNDA.

NEGOTIA.

I. MANCIPATIONES.

1. Mancipatio fiduciae causa. (Saec. I—II. p. C.)[1]

Dama L. Titi ser(vus) fundum Baianum, qui est in agro, qui | Veneriensis vocatur, pago Olbensi, uti optumus maxumusq(ue) | esset HS n(ummo) I et hominem Midam HS n(ummo) I fidi fiduciae causa man|cipio accepit ab L. Baianio, libripend*e*[2] antest(ato).[3] Adfines *fundo*[4] | dixit L. Baianius L. Titium et C. Seium et populum et si quos dicere oportet. |

Pactum comventum factum est inter Damam, L. Titi ser(vum) et L. Baian(ium): | quam pecuniam L. (*Titius L.*) Baian*i*o dedit dederit, credidit crediderit, ex|pensumve tulit tulerit, sive quid pro eo promisit promiserit, | spopondit (*spoponderit*), fideve quid sua esse iussit iusserit, usque eo is fundus | eaque mancipia fiducia(*e*) essent, donec ea omnis pecunia fides|ve persoluta[5] L. Titi soluta liberataque esset; si pecunia sua qua|que die L. Titio h(eredi)ve eius data soluta non

---

1) C. I. L. II, 700. n. 5042. E tabula aenea. (a. 0,156 m., l. 0,26 m.) in Hispania a. 1867 ad ostia Baetis fluminis reperta, nunc Sevillae iure privato servata. Ediderunt: *Huebner*, Herm. 3, 283, C. I. cit., *Degenkolb*, ZRG. 9, 117. 407, *Krüger*, krit. Versuche, p. 41—58. Saeculo I propter formam litterarum tabulam adtribuit *Hue.*, addubitante *Krue.* nec non *Mom.* Cum partem tantum negotii tabula exhibeat, altera adiuncta fuerit necesse est. dypticho̧n tamen fuisse non videtur, cum omnis scriptura exterior desit. Accedit, quod nomina, quibus personae negotii appellantur, Titi, Seii, Damae, Midae, tam generalia sunt, ut generalem potius formam fiduciae contrahendae, quam certarum personarum negotium vere contractum subesse credideris, qua de re fusius disputaverunt *Deg.* et *Krue.* — 2) 'libripendl.' — 3) Nomina libripendis et antestati omissa sunt, fortasse quia forma tantum contrahendi, non verus contractus fuit. cf. p. 134 lit. b. — 4) 'ad fines eundo.' — 5) Transpositis verbis legendum censet *Deg.*: 'pecunia persoluta fidesve'; textum defendit *Mom.*

esset, tum uti eum | fundum eaque mancipia, sive quae mancipia ex is vellet L. Titius, h(eres)ve eius vellet, ubi et quo die vellet pecunia praesenti | venderet; mancipio pluris HS n(ummo) I invitus ne daret, neve satis secundum mancipium daret, neve ut in ea verba, quae in verba satis s(ecundum) m(ancipium) dari solet, repromitteret, neve simplam neve ‖ [*duplam* . . .

2. Mancipationes donationis causa.

a. Donatio Flavii Syntrophi. (Saec. II—III. p. C.)[1]

T. Flavius Syntrophus, priusquam hortulos Epagathianos Dadu[*chianos* . . *10* . . *ianosque*] | cum aedificio et vineis maceria clusis, ita uti instructi sunt, qui sunt via Labi[*cana inter miliarium I et II*] euntibus ab urbe parte laeva ad viam, Aïthale liberto suo mancipio daret, test[*atus est, se in hanc condi*]cionem mancipare, ut infra scriptum est: Si tibi hortos Epagathianos Dad[*uchianos* . . *10* . . *ianosque,*] q(uibus) d(e) a(gitur) q(ui) s(upra) s(cripti) s(unt), mancipio dedero vacuamque possessionem tradidero, tum per te no[*n fieri factumve iri neque*] per | haeredem tuum, eumve ad quem ea res q(ua) d(e) a(gitur) pertinet pertinebit, quominus ii ho[*rti aedificiumve sit com*]mune tibi cum conlibertis tuis utriusque sexus, qui a me testamento codicillisv[*e nominati erunt,*[2] *cumque iis fru*]aris; parique portione inter eos reditum eius custodiatis ita, ut die parentali [*meo, item XI. k. Apr. die viola*]tionis,[3] item XII k. Iunias die rosationis,[3] item $\overline{\text{III}}$ k. Ianuar. die natali meo, cu[*m mortuus ero, tum ut*] | quisque vestrum vivet quive ex vobis geniti erunt aut a quo vestrum quis ma[*numissus erit, ad quem unum*] | pluresve portio similiter huius loci aedificiive pertinebit, id ex formula su[*pra scripta dividatis; et si quis*] | ibi inhabitare voluerit ex communi omnium consensu maiorisve partis [*eorum qui vivent, id ei liceat;*] | quae autem menbra aedifici vacabunt, in reditu sint ita, ut huic voluntа[*ti parentes, deducta summa*][2] impensae et quod ad tutelam aedifici opus erit, quod reliquom erit, inter v[*os dividatis; et sic horti cum*

---

1) E lapide, cuius quidem exigua tantum pars Romae adhuc exstat, duo vero apographa saec. XVII descripta sunt, quorum alterum a Ritschelio alterum (*Z. Castellinii*) a Mommseno est repertum. Illud ab *Huschkio* editum est, Fl. Syntrophi donat. instrumentum. 1838, alterius diversam lectionem subiecit *Mom.*: Leipz. Ber., 1, 288, unde *Or.* 7321. Lapidi tertia fere pars, intuenti a latere dextro, deerat, unde omnium versuum litteras finales 20—40 non habemus; supplevit *Hu.*, quem in quibusdam emendavit *Mo.* — 2) Haec restituit *Mom.* — 3) i. e. die violarum — rosarum.

aedi]ficis instrumentoque omni, quod die mortis meae ibi habuero, usui vestro [*deserviant, quamdiu vivetis.*] | Quive ex vobis novissimus morietur, eodem modo testamento suo [*caveat, ut q(ui) s(upra) s(cripti) s(unt), quive*] | ex iis prognati erint, aequaliter in familiam nominis mei permanea[*nt, eodemque quo vos iure sint. Et*] | ab hac re promissioneque dolus malus cuius vestrum, de quibus agitur,[1] [*absit. Si adversus ea f(actum) erit, q(uanti) e(a) r(es) e(rit)*] | tantam pecuniam dari, et amplius poenae nomine HS L m(ilia) n(ummum), stipulatu[*s est T. Flavius Syntrophus,*] | spopondit T. Flavius Aïthales libertus.

Tum hortulos cum aedificio e[*t vineis maceria clusis, ita ut*] | empti sunt et quae postea iis accesserunt, mancipio accepit T. Flavius Aïtha[*les lib(ertus) de T. Flavio Syntropho HS n(ummo) I,*] | libripende Ti. Claudio Phileto. Antestatus est T. Flavium Theopom[*pum, et in vacuam possessionem horto*]|rum, qui s(upra) s(cripti) s(unt), ex causa supra scripta ire aut mittere iussit T. Flavius Sy[*ntrophus T. Flavium Aïthalem lib(ertum), seque*] | inde excessisse desisseque possidere[2] dixit, salva volu[*ntate sua si ossa sepulcris, quae sunt in illis*] hortis, inferri consacrarive voluerit.[3]

Actum III ..... S. M.[4] [. . *40* . . *cos. Nomina testium :*] | M. Clodi Saturnini, A. Cascelli[5] Doryphori, T. Flavi Pii, T. St. . . . ., *T. Flavii Theopompi antestati,*] | ∾ Ti. Claudi Phile[*ti libripendis:*]

b. Donatio Fl. Artemidori. (174 p. C.)[6]

D(iis) m(anibus) | M. Herenni | Proti, v(ixit) a(nnos) XXII | m(enses) II d(ies) V. Fecerunt parentes, ‖ M. Herennius Agricola et | Herennia Lacena, filio. |

Chirographum: Ollaria n(umero) IIII, | cineraria n(umero) LIII, intrantibus par|te laeva que sunt in monumento | T. Flavi Artemidori, quod est via ‖ Salaria in agro Volusi Basilides | ientibus ab urbe parte sinistra, do|nationis causa mancipio accepit | M. Herennius Agricola de T. Flavio | Artemidoro HS n(ummo) I, libripende M. ‖ Herennio Iusto; antestatus est Ti. | Iulium Erotem, inque vacuam possessionem earum ollarum | et cinerariorum T. Flavius Arte|midorus Herennio Agricole ire | aut mittere ossaque inferre per‖misit, sacrumque quotiens face|re vellit Herennius Agricola | heredesve eius permisit, clavisve

1) Post 'agitur' *Cast.* habet fragmentum literae 'M.' — 2) 'possidereque.' — 3) *Mo:* [*si quae post hunc diem*] h. i. c. voluerint. — 4) Ita *Cast.* — 5) 'Ac Ascelli.' — 6) E cippo marmoreo, qui prope Romam repertus postea in Angliam translatus est. *Or.* 4358. cf. *Huschke*, Syntr. don. p. 7.

eius monumenti potestatem factu rum se dixit, dolumque malum huic rei abesse afuturumque || (*es*)se. Haec recte dari fieri praestari|que stipulatus est M. Herennius | Agricola, spepondit T. Flavius | Artemidorus.

Act(um) XVIII. k. Ianuar. | C. Calpurnio Flacco, L. Trebio | Germano cos.

c. Donatio Statiae Irenes. (252 p. C.)[1]

Monumentum, quot est via triumpale | inter miliarium secundum et tertium | euntibus ab urbe parte laeva in clivo | Cinnae, et est in agro Aureli Primiani || fictoris Pontificum c(alatoris) c(uriati) v(irginum) v(estalium), et appella|tur Terentianorum, iuxta monumentum | Claudi quondam Proculi et si qui ali atfine|s sunt et qua quemque tangit et populum, | Statia Irene, ius[2] liberorum habens, M. Licinio || Timotheo donationis mancipationisque cau|sa HS n(ummo) I mancipio dedit, libripende Claudio | Dativo, antestato Cornelio Victore; | inque vacuam[3] possessionem monumenti s(upra) s(cripti) cessit, | et ad id monumentum itum aditum ambitum a||quae[4] haustum, coronare, vesci, mortuum mortuas mortuosve ossa inferre ut liceat. Quot | mihi Licinnio Timotheo tu Statia Irene i(us) l(iberorum) h(abens) | monumentum s(upra) s(criptum) HS n(ummo) I mancipio dedisti, | de ea re dolum abesse afuturumque esse | a te herede tuo et ab his omnibus ad quos || ea res pertinebit, haec sic recte dari fie|ri praestarique stipulatus est Licinius Ti|moteus, spopondit Statia Irene i(us) l(iberorum) h(abens).

Ac|tum pr. kal. Aug. Impp. DD. NN. Gallo Aug. II. et Volusiano Aug. coss.

Isdem coss. eadem || die Statia Irene i(us) l(ib.) h(ab.) donationi monumenti | s(upra) s(cripti) sic ut supra scriptum est consensi sub|-scripsi . . . et atsignavi. ~ Actum.

d. Donatio Iuliae Monimes. (Saec. II—III p. C.)[5]

Locus, sive is ager | est, qui est via Appia inter | milliarum secundum et III | euntibus ab Romae parte dexteriori, || in agro Curtiano Talarchiano in | praedis Iuliaes Monimes et sociorum, | locus, in quo aedificata est schola sub por(ticu) | consacrata Silvano et collegio eius so-

1) E tabula marmorea, quae Romae a. 1554 effossa ibidem adservatur. *Grut.* p. 1081, 1. Inde *Huschke*, Syntr. don. 7. cf. *Brummer*, ad leg. Cinciam. c. 14. — 2) 'Stati Aireneius.' — 3) 'vacua cuam.' — 4) 'adque.' — 5) E cippo Romae detecto a. 1773. *Or.* 4947. ex *Amadutii* anecd. 3, 466

dalic(i), | mancipio acceperunt immunes et curator || et pleps universa collegi eius de Iulia Monime et | socis eius sestertio nummo uno donationis | causa, tutore C. Memio Orione. Iuliaes Monimes; | et ad eum locum itum, actum, aditum, ambitum, | sacrificia facere, vesci, epulari ita liceat, || quandiu is collegius steterit; quod si aliter | factum fuerit, quod ad collegium pertinet | [*Si*]lvani, is locus sacratus restituetur | . . . pi sine ulla controversia. Haec | . . . . sunt.

e. Aliae donationes.

1.[1] — Hoc monimentu(m) L. Titurius Sabinus se viv|o donavit L. Salvio Symphoro mancu|pavitque sestertio nummo uno.

2.[2] D. M. Sex. Iulio Stratonico amico | optimo M. Aur. Fortunatus et M. Aur. Alexander daede|runt donaveruntque, cui | et fruendum mancipatio|nem fecerunt SS n(ummo) I. *etc.*

3.[3] Cosmus, aedituus matris d(eum) m(agnae) Idaeae, | Antiocho sacerdote annis XII eiusd(em) loci, | ab imp. Augusto gratis manumissus, ol[*laria, quae* | *scripta*] supra sunt, HS n. L donationis causa mancip[*avit.*]

4.[4] Hoc monumentum sive | sepulcrum cum area sua | T. Fuficius Felix | de Iulia Rufina donationis | causa mancipio accepit | HS n. uno, quod comparavit | Fuficiae Ampliatae | coniugi carissimae *etc.*

5.[5] C. Avilio Lescho Ti. Claudius — columbaria IIII oll(aria) VIII a solo | ad fastigium mancipio | dedit. |

6.[6] . . . [*hu*]ic [*mo*]numento c[*edunt*] . . | parte [*s*]inisteriore ti. . | is cohaerentis cub[*iculi. Quatenus*] | ad Caecilium Troph[*imum heredesve eius*] | pertinuit, id omne ius [*per mancipationem*] | sive per cessione[*m in iure pertinet ad*] | Teles[*phorum.*]

II. MUTUUM IN FORMA TRIPTYCHI CONSCRIPTUM. (162 p. C.)[7]

Scriptura interior.

(*Pag. 2.*) X[8] LX, q(ua) d(ie) p(etierit), p(robos) r(ecte) d(ari), f(ide) rogavit[9] Iul(ius) Alexander, dari f(ide) p(romisit) | Alexander 2.

---

1) Romae *Or.* 4567. — 2) Romae. *Or.* 4571. — 3) Romae, *Or.* 2984. — 4) Romae. *Fabretti*, inscr. 283. — 5) Romae. *Or.* 4544. — 6) Romae. Ed. et suppletum a *Mommseno*, ZGR. 15, 369. — 7) In aurifodinis Transsylvaniae, quas a Romanis cultas esse constat, inde ab anno 1786 saepius, novissimeque a. 1855, tabellae ceratae (i. e. ligneae cera inductae) repertae sunt, quae in triptychorum forma negotiorum documenta exhibent. Omnino XL repertas esse et XXVIII adhuc exstare,

Gari(cci), et se eos X LX, q(ui) s(upra) s(cripti) s(unt), mutuis
4. numeratis accepisse et debere se dixit, | et eorum usuras ex hac die in dies XXX . .[1] | dari Iul. Alexandro e(ive), a(d) q(uem) e(a) r(es) p(er-
6. tinebit), f(ide) r(ogavit) Iul. Alexander, | dari f(ide) p(romisit) Alexander Garicci.

(*Pag. 3.*) Id fide sua esse iussit Titius Primitius d(e) s(orte) s(upra)
2. s(cripta) | c(um) u(suris) r(ecte) p(robe) s(olvendis). ∾ |
4. Act(um) Alb(urno) maiori, XIII k. Novembr. | Rustic(o) II et Aquilino c(*o*)s.

Scriptura exterior.

(*Pag. 4.*) *X* sexagi[*nta qua d*]ie petierit	*(Linum cum signis.)*	L. Vasidi Vi[*c*]toris
probos [*recte dari*] fide rugavit		Niconis .[2]
Iulius Alexander, dari fide		Baionis . . t . . i
pro[*misit Ale*]xander Garicc		Zoveti .[2]
et [*se eos X LX*] q. s. s. [*mutuis*]		TITIVS PRIM
numera[*tis*] acce[*pisse et*]		ITIVS[3]
debere [*se di*]xit, et eo[*rum*]		Alexandri Garicci
		[*ips*]ius debit[*oris*][2]

(*Pag. 5., quae finem repetitae scripturae interioris continebat, deperiit.)*

---

cum in museo Pestino tum in aliis locis, tradit *Erdy*, de tabulis ceratis in Transsylv. rep. 1856. *Mommsenus* autem, investiganti sibi XVI tantum in conspectum datas esse, refert in Berl. Ber. 1857 p. 518. Omnes litteris cursivis scriptae difficillimae sunt lectu, unde a. 1840 demum primum tryptichon (quod infra XII, 4. exhibebimus) a *Massmanno* est editum. Postea IV alia edita sunt a *Detlefseno* 1857, (Wien. Ber. 23, 601. 636), sextum a *Mom.* l. c., qui cetera quoque in C. I. L. editurus est. — Mutui dationis instrumentum, quod hic habemus, editum est a *Detl.* p. 625 et ab *L. Arndts*, Kr. Ueb. 6, 76. 438. Forma triptychorum similis est diptychorum, de quibus supra v. p. 128 n. 3. Ternae quidem sunt tabellae, at interiores tantum IV paginae cera sunt inductae et inscriptae, binae exteriores quasi operculum interioribus praebent; ergo: pag. 1 vacua est, p. 2 et 3 scripturam interiorem continent, p. 4 obsignationem tabulae I et II et iuxta eam initium scripturae exterioris, p. 5 eius finem, p. 6 vacua est. Tabula I et II lino et signis clausae sunt, tab. III lino quidem cum iis copulata est, ita tamen ut facile removeri, scripturaque exterior legi possit. — 8) i. e. denarios. — 9) 'rogavet'.

1) Duae notae hic additae sunt, quae modum usurarum indicant, explicatae autem nondum sunt. — 2) Post nomina 'Niconis' et 'Zoveti' notae sequuntur, quas *P. Krueger* 'f(ilii)' explicat, (licet a ceteris 'f' recedant,) ut praeter debitorem et fideiussorem duo tantum testes signaverint. — 3) Etiam in tabula hoc nomen litteris maioribus scriptum est.

III. EMTIONES.

1. Emtio puellae servae. (139 p. C.)[1]

Maximus Batonis puellam, nomine | Passima, sive ea quo alio I,1. nomine est, an|norum circiter p(lus) m(inus) sex, empta sportellaria,[2] emit mancipioque accepit | de Dasio Verzonis, Pirusta ex Kaniureti(*o*), || X ducentis quinque. | Eam puellam sanam esse, furtis noxisque | solutam, fugitivam erronem non esse, | praestari: quotsi quis eam puellam, | partemve quam ex ea quis evicerit, || quominus Maximum Batonis, quo|ve ea res pertinebit, habere posse|dereque recte liceat, tum quanti | p(retii) ea puella empta est, (*tan*)tam[3] pecuniam || et alterum tan- II, 1. tum dari, fide rogavit | Maximus Batonis, fide promisit Dasius | Verzonis, Pirusta ex Kaniureti(*o*); | proque ea puella, quae s(upra) s(cripta) est, X ducen|tos quinque accepisse et habere | se dixit Dasius Verzonis a Maximo Batonis. |

Actum Karto XIII k. Apriles, | Tito Aelio Caesare Antonino Pio II et Bruttio | Praesente II cos.[4]

2. Emtio pueri servi. (142 p. C.)[5]

Dasios Breucos emit mancipioque accepit | puerum Apalaustum, I,1. sive is quo alio nomine | est, n(atione) Graecum, apocatum[6] pro uncis duabus, | X DC de Bellico Alexandri, f(ide) r(ogato) M. Vibio Longo. || Eum puerum sanum traditum esse, furtis noxaque | solutum, erronem, fugiti[*v*]um, caducum non esse, | prestari, et si quis eum puerum, q(uo) d(e) a(gitur) | partenve quam quis ex eo evicerit, q(uo) m(inus) | emptorem s(upra) s(criptum), eunve ad q(uem) ea res pertinebit, || uti frui habere possidereq(ue) recte liceat, | tunc quantum id erit, quod ita ex eo evic|tum fuerit, || t(antam) p(ecuniam) duplam pro(bam) f(ide) II, 1. r(ogavit) Dasius Breucos, d(ari) f(ide) p(romisit) |. Bellicus Alexandri, id[*em*] fide sua esse | iussit Vibius Longus, | proque eo puero, q(ui) s(upra) s(criptus) est, pretium | eius X DC accepisse et habere se dixit | Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco. |

---

1) E tabulis ceratis Transsylv., de quibus p. 135 n. 7, edid. *Detl.* l. c. p. 605, *Arndts* l. c. p. 80. — 2) i. e. quae sportellam portat (in conviviis forte vel in sacrificiis). — 3) Coni. *P. Krueger*. — 4) Signatae sunt tabulae VII signis, inter quae etiam ipsius venditoris signum est, non tamen emtoris. — 5) E tabulis ceratis Transsylv., de quibus p. 135 n. 7, ediderunt *Detl.* l. c. p. 603, *Arndts*, p. 85, *Mom.* p. 519. — 6) In scriptura exteriore *Mom.* legit 'a . . otatum'; quid sit, non liquet.

Act(um) kanab(a) leg(ionis) XIII g(eminae), XVII kal. Iunias | Rufino et Quadrato cos.[1]

3. Emtio domus. (159 p. C.)[2]

[*Andueia Batonis domum, quae est . . ., partem dimidiam emit eiusque in vacuam possessionem inducta est de Veturio Valente X CCC. Eam domum partem dimidiam per Veturium Valentem heredesque eius non fieri, quominus*] Andueia Batonis habere recte liceat, et si | quis eam [*do*]mum partem dimidiam, partemve quam quis | ex ea [*ev*]icerit, [*quo*]minus Andueia Batonis, e(umve) a(d) q(uem) e(a) r(es) p(ertinebit), | ha[*bere*] possi[*de*]re usuque capere recte liceat, q(ua) d(ie) || ita licitum non erit, tum quantum id erit, | quod [*ita ex eo evictum fuerit, tantam pecuniam duplam*] p(robam) | r(ecte) d(ari), fide rogavit Andueia Batonis, dari fide | promisit Veturius Valens; | proque ea domu dimidia pretium X CCC Veturius || Valens ab Andueia Batonis accepisse et (*h*)abere se | dixit, convenitq(ue) inter eos, uti Veturius Valens | pro ea domu usque ad recensum tributa dependat.

Act(um) Alb(urno) maiori III non. [*Ma*]ias [*Qui*]ntillo et Prisc(o) cos.

IIII. LOCATIONES.

1. Locatio rerum.

1.[3] In praediis Iuliae, Sp(urii) f(iliae), Felicis | locantur | balneum venerium et nongentum tabernae pergulae | caenacula, ex idibus Aug. primis in idus | Aug. sextas, annos continuos quinque. S. q. d. l. e. n. c.[4], | adeat Suettium Verum aedilem.

2.[5] Insula Arriana | Polliana Cn. Alifi Nigidi Mai(oris). | Locantur ex i(dibus) Iulis primis tabernae | cum pergulis suis, et coenacula | equestria, et domus. Conductor | convenito primum Cn. Alifi | Nigidi Mai(oris) ser(vum).

---

1) Signatum est VII signis, inter quae et venditoris et fideiussoris. — 2) E tabulis ceratis Transsylv., de quibus p. 135 n. 7, edid. *Detl.* l. c. p. 636, *Arndts* l. c. p. 87. Huius triptychi tertia tantum tabula, ergo scripturae exterioris tantum pars secunda, servata est. — 3) Pompeiis in pariete albo litteris rubris inscriptum. *Or.* 4323. — 4) i. e. Si quis dominam loci eius non cognoverit. Alii ita interpretari volunt: 'si quis domi (damnatum) lenocinium exerceat, non conducito.' — 5) Pompeiis. *Or.* 4324.

2. Locatio operis.

a. Lex parieti faciendo Puteolana. (649 a. u.)[1]

Ab colonia deducta anno XC, | N. Fufidio, N. f(ilio), M. Pullio duovir(eis), | P. Rutilio Cn. Mallio cos., | operum lex II. ∾ ||

Lex parieti faciendo in area, quae est ante | aedem Serapi trans viam: qui redemerit, | praedes dato praediaque subsignato | duumvirum arbitratu. |

In area trans viam paries, qui est propter || viam, in eo pariete medio ostiei lumen | aperito, latum p(edes) VI altum p. VII facito. Ex eo | pariete antas duas ad mare vorsum proicito | longas p. II, crassas p. I =-[2] Insuper id[3] limen | robustum, long(um) p. VIII, latum p. I =-[2], altum p(edis) s(emissem) =-, || inponito; insuper id et antas mutulos robustos | II, crassos s(emissem) ==[2], altos p. I proicito extra pariete(m) | in utramq(ue) partem p. IV. Insuper simas pictas | ferro *f*igito.[4] Insuper mutulos trabiculas abiegineas II, crassas quoque versus s(emissem) inpon*i*to || ferroque figito; inasserato asseribus abiegnieis, | sectilibus, crasseis quoque versus == ==[2]; disponito ni plus s(emisse) =-, | operculaque abiegnea inponito; ex tigno | pedario facito. Antepagmenta abiegnea lata s. =-[2], crassa Ɛ[5], || cumatiumque inponito, ferroque plano figito, | portula(m)que tegito, tegularum ordinibus seneis | quoque versus. Tegulas primores omnes in ante | pagmento ferro figito, marginemque inponito. | Eisdem fores clatratas II cum postibus aesculnieis || facito, statuito, ocludito, picatoque ita, utei ad aedem | Honorus facta sunt. Eisdem maceria extrema paries | qui est, eum parietem cum margine altum facito p. X. | Eisdem ostium introitu in area quod nunc est, et | fenestras, quae in pariete propter eam aream sunt, || parietem opstruito; et parieti, qui nunc est propter | viam, marginem perpetuom inpon*i*to, eosq(ue) parietes | marginesque omnes, quae lita non erunt, calce | harenato lita politaque et calce uda dealbata recte | facito. Quod opus structile fiet, in terra calcis || restinctai partem quartam indito; nive maiorem | caementa(m) struito, quam quae caementa arda | pendat p(ondo) XV, nive angolaria(m) altiorem == == Ɛ facito.[6] || Locumque purum pro eo opere reddito. |

1) C. I. L. I, 163. n. 577. *Ri.* tab. 66. E tabula marmorea (a. 0,48, l. 1,32), III columnis inscripta, Puteolis reperta, hodie Neapoli adservata. Opus ipsum licet iam a. 649 sit locatum et perfectum, tamen inscriptionem aetate imperatoria demum esse incisam vel restitutam e scribendi dicendique genere ostendit *Mom.* — 2) i. e. III vel II vel IV uncias. — 3) Delendum videtur. — 4) 'offigito.' — 5) i. e. semiunciam. — 6) Commentatus est hunc locum *Jahnius*, bullet. archeol. 1841 p. 11.

Eidem sacella aras signaque, quae in | campo sunt, quae demonstrata erunt, | ea omnia tollito, deferto, componito, || statuitoque, ubei locus demonstratus | erit, duumvirum arbitratu. |

Hoc opus omne facito arbitratu duovir(um) | et duovira*l*ium,[1] qui in consilio esse | solent Puteoleis, dum ni minus viginti || adsient, cum ea res consuletur. Quod | eorum viginti iurati probaverint, probum | esto. Quod ieis inprobarint, inprobum esto. | Dies operis: k. Novembr. primeis. Dies pequn(iae): | pars dimidia dabitur, ubei praedia satis | subsignata erunt; altera pars dimidia solvetur | opere effecto probatoque.

C. Blossius, Q. f., | HS cIↃD, idem praes. Q. Fuficius Q. f., | Cn. Tetteius, Q. f., C. Granius, C. f., Ti. Crassicius.

b. Promissiones populares pro opere faciendo.

1.[2] Urnannia pereit[3] de taberna. | Sei quis eam retulerit, dabuntur HS LXV; sei furem | (*indicabit*), dabitur duplum. Avario.

2.[4] Puer — aberravit annorum circa XVI, — nomine Giton. Si quis eum reddere aut commonstrare voluerit, accipiet nummos mille.

3.[5] — *παῖς ἀνακεχώρηκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ᾧ ὄνομα Ἕρμων, — ὡς ἐτῶν ΙΗ (18), — ἔχων — περὶ τὸ σῶμα χλαμύδα καὶ περίζωμα. τοῦτον ὃς ἂν ἀναγάγῃ, λήψεται χαλκοῦ τ(ά)λ(αντα) Β,Γ*[6]*, ἐφ' ἱεροῦ δείξας τλ. Α,Β*[7]*; παρ' ἀνδρὶ ἀξιοχρέῳ καὶ δωσιδίκῳ, τλ. Γ,Ε. Μηνύειν δὲ τὸν βουλόμενον τοῖς παρὰ τοῦ στρατηγοῦ.*

Ἔστιν δὲ καὶ ὁ συναποδεδρακὼς αὐτῷ Βίων, δοῦλος —. τοῦτον ὃς ἂν ἀναγ(άγ)ῃ, λήψεται ὅσα καὶ ὑπὲρ τοῦ προγεγραμμένου. Μηνύειν δὲ καὶ ὑπὲρ τούτου τοῖς παρὰ τοῦ στρατηγοῦ.

V. SOCIETAS. (167 p. C.)[8]

I,1. Inter Cassium Frontinu[*m*] et Iulium | Alexandrum societas prag[*m*]atiae ex | X kal. Ianuarias, q(uae) p(roximae) f(uerunt), Pudente

1) 'duoviratium.' — 2) Pompeiis pictum in domus muro. C. I. L. I, 1254, p. 249. — 3) i. e. urna aenea periit. — 4) E nugis *Petronii*, sat. 97. Vero autem vitae usu nisum esse Petronium, sequens probat proclamatio. Alia ficta a poetis exempla contulit *Tzschirner*, D. de indole promiss. pop. 1869. p. 22—25. — 5) E papyro Aegyptiaco a. 146 a. C. ed. *Letronne*, Recompense promise *etc.* 1833. *Brunet de Presle*, in: Notices des manuscrits de la bibl. imp. 18, 178. 1865. Locum attulit ad hanc quaestionem *Tzschirner*, n. 9. cit. — 6) i. e. talenta II et drachmas III milia. — 7) i. e. 'in templo (sc. in quem refugit) indicans tal. I dr. II milia.' — 8) E tabulis ceratis Transsylv., de quibus cf. p. 135. n. 7, editum a *Mom.* in Berl. Ber. 1857. p. 521.

et Polione cos., in | pridie idus Apriles proximas venturas ita conve-[*ni*]t, . . ut, quidq[*uid in*]super societati pra[*es*]titum fuerit, lucrum [*da*]mnumve acciderit, | aequis portionibus su[*scip*]ere debebunt. |

In qua societate intuli[*t Iuli*]us Alexander nume|ratos sive in fructo X [*qu*]ingentos, et Secundus, | Cassi Palumbi servus a[*ctor*], intulit X ducentos | sexaginta. Secun[*dus societati in fru*]ctum et || [*a*]d ussum[1] Alburno . an . . [*tr*]ibu[*etur*]. |

In qua societate si qu[*id soci infe*]rant, dum Secu[*ndus*] | pramaticus fuerit, in d[*ie*] uno X unum [*et q*]ua|dran[*tem*] unum, X XX[*XVII*] s(emissem),[2] alio[3] inferre debebunt. | Et tempore parti[*en*]di, [*deduc*]to aere alieno, sive | summas s(upra) s(criptas) sibi [*rec*]ip[*ere, sive*] si quod superfuerit | dividi aequ[*is partibus, eaqu*]e d(ari) f(ide) p(romitti)que stipulatus est Cassius Fron[*tinus, prom*]i[*si*]t Iul. Alexander.

De qui[*bus*] rebus . . . [*ta*]bularum signatae sunt. | Debentur Iun. Cossae X L., quos a socis s(upra) s(criptis) accipere debebit. | Act[*um*] . . . usar IIII kal. April. Vero III et Quadrato cos.

VI. SERVITUTES.

1.[4] M. Holconius Rufus, d(uum)v(ir) i(ure) d(icundo) tert(ium), | C. Egnatius Postumus, d. v. i. d. iter(um), | ex d(ecreto) d(ecurionum) ius luminum | opstruendorum HS cIↃ cIↃ cIↃ | redemerunt, parietemque | privatum col(oniae) Ven(eriae) Cor(neliae)[5] | usque at tegulas | faciundum coerarunt.

2.[6] Iter privatum a via publica | per hortum transiens, pertinens | ad monumentum sive sepulcrum, | quod Agathopus, Aug(usti) lib(ertus), invitator, | vivens et Iulia Epictesis fecerunt.[7] | Ab iis omnibus dolus malus abesto et ius civile.[8]

3.[9] — huius mon. emptioni accessit iter ac ius ad puteum, haustus aquae ex suburbano Rutiliano.

4.[10] Iter privat(um) | Anni Largi | precario utitur | Antonius | Astralis.

1) i. e. usum. — 2) i. e. in singulos menses $30 \times 1^1/_4 = 37^1/_2$. — 3) i. e. alter alteri? — 4) Pompeiis. C. I. L. I, 1252 p. 248. *Ri.* tab. 94 f. — 5) i. e. coloniae a Corn. Sulla Pompeios deducta. — 6) *Or.* 4391. — 7) Etiam tituli, qui ad ipsum Agath. et Epict. monumentum pertinent, reperti sunt, *Or.* 4821 et *Grut.* 598, 6. — 8) Ius civile vehementer abhorruisse videtur hic 'invitator Augusti,' cum etiam monumenti ipsius titulo hanc clausulam adiecerit. In alio titulo ap. *Grut.* 662, 5 clausula est: 'huius mon. dolus malus abesto et iurisconsultus.' — 9) Veronae. *Or.* 4378. — 10) In via Appia. *Or.* 5069.

5.[1] Iter precar(ium) | Q. Gavi.

6.[2] Privatum precario adeitur.

7.[3] Precario aqua recipitur tegul(is) LXXXX.

8.[4] C. Sennius — praef(ectus) fabr(orum) | balineum campum porticus ac aquas iusque | earum aquarum tubo ducendarum, ita ut recte | praefluere possint, vicanis Albinnensibus[5] d(e) s(uo) d(edit).

9.[6] Dis M(anibus). | Ab ostio intro|itus partem dex|teriorem, porticum | subsolarium, aedic(u)lam | et ollaria fructuario|rum.[7]

10.[8] In his praediis insula Sertoriana bolo esse Aur. Cyriacetis, filie meae, cinacula n(umero) VI, tabernas n. XI, et repossone subiscalire.[9] Feliciter.

VII. SUPERFICIES.

1. Aedificium Puteolanum. (Saec. II p. C.)[10]

Quarto non. Septembr. in curia templi basilicae Augusti Annianae.
2. Scribendo adfuerunt: | Q. Granius Atticus, M. Stlaccius Albinus, A. Clodius Maximus, M. Amullius Lupus, M. Fabius Firmus. ~ |

Quod T. Aufidius Thrasea, Ti. Claudius Quartinus IIviri v(erba) f(ecerunt) de desiderio Laeli Atimeti optimi civis, q(uid) d(e) e(a) r(e) f(ieri) p(laceret), d(e) e(a) r(e) i(ta) c(ensuerunt): |

4. Cum M. Laelius Atimetus, vir probissimus et singulis et universis karus, petierit in ordine nostro, uti solarium | aedifici, quod extruit in transitorio, remitteretur sibi ea condicione, ut ad diem vitae eius
6. usus et fructus | potestasque aedifici sui ad se pertineret, postea autem rei p(ublicae) nostrae esset, placere huic ordini: tam gratam voluntatem optimi civis | admitti remittique ei solarium, cum plus ex pietate promissi eius res publica nostra postea consecutura sit.

In curia | f(uerunt) n(umero) LXXXXII.

---

1) Veronae. *Or.* 4338. — 2) Neapoli. *Or.* 4339. — 3) Nolae. *I. N.* 2052. — 4) Genevae. *Or.* 199. — 5) 'Alby' etiam hodie vicus est prope Genevam. De tubis et tubulis v. *D* 8, 2, 13; 43, 23, 16. — 6) Sabionetae prope Mantuam. Nondum editum hunc titulum Mommsenus mihi concessit. Ad columbarium pertinet. — 7) Notandum est, quod ollaria (i. e. loculi, in quibus ollae mortuorum cinere impletae ponuntur) fructuariorum esse possunt, cum ususfructus morte finiatur, neque usufructuarius ipse locum religiosum facere possit. *D.* 11, 7, 2, 7. — 8) Titulus Romae detectus a. 1819, editus Hafniae a. 1820 a *B. Thorlacio*, Dano, in: *Herholdt*, solenn. acad., unde *Spbg.* 399. — 9) i. e. repositiones subscalares, i. e. repositoria sub scala parieti inserta. — 10) E lapide a. 1861 Puteolis reperto, hodie Neapoli adservato, edidit post alios *H. Degenkolb*, ZRG. 4, 474, cum commentario et imagine ad ectypon depicta.

2. Aedificium post columnam D. Marci. (193 p. C.)[1]

I. Libellus L. [*Septimii, Aug(usti) l(iberti), Adrasti, proc(uratoris)*] | operum publ[*icorum a columna D. Marci*], | scriptus Severo [*Augusto in haec verba:*] |

Domine permitta[*s rogo, ut rectius fungar of*] ficio meo, pos(*t*) co|lu[*mnam centenariam Divorum*] | Marci et Faustina[*e pecunia mea loco publi*|*co*] pedibus plus min[*us . . aedificium me exs*|*tru*]ere et in matri[*culam referri, quod sine* | *in*]iuria cuiusqua[*m fiat; et reliqua fieri*] || secundum litter[*as Ael. Achillis Cl. Perpetui*] | rationalium [*tuorum, quas huic libello*] | subieci. Da[*tum . . Romae Falcone et Claro cos.*]

II. Exemplaria litte|rarum rationali|um dominorum nn. | scriptarum, pertinen|tes ad Adrastum, | Augg. nn. lib(ertum), quibus aei permissum sit, aedifi|care loco cannabae | a solo (*aedificium*) iuris sui pecunia | sua, prestaturus solari||um sicut ceteri: |

(1.) Aelius Achilles Cl. Perpetu|us Flavianus Eutychus Epaphrodito suo salutem. | Tegulas omnes et impensa | de casulis item cannabis | et aedificiis idoneis adsigna Adrasto, procuratori | columnae Divi Marci, | ut ad voluptatem suam hospi|tium sibi exstruat, quod ut || habeat sui iuris et ad heredes transmittat. — | Litterae datae VIII idus | Aug., Romae Falcone et | Claro cos. |

(2.) Aelius Achilles Cl. Perpetu|us Flavianus Eutychus Aqui|lio Felici. — Hadrasto Aug(usti) lib(erto) | ad aedificium, quod custodi|ae causa columnae cente|nariae pecunia sua exstruc|turus est, tignorum vehes | decem, quanti fisco consti|terunt cum pontem neces|se fuit compingi, petimus | dare iubeas. — Litterae datae | XIIII kal. Sept., Romae Falcone et Claro cos. |

(3.) Rationales Seio Superstiti | et Fabio Magno. — Procura|tor columna(*e*) centenarie | Divi Marci exstruere habi|tationem in conterminis | locis iussus opus adgredie|tur, si auctoritatem ves|tram acceperit. Petimus | igitur, aream, quam demo|nstraverit Adrastus lib(ertus) | Domini n(ostri), adsignari ei iube|atis, praestaturo secundum | exemplum ceterorum! so|larium. — Litterae datae || VII idus Sept. Romae; red|ditae IIII idus Sept. Romae | isdem cos. |

1) E II lapidibus, qui muro aedificii, de quo agitur, inserti erant. A. 1777 effossi pluries editi sunt: *C. Fea*, fasti. 77. *Rudorff*, ZGR. 11, 219. *Mommsen* ibid. 15, 335. *Or.* 39, quem lapide secundo inspecto correxit *Henzen*, Or. 3, 1. ad n. 39.

VIII. OBLIGATIO PRAEDIORUM.

1. Ex institutione alimentaria Traiani.[1]

a. **Tabula Veleias.** (103 p. C.)[2]

I. Obligatio praediorum ob HS deciens quadraginta quatuor milia (1044000), ut ex indulgentia optimi maximique principis, Imp. Caes. Nervae Traiani Aug., Germanici Dacici,[3] pueri puellaeque alimenta accipiant: legitimi n(umero) CCXLV in singulos HS XVI n(ummum),[4]

		f(iunt) HS	$\overline{\text{XLVII}}$ XL[5]	(47040)	n(umm.)

legitimae n(umero) XXXIV sing(ulae) HS XII n(umm.),

		f(iunt) HS	$\overline{\text{IV}}$DCCCXCVI	(4896)	n(umm.)
spurius	I	HS	CXLIV	(144)	
spuria	I	HS	CXX	(120)	
		summa HS	$\overline{\text{LII}}$CC	(52200)	

quae fit usura — (*i. e. quinaria*) sortis supra scribtae.

(1.) C. Volumnius Memor et Volumnia Alce per Volum(nium) Diadumenum libertum suum professi sunt fundum Quintiacum, Aure-

---

1) Iam Nervam imperatorem 'puellas puerosque natos parentibus egestosis sumtu publico per Italiae oppida ali' iussisse, ex *Aur. Vict.* ep. 12, 4 constat. Quae inierat consilia, ad exitum perduxit Traianus imp., isque tam solida stabilique ratione, ut ad Diocletianum usque permanserit eius institutio. Rem confecit certas pecunias singulis oppidis adtribuendo, quarum ex reditu alimenta per certos magistratus praestarentur. Adtributionem autem neque ita instituit, ut nostro more pia corpora, quae personarum vice fungerentur, constitueret, neque ita ut pecunias ipsis civitatibus administrandas concederet, sed ita ut privatis hominibus, fundos possidentibus, pecunias foenori daret, qui praedia sua in usuras solvendas imperatori vel reipublicae obligarent. Nec tamen privato foenorum et hypothecarum iure diiudicandum id est, unde personae tantum, quae pecunias accepissent, earumque heredes obligati fuissent (ut putant *Savigny*, verm. Schr. 5, 57, *Rud.* RG. 1, 228), sed ipsa praedia veluti publico vectigalium iure professione obligabantur, ita ut sine ambagibus ex ipsis praediis usuras curatores alimentorum exigere possent. Quae obligatio iure publico sola professione actuque publico perficiebatur, neque mancipationis et remancipationis modo, quo Plinius ut privatus in simili re erat usus (infra p. 147), opus hic erat, quod quidem perperam putat *Bachofen*, röm. Pfandr. 1, 227, quocum cf. *Henzen*, tab. alim. Baeb. 25. 26. — Ex omnibus per totam Italiam tunc contractis praediorum obligationibus duae tantum ad nos pervenerunt tabulae, professionum indicibus impletae, altera Veleiatium, altera Baebianorum. Quas integras cum longum sit hic exhibere, eas tantum partes recepi, quibus summa rei et quaestio supra scripta illustratur. Totius institutionis alimentariae historiam conscripsit *Henzen*, l. c. 7—57, cui add. *Mom.* Berl. Ber. 1861. p. 87. C. I. L. II, 1174 p. 157. — 2) Tabula permagna (a. 1,50 m., l. 3 m) VII

lianum, collem Muletatem cum silvis, qui est in Veleiate pago Ambitrebio, adfinibus M. Mommeio Persico, Satrio Severo et pop(ulo), HS CVIII (108000); acciper(e) debe(*n*)t HS VIII DCLXXXXII (8692) n(um.) et fundum s(upra) s(criptum) obligare.

(2.) M. Virius Nepos professus est praedia rustica, deducto vectigali, HS CCCX DXXXXV (310545) n.; accipere debet HS XXV CCCLIII (25353) n., et obligare fundum Planianum, qui est in Veleiate pago Iunonio *etc.*

(10.) M. Vibius — professus est praedia rustica HS XXC (80000), accipere debet HS VICCCCXXXVIII (6438) n., et obligare fund(um) Mucian(um) —, quem professus est HS LVI (56000), in HS V (5000), item fund. Gellianum —, quem professus est HS XXIIII (24000), in HS ICDXXXVIII (1438) n.

(13.) M. Mommeius Persicus professus est praed. rustica in Veleiate et Placentino, deducto vectigali et eo quod Cornelius Gallicanus obligavit |X| CLXXX DC (1,180600) n., accip(ere) debet HS XCIIII DCCLXV (94,765) n. et oblig(are) fund. Attianum *etc.*

(16.) C. Coelius Verus per Onesimum ser(vum) suum prof(essus) est praed. rustica in Plac(entino) —, deducto vectigali et is, quae ante Cornelius Gallicanus et Pomponius Bassus obligaverunt, HS DCCCXLIII DCCCLXXVIIII (843879) n., accipere debet *etc.*

(17.) L. Annius Rufinus — professus est praed(ia) rustica, deducto vectigali et quod Pomponius Bassus obligavit, HS |X|XIIII XC (1,014090) n., accipere debet *etc.*

(43.) Coloni Lucenses publice professi sunt saltus praediaque Bitunias, sive quo alio vocabulo sunt, pro indiviso pro parte tertia, quae pars fuit C. Atti Nepotis, — et saltus praediaque Velianium vectigal(ia) et non vectigal(ia), sive alis nominib(us) vocabulisque sunt, qui sunt in Lucensi et in Veleiate et in Parmense —, deductis reliquis colonorum et usuris pecuniae et pretis mancipiorum, quae in emptione eis cesserunt, habita ratione etiam vectigalium, HS |XVI| (1,600000);

columnis (772 versibus) inscripta, quibus praescriptio litteris maioribus superscripta est, reperta a. 1747 in ruinis Veleiae antiquae, hodie Parmae adservata. Edita est a *F. A. Wolf*, Stiftung Trajans, 1808, *P. de Lama*, tav. alim. Vellej. 1819, *Desjardins*, de tabulis alim. 1854, quocum cf. eiusdem libellum: Veleia. Roma. 1858. cf. *Spang.* 307. *Haenel*, 72. — 3) Quod cognomen cum Dacia demum devicta Traianus sibi assumpserit, ante a. 103 tabula confecta esse non potest. — 4) In legitimis menstrua, in spuriis annua alimenta computata sunt. — 5) Numerorum notae, quibus lineae superscriptae sunt, milia significant in hac tabula; quae lineis inclusae sunt (n. 13. 17. 43) centum milia.

accipere debent HS $\overline{CXXVIII}$ DCC LXXX (128780) n., et obligare saltus sive praedia, quae s(unt) s(upra) s(cripta), deducta parte quarta. (*Sequuntur III alii debitores.*)

(II.) Item[1] obligatio praediorum facta per Cornelium Gallicanum ob HS $\overline{LXXII}$ (72000), ut ex indulgentia optimi maximique principis, Imp. Caes. Nervae Traiani Augusti Germanici, pueri puellaeq(ue) alimenta accipiant: legitimi n(umero) XIIX in singulos HS XVI n(ummum), fiunt HS IIICCCCLVI (3456), legitima HS XII; fit summa utraque HS IIIDC (3600), quae fit usura —— summae s(upra) s(criptae).

(1.) C. Coelius Verus professus est saltus Avegam (*et alios*), qui sunt in Veleiate pag(o) Albense et Velleio, adf(inibus) rep(ublica) Lucensium et rep(ubl.) Veleiatium, HS $\overline{XC}$ (90000); accipere debet HS $\overline{IX}$ (9000). (*Similiter quinque alii debitores.*)

b. Tabula Baebianorum. (101 p. C.)[2]

[*Imperatore Caesare*] Nerva Traiano Aug. [*Germanic*]o $\overline{IIII}$., [*Q.*] Articuleio Paeto [*II cos. ob liberalitatem optim*]i maximiq(ue) principis obligarunt prae[*dia ex propos*]ito Ligures Baebia[*ni et Corneliani*[3] *u*]t ex indulgentia eius pueri puellaeq(ue) al[*imenta a*]ccipiant.

[*Debentur a:*[4] . . . .]

(18.) Crispia Restituta fund(i) Pomponiani, pertica Benevent(ana) pago Aequano in Ligustino, adf(ine) Nasidio Vitale, aest(imati) HS $\overline{L}$ (50000), in HS III DXX (3520) HS LXXXIIX (88).

(42.) C. Valerio Pietate, fund(i) Herculeiani, adf(ine) Caes(are) n(ostro), aest. HS $\overline{XXV}$ (25000), in HS $\overline{II}$ (2000); item oblig(atione) VIIII[5] fund(i) Vibiani —, aest(imati) HS $\overline{XV}$ (15000), in HS MD (1500); f(iunt) HS $\overline{XXXX}$ (40000) in HS III D (3500), HS LXXXVIIS ($87\frac{1}{2}$).

2. Ex institutione alimentaria Pliniana. (97—100 p. C.)[6]

Plinius Caninio s. s. — Deliberas mecum, quemadmodum pecu-

1) Hic in tabula ipsa altera addita est obligatio iam antea per Gallicanum, praefectum alimentorum, facta (i. e. accepta), cum Traianus nondum Dacicus cognominabatur. cf. supra n. 13. 16. 17. — 2) Haec tabula a. 1838 in oppido 'Campolattari' prope Beneventum est effossa, ibique etiam hodie adservatur. Tribus columnis est inscripta, quarum primae pars dimidia per longitudinem defracta deest. Edita est cum commentario ab *Henzeno*, tab al. Baeb. 1843, postea tabula denuo excussa a *Mommseno*, I. N. 1354; inde a *Desjardins*, p. 145 n. 2 cit., *Or.* 6664. — 3) i. e. Ligures, qui a. 572 victi a Cornelio et Baebio consulibus traducti sunt publico sumtu ad XL milia capitum in agrum publicum, qui erat in Samnitibus prope Beneventum. *Liv.* 40, 37. 38. — 4) Priorum XVII obligationum nonnisi fragmenta in tabula exstant. — 5) Haec verba, ternis tabulae locis repetita, inde explicanda videntur,

nia, quam municipibus nostris in epulum optulisti, post te quoque salva sit. — Numeres reipublicae summam? Verendum est ne dilabatur. Des agros? Ut publici neglegentur. Equidem nihil commodius invenio, quam quod ipse feci. Nam pro D milibus nummum, quae in alimenta ingenuorum ingenuarumque promiseram, agrum ex meis longe pluris actori publico mancipavi, eundem vectigali inposito recepi, XXX milia annua daturus. Per hoc enim et reipublicae sors in tuto nec reditus incertus, et ager ipse propter id, quod vectigal large supercurrit, semper dominum, a quo exerceatur, inveniet.

3. Alia obligatio praediorum.[1]

L. Septimio | Liberali, | $\overline{\text{VI}}$vir(o) Aug(ustali), | vicani vici Germali ob | merita eius, quot decurion(ibus) | et vicanis vicor(um) VII sing(ulos) | in annos X III in perpet(uum) redd(idit), | et in eam rem fundos XXI | obligari iussit, quorum | partem VI legis Falc(idiae) nomin(e) | deductam ab tutoribus | Septimiae Priscae, matris | suae, Lepidia Septimina | populo concessit.

VIIII. TESTAMENTA.

1. Testamentum Dasumii. (109 p. C.)[2]

[*Test*]amentu[*m Dasumi.*]

[*Quoniam est r*]ectum, praest[*are*] . . 12 . . amicus rarissim[*us* . . 52 | . . *si se nome*]n meum laturum p[*romiserit* . . | . . *mearum fortu*]narum ex uncia [*heres esto, eamque nominis bonorumque hereditatem cernito in die*||*bus centum prox*]imis, quibus scie[*rit poteritque. Quodni ita creverit, tunc Septuma Secundina,* | *matertera mea p*]ientissima, mihi [*heres esto ex eadem parte. Si nec ea mihi heres erit,*

quod novem imperatoris largitiones praediorumque obligationes huic decimae praecesserunt. cf. *Henzen*, l. c. p. 14—15. — 6) E *Plin.* epist. 7, 18. De tempore, quo facta sit haec institutio, v. *Mommsen*, Hermes 3, 161.

1) Ex inscr. Ariminensi. *Grut.* 1100, 6. — 2) Magnae tabulae marmoreae, cui inscriptum erat hoc testamentum, (a. 3 m., l. 1 m.) frustula quaedam a. 1820 et 1830 prope Romam reperta sunt, quae in longitudine quidem totam paene tabulam amplectuntur, in latitudine vero vix septimam partem. Media e tabula effracta sunt, ita ut per totam tabulam omnium versuum litterae initiales 10—13 desint, finales vero 40—50. Lacunas suppleverunt *Ambrosch*, annali 1831 p. 388, tum plenius (imo audacius in quibusdam) *Rudorff*, ZGR. 12, 301. — Testamentum a. 109 p. C. factum esse ex v. 123 liquet. Dasumius autem quis fuerit, num auctor SC. Dasumiani, cuius in *D.* 40, 5, 36. 51, 4 fit mentio, non constat. Novissime lapidem excussit *Mommsenus*, cuius schedis in corrigendo textu uti mihi licuit.

tunc | . . *f*]ilia Serviani ex [*eadem uncia mihi heres esto. Ex reliqua parte Ursus Ser*|*vianus dominu*]s meus mihi here[*s esto. Si Servianus mihi heres non erit, tunc* . . | . . *mi*]hi heredes sunto. [*Si* . . *mihi heredes non erunt, tunc Dasumia* ‖ . . *m*]ihi heres esto. Si Da[*sumia mihi heres non erit, tunc* . . | . . *mihi heredes sun*]to, iique cernunto [*in diebus centum proximis, quibus scierint poteruntque. Si nec*|*eorum quisquam*] creverit, tunc Sy[*che nutrix mihi heres esto.*

Amicis meis | *bene merentibus*] infra scriptis, qu[*isquis mihi heres erit, eum rogo fideique eius committo,* | *uti det singulis*] auri p(ondo) libras: Iuli[*o*] . . | . . no, Volusio Iuliano . . | . . [*Plinio*] Secundo, Cornelio [*Tacito*] (*multisque aliis usque ad v. 25.*)

‖ . . *Sempronio Pr*[oculo iurisconsulto, Ateio. M. . | . . no, Cornelio Seni, Iulis Threp[*to* . . | . . *Apollo*]doro adfini meo X̶ CXXV co[*nferri volo* . . | . . *fideiq*]ue eius eorumque comitto, ut . . ‖ . . ei consecrent Cordubae, it[*a ut* . . | . . *sub inscri*]ptione nominis mei consec[*rentur* . . | . . opera supra scripta fiant ei[*us eorumque arbitratu* . . | . . *fidei*-]que eius eorumque commit[*to, ut*] . . | . . est.

Dasumiae Syche nutric[*i*] . . | . . venucum arum piscator[*es*] . . | . . elegerit, praeter quam ac . . | . . [*argenti es*]cari et potori ex meo quod e[*legerit* . . | . . *chartam si*]ve philuram calculatoriam. . |

. . et Sabinum notarium et my . . ‖ . . [*rat*]ionibus redditis, cum cont[*ubernalibus suis liberos esse iubeo* . . | . . m cocum et Gammicum c . . | . . et Diadumenum notarium . . | . . mnem sumptuarium, ration[*ibus redditis, cum contubernali liberum esse volo,* | *ita ut eam in m*]atrimonio habeat, fidelem[*que*] . . | . . rculis pusillis componit, v. . |

. . [*Dasumio C*]olono lib(erto) X̶ M, Dasumiae Sy[*che nutrici* . . | . . *li*]b. X̶ M, Heliopaedi lib. X̶ M, Ca. . | . . singulis X̶ M, Eurotae lib. X̶ . . |

. . [*Si E*]ros vestiarius ratione[*m actus sui heredi meo reddiderit, liber esto; item* . . ‖ . . *paeda*]gogus ratione reddita, Pho[*ebus* . . *liberi sunto, prae*|*terquam si que*]m ex his alio scripto liberum [*esse vetuero. Quem enim ita vetuero, is neque* | *liber esto, ne*]que vicensimae nomine ei [*prove eo pub(licano) XX libertatis heres meus quidquam dato.* | *Ceteros omn*]es, quos liberos esse iussi, eos [*ex meo accipere volo, quod eo nomine pub(licano) debe*|*bunt*; *fidei aut*]em eorum committo quis[*quis mihi heres heredesve erunt, ut eam pecuniam sin*|*gulis dent tri*]buant concedant sine ulla [*controversia: et cum primum quisque eorum liber*|*factus fuerit, ho*]c amplius X̶ V, et hoc ampli[*us*] . . | . . cum primum manumissa [*fuerit* . . | . . *a*]rculam tha(lamariam) cum ornato . .

Hoc amplius here|*des mei praefa*]ti dent tribuant concedan[*t sine ulla controversia* . . || . . *Har*]masto Anatellonti liberti[*s in singulos annos, quandiu quis eorum vivet, ini*|*tio cuiusque an*]ni vestiari nomine singulis . . | . . [*Te*]rpno Achilli Heliopaedi lib[*ertis initio cuiusque anni vestiari nomine sin*|*gulis in sing*]ulos annos, quandiu quis eo[*rum vivet,* . . | . . *libertis quandi*]u quis eorum vivet, initio c[*uiusque anni* . .|| . . *ipsi danto, cura*]ntove dare infra scriptis c[*onditionibus.*

Hoc amplius heredes mei supra | *scripti lance*]m aureum meam maxima[*m, quae*] . . | . . *e*]st et Diadumenum cubicul[*arium* . . | . . *e*]t Stephanum dropacatorem . . | . . orem et Faustum sutorem e[*t* . . || . . *aut paria*] mularum, quae elegerit, cum [*carruchis et mulionibus danto Septumae materte*|*rae meae pienti*]ssimae. Hoc amplius Epaphro[*ditum* . . | . . tum medicum, Philocyrium . .| . . [*signa mea aure*]a et argentea omnia et ima[*gines argenteas eidem Septumae materterae dari* | *volo, et rogo pie*]tatem tuam, ut cures in pub[*lica eas porticu poni, quam Cordubae extrui iussi*; || *sigillaria vero,*] quae ubique habeo, in amicos [*fidelissimos, quos voles, conferas. Hoc amplius* . .| . . *di*]spensatorem, rationibus . . | . . em et Eutychen, cubicul(o) maio[*ri praepositum* . . | . . *dari volo mat*]erterae Septumae Secundin[*ae. Hoc amplius, matertera carissima, commendo tibi* | . . *E*]rotem, Menecraten et Paeder[*otem* . . . . *et rogo pietatem tuam,* || *ut in eodem o*]pere illos habeas donec viv[*ent* . . | . . *quoniam nullo merito meo tam valde* . . | . . *reli*]qua Septumae materterae m[*eae commendo* . . | . . *reb*]us meis habuit, fideique eius n. . | . . *Hoc a*]mplius Septumae materterae [*meae* . . || . . *c*]ursorem, Encolpium actorem . .

[*Praedium suburba*|*num sestertiu*]m sexagies, quod beneficio [*Imp. Caesaris Traiani Augusti Germanici Dacici* | *consecutus sum,*] intra biennium, quam mo[*rtuus ero, libertis in alimenta dari volo. Fidei ita*|*que heredum com*]mitto, uti praedium, in quo [*corpus meum sepeliri volo, cum in eo* . . *amicus* | *meus rarissim*]us, reliq(uias) meas cond[*iderit, exceptis locis religiosis et monimento* || *quo reliquiae*] meae inlatae fuerint, cui[*cunque sive testamento anteave libertatem dedi sive* | *codicillis ded*]ero, praeterquam Hymno pess[*ime de me merito et ingrato erga patronum suum,* | *cum pascuis sal*]tibus silvis instructum ma[*ncipio dent, ita ne de nomine libertorum exeat, neve* | *ii vendant pig*]nore dent cedant condonen[*t, eius autem portio, qui ex his decesserit, reliquis* | *adcrescat, done*]c in rerum natura esset un[*us eorum. Quodsi liberti libertaeque in rerum natura* || *omnes esse de*]sierint, tunc ad libertorum [*meorum filios posterosque, donec esset unus eorum,*

| *idem volo perti*]nere. Quodsi esse desierit, [*tunc ad Serviani mei libertos posterosque eorum | pertineat. Cum a*]utem in tam multas partes [*praedium praefatum distributum iri intelligam, | nec possint om*]nes universa possidere, rel[*iquum est, huic quoque difficultati consulere. Ita|que Terpnum,*] Achillen, Heliopaeden Cymb[*alistam curatores do, et siquis ex his decesserit ‖ tunc alium cur*]atorem substitui curatori [*defuncto reliquorum suffragio iubeo, et ab his | curatoribus*] alimenta omnia computa[*ri et reditus distribui libertis volo, qua re effec|tum iri exist*]imo, ut ab uno omnia percip[*iant omnes.*

Hoc amplius heredes meos rogo fidei|que omnium here]dum meorum committo, [*maxime vero a tua, Serviane domine, erga me benevolen|tia peto, ne pati*]aris post me quemquam ill[*orum, quos sive testamento sive codicillis manumittes, ‖ aut etiam vet*]erum libertorum tuorum p[*oni in monimento meo, aut quemquam ex meis libertis | praeter Encol*]pu(m) et Harmastum et Anate[*llonta. Aditum autem ambitum et accessum in monimento | volo habere omn*]es, quos sive ante testamen[*tum sive testamento manumisi, praeterquam te, | Hymne, qui quamvis*] plurimum tibi praestitiss[*e me agnoveris, adeo tamen ingratus extitisti, ut | propter ea, qua*]e a te passus sim aut timuer[*im, etiam a tumulo meo removendum te statuerim. ‖ Reliquias meas U*]rsi Serviani domini mei et . . [*amici rarissimi curae commendo, | capulum aute*]m ferri volo per Serviani mei li[*bertos. Per eundem amicum intra biennium post quam defu*]nctus ero consummari inc[*hoatum iubeo monimentum, sumtuumque in eam rem facto|rum rationem eu*]m reddere volo Serviano me[*o, et, quo notior sit voluntas mea, lapidi incidi testa|menti exemplu*]m et poni ad latus monimen[*ti mei.*

Hoc amplius quisquis mihi heres heredesve ‖ erit eruntve, e]um eosque rogo fideique eiu[*s eorumque committo, ut quaecunque hoc testamento | cuiquam dedi l*]egavi, ea vicensimis omnib[*us modis liberent, ita ut eas aut solvant iudiciave | suscipiant eo*] nomine, aut vicensimae n[*omine cum publicano, qui id vectigal conductum habe|bit, aut pacis*]cantur aut decidant aut in [*arbitrum compromittant.*

Novissime, si quid co|dicillis alio]ve quo ge[*ner*]e scriptum si[*gnatumque reliquero, valere volo, quasi testamento ‖ scriptum signatu*]mque reli[*quisse*]m. Liturae, [*inductiones, superinductiones, quae in eo | inveniuntur, i*]am testamenti faciundi et [*signandi tempore factae sunt. Testamentum scriben|dum curavi per Ve*]ntidiu[*m C*]ampanum, testa[*mentarium, iuris studiosum . . | . . Romae, Ael*]io [*Hadri*]ano, et Trebatio Pris[*co cos.* ~ |

. . . Do lego damnasq[*ue esto quisquis mihi heres erit dare* ‖ . . *Imp. Caes. Traiano*] Aug. Germanic[*o Dacico* . . | . . *Sosi*]o Senecioni singu[*lis* . . | . . *argent*]i p(ondo) V, Otacilio or . . | . . medico HS XI. . | . . HS $\overline{\text{CCCC}}$, ex qu . . ‖ . . [*Anatellonti*] Eurota(e) lib. . | . . ione di-[*lexerunt*] . . | . .

2. Testamentum Galli cuiusdam civis Romani. (Saec. I. p. C.)[1]

. . [*cellam, quam* | *a*]edificavi memoriae, perfici volo ad exemplar quod dedi ita, ut exe[*d*]ra sit eo *(loco)*, in quo statua sedens ponatur marmorea ex lapide | quam optumo transmarino, *sive*[2] aenea ex aere tabulari quam optumo, | alt*a* ne minus p(edes) V. Le*c*tica fiat sub exedra et II subsellia ad | duo latera ex lapide transmarino. Stratui ibi sit quod sternatur | per eos dies, quibus cella memoriae aperietur, et II lodices et cervi|calia duo par(ia) cenator(ia) et aboll*ae* II *et*[3] tunica. Ara(que) ponatur ante | id aedific(ium) ex lapide Lunensi quam optimo sculpta quam optume, | in qua ossa mea reponantur. Cl*a*udaturq(ue) id aedific(ium) ex lapide Lu|nensi ita, ut facile aperiri et denuo cludi possit.

Colaturq(ue) id ae|dificium et ea pomaria et lacus arbitratu Philadelphi et Veri liber|torum meorum, impensaq(ue) praestetur [*ad*] reficien*d*um restituend(um), si quid | ex iis vitiatum corru*p*tumq(ue) fuerit; colaturq(ue) a trib(us) topiariis et | discentib(us) eorum, et si qui*s* ex iis decesserit decesserintve subtra|[*c*]tusve erit in vicem eius eorumve alius al*i*ve substituant(ur). acci|piant*q*ue singuli ex trib(us) tritici modios LX in ann(os) sing(ulos) et vesti|ar(i) nomine XXX.[4] Aquila autem nepos meus et h(eredes) eius haec prae|stare debeto de-

1) Hoc testamenti fragmentum folio membranaceo saec. X scriptum in bibliotheca Basileensi a *W. Wackernagel* repertum ab *Ad. Kiessling* (Anecdota Basileensia. 1863) primum editum est; denuo cum notis criticis et exegeticis ab *E. Huebner*, annali. 36, 200. — De monumento quodam sepulcrali quin descriptum sit, dubitari vix potest. Testatorem natione Gallum fuisse civitatis Lingonum in Gallia Lugdunensi, e v. 6 col. II patet, unde, cum iure civili testamentum sit conceptum, *H.* recte coniicit, conditum esse postquam Lingones ab imperatore Othone civitate Romana donati sint (*Tac.* hist. 1, 79.), neque vero multo post, cum stricta iuris observatio et genus dicendi saec. I indicent. Textum mendose descriptum emendarunt cum *K.* et *H.* tum *Mommsenus*, ab utroque consultus, et *Henzenus* in notis ad *H.* — 2) 'ubi.' — 3) 'abollet II' — 4) *M.* putat, ideo dari triticum, ne monetae depravatio libertis noceat, unde post Neronem conditum esse testamentum colligit. *Henzenus* emendare vult: 'X XX.'

bento. III.[1] Scribanturq(ue) in aedificio extrinsecus | nomina mag(istratuum), quib(us) coeptum erit id aedificium et quot annis vixero.

Si | quis alius aliave unquam in iis pomariis, quemadmodum eos | . . 12 . . eri . 5 . ac umii . . 20 . . indussi,[2] combustus | sepultusve confossusve conditusve consitusve *(erit),* propiusve *(quis)* iis po|m*a*ris aliquid adversus ea facturus fuerit, quae s(upra) s(cripta) s(unt), id h(eres)| h(eredes)q(ue) mei d(amnas) *(d(amnates))* esto sunto, ea omnia ita fieri neq(ue) aliter fieri.[3]

Loco | autem huic lex haec in perpetum dicitur: n*e* quisquam post me do|minium potestatemve eorum locorum habeto nisi in hoc, *(ut)* melius co|lantur et conserantur perficianturq(ue). Aditum [*itum actum ad id aedific(ium) 20 | 18 habeant quicumque*] ad id colen*d*um pedib(us) et vehiculis et staticulis | [*adibunt . . . . Ubi vero quis*] ‖ combustus suffossusve moniment*um*ve[4] factum illatave ossa propius impo*sitave* | qu*idve a*[5] quibus factum fuerit i*n* iis pomariis et locis et s*a*eptis eorum que[*m*]|admodum supra scripsi, Sex. Iul(ius), Sex. Iuli Aquilini[6] fil(ius), Aquila et h(eres) h(eredes)q(ue) eius *(si)* | s(icut) s(upra) s(cripsi) ita factum non fuerit adversusve aliquit factum fuerit, aut non caver[*int*] | ab herede heredibusque suis, ut ita omnia serventur quemadmodum s(upra) (*s(cripsi), d(are) d(amnas)*) d(amnates) e(sto) s(unto) *rei*[7] public(ae) civitatis Ling(onum) HS n(ummum) C.[8] Haec poena omnibus domini[*s*] | huius possessionis in perpetu*m* inferatur.

Om(ne)s aute*m* liberti mei et liber[*tae*], | quos et vivos et quos hoc testamento manumisi, stipem conferant | quotannis singul[*i nummos sing(ulos). Et*] Aquila nepos meus et [*h(eres) eius*] pr[*a*]este*t* quotanni[*s n(ummos)* . .], | ex quibus edulia [*quisque sibi*] paret et potui, quod profan*e*tur infra ante ce*l*|lam memoriae quae est Litavicrari,[9] et ibi consumant . . 14 . .[10] | morenturque ibi donec eam summam consumant.

Vicibus ex se cura|tores ad hoc officium nominent, qui id officium annu*um*[11] habeant, habe|antque potestatem exigendi hos nummos;

1) Quid velit haec nota, in cod. correcta e 'IIII', non liquet. — 2) *H.*: ['*locos coli, cons*]eri, [*perfici*], a[*dit*]um [*ad eos fieri i*]ussi.' *M.*: ['*hortos det*]er[*minavi et l*]acum [*margine*] in[*cl*]ussi.' — 3) Formula corrupta, cum dici non possit: 'damnas esto, ita fieri *etc.*' — 4) 'monumentive' — 5) 'imponi queant.' — 6) Monet *K.*, hanc cognominis adiectionem alienam esse a more Romano. — 7) 'desit.' — 8) Intellige 'C', i. e. centum milia. — 9) Utrum loci an personae hoc sit nomen, non liquet. In mentem revocat *K.* Litavicum Haeduum e *Caes.* bell. gall. 7, 37. — 10) *M.* proponit: 'accepta,' *K.*: 'die natali meo' vel 'die parentaliorum.' — 11) 'annua.'

mandoque hanc curam | Priseo Phoebo Piladelpho [*V*]ero[1] posteris(*que*) eoru(m),[2] curatoresque[3] ita nom[*i*]|nati *s(acra) f(aciant)*[4] quotannis in ara quae s(upra) s(cripta) est kalendis Aprilibus Maiis Iu|niis Iuliis August(is) Octobri(bu)s.

Mando autem curam funeris mei exequia|rum et rerum omnium et aedificiorum monumentorumque meorum Sex. | Iulio Aquilae nepoti meo et Macrino Regini f(ilio) et Sabino Dumnedor[*igis*][5] | f(ilio) et Prisco l(iberto) m(eo) et procuratori, et eos rogo agant curam harum rerum | omnium, eorumq(ue) probatio sit earum rerum, quas iussi post mortem | meam fieri.

Volo autem omne instrumentum meum, quod ad ve|nandum et aucupandum paravi,[6] mecum cremari cum lanceis, gladei[*s*], | cultris, retibus, plagis, laqueis, thalamis,[7] tabernaculis, formidinibus, | balnearibus, lecticis, sella gestatoria et omni medicament[*o et*] | instrumento illius studi, et navem Liburnam[8] ex sc*irp*o,[9] ita (*ut*) in|de nihil subtrahatur, et vestis polymit(ae) et pluma*tae*,[10] | quidquid reliquero et stellas[11] omnes ex cornibus alcinis || . .

3. Gesta de aperiundo testamento. (474 p. C.)[12]

Leone iun. p(atre) p(atriae) Aug(usto) (cos.) s(ub) d(ie) prid. no- III, 8.
nar. Novembr. Rav(ennae) apud Pompul[*ium Proiecticium iun. et Fl. Proiectum*, | *et it(erum)*[13] *mag(istratibus) praesentibus*] Aelio Marino

1) Initio *K.* legerat 'ex;' renovata inquisitione legit 'ero.' cf. I, 11. — 2) Non nisi litteras 'pos' manifestas esse, ceteras dubias dicit *K.* — 3) 'qui.' — 4) Cod. iterum habet 'qui,' quod *K.* emendavit in 'sacrificent,' *H.* melius in 's. f.' — 5) In memoriam revocat *K.* Dumnorigem, principem Haeduorum, Lingonibus confinium, e *Caes.* b. g. 1, 9. — 6) Venatum et aucupium Romanorum in moribus non fuisse, constat. cf. *Tac.* ann. 2, 56: 'venatu* et quae alia barbari celebrant.' — 7) 'calamis' (aucupatoriis) e *Mart.* 14, 218 coniecit *Hercher.* — 8) 'Ibis Liburnis inter alta navium'. *Hor.* epod. 1, 1. — 9) 'et scurfo;' *K.* emendavit e *Plin.* h. n. 7, 206: 'naves in Nilo ex papyro et scirpo.' — 10) 'plumari quod.' — 11) *K.* commendat 'sellas.' — 12) In bibliotheca imperiali Parisiensi charta papyracea permagna, pluribus e foliis composita, adservatur, quae VIII columnis (103 versibus) protocollum continet saec. VI Ravennae conscriptum, in quo rogante ecclesia Rav. quinque protocolla, iam antea diversis temporibus de aperiundis testamentis confecta, in unum congregata sunt. Ex iis antiquissimum, a. 474 conscriptum, e col. III et IV hic recepi. Universum protocollum primum editum est a. 1757 in: Nouveau traité de diplomatique, 3, 629, tum: *Marini*, papiri diplomatici 1805 p. 110. *Spang.* 90. *Savigny*, verm. Schr. 3, 122. — 13) i. e. iam antea cum omni dignitate scriptos.

Commodiano iun. Tremodio Victore Popilio Calomnioso et Melminio Cassiano principalibus,[1] Pascasia h(onesta) f(emina) d(ixit):

'Offero carta(m) testamenti, [*quam mihi Constantius maritus meus* 10. *commendandam credidit. Peto, ut*] | eam suscipi iubeatis, testibus praesentibus ostendi, ut, si signacula vel superscribtiones suas recognoscunt, dignentur edicere; eam resignari praecipiatis, [*linum incidi, aperiri et per ordinem recitari faciatis, quo voluntas defuncti possit agnosci.*' |

Pomp]ulius Proiecticius iun. et Fl. Proiectus mag(istratus) d(ixerunt):

'Suscipiatur carta testamenti, quae offertur; testibus praesentibus ostendatur, ut, si signacula vel superscriptiones [*suas recognoscunt, singuli edicere non morentur.*' |

12. *Cumque carta*] testamenti suscepta f(uisset) et testibus ostensa, Fl. Bonifacius, v(ir) d(evotus), apparitor in c(*lassensis*) p(raefecturae) o(fficio)[2] dixit: —

'Ego in hoc testamento interfui, agnosco anuli mei signaculum *et* superscribtionem meam, sed et — | intrensicus subscribsi.'

(Similiter duo alii testes, Heraclius et Probacius.)

14. Et iterum mag(istratus) d(ixerunt):

'Quid [*et de aliis testibus, quorum*] signacula hoc testamento infixa [*vidimus?*]'

Fl. Bonifacius, Proba[*cius*], Heraclius vvv. ddd. d(ixerunt):

IV, 1. 'Constat, una nobiscum Simplicium, .. | qui mortuus est, Exuperium v(irum) d(evotum), Pamonium v. d., et Georgio viro devoto, qui absentes sunt, in hoc testamento interfuisse, quorum signacula et superscribtiones recognoscimus.' |

Mag(istratus) d(ixerunt):

'Quoniam de agnitis signaculis vel superscribtionibus testium responsio patefecit, nunc carta testamenti resignetur, linum incidatur, aperia[*tur*], et per ordinem recite[*tur*];' |

3. et inciso lino ex offi(cio) recit(atum) est:

'Fl. Constantius v(ir) h(onestus), tinct(or) publicus, procedens sanus sana mente integroque consilio, cogitans conditiones humanas et repentini casus, praesenti|bus testibus numero competenti in hac cartula testamentum feci, idque scribendum dictavi Domitio Iohanni For(ensi), cuique, litteras ignorans, subter manu pro-

5. pria signum feci; | quod testamentum meum, si quo casu vel

1) i. e. primatibus inter curiales. cf. *C. Th.* 12, 1, 151: 'Municipalia gesta non aliter fieri volumus, quam trium principalium praesentia.' (396 p. C.) — 2) 'bpo.'

civili vel praetorio vel alia quaelibet iuris ratione valere non potuerit, etiam ab intestato vice codicellorum meorum valere illud | volo, hac valeat, ratamque hanc voluntatem meam esse cupio et iubeo: Pascasia, h(onesta) f(emina), iugali[*s mea heres mihi esto etc.*

4. Laudationes funebres.[1]

a. Laudatio Turiae. (746—752 a. u.)[2]

| . . . . *mo*]rum probit[*ate* . . . . . . | I,1.
| rum. . . . . permansisti prob . . . . . . |

Orbata es re[*pente ante nuptiar*]um diem utroque pa[*rente in penatium soli*]tudine una o[*ccisis. Per te maxi*]me, cum ego in Macedo[*niam abissem*], | vir sororis tua[*e C. Cluvius in A*]fricam provinciam, [*non remansit inulta*] | mors parentum. |

Tanta cum industria m[*unere es p*]ietatis perfuncta ef[*flagitando inquirendo*] | vindicando, ut, si praes[*to fu*]issemus, non ampliu[*s praestitissemus. At*] | haec habes communia cum [*s*]anctissima femina s[*orore tua.*] |

Quae dum agitabas, ex patria domo propter custodia[*m pudicitiae, sumpto*] | de nocentibus supplicio, e vest[*i*]gio te in domum ma[*terterae*[3] *contulisti, ubi*] | adventum meum exspectast[*i.*] |

1) Laudationes funebres, (quas inde ab a. 563 etiam pro mulieribus habitas refert *Liv.* 5, 50) pro singulari Romanorum ingenio plerumque etiam quid in re familiari egerit defunctus, enarrare solebant, unde negotia causasque iuris privati optime edocere nos possent, si servatae nobis essent. Sed duarum tantum (marmori incisarum) ad nos pervenerunt reliquiae, quae ad ius privatum pertinent; eas hic recepi. — 2) Perlonga haec fuit laudatio; versus 121 nobis sunt servati, magna tamen pars deest. Tabulae, cui inscripta erat, inferior tantum pars Romae adhuc exstat, superioris partis saeculo XVI tria quidem exstabant frusta et descripta sunt (duo ab *I. M. Suarez*, tertia ab *Iacobo Sirmond*), hodie vero latent; imo latuit id quoque quod Sirmondus descripserat folium (frustraque divinando id restituere studuit *Husch.*, Syntr. 55), donec a. 1860 in bibliotheca Parisiensi a *G. B. de Rossi* repertum est, quo facto totius tabulae omnia quae exstant *Mommsenus* edidit commentario adiecto (Zwei Sepulcralreden, 1864. Berl. ak. Abh. 1863 p. 455). Textus repetitus est in: ZRG. 5, 161, cui disputatio Huschkii de iis, quae ad ius in laudatione spectant, addita est. — Scripta est oratio in laudem uxoris defunctae ab ipso marito; qui cum ipse dicat (II, 1—20), se proscriptum, ab uxore conservatum, a Caesare restitutum esse, *Mom.* merito coniecit, eum esse C. Lucretium Vespillonem, quem proscriptum ab uxore Turia ex caede ereptum esse, *Val. Max.* 6, 7, 2 narrat. Defuncta esse videtur intra a. 746 et 752 a. u. Laudationis eas tantum quae ad ius spectant partes recepi; capita in tabula ipsa per prominentes in marginem litteras distincta sunt. — 3) *Hu.*: 'mariti.'

Temptatae deinde estis, ut testamen[*tum patris*], quo nos eramus
heredes, rupt[*um diceretur*] | coemptione facta cum uxore: ita neces-
15. sario te cum universis pat[*ris bonis in*] | tutelam eorum, qui rem agi-
tabant, reccidisse: sororem omni[*um rerum*] | fore expertem, quod
emancupata esset Cluvio. Qua mente ista acc[*eperis, qua iis prae*]|sentia
animi restiteris, etsi afui, conpertum habeo. |

Veritate caussam communem [*t*]utata es: testamentum ruptum
non esse, ut [*uterque potius*] | hereditatem teneremus, quam omnia
20. bona sola possideres, certa qui[*dem sententia*] | te ita patris acta defen-
suram, ut si non optinuisses, partituram cum s[*orore te existi*]mares:
nec sub condicionem tutelae legitumae venturam, quoius per [*legem in
te ius non*] | esset, neque enim familia[*e*] gens ulla probari poterat, quae
te id facere [*cogeret:*] | nam etsi patris testamentum ruptum esset, tamen
iis, qui intenderen[*t, non esse id*] | ius, quia gentis eiusdem non essent. |

25. Cesserunt constantiae tuae neque amplius rem sollicitarunt: quo
facto [*reverentiae in patrem,*] | pietatis in sororem, fide[*i*] in nos patro-
cinium succeptum sola peregisti. |

Rara sunt tam diuturna matrimonia, finita morte, non divertio
29. in[*terrupta: nam contigit*] | nobis, ut ad annum XXXXI sine offensa
perduceretur.[1] — — —

37. Omne tuom patrimonium acceptum ab parentibus communi dili-
gentia cons[*ervavimus*]: | neque enim erat adquirendi tibi cura, quod
totum mihi tradidisti; officia [*ita par*]titi sumus, ut ego tu[*t*][elam tuae
40. fortunae gererem, tu meae custodiam sust[*ineres. Multa*] | de hac parte
omittam, ne tua propria mecum communicem: satis sit [*hoc*] mi[*hi
tuis*] | de sensibus [*indi*]casse. |

[*Liberali*]tatem tuam c[*u*]m plurumis necessariis tum praecipue
pietati praesti[*tisti*]; | 18 . . is alias nominaverit, unam dumtaxat si-
millimam [*tui* | *18 . . h*]abuisti sororem tuam: nam propinquas vestras
45 d[*ignas* | *18 . . of*]ficiis domibus vestris apud nos educavistis. Eaedem
u[*t condicio*|*nem dignam famili*]ae vestrae consequi possent, dotes pa-
rastis: quas quid[*em a vobis* | *constitutas comm*]uni consilio ego et C.
Cluvius excepimus et probantes [*liberalitatem,* | *ne vestro patrimo*]nio
vos multaretis, nostram rem familiarem sub[*didimus* | *nostraque prae-*
50. *dia*] in dotes dedimus. Quod non venditandi nostri c[*ausa rettuli,* | *sed
ut illa consi*]lia vestra concepta pia liberalitate honori no[*s duxisse
consta*|*ret exequi de nos*]tris.[2]

1) Sequentes versus VIII omisi. — 2) Hic desinit superius tabulae fragmentum; inferius ad ius non spectat.

b. Laudatio Murdiae. (Saec. I. p. C.)[1]

[∾ *Dis Manibus*] . . || Murdiae L(uci) f(iliae) matris. ∾ || II,1

. . . [*filiis praecepit, ut bona sua non fiducia hereditatis*,][2] || sed propriis viribus adlevent, caetera quo firmiora | probabilioraque sint. |

Omnes filios aeque fecit heredes, partitione filiae data. Amor maternus caritate liberum, aequalitate partium constat. |

Viro certam pecuniam legavit, ut ius dotis honore iudici augeretur. |

Mihi, revocata memoria patris eaque in consilium et fide sua adhibita, aestumatione facta, certas res testamento praelegavit, | neque ea mente, quo me fratribus meis quom eorum aliqua | contumelia praeferret, sed, memor liberalitatis patris mei, | reddenda mihi statuit, quae iudicio viri sui ex patrimonio | meo cepisset, ut ea, ussu[3] suo custodita, proprietati meae restituerentur.[4]

X. IURA SEPULCRORUM.[5]

1. Prohibitiones alienandi.

1.[6] D(is) M(anibus). A. Larcius Adiutor fecit monumentum sibi suis libertis libertabusque posterisque eorum.[7] Hoc m(onumentum) veto veniri, veto donari.

2.[8] — hoc mon. cum aedificio neque mutabitur neque vaeniet ne-

---

1) Haec laudatio lapidi binis columnis inscripta erat (dedicatione supra scripta), quarum altera penitus deperiit, altera a Winckelmanno reperta a *C. Fea* a. 1784 edita est (Storia delle arti — di Winckelm. 3, 200) indeque, cum lapis ipse hodie ubi sit ignoretur, a *Rudorffio* denuo edita commentarioque illustrata est (Berl. ak. Abh. 1868. p. 217. ZGR. 9, 287). Murdiae matri a filio habitam vel scriptam esse hanc laudationem, textus ipse docet. Murdiorum nomen liberae reipublicae temporibus nusquam occurrit, imperatorum autem saeculo primo in inscriptionibus saepius invenitur, sub cuius finem haec laudatio scripta videtur. — 2) Hunc prioris columnae finem proponit *Rud.* — 3) i. e. usu. — 4) Qui sequuntur vv. XVII omisi. — 5) Inscriptiones sepulcrales cum singulae tanti momenti plerumque non sint, ut ius ex iis comprobari possit, coniunctae vero communi concentu vim qualemqualem obtineant, ampliorem copiam congessi, omissis tamen quae ad ius non spectant verbis. cf. *Lübbert*, commentationes pontificales p. 54—70. — 6) Romae. *Or.* 4388. Integer hic titulus est. — 7) Omnes fere qui sequuntur tituli aut liberis aut libertis aut utrisque posterisque eorum scripti sunt, inter quos id tantum differt, quod liberi ius sepeliendi habent, sive heredes patri exstiterint sive se abstinuerint, liberti autem non aliter, 'nisi heredes extiterint patrono, quamvis quidam inscripserint, monumentum sibi libertisque suis fecisse.' *D.* 11, 7, 6. — 8) Romae. *Or.* 4386.

que donabitur neque pignori obligabitur, sed nec ullo modo abalienabitur, ne de nomine exeat familiae suae.

3.[1] — fecerunt sibi et suis libertis libertabusque posterisque eorum, ut usque ad unum ex domo eorum qui extiterit possideat, ne at exterum perveniat.

4.[2] — fecit Terentia*et sibi et suis posterisque eorum ita, ne de nomine libertorum libertarumve meorum posterisque eorum exeat.

5.[3] — ux(ori) — f(ecit) et s(ibi) v(ivus), inq(ue) memoriam perpetuam hortos coherentes sive suburbanum tradidit lib(ertis) libertabusque ex familia ux(oris), — excepitq(ue), ne quis eos venderet, set per genus ipsorum posessio decurreret vel per atnatos vel manumissos.

6.[4] — hi horti ita uti opt(imi) maximique sunt, cineribus serviant meis, — in perpetuum hos neque dividi neque alienari volo.

7.[5] — ne veneat ne fiduciare liceat, nec de nomine exire liceat secundum sententias pontificum *etc.*

8.[6] — ea conditione, ne fiducient, ne vendant, neve alio quo genere id sepulcrum, sive monumentum est, alienare ulli potestas sit *etc.*

2. Multae alienationum prohibitarum.

9.[7] — si qui — hoc monumentum — vendere volent, tunc ad rempublicam coloniae Puteolanae pertinebit.

10.[8] — neque ulli licebit locationis causa in annis centum quandoque transvendere; quodsi qui adversus it fecerint, eorum bona (!) pertinere debebunt ad rempublicam Brundisinorum.

11.[9] — ne de nomine meo exiat; quod si quis id mon. partenve eius vendere quis volet, vel donationis causa cui mancipare voluerit, aliove quo nomine eius monimenti partem alienare temptaverit, dare damnas esto aerario populi Romani HS XV m(ilia) n(ummum) et collegio pontificum HS XV m. n. et emptor et venditor.

12.[10] — si quis hoc — mon. — vendere vel donare voluerit vel corpus alienum invehere vellit, dabit poenae nomine ark(ae) pontif(icum) HS C̄ n., et ei cui donatum vel venditum fuerit, eàdem poena tenebitur.

13.[11] — hoc mon. ne de nomine nostro exiat; qui exterum inducere voluerit poenae nomine inferet arcae pontificum HS L m. n.

---

1) Romae. *Or.* 4403. — 2) In villa Pelucchi. *Or.* 4387. — 3) Cordubae. C. I. L. 2, 583 n. 4332. — 4) Montisferrati. *Or.* 4417. — 5) Romae. *Or.* 7331. — 6) Romae. *Grut.* 638. 4. — 7) Puteolis. *Or.* 4430. — 8) Brundisii. *Or.* 4431. — 9) Romae. *Or* 4425 — 10) Romae. *Or.* 4427. — 11) Romae. *Grut.* 765, 5.

14.[1] — quod si quis hunc mon. — donationis causam vel alioque nomine temptaverit facere, dare damnas esto aerario populi Romani HS L m. n., item v(irginibus) v(estalibus) HS L m. n.

15.[2] — ita ut ne quis ex hoc agro aedificisve, quibus donationis causa emancipatum erit, de nomine alienasse velit, nisi in persona filiorum aut libertorum suorum, ne simili (?) poena sepulchri teneatur.

16.[3] — huic munimento intercedet lex, ne donatio fiat; quodsi quis admiserit, inferet aerario p(op.) R(om.) HS XXX n.

17.[4] — si q(uis) hanc ar(cam) vender(e) aut emere aut exacisclaver(it) tunc poen(ae) nom(ine) dabit rei p(ublicae) Aquil(eiensis) HS XX n., delator quart(am) accip(iet.)

18.[5] — quisquis hunc mon. — immutare alioque quo genere vendere aut donare voluerit, tunc dare debebit HS L m. n. aerario p. R.

19.[6] — hoc mon. — si quis vendere vel donare voluerit, inferet virginib(us) Vestalib(us) HS XX n. aut aerario pop. Rom. *etc.*

20.[7] — si quis autem istam memoriam ex numero filiorum sibe libertorum distrahere voluerit, inf. aer. p(op.) R(om.) HS I m. n.

21.[8] — si quis autem hoc vendere voluerit, arkae ponteficum HS X m. n. inferet, vel si quis alienum corpus hic intulerit, poenam supra scriptam inferet.

21a.[9] — hoc mon. | si quis donationis vel emancipa|tionis causa ali tradere voluerit, pri|us inferet arce pontificum SS C. m. denarii. | *etc.*

3. De sepulcro violato et de mortuo inferendo.

22.[10] — huic monimento manus qui intulerit, dabit sestertios XX.

22a.[11] — qui man. intul. virginebus Vestalibus solvet poena HS n. V.

23.[12] — si quis titulum meum violaverit, inferat aerario HS IX n.

24.[13] — si quis autem infringere vel aperire ausus fuerit, is tum inferet poene nomine reip(ublicae) folles M.

25.[14] — si quis aeam arcam post mortem eorum aperire voluerit, inferat decuriae meae[15] X̶ XXV...

---

1) Romae. *Or.* 4428. *I. N.* 6916. — 2) Romae. *Or.* 4421. — 3) Veronae. Museum Ver. p. 320 — 4) Aquileiae. *Or.* 7337. Similiter *Donii* inscr ant. 12, 27: 'aram aperuerit aut exacisclaverit, et aliut corpus posuerit.' — 5) In via Appia. *Grut.* 1133, 3. — 6) Romae. *Grut.* 861, 13. Similiter *Grut.* 881, 9. *Or.* 2145. 4509. 4549. 4610. — 7) Romae. *Grut.* 827, 2 — 8) Romae. *Grut.* 835, 8. — 9) Romae. *Fabretti*, inscr. p. 49 n. 281. — 10) Romae. *Or.* 4423. — 11) Romae. *Or.* 7339. — 12) Romae. *Or.* 4424. — 13) Buccini Lucaniae. *Grut.* 810, 10. — 14) Aspalath in Dalmatia. *Or.* 4429. — 15) scil. collegii fabrorum et centonariorum.

26.[1] — sibi — libertabusque suis, ita ne quis ubi ego conquiesco, comburat aut cineres suas ponat; quae adversus fecerit, virginibus damnas estod HS m(ilia) *etc.*

27.[2] — huic monumento ustrinum applicari non licet.

28.[3] — in hoc monimento ali inuri licet nulli, nisi quorum nomina s(upra) s(cripta).

29.[4] — quisquis hunc titulum — deasciaverit aut violaverit vendiderit HS CC m. n. aerario pop. Rom. damnas esto dare *etc.*

30.[5] — si quis huic mon. post me aliquam controversiam facere voluerit aut de nomine auferre, inferet aerario p. R. HS V m. n. *etc.*

31.[6] — si quis eum titul(um) adulteraverit, alienigenum corp(us) aut ossa aut cineres in hoc monum. inferre volens, ad hum(andum) non haberet, dare debeat a(erario) p(op.) R(om.) HS L m. n. Huic mon(umento) dol(us) mal(us) abesto.

32.[7] D. M. P. Alfeni Anterotis locus exc(eptus) sepulchri et itineris, in front(e) p(edes) XL, in agr(o) p. XXXIIII, et poena excepta HS XX *etc.*

33.[8] . . . Hora[*tius . . f*] Balb[*us*] | municipibus [*su*]eis incoleisq(ue) |
5. loca sepulturae d(e) s(ua) p(ecunia) dat, | extra auctorateis et || quei sibei laqueo manus | attulissent[9] et quei | quaestum spurcum | professi
13. essent, singuleis | in fronte p. X in agrum p. X. || inter pontem Sapis *etc.* — || In quibus loceis nemo huma|tus erit, qui volet sibei | vivous monumentum faci|et; in quibus loceis hu|mati erunt, ei d(um)t(axat) quei | humatus erit postereis|que eius monumentum | fieri li-
10. cebit.

4. De aditu ad sepulcrum.[10]

34.[11] — sibi et — uxori et libertis* posterisque eorum omnibus. Taberna cum aedificio et cisterna monimento custodia cedit. Lege publica uti liceat itum, aditum, ambit(um), haustum aquae, ligna sumere.

35.[12] — Iobacchus fecit — excipit itus, actus, aditus, ambitus, item aquae, aeram, funem, pistrini, furni, virgar(um), ligni sacrificiis faciundis et cetera, quae in lege publica continentur *etc.* *(a. 149 p. C.)*

---

1) Oxoniae. *Or.* 4393. — 2) Romae. *Or.* 4384. In alio: 'ne quis hic urina(m) faciat.' *Or.* 7334. — 3) Canusii Neap. *Or.* 7332. — 4) Ostiae. *Or.* 7338. — 5) Romae. *Or.* 2691. — 6) Prope Romam. *Or.* 5048. — 7) Miseni. *Or.* 4422. — 8) Sassinae Umbr. C. I. L. I, n. 1418 p. 265. — 9) 'Cautum fuerat in pontif. libris, ut qui laqueo vitam finisset, insepultus abiiceretur.' *Serv.* in Verg. Aen. 12, 603. — 10) Cf. supra p. 134, c, 15. p. 135, d, 13. — 11) Romae. *Or.* 4085. — 12) Romae. *Or.* 4379. a. 149 p. C.

36.[1] — praecepit, ut ad id sepulchrum hortus, qui est cinctus maceria, et dieta aiuncta ianuae custodiae causa sepulchro cedat, et itum aditum ambitum sacrificique faciundi causa proximis eius recte liceat.[14]

37.[2] — in hoc mon. itus aditus ambitus libertis libertabusque meis omnib(us) pateat, h[*er*]es [*st*]ruem dato ad sacrificia facienda quotiens quomque opus erit.

38.[3] Hostilius — libertis * suis posterisque eorum fecit; exterae familiae aditus non datur, nec iure quis in hoc mon. ollas emet.

39.[4] C. Plarius — se vibo cessit Plariae * libertae suae — adcumbitorium cum conditibum — ita, ut liceat ei itum aditum ambitum humandumve sacrificandum caussa habere *etc.*

40.[5] — et in eo mon. itu(m), act(um), amb(itum), inlat(ionem), mort(uum) mort(uam) inferre, coron(are), sacrif(icare) sacrif(icium) fac(ere) ei, a(d) q(uem) e(a) r(es) p(ertinet) p(ertinebit),[6] r(ecte) l(iceto) *etc.*

41.[7] — et posteris excepto[8] M. Antonio Athenione, quem veto in eo mon. aditum habere, neque iter ambitum introitum ullum in eo habere, neque sepulturae causa reliquias eius posterorumque eiūs inferri. Quod si quis adversus hoc quis fecerit, tunc is qui fecerit poenae nomine pontificibus aut antescolaris[9] virginum HS L. m. n. inferre debebit; ideo quia me pos multas iniurias parentem sibi amnegaverit *etc.*

5. Magistratus sepulcrorum.

42.[10] — Aelius Dignus, Paccius Charito et socii hoc cepotaphium muro cinctum cum suo iure omni ex auctoritate et iudicio pontificum possederunt.

43.[11] — petiit a pontifices, ut sibi permitterent reficere n(ovum) monum. iuris sui, lib(ertis) libertabusque sibi et suis posterisque eorum.

44.[12] — hoc vas disomum sibi et Felicitati suae posuit, et tribunal ex permissu pontif(icum) perfecit.

45.[13] — in hoc monumento sive sepulc(ro) corp(us) per(missu) aedil(ium) inferri licebit.

1) Romae. *Or.* 4373. — 2) Romae. *Or.* 4374. — 3) Romae. *Or.* 4392. — 4) Ostiae. *Or.* 4511. — 5) Romae. *Or.* 4382. Similiter 4380. 4500. 4509. 4513. *I. N.* 212. — 6) *Fabrett.* explicat: 'a(ut) q(ui) er(unt) pp (proximi).' — 7) Prope Romam. *Or.* 1175. — 8) Similiter. *Or.* 3032. 7343. — 9) Cf. *Petron.* sat. 81: 'antescholanus.' — 10) Romae. *Or.* 4515. — 11) Romae. *Or.* 4406. cf. *D.* 47, 12, 7: 'lapsum monumentum corporibus non contactis licet reficere.' *D.* 11, 8, 5: 'sed si religiosus locus iam factus sit, pontifices explorare debent, quatenus salva religione desiderio reficiendi operis medendum sit.' — 12) Beneventi. *I. N.* 1537. — 13) Romae. *Or.* 4355. — 14) Hunc titulum tractat: *Wunderlich,* de usu inscr. in iure. 1750.

46.[1] — abscessit Selinunte, pri. idus Augus. Nigro et Aproniano cos., *(117 p. C.)*, reliquiae treiectae eius III non Febr. ex permissu collegii pontific(um), piaculo facto, Catullino et Apro cos. *(130 p. C.) etc.*

47.[2] — isdem corporibus tralatis perm(issu) trib(unorum) pl(ebis).

6. Sententia de sepulcris. (Saec. II—III p. C.)[3]

In his aedificis et locis | puris adiacentibus aedificis, sive is locus ager est, | P. Aeli Rufini militis, | in quibus se possessorem esse ex causa emptionis P. | Aeli Abascanti, patris sui, Alfenio Senecioni subpraef(ecto) | class(is) pr(aetoriae) Mis(enensis) probavit et meruit sententiam, quam ius|su eiusdem Senecionis subpraef. huic titulo proscripsit. |

'Senecio c(um) c(onsilio) c(ollocutus) dixit: | Necessariam fuisse inspectionem aedificiorum et | loci, de quibus apu*t* me actum est, re ipsa manifestatur. | Cum igitur aedificia solo puro posita deprehende|rim neque ullo sepulchro superposita vel coniuncta, ap paret venditionem eorum iure factam, ideoque ad Aelium | Rufinum militem ex causa emptionis pertinere videntur; | loci vero sive agri, quem adiacentem aedificis Aelius Abas|cantus, pater Rufini, ab heredibus Patulci Diocletis aeque | mercatus est, cum habeat plurima et dispersis locis sepul|chra, ius per venditionem transferri ad emptorem | non potuit, set, cum pater Rufini et postea Rufinus, quam|quam non iure facta emptione, semper in possessionem | fuerint, nullo iure eum locum vindicare sibi Patulcii pos-|sunt. Plane cum in re praesenti inspexerim litura[*tum ag. et*][4] | erasum, Patulci dicunt, reman[*ere in stipul. capita quaedam*] | exprimentia haec [*verba: 'Actius Dioc(les), Patul(cii) Dioc(letis)* | *f(ilius), cum fratrib(us), qui nunc hic adsunt, vendunt P. Aelio Abascanto* | *locum purum, in quo nulla sepulcra facta*[5] *superposita neq(ue)*

---

1) Romae. *Or.* 794, emend. 3, 78. cf. *Paul.* sent. 1, 21, 1. *D.* 11, 7, 8. 44, 1. — 2) Romae. *Grut.* 662, 8. — 3) *I. N.* 2646. et in 'Corrig.' p. XXIII. i. f. Neapoli hoc monumentum fuisse dicitur, hodie vero nonnisi exempla saec. XVI a Mar. Accursio, Manutio, Pighio descripta exstant, de quibus v. *Mo.* l. c. Inferior tituli pars inde a v. 22—24 iam tum defuit, neque nisi ex arbitrio suppleta videtur, cum contra antiquam scribendi consuetudinem sit concepta et sententia ab omni iuris ratione sit aliena, licet *Lübbert* com. pontif. 58: 'religionis et iustitiae plenam' eam dicat. — 4) Incipiunt hic supplementa, unde magna varietas lectionis: 'ag. et,' 'agrum aedificiisque,' 'aed. q.', 'agrum erasumque;' *Cuiac.* obs. 18, 32 habet: 'inspexerim oblitteratum atque erasum Patulci Dioc. nomen, et remanere inscripta capita' *etc.* — 5) 'iacta.'

coniuncta | apparent, lib(eris) nep(otibus) pronep(otibus)q(ue)' et reliqua.

Ob contemptum tamen religionis | Rufinus, P. Aeli Abas. f(ilius), agro privetur, fietq(ue) pub(licus) sepeliendor(um) militum | class(is) pr(aetoriae) Mis(enensis) in usum. Heredes vero Patul(cii) Dioc(letis) mulctentur sorte | una cum anatocismo binae centesimae usurae propter neglectam | religionem sepulchrorum clam dirutor(um), pauperesq(ue) milites | class(is) pr(aet.) Mis. donati sint, dum aegrescunt et moriuntur, ne aere | conlato curentur sepelianturq(ue).'

Quam sententiam sanctam esse, | omnes sciunto, idq(ue) totum testatur marmor.]

XI. IUS HOSPITII ET CLIENTELAE.[1]

1.[2] P. Sulpicio Quirinio, C. Valgio cos. *(742 a. u.)* | senatus populusque civitatium stipendariorum | pago Gurzenses[3] hospitium fecerunt quom L. Domitio, | Cn. f., L. n., Ahenobarbo[4] procos., eumque et postereis || eius sibi posterisque sueis patronum coptaverunt, | isque eos posterosque eorum in fidem clientelam|que suam recepit. |

Faciundum coeraverunt: Ammicar Milchatonis f. | Cynasyn(us), Boncar Azzrubalis f. Aethogursensis, | Muthunbal Saphonis f. CVI. NAS.(?) Uzitensis.[5] |

2.[6] M. Licinio Crasso, | L. Calpurnio Pisone cos., *(27 p. C.)* IIII k. Maias. | gentilitas Desoncorum ex gente Zoelarum[7] || et gentilitas Tridiavorum ex gente idem | Zoelarum hospitium vetustum antiquom | renovaverunt, eique omnes alis alium in fi|dem clientelamque suam suorumque libero|rum posterorumque receperunt.

Egerunt || Arausa Blecaeni et Turaius Clouti, Docius Elaesi, | Magilo Clouti, Bodecius Burrali, Elaesus Clutami, | per Abienum Pentili magistratum Zoelarum. | Actum Curunda. |

---

1) Cf. *Mommsen,* d. röm. Gastrecht u. d. röm. Clientel, in libro: Röm. Forschungen, 1, 319. Antiquissimas tantum recepi tesseras hospitales, alias v. apud *Or* 3056—63. — 2) E lamina ahenea, Cortonae reperta et adservata. *Marini,* atti de' frat. arv. (1795.) 2,782. *Or.* 3693. — 3) Gorza, oppidum Africae Zeugitanae prope Uticam, Polyb. 1, 74. In alia tessera: 'civitas Gurzensis ex Africa' *Mar.* 2, 783. — 4) Avo imp. Neronis. cf. *Suet.* Nero. 1—6. *Tac.* ann. 4, 44. — 5) *Hirt.,* b. Afr. 41, 51: 'oppidum Uzitta,' in Africa Byzacena. — 6) C. I. L. II, 366 n. 2633. E tabula ahenea, quae hodie in museo Berolinensi adservatur, a. 0,32. l. 0,20. — 7) Zoelas *Plin.* h. n. 3, 3, 28 inter Asturum populos enumerat, alio loco (19, 2, 10) eam civitatem 'Gallaeciae et oceano propinquam' appellat. cf. *Huebn.* l. c. p. 363.

Glabrione et Homullo cos. *(152 p. C.)* V. idus Iulias || idem gentilitas Desoncorum et gentilitas | Tridiavorum in eandem clientelam, eadem | foedera receperunt: ex gente Avolgigorum | Sempronium Perpetuum Orniacum, et ex gente | Visaligorum Antonium Arquium, et ex gente || Cabruagenigorum Flavium Frontonem Zoelas. | Egerunt | L. Domitius Silo et | L. Flavius Severus, | Asturicae.

XII. COLLEGIA.

1. Collegium symphoniacorum.[1]

Dis manibus. Collegio symphoniacorum, qui sacris publicis praestu sunt,[2] quibus senatus c(oire) c(onvocari) c(ogi) permisit[3] e lege Iulia[4] ex auctoritate Aug(usti) ludorum causa.

2. Collegium funeraticium Lanuvinum. (133 p. C.)[5]

L. [*Ceionio*] Commodo, Sex. Vetuleno Civica Pompeiano cos. *(a. 136)* a(nte) d(iem) V̄ idus Iun(ias).

I,1. | [*Lanuvii in municipio in t*]emplo Antinoi, in quo L. Caesennius Rufus, | [*Dict(ator) III et Patronu*]s municipi, conventum haberi iusserat per L. Pompeium | . . 9 . . um, q(uin)q(uennalem) cultorum Dianae [*e*]t Antinoi, pollicitus est, se | [*in annum d*]aturum eis ex liberalitate sua HS X̄V̄ m(ilia) n(um.), usum die | [*natali*]s Dianae, idib. Aug. HS CCCC n(um.), et die natalis Antinoi V k. | [*Decemb.*] HS CCCC n(um.), et praecepit legem ab ipsis constitu-

1) Unus de 400 titulis unius columbarii a 1847 prope Romam detecti. Edidit *Mommsen*, ZGR. 15, 353. — 2) *Or.* 2448: 'Collegio tibicinum et fidicinum Romanorum, qui s. p. p. s.' (111 p. C.) Similiter *Or.* 1803. *Grut.* 269, 2. Cf. tibicinum secessionem Tiburtinam ap. *Liv.* 9, 30. — 3) Illustrantur haec verba loco *Dig.* 3, 4, 1: 'neque collegium neque * corpus passim omnibus habere conceditur. — collegia * certa sunt, quorum corpus SCC atque constit. principum confirmatum est'. Inde in collegiorum titulis additum est: 'quibus ex SC. coire permissum est,' vel 'licet,' *Or.* 1567. 2787. 4075. 4115. 4235, in uno: 'quibus ex permiss(u) Div(i) Pii arcam habere permiss(um).' *Or.* 3913. In aliis appellantur 'corpora licite coeuntia.' *Grut.* 399, 4. 431, 1. cf. *Mommsen*, de collegiis. 80. — 4) Caesaris videtur esse. *Suet.* Caes. 42: 'cuncta collegia praeter antiquitus constituta distraxit.' *Oct.* 32: 'collegia praeter antiqua et 'legitima' dissolvit.' — 5) E tabula marmorea, quae exstat in oppido 'Civita-Lavigna,' edita a *N. Ratti*, atti d. accad. pont. 2, 462. Inde primum eam edidit et illustravit *Mom.*, de collegiis 1843 p. 98—116 (cf. *Huschke*, ZGR. 12, 207); postea lapide ipso excusso titulum correxit *Mo.* ZGR. 15, 357; cf. *Or.* 6086. Est tabula duabus columnis inscripta, capita sunt distincta.

tam sub tetra|[*stylo A*]ntinoi parte interiori perscribi in verba infra scripta: |

[*M. Antonio Hiber*]o, P. Mummio Sisenna cos. *(a. 133.)* k. Ian. collegium salutare Dianae | et Antinoi constitutum, L. Caesennio, L(ucii) f(ilio), Quir(ina), Rufo, dict(atore) III idemq(ue) patr(ono.) |

Kaput ex SC p(opuli) R(omani.) |

Quib[*us coire co*]nvenire collegiumq(ue) habere liceat. Qui stipem menstruam conferre vo|len[*t in fune*]ra, in it collegium coeant, neq(ue) sub specie eius collegi nisi semel in men|se c[*oeant con*]ferendi causa, unde defuncti sepeliantur. |

[*Quod bonum fa*]ust[*um fe*]lix salutareq(ue) sit Imp. Caesari Traiano Hadriano Aug., totiusque ||[*do*]mus Au[*gust.*], nobis [*n*]ostris collegioq(ue) nostro. Et bene adque industrie contraxerimus, ut | [*e*]xitus [*defu*]nctorum honeste prosequamur, itaque bene conferendo universi consentire | debemus, u[*t long*]o tempore inveterescere possimus. Tu, qui novos in hoc collegio | intrare vole[*s, p*]rius legem perlege et sic intra, ne postmodum queraris aut heredi tuo | controver[*s*]iam relinquas. ~ Lex collegi. | ~

[*Placu*]it universis, ut quisquis in hoc collegium intrare voluerit, dabit Kapitulari nomine | HS C n(um.) et v[*ini*] boni amphoram, item in menses sing(ulos) a(sses) V. — Item placuit, ut quisquis mensib(us) | contin[*uis II*] non pariaverit et ei humanitus acciderit, eius ratio funeris non habebitur, | etiamsi [*test*]amentum factum habuerit. — Item placuit: quisquis in hoc corpo|re n(ostro) pariat[*us*] decesserit, eum sequentur ex arca HS CCC n(ummi), ex qua summa decedent exe|quiari nomine HS L n(um.), qui ad rogus dividentur; exequiae autem pedibus fungentur. |

Item placuit: quisquis a municipio ultra milliar(ium) XX decesserit et nuntiatum fuerit, eo exire debebunt | electi ex corpore n(ostro) homines tres, qui funeris eius curam agant, et rationem populo reddere debebunt | sine dolo m[*al*]o; et si quit in eis fraudis causa inventum fuerit, eis multa esto quadruplum. Quibus | [*funeraticium*] eius dabitur, hoc amplius viatici nomine ultro citro sing(ulis) HS XX n(um.). Quod si longius | [*a municipio su*]pra mill. XX decesserit et nuntiari non potuerit, tum is, qui eum funeraverit, testa|[*torem tabul*]is signatis sigillis civium Romanor(um) VII, e[*t*] probata causa funeraticium eius, sa|[*tisdato ab i*]is neminem petiturum, deductis commodis et exequiario, e lege colegi dari | [*sibi petito a co*]llegio; dolus malus abesto. Neque patrono neque patronae neque

d[*omino*] ‖ neque d[*o*]minae neque creditori ex hoc collegio ulla petitio esto, nisi si quis testamento here[*s*] | nomina[*tus e*]rit. Si quis intestatus decesserit, is arbitrio quinq(uennalis) et populi funerabitur. | —Item placuit: quisquis ex hoc collegio servus defunctus fuerit, et corpus eius a domino dominav[*e*] | iniquitatae sepulturae datum non fuerit, neque tabellas fecerit, ei funus imag[*ina*] rium fiet. — Item placuit: quisquis ex quacumque causa mortem sibi adsciveri[*t*], | eius ratio funeris non habebitur. |

Item placuit, ut quisquis servus ex hoc collegio liber factus fuerit, is dare debebit vin[*i bo*]|ni amphoram. — Item placuit: quisquis magister suo anno erit ex ordine a[*lbi*] | ad cenam faciendam et non observaverit neque fecerit; is arcae inferet HS XXX n(um.), insequens eius dare debebit et is eius loco restituere debebit. |

Ordo cenarum: VIII id. Mar. natali Caesenni [*Rufi*] patris; V k. Dec. nat. Ant[*inoi*]; | idib. Aug. natali Dianae et collegi; XIII k. Sept. na[*t. Caese*]nni Silvani fratris; Pr. n[*onas*] . . | natali Corneliae Proculae matris; XIX k. Ian. n[*at. Caes*]enni Rufi, patr(oni) muni[*cipii.*] |

Magistri cenarum ex ordine albi facti, q[*u*]o ordine homines quaterni *(erunt,)* ponere debeb[*unt*] | vini boni amphoras singulas et panes a(ssium) II, qui numerus collegi fuerit, et sardas | [*nu*]mero quattuor, strationem caldam cum ministerio. |

Item placuit, ut quisquis quinquennalis in hoc collegio factus fuerit, is a sigillis eius temporis, quo quinquennalis erit, immunis esse debebit; et ei ex omnibus divisionibus partes dupl[*as*] | dari, item scribae et viatori a sigillis vacantibus partes ex omni divisione sesquip[*las*] | dari, placuit. ∾ | Item placuit, ut quisquis quinquennalitatem gesserit integre, ei ob honorem partes se[*squi*]|plas ex omni re dari, ut et reliqui recte faciendo idem sperent. |

Item placuit: si quis quid queri aut referre volet, in conventu referant, ut quieti e[*t*] | hilares diebus sollemnibus epulemur. |

Item placuit, ut quisquis seditionis causa de loco in alium locum transierit, ei multa es to HS IIII n(um.). Si quis autem in obbrobrium alteralterius dixerit aut tu[*mul*] tuatus fuerit, ei multa esto HS XII n(um.). Si quis quinquennali inter epul[*as*] | obbrobrium aut quid contumeliose dixerit, ei multa esto HS XX n(um.) . . |

Item placuit, ut quinquennalis sui cuiusque temporis diebus sollemn[*ibus ture*] | et vino supplicet et ceteris officiis albatus fungatur, et die[*bus natalibus*] | Dianae et Antinoi oleum collegio in balinio publico po[*nat, antequam*] | epulentur.

3. Collegium Aesculapii et Hygiae. (153 p. C.)[1]

Lex collegi Aesculapi et Hygiae. | Salvia C. f. Marcellina — | — do-
num dedit collegio — locum aediculae cum pergula et — solarium tec-
tum iunctum, in | quo populus collegi s. s.[2] epuletur; — item | — dedit
donavitque HS L m(ilia) n(um.) hominibus n(umero) LX, sub hac
condicione: ut ne plures adlegantur, quam numerus s. s.,[2] et ut in
locum | defunctorum loca(*ve*) veniant, et liberi adlegantur, vel si quis 5.
locum suum legare volet, filio vel fratri vel liberto dumtaxat, ut inferat
arkae n(ostrae) partem | dimidiam funeratici;[3] et ne eam pecuniam s.
s. velint in alios usus convertere, sed ut ex usuris eius summae diebus
infra scriptis locum confrequentare; | ex reditu eius summae si quod
comparaverint, sportulas hominib(us) n. LX ex decreto universorum
— | — dividerent —.

Item | —in conventu placuit universis, ut diebus s. s.[2] II qui ad 16.
epulandum non convenissent, sportulae et pane et vinu | eorum veni-
rent et praesentibus divideretur, excepto eorum, qui trans mare erunt
vel qui perpetua valetudine detinetur.

Item P. Aelius dedit *etc.* — Quodsi ea pecunia omnis, quae s. s.[2] 19.
est, — in alios usus convertere voluerint, quam in eos usus, qui s. s. 20.
s.,[4] quos ordo collegi n(ostri) decrevit, et uti | haec omnia, quae s. s. s.,
suis diebus ut ita fiant dividantque, quod si adversus ea quid egerint
sive quid ita non fecerint, tunc q(uin)q(uennales) vel curatores | eius- 22.
dem collegi, qui tunc erunt, si adversus ea quid fecerint, q. q. et cura-
tores s. s. uti poenae nomine arkae n(ostrae) inferant HS XX m. n. |

Hoc decretum ordini n(ostro) placuit in conventu pleno, quod
gestum est in templo Divorum in aede Divi Titi, $\overline{V}$ id. Mart., G. Bruttio
| Praesente, A. Iunio Rufino cos., q. q. C. Ofilio Hermete, curatorib(us) 24.
P. Ael. Aug. lib. Onesimo et C. Salvio Seleuco.

4. Collegium funeraticium Alburnense. (167 p. C.)[5]

Descriptum et recognitum factum ex libello, qui propositus | erat I,1.
Alb(urno) maiori ad stationem Resculi, in quo scriptum erat | id quod
i(nfra) s(criptum) est: |

Artemidorus Apolloni, magister collegi Iovis Cerneni, et || Valerius 5.

1) E tabula marmorea Romae in aedibus Barberinis adservata. Primum ed. in *Sponii* miscell. p. 52, inde *Or.* 2417. — 2) s(upra) s(cripti). — 3) De hoc capite scripserunt *Mom.* de colleg. 93. *Huschke*, ZGR. 12, 185. — 4) s(upra) s(cripti) s(unt). — 5) E tabellis ceratis Transsylv., de quibus v. p. 135 n. 7; ed. *Massmann*, libellus aurarius. 1840. *Mommsen*, de collegiis p. 94. *Huschke*, ZGR. 12, 173

Niconis et Offas Menofili, questores collegi eius|dem, posito hoc libello publice testantur: | ex collegio s(upra) s(cripto), ubi erant hom(ines) LIIII, ex eis non plus|remasisse aḍ Alb(urnum), quam quot h(omines) XVII;[1] Iulium Iuli quoque, | commagistrum suum, ex die magisteri sui non accessise || ad Alburnum, neq(ue) in collegio; seque eis, qui presentes fuerunt, rationem reddedisse, et si quit | eorum (h)abuerat, reddedisset sive funeribus *(impendisset),* || et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset; | modoque autem neque funeraticis sufficerent | neque loculum (h)aberet, neque quisquam tam magno | tempore diebus, quibus legi continetur, convenire || voluerint aut conferre funeraticia sive munera. |

Seque idcirco per hunc libellum publice testantur, | ut si quis defunctus fuerit, ne putet se colle|gium (h)abere aut ab eis aliquem petitio|nem funeris (h)abiturum. |

Propositus Alb(urno) maiori, V idus Febr. Imp. L. Aur(elio) Ver(o) III | et Quadrato c(o)s. | Act(um) Alb(urno) maiori.

5. Collegium aquae. (Saec. I. p. C.)[2]

. . . [*mult*]a esto a[*ssium*] D. ∾ |

[*Cui fontanorum magisteriu*]m ex h(ac) l(ege) capere gerere licebit, [*si is magister factus* | *creatusve fuerit, luci pal*]am in conlegio aquae intra paticabulum, quo die mag(isterium) | [*cepit, iurato in hanc lege*]m. Qui hoiusce conlegi quod, quidquid penus sese venit, | . . [*adversus h(anc)*] l(egem) fecisse scientem d(olo) m(alo) in suo magisterio, suosque prohibuisse, | . . . is sit,[3] a(ssium) D multa esto. ∾ |

Qui ita, uti s(upra) s(criptum) e(st), non iuraverit, is ma]g(ister) ni esto nive suffragium inito; si quis adversus ea faxit, multa | [*esto ita uti s(upra) s(criptum) e(st). Qui non trans ma*]re peregre(*ve*) longius p(assus) CXX (milia) reip(ublicae) causa erit, is[4] magistrorum | [*comitiis adesto; ni adfuerit, multa*] esto a(ssium) L. Idcirco nihilo-

1) *Massm.*: 'XLI,' at v. *Mo.* l. c. n. 7. — 2) Ex inscriptionibus saec. XVII a card. Barberini collectis; lapis vel tabula ipsa non exstat. Primum ed. *Marini*, atti arv. (1795) 1, 70.; inde *Dirksen*, Beitr. 216; denuo collato apographo et adiecto commentario *Rudorff*, ZGR. 15, 203. cf. *Mommsen*, ibid. p. 345. Legem publicam non fuisse neque multaticiam, neque de magistris aquarum, neque de publicanis, ut antea putabant, sed legem collegii, *Rud.* probavit; neque vero solam aquarum religionem spectasse id collegium, sed inprimis ad rem fullonicam pertinuisse, *Mom.* addidit. Totius tituli pars laeva deest; quam cum tertiam fere fuisse putet *R.*, multo maiorem *M.*, perquam dubia esse supplementa liquet. — 3) *Rud.*: '[*ni iur*]assit.' — 4) 'erit is causa.'

minus deieratio esto apud magistros; | [*si falso deieratum fuerit,*] uti s(upra) s(criptum) e(st), a(ssium) C multa esto. ∾ |

[*Qui scierit, magistris denuntia*]to; si non denuntiarit, ipsius multam sufferto. ∾ | [*Eius rei causa qui volet ex hac*] lege actio esto. ∾ |

[*Magistro ex hac lege multam dicere*] liceto, si semel si saepius volet. Dictio esto a(ssium) I. ∾ |

[*Ni quis fullonicas instituisse*] nive cretulentum exegisse velit, nisi in duabus lacunis prius emet; | [*nive fulloni magisterium capere*] gerere liceto; magistrisve denuntiamino in biduo continuo; ni nuntiab[*it*, | *quotiens artis causa ad aqua*]m venerit, multa a(ssium). V esto. ∾ |

[. . *cui quibusve iurisdictio*] erit ex h. l. magister magistrive, iudicium danto, qui iniuraverit | . . . ris recuperatorem unum communem adeunto simulque iuranto: | .. Ni ita iurassit multa esto a(ssium) D. ∾ |

[*Si sciens d(olo) m(alo) adversus h. l.*] iudicassit, ita uti s(upra) s(criptum) e(st) multa esto. Recuperatore uno, quotque | . . . [*fac*]ito uti iuret; isque si (*i*)bi testium causa esse dicet, magis(*ter*) quam | [*primum facito iudicetur*. . .]tuis rem iudicanto. Ni ita iudicarint, ita [*u(ti) s(upra) s(criptum) e(st)*] multa esto. Recuper[*ator*, | *qui luminibus captus, caecum se iura*]to esse, ita gnatum esse. Ni iudicassit, a(ssium) V multa esto. I(n) d(iebus) | . . [*iurato; ni iurassit uti s*(*upra*) *s*(*criptum*) *e*(*st*), *multa*] esto a(ssium) V.

6. Collegium militum. (203 p. C.)[1]

—[2] Cor(nicines) leg(ionis) III[3] Aug(ustae) P(iae) V(indicis): | L. Clodius Secundus, opt(io); C. Iulius Felix, *(et XXXII alii.)* |

Scamnari(o) n(ostro) dabunt col(legae) qui fac(ti) fuer(int) | X DCCL. Si qui d(e) col(legis) tram(are) pro(ficiscentur), cum | pr(ofecturi) s(int) acc(ipient) viat(icum) pro m(are) X CC, eq(ue) a(bsentia) r(egressi) D. | Item vet(*e*)ranis[4] anularium[5] nom(ine) X D. | Item si qui ex coll(egio) amplio(re) grad(u) prof(iciscentur), accip(ient) X D. Item si qui obitum naturae redd(iderint), acc(ipient) her(edes) ips(o-

1) Templo Aesculapii inscriptum, cuius parietinae adhuc Lambaese in Numidia exstant. Ed. *Renier*, inscr. rom. de l'Algerie. 1858. p. 15 n. 70. — 2) Omisi prooemium, quo imperator Severus cum filiis Antonino et Geta invocatur. — 3) Cf. *D.* 47, 22, 1. 'Mandatis principalibus praecipitur —, ne — milites collegia in castris habeant, sed permittitur tenuioribus stipem menstruam conferre, — quod — Divus quoque Severus rescripsit.' — 4) 'vitranis.' — 5) i. e. annulariorum = annuorum. cf. tit. apud *Ren.* 60 p. 12: 'veter(ani) missi accipiant kal. Ian. anularium, singuli HS VI mil. n., quae anularia sua die quaestor sine dilatione adnumerare curabit.' n. 63. p. 14: 'dimittentur anulari n(omine) sing[*ulis*' *etc.*

rum), sive proc(urator), X D. | Item quod abom(inamur), si q(uis) locu(m) su(*um*) amis(erit), accipiet X CCL. | EISTM,[1] qui arc(a) solut(i) sunt, et si quis de tironib(us) ab hac die satis | arcae fec(erit), accipiet quitquit debet.

Lex fact(a) XI kal. Sep. [*Plautiano*] | II et Geta II cos. . . . .

XIII. CAUSAE FORENSES.

1. Sententia Minuciorum, a. 637 a. u.[2]

Q. M. Minucieis, Q. f., Rufeis[3] de controversieis inter | Genuateis et Veiturios in re praesente cognoverunt, et coram inter eos controvo(*r*)sias composeiverunt, | et qua lege agrum possiderent et qua fineis fierent, dixserunt. Eos fineis facere terminosque statui iuserunt; | ubei ea facta essent, Romam coram venire iouserunt. Romae coram sen-
5. tentiam ex senati consulto dixerunt eidib(us) | Decemb(ribus) L. Caecilio, Q. f., Q. Muucio, Q. f., cos.:

Qua ager privatus casteli Vituriorum est, quem agrum eos vendere heredemque | sequi licet, is ager vectigal(is) nei siet. ∾

Langatium fineis agri privati: Ab rivo infimo, qui oritur ab fontei in Mannicelo ad flovium | Edem; ibi terminus stat. Inde flovio suso vorsum in flovium Lemurim. Inde flovio Lemuri susum usque ad rivom
8. Comberane(am). | Inde *etc.*[4]

Agri poplici quod Langenses posident hisce finis videntur esse:
14. Ubi comfluont | Edus et Procobera, ibei terminus stat. Inde Ede flovio sursu[*m v*]orsum in montem Lemurino infumo; ibei terminus | stat. Inde sursum vorsum iugo recto monte Lemurino; ibei termin*u*s stat. Inde *etc.*[4]

---

1) e(t) ist(i) m(ilites)? — 2) C. I. L. I, 190. p. 72. *Ri.* tab. 20. E tabula ahenea, a. 0,37½, l. 0,47½, a. 1506 prope Genuam reperta, hodie ibidem in curia adservata. Capita distincta non sunt, nisi quod v. 37 vocis 'prata' littera 'P' in marginem prominet. De editionibus prioribus v. C. I. cit. Addendum, quod Rudorffii commentatio laudata a. 1861 iterum edita est in: ZRG. 1, 168. (cf. ib. 2, 473, et Rh. Mus. 18, 452.) — Genuatium civitas saec. VII libera quidem adhuc fuit, sed iam inde a bellis Punicis Romanorum imperio quodammodo subdita est. Vicos castellaque vicina subiecta quidem habebat, ita tamen, ut lite cum iis de finibus agrorum exorta, non ipsa per magistratus suos rem diiudicare posset, sed a senatu Romano arbitros finium regundorum petere cogeretur. Dati sunt Q. et M. fratres Minucii Rufi, nepotes fortasse eius, qui Ligures a. 557 subegerat, Q. Minucii. Qui quidem Genuam profecti causa cognita controversiam composuerunt, finesque agrorum terminari iusserunt; quo facto Romae, partium legatis praesentibus, hancce quam habemus sententiam dixerunt, cuius quidem summa in eo est, quod finibus agri tam privati quam publici Langensium determinatis, agri publici condicio varie ex

Quem agrum poplicum | iudicamus esse, eum agrum castelanos 24.
Langenses Veiturios po[*si*]dere fruique videtur oportere. Pro eo agro vectigal Langenses | Veituris in poplicum Genuam dent in anos singulos vic(toriatos)[1] n(ummos) CCCC. Sei Langenses eam pequniam non dabunt neque satis|facient arbitratuu Genuatium, quod per Genuenses mo[*r*]a non fiat, quo setius eam pequniam acipiant: tum quod in eo agro|natum erit frumenti partem vicensumam, vini partem sextam Langenses in poplicum Genuam dare debento | in annos singolos.

Quei intra eos fineis agrum posedet Genuas aut Viturius, quei eorum posedeit k. Sextil(ibus) L. Caicilio | Q. Muucio cos. eos ita posidere colereque liceat. E*i*s quei posidebunt, vectigal Langensibus pro portione dent ita, uti ceteri | Langenses, qui eorum in eo agro agrum 30.
posidebunt fruenturque. Praeter ea in eo agro ni quis posideto nisi de maiore parte|Langensium Veituriorum sententia, dum ne alium intro mitat nisi Genuatem aut Veiturium colendi causa. Quei eorum de maiore parte | Langensium Veiturium sententia ita non parebit, is eum agrum nei habeto nive fruimino.

Quei | ager compascuos erit, in eo agro quominus pecus [*p*]ascere Genuates Veituriosque liceat ita, utei in cetero agro | Genuati compascuo, ni quis prohibeto, nive quis vim facito, neive prohibeto quo minus ex eo agro ligna materiamque | sumant utanturque. 35.

Vectigal anni primi k. Ianuaris secundis Veturis Langenses in poplicum Genuam dare | debento. Quod ante k. Ianuar. primas Langenses fructi sunt eruntque, vectigal invitei dare nei debento. ~ |

Prata quae fuerunt proxuma faenisicei L. Caecilio Q Muucio cos. in agro poplico, quem Vituries Langenses | posident et quem Odiates et quem Dectunines et quem Cavaturineis et quem Mentovines posident, ea prata, | invitis Langensibus et Odiatibus et Dectuninebus et Cavaturines et Mentovines, quem quisque eorum agrum | posidebit, inviteis 40.
eis ni quis sicet nive pascat nive fruatur. Sei Langueses aut Odiates aut Dectunines aut Cavaturines|aut Mentovines malent in eo agro alia prata inmittere defendere sicare, id uti facere liceat, dum ne ampliorem | modum pratorum habeant, quam proxuma aestate habuerunt fructique sunt. ~

---

agris cultis, compascuis, pratis definitur. — 3) i. e. Q. et M. Minucii, Q. filii, Rufi. Nam 'eis' antiqua forma est nom. plur., vide supra p. 105 n. 2. — 4) Finium descriptionem longam omisi.

1) Nummus illa aetate in regione circumpadana vulgaris; IV vict. = III den. cf. *Mommsen*, Münzwesen p. 389, et infra p. 204 n. 1.

Vituries, quei controvorsias | Genuensium ob iniourias iudicati aut damnati sunt, sei quis in vinculeis ob eas res est, eos omneis | solvei mittei leiber*(are)*ique Genuenses videtur oportere ante eidus. Sextilis primas. Sei quoi de ea re | iniquom videbitur esse, ad nos adeant primo quoque die et ab omnibus controversis et. honopubl. li.[1] |

Leg(ati) Mogo Meticanio, Meticoni f(ilius), Plaucus Peliani(o), Pelioni f(ilius).

2. Pronuntiatio Agrippae proconsulis, a. 68 p. C.[2]

Imp. Othone Caesare Aug. cos. XV k. Apriles | descriptum et recognitum ex codice ansato[3] L. Helvi Agrippae procons(ulis), quem protulit Cn. Egnatius | Fuscus scriba quaestorius, in quo scriptum fuit it, quod infra scriptum est, tabula V (capitibus)[4] VIII | et VIIII et X:

III idus Mart. L. Helvius Agrippa proco(n)s(ul) caussa cognita pronuntiavit: | Cum prò utilitate publica rebus iudicatis stare conveniat, et de caussa Palvicensi|um M. Iuventius Rixa vir ornatissimus procurator Aug(usti) saepius pronuntiaverit:

fi|nes Palvicensium ita servandos esse, ut in tabula ahenea a M. Metello ordinati | essent,

ultimoque pronuntiaverit:

Galillenses frequenter retractantes controver|sia*m*[5] nec parentes decreto suo se castigare voluisse, sed respectu clementiae optumi | maximique principis contentum esse edicto admonere, ut quiescerent et rebus | iudicatis starent et intra k. Octobres primas de praedis Palvicensium decederent vacuam|que possessionem traderent; quodsi in contumacia perseverassent, se in auctores | seditionis severe animadversurum;[6]

et postea Caecilius Simplex vir clarissi|mus ex eadem caussa aditus a Galillensibus dicentibus:

tabulam [*s*]e ad eam rem | pertinentem ex tabulario principis adlaturos,

---

1) Ita *Ri.* tab. *Mo.*: 'i. thono publ. li.' *Or.* coniicit: 'et one(ribus) publ(icis) li(beri) [*sint.*]' At onerum publicorum mentio vix aptum hic praebet sensum; utique scribendum erat 'popl.' — 2) E tabula ahenea (a. 0,40, l. 0,55.) a. 1866 in Sardinia reperta ibique edita, tum a Mommseno edita et commentata: *Hermes* 2, 102; 3, 167, indeque repetita: ZRG. 8, 159. — 3) i. e. codice tabularum copulatarum, cui ansa adiuncta est — 4) Tab.: 'Ɔ'. — 5) 'controversiae.' — 6) 'anima adversurum.'

pronuntiaverit:

humanum esse, | dilationem probationi dari,

[*et in*] k. Decembres duum mensum spatium dederit,

in|tra quam diem nisi forma allata esset, se eam, quae in provincia esset, secuturum;

| ego quoque aditus a Galillensibus excusantibus, quod nondum forma allata esset, in | k. Februarias qua[*e*] p(roximae) f(uerunt) spatium dederim, et moram illis possessoribus intellegam esse iucun|dam:

Galillenses ex finibus Palvicensium Camianorum, quos per vim occupaverant, intra k. | Apriles primas decedant. Quodsi huic pronuntiationi non optemperaverunt, sciant, | se longae contumaciae iam saepe denuntiatae animadversioni obnoxios | futuros.

In consilio fuerunt: M. Iulius Romulus, leg. pro pr(aetore). T. Atilius Sabinus, q(uaestor) | pro pr(aetore). M. Stertinius Rufus f(ilius). *(V alii.)*
Signatores: Cn. Pompei Ferocis, Aureli | Galli. *(IX aliorum.)*

3. Pronuntiatio Domitiani imp., a. 82 p. C.[1]

Imp. Caesar, Divi Vespasiani f., Domitianus Augustus | pontifex max., trib. potest., imp. II, cos. VIII, designat. VIIII, | pp, salutem dicit | IIIIviris el decurionibus Faleriensium ex Piceno. Quid constituerim de | subsicivis cognita causa inter vos et Firmanos, ut notum haberetis, | huic epistulae subici iussi. | P. Valerio Patruino . . . cos. | XIIII kal. Augustas. |

Imp. Caesar, Divi Vespasiani f., Domitianus Aug. adhibitis utriusque | ordinis splendidis viris cognita causa inter Falerienses et Firmanos pronuntiavi quod subscriptum est. ~ |

Et vetustas litis, quae post tot annos retractatur a Firmanis adversus Fale|rienses, vehementer me movet, cum possessorum securitati vel minus | multi anni sufficere possint, et Divi Augusti, diligentissimi et indulgentissimi | erga quartanos[2] suos principis, epistula, qua admonuit eos, ut omnia | subsiciva sua colligerent et venderent, quos tam salubri admonitioni | paruisse non dubito; propter quae possessorum ius confirmo.[3] | Valete.

---

1) E tabula aena, in Piceno effossa a. 1599, ed. a *Grut.* 1081, 2, aliisque. *Or.* 3118. — 2) i. e. milites legionis IV. — 3) *Hygin.* de gen. controv. (ed. Lachm.) 133, 9—13: 'cum D. Vespasianus subsiciva omnia, quae non veniissent, — sibi vindicasset, — Domitianus per totam Italiam subsiciva possidentibus donavit' cf. *Front.* de contr. agr. 53—54. *Rudorff*, röm. Feldmesser 2, 456.

D(atum) XI k(al). Aug. in Albano, | agente curam T. Bovio Vero, | legatis P. Bovio Sabino, | P. Petronio Achille, d(ecreto) d(ecurionum) p(ublico).

4. Sententia arbitri ex compromisso, saec. I p. C.[1]

C. Helvidius Priscus, arbiter | ex conpromisso inter Q. | Tillium Eryllum, procurato|rem Tilli Sassi, et M. Paquium Aulanium, || actorem municipi Histoniensium, | utrisque praesentibus iuratus sententiam | dixit in ea verba, q(uae) inf(ra) s(cripta) s(unt): |

'Cum libellus vetus ab actoribus Histoniensium | prolatus sit, quem desideraverat Tillius || Sassius exhiberi, et in eo scriptum fuerit, | eorum locorum, de quibus agitur, fa|ctam determinationem per Q. Coelium Gal|lum, M. Iunio Silano, L. Norbano Balbo | cos. *(a. 19 p. C.)* VIII k. Maias; inter P. Vaccium Vitulum, || auctorem Histoniensium fundi Heriani|ci, et Tituriam Flaccillam, proauctorem Til|li Sassi fundi Vellani, a(ctum) e(sse) in re praesenti | de controversia finium ita, ut utrisque | dominis tum fundorum praesentibus || Gallus terminaret, ut primum palum | figeret a quercu, pedes circa undec|im abesset autem palus a fossa, (neque | apparet, quot pedes scripti essent, | propter vestutatem libelli interrupti || in ea parte, in qua numerus pedum | scri(*p*)tus videtur fuisse), inter fos|sam autem et palum iter commune | esset, cuius proprietas soli Vacci Vituli esset; | ex eo palo e regione ad fraxinum notatam pal||um fixum esse a Gallo, et ab eo palo e regione ad supercilium ultimi lacus Serrani in partem sinisterio|(*re*)m erectam palum ab eodem Gallo . . .

5. Lis fullonum de pensione solvenda. (244 p. C.)[2]

Herculi sacrum posuit
P. Clodius Fortunatus q. q.[3] perpetuus huius loci.
Interlocutiones
Aeli Floriani, Herenni Modestini et Faltoni
Res(*ti*)tutiani, praeff. vigil. p. p. v. v.[4]

1) E lapide, in ruinis Histonii ad litora maris Adriatici reperto, edito a *Mommseno*, Stadtrechte, p. 484. — 2) E binis lapidibus, Romae a. 1701 effossis et 1702 editis a *R. Fabretti*, inscr. ant. p. 278. Alterius pars intuenti dextra deerat, et quod Fabr. sibi visus est habere tituli alterum idque integrum exemplar, nil nisi fragmentum arbitrio suppletum fuit. Luculenter id demonstravit *Bremer*, Proc. d. Fullonen, 1866, qui utroque lapide denuo excusso titulum edidit et commentatus est, in quibusdam emendans quae *Rudorff* et *Mommsen* scripserant in: ZGR. 15, 254, 326. — 3) i. e. q(uin)q(uennalis), sc. collegii fullonum. — 4) i. e. perfectissimorum virorum.

Florianus d(ixit): 'Quantum ad formam a me datam perti|net, quoniam me convenis,[1] de hoc inprimis tractan|dum est. Ita interlocutum me sc[*i*]to esse hesterna | die: 'docere partem diversam[2] oportere, hoc ‖ ex sacra auctoritate descendere, ut pensiones[3] | non dependerentur;' et respondit: 'se quibus|cumque rationibus posse ostendere, hoc ex sacra auctoritate observari;' et hodie hoc | dicit:[4] 'ex eo tempore, inquit, ex quo Augustus ‖ rem publicam obtinere coepit, usque in hodier[*num*] | numquam haec loca pensiones pensitasse.' | Et infra Florianus d(ixit): 'Vidi locum dedicatum | imaginibus sacris.'[5]

Et alio capite | Modestinus d(ixit): 'Si quid est iudicatum, habet ‖ suam auctoritatem, si est, ut dixi, iudicatum; | interim apud me nullae probationes exhi|[*bentur, quibu*]s doceantur fullones in pen|[*sionem iur*]e conveniri.'

Et alio capite | [*Restitutianu*]s c(um) c(onsilio) c(ollocutus) d(ixit): 'Manifestum est, quid ‖ [*iudicaverint*] pp. vv.; nam Florianus partibus | [*s*]uis dilig[*entis*]sime functus est, qui, cum in [*r*]em pra[*e*]s[*entem*] venisset, locum inspexit, | et univer[*sis indiciis*] examinatis senten-

[6][*t*]iam de eo loco, [*de quo maxime*]
queritur, protu[*lit, a quo provocatum*]
non est.' Et i[*nfra Restitutianus d(ixit):*]
'Modestinus qu[*oque, secutus rem*]
a Florian[*o iudicatam, pensiones*]
exigi prohib[*uit.' Et alio capite*]
[*R*]estituti[*an*]us [*d(ixit): 'Illud servabitur*]
fontanis, quo[*d obtinuerunt*]
aput suos iudic[*es et quod habue-*]
runt in hodier[*num sine pensione.'*]
[*E*]x Alexandro A[*ug. et Marcello cos.*]
litigatum e[*st in annum XIX*]
Peregrino e[*t Aemiliano cos.*] *(226—244 p. C.)*

---

1) Quis sit, qui eum convenerit, utrum actor an tertius quidam, non liquet. — 2) i. e. fullones, contra quos actum est. — 3) i. e. publicae pensiones, quae pro aquaeductu publico in opera fullonica vertendo solvendae erant. — 4) scil. pars diversa, i. e. fullones. — 5) i. e. statuis imperatorum, unde deduxisse fullones videntur, gratuito ab imperatoribus usum aquaeductus esse concessum. — 6) Hic incipit lapis secundus, cuius pars dextra deest.

PARS TERTIA.

SCRIPTORES.

I. SEXTUS POMPEIUS FESTUS.

E libris de verborum significatione.[1]

Abacti magistratus dicebantur, qui coacti deposuerant imperium. *P.* 23.
Abgregare —, adgregare —, segregare —. Quorum verborum frequens usus non mirum, si ex pecoribus pendet, cum apud antiquos opes et patrimonia ex his praecipue constiterint, ut adhuc etiam pecunias et peculia dicimus.[2] *P.* 23.

1) Festus, grammaticus saeculi II vel III, nulla alia re notus nobis est, nisi quod M. Verrii Flacci, qui sub Augusto floruit, eruditissimum 'de verborum significatione' opus in epitomen coegit, glossas quasdam ex aliis libris addens. Cuius epitomes, cum Verrii opus ipsum penitus perierit, pars quaedam duplici modo ad nos pervenit. Saeculo IX Paulus quidam, clericus Romanus, epitomes quasi epitomellam conscripsit, quae Carolo M. dedicata multis codicibus mss. exstat. Praeterea ipsum Festi opus integrum etiam saec. XI transscriptum est in codicem membranaceum, cuius mutila pars saec. XV Romae in manibus fuit Pomponii Laeti, saec. XVI in bibliothecam Farnesianam pervenit, saec. XVIII Neapolim migravit, ubi etiamnunc in bibl. publica exstat. Misere quidem iam tunc codex erat truncatus: XVI quaternionum, binis columnis scriptorum, VII primi omnino deerant, nec non reliquorum plura folia, omniumque margo igni ita fuit adustus, ut alterius columnae plerumque maior pars consumta sit. Neque sic quidem Verrii reliquiis pepercit fatum. Tres postea etiam perierunt quaterniones, VIII, X, XVI, quorum quidem apographa saeculo XV exeunte sunt facta, neque tamen satis accurata, neque inter se consonantia. Sed ne unquam desisteret fatum, apographa, quae sub titulo 'e schedis P. Laeti' a. 1581 una cum codice Farnes. ipso edidit *F. Ursinus*, postea perierunt. — Editionum praeter Ursinianam una tantum nominanda est *C. O. Muelleri* a. 1839, qui cod. Farn., Pauli epit. et schedas P. Laeti accuratissime castigatas coniunxit. Cum vero codicem Farn. ipse conferre non potuisset, a. 1848 *H. Keil*, nova collatione facta, menda deprehensa edidit in: Rh. Mus. 6, 618—26. Denique *Mommsenus*, repertis trium quaternionum deperditorum aliis

Abemito significat demito vel auferto; emere enim antiqui dicebant pro accipere. *P.* 4.
Aborigines appellati sunt, quod errantes convenerint in agrum, qui nunc est populi Romani; fuit enim gens antiquissima Italiae. *P.* 19.
Accensi dicebantur, qui in locum mortuorum militum subito subrogabantur, dicti ita, quia ad censum adiciebantur. *P.* 18.
Actus modo significant — iter inter vicinos IV pedum latum; modo in geometrica minorem partem iugeri, i. e. CXX pedum. *P.* 17.
Adorare apud antiquos significabat agere, unde et legati oratores dicuntur, quia mandata populi agunt. *P.* 19.
Adpromissor est, qui, quod [*quis*] suo nomine promisit, idem pro altero quoque promittit. *P.* 15.
Adscripti* qui in colonias nomina dedissent, ut essent coloni. *P.* 14.
Adscripticii veluti quidam scripti dicebantur,[1] qui supplendis legionibus adscribebantur; hos et accensos dicebant, quod ad legionum censum essent adscripti; quidam velatos, quia vestiti inermes sequerentur exercitum. *P.* 14.
Aedilis initio dictus est magistratus, qui aedium non tantum sacrarum, sed etiam privatarum curam gerebat; postea hoc nomen et ad magistratus [*curules*] translatum est. Dictus est autem aedilis, quod facilis ad eum plebi aditus esset. *P.* 13.
Aerarii tribuni a tribuendo aere sunt appellati. *P.* 2.
Aerarium* populus Romanus in aede Saturni habuit. *P.* 2.
Aestimata poena ab antiquis ab aere dicta est, qui eam aestimaverunt aere, ovem decussis, bovem centussis. *P.* 24. *(cf. Maxima)*
Aliuta *etc. v. Leg. Num. 15. P.* 6.
Allecti dicebantur apud Romanos, qui propter inopiam ex equestri ordine in senatorum sunt numero adsumpti. Nam patres dicuntur, qui sunt patricii generis; conscripti, qui in senatu sunt scriptis annotati. *P.* 7.
Ambitus proprie dicitur circuitus aedificiorum patens in latitudinem pedes duos et semissem, in longitudinem idem quod aedificium. *P.* 5.

---

apographis praeter schedas Laetinas, a 1864 'Festi cod. quat. XVI' denuo edidit. — In hac mea collectione textum e recensione Muelleri recepi, notis ubi opus videbatur adiectis, singula verba ex ordine alphabetico disposui, litteris P(aulus) F(arn.) L(aetus) K(eil) Mue. Mo. fontes denotavi, numerorum notis paginas editionis *Mue.* indicavi. Ubi *P.* supplet *F.*, utrumque nominavi. — 2) 'Pecunia ipsa a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat.' *Plin.* h. n. 18, 3, 11.

1) 'vel, uti quidam, adscriptivi' *Walch*, ad Tac. Agric. 265. cf. *Varro*, l. l. 7, 56.

Ambitus proprie dicitur inter vicinorum aedificia locus duorum pedum et semipedis ad circumeundi facultatem relictus. Ex quo etiam honoris ambitus dici coeptus est a circumeundo supplicandoque *P.* 16.
Amsegetes dicuntur, quorum ager viam tangit. *P.* 21.[1]
Annaria lex — ea, qua finiuntur anni magistratus capiendi. *P.* 27.
Aqua et igni tam interdici solet damnatis, quam accipiuntur nuptae, *quia hae duae res humanam vitam maxime continent.[2] *P.* 2.
Arbiter dicitur iudex, quod totius rei habeat arbitrium et facultatem.
Arbitrium dicitur sententia, quae ab arbitro statuitur. Arbitrarium, cum adhuc res apud arbitrum geritur. *P.* 15.
Armita dicebatur virgo sacrificans, cui lacinia togae in humerum erat reiecta. Legibus etiam Laurentum sanctum est, ne pomum ex alieno legatur in armum, i. e. quod humeri onus sit.[3] *P.* 4.
Assiduus dicitur, qui — quasi consedisse videatur; alii assiduum locupletem, quasi multorum assium, dictum putarunt; alii eum, qui sumptu proprio militabat, ab asse dando vocatum existimarunt. *P.* 9.
Aurichalcum vel orichalcum quidam putant compositum ex aere et auro —; orichalcum sane dicitur, quia in montuosis locis invenitur; mons etenim Graece ὄρος appellatur.[4] *P.* 9.
Bustum proprie dicitur locus, in quo mortuus est combustus et sepultus, diciturque bustum quasi bene ustum; ubi vero combustus quis tantummodo, alibi vero est sepultus, is locus ab urendo ustrina vocatur, sed modo busta sepulcra appellamus. *P.* 32.
Caduceatores legati pacem petentes. Cato 'caduceatori,' inquit, 'nemo homo nocet.' *P.* 47.
Celeres antiqui dixerunt quos nunc equites dicimus, a Celere, interfectore Remi, qui initio a Romulo iis praepositus fuit; qui primitus electi fuerunt ex singulis curiis deni, ideoque omnino CCC fuere. *P.* 55.
Censio hastaria dicebatur, cum militi multae nomine ob delictum militare indicebatur, quod hastas daret. *P.* 54.
Censionem facere dicebatur censor, cum multam equiti irrogabat. *P.* 54.
Censores dicti, quod rem suam quisque tanti aestimare solitus sit, quanti illi censuerint. *P.* 58.
Censui censendo agri proprie appellantur, qui et emi et venire iure civili possunt. *P.* 58.

1) *Bergk*, (ZGR. 14, 143): 'am segetes,' quia 'veteres 'an' pro 'circum' ponere consuerunt,' teste *Macr.* sat. 1, 14. — 2) Cf. *D.* 24, 1, 66, 1. — 3) Cf. *Grimm*, deutsche R. Alterth. 554. — 4) Cf. *D.* 18, 1, 45; 30, 4, 1.

Centenariae coenae dicebantur in quas lege Licinia non plus centussibus praeter terra nata impendebatur, i. e. centum assibus, qui erant breves numi ex aere. *P.* 54.
Centumviralia iudicia a centumviris sunt dicta. Nam cum essent Romae XXXV tribus, quae et curiae sunt dictae, terni ex singulis tribubus sunt electi ad iudicandum, qui centumviri appellati sunt: et licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt dicti. *P.* 54.
Centuria in agris significat CC iugera, in re militari C homines. *P.* 53.
Centuriata comitia item curiata dicebantur, quia populus Romanus per centenas turmas divisus erat. *P.* 54.
Centuriatus ager in ducena iugera definitus, quia Romulus centenis civibus ducena iugera tribuit. *P.* 53.
Classici testes dicebantur qui signandis testamentis adhibebantur. *P.* 56.
Coelibari hasta caput nubentis comebatur, quae in corpore gladiatoris stetisset abiecti occisique, ut quemadmodum illa coniuncta fuerit cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro sit; vel quia matronae Iunonis Curitis in tutela sint, quae ita appellabatur a ferenda hasta, quae lingua Sabinorum 'curis' dicitur; — vel quod nuptiali iure imperio viri subiicitur nubens, quia hasta summa armorum et imperii est: quam ob causam — captivi sub eadem veneunt. *P.* 62.
Coenacula dicuntur, ad quae scalis ascenditur. *P.* 54. *(D. 43, 17, 3, 7.)*
Cognitor est, qui litem alterius suscipit coram eo, cui datus est; procurator autem absentis nomine actor fit. *P.* 57.
Comitiales dies appellabant, cum in comitio conveniebant; qui locus a coeundo, i. e. insimul veniendo, est dictus. *P.* 38.
Compascuus ager, relictus ad pascendum communiter vicinis. *P.* 40.
Compraedes eiusdem rei populo sponsores. *P.* 39.
Conciliabulum locus, ubi in concilium convenitur. *P.* 38.
Concilium dicitur a populi consensu; sive concilium dicitur a concalando, i. e. vocando. *P.* 38.
Contio significat conventum, non tamen alium, quam eum, qui a magistratu vel a sacerdote publico per praeconem convocatur. *P.* 38.
Condicere est dicendo denuntiare. *P.* 64.
Condictio in diem certum eius rei, quae agitur, denuntiatio. *P.* 66.
Condictum est, quod in commune est dictum. *P.* 39.
Conscripti dicebantur, qui ex equestri ordine patribus ascribebantur, ut numerus senatorum expleretur. *P.* 41.

Consponsor coniurator. *P.* 59.
Consposos antiqui dicebant fide mutua colligatos. *P.* 41.
Contestari litem dicuntur duo aut plures adversarii, quod ordinato iudicio utraque pars dicere solet: 'Testes estote.' *P.* 57. Contestari est, cum uterque reus dicit: 'Testes estote.' *P.* 38.
Contrarium aes, grave aes. *P.* 64.
Conventae conditio dicebatur, cum primus sermo de nuptiis et earum conditione habebatur. *P.* 62.
Conventus quatuor modis intellegitur: — tertio, cum a magistratibus iudicii causa populus congregatur. *P.* 41.
Cum imperio est dicebatur apud antiquos, cui nominatim a populo dabatur imperium. Cum potestate est dicebatur de eo, qui a populo alicui negotio praeficiebatur. *P.* 50.
Cum populo agere, hoc est populum ad concilium aut comitia vocare. *P.* 50.
Curatores — rei frumentariae agrisve dividendis praepositi. *P.* 48.
Curia locus est, ubi publicas curas gerebant. Calabra curia* ubi tantum ratio sacrorum gerebatur. Curiae etiam nominantur, in quibus uniuscuiusque partis populi Romani quid geritur, quales sunt hae, in quas Romulus populum distribuit, numero XXX, quibus postea additae sunt V, ita ut in sua quisque curia sacra publica faceret feriasque observaret, iisque curiis singulis nomina Curiarum virginum imposita esse dicuntur, quas virgines quondam Romani de Sabinis rapuerunt. *P.* 49.
Curiales, eiusdem curiae, ut tribules et municipes. *P.* 49.
Curiales flamines, curiarum sacerdotes. *P.* 64.
Curionia sacra, quae in curiis fiebant. *P.* 62.
Curionium aes dicebatur, quod dabatur curioni ob sacerdotium curionatus. *P.* 49.
Curis est Sabine hasta, unde Romulus Quirinus, quia eam ferebat —; quidam eum dictum putant a Curibus, quae fuit urbs* Sabinorum. *P.* 49.
Currules magistratus apellati sunt, quia curru vehebantur. *P.* 49.
Custodelam dicebant antiqui, quam nunc dicimus custodiam. *P.* 51.
Decima quaeque veteres diis suis offerebant. *P.* 71.
Decimanus appellatur limes, qui fit ab ortu solis ad occasum; alter ex transverso currens appellatur cardo. *P.* 71. *(Isid. 15, 14, 4. Agrim. III.)*
Deminutus capite*, qui civitate mutatus est; et ex alia familia in aliam adoptatus; et qui liber alteri mancipio datus est; et qui in hostium potestatem venit; et cui aqua ignique interdictum est. *P.* 70.

Depeculatus a pecore dicitur; qui enim populum fraudat, peculatus poena tenetur. *P.* 75.
Depontani senes —, qui sexagenarii de ponte deiiciebantur. *P.* 75.
Derogare proprie est, cum quid ex lege vetere, quo minus fiat, sancitur lege nova; derogare ergo detrahere est. *P.* 69.
Diffareatio genus erat sacrificii, quo inter virum et mulierem fiebat dissolutio; dicta diffarreatio, quia fiebat farreo libo adhibito. *P.* 74.
Dirutum aere militem dicebant antiqui, cui stipendium ignominiae causa non erat datum, quod aes diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. *P.* 69.
Disertiones divisiones patrimoniorum inter consortes. *P.* 72.
Dispensatores dicti, qui aes pensantes expendebant, non adnumerabant. *P.* 72.
Doli vocabulum nunc tantum in malis utimur, apud antiquos autem etiam in bonis rebus utebatur. *P.* 69.
Duicensus dicebatur cum altero, i. e. cum filio, census. *P.* 66.
Duplionem antiqui dicebant, quod nos duplum. *P.* 66. *(XII, 12, 3.)*
Eiuratio significat, id, quod desideretur, non posse praestari. Plautus: 'Eiuravit militiam.' *P.* 77.
Em, tum. *P.* 76. Em pro eum, ab eo, quod est 'is.' *P.* 77.
Emancipati — intelleguntur aut ii, qui ex patris iure exierunt, aut ii, qui aliorum fiunt dominii; quorum utrumque fit mancipatione. *P.* 77.
Emere, quod nunc est mercari, antiqui accipiebant pro sumere. *P.* 76.
Endoplorato, implorato, quod est cum questione inclamare. *P.* 77.
Endo procinctu, in procinctu: significat autem, cum ex castris in proelium exitum est, procinctos, quasi praecinctos atque expeditos; nam apud antiquos togis incincti pugnitasse dicuntur. *P.* 77.
Equestre aes, quod equiti dabatur. *P.* 81.
Erctum citumque fit inter consortes, ut in libris legum Romanarum legitur. Erctum a coercendo dictum, — citum — a ciendo. *P.* 82.
Escit erit. *P.* 77. *(XII, 5, 4. 5. 7. Schoell, 98.)*
Everriator vocatur, qui iure accepta haereditate iusta facere defuncto debet: qui si non fecerit, seu quid in ea re turbaverit, suo capite luat. Id nomen ductum a verrendo; nam 'exverrae' sunt purgatio quaedam domus, ex qua mortuus ad sepulturam ferendus est, quae fit per everriatorem certo genere scoparum adhibito. *P.* 77.
Exrogare est ex lege vetere aliquid eximere per novam legem. *P.* 82.
Extrarius est, qui extra focum sacramentum iusque sit. *P.* 78.
Familia antea in liberis hominibus dicebatur, quorum dux et prin-

ceps generis vocabatur pater et mater familiae; unde familia nobilium Pompiliorum, Valeriorum, Corneliorum. Et familiares, ex eadem familia. Postea hoc nomine etiam famuli appellari coeperunt. *P.* 86.
Famuli origo ab Oscis dependet, apud quos servus 'famel' nominabatur,[1] unde et familia vocata. Famuletium * quod nunc servitium. *P.* 87.
Fastis diebus iucunda (*iuridica?*) fari licebat, nefastis quaedam non licebat fari. *P.* 93. *(Varro, l. l. 6, 29. 30.)*
Fastorum libri appellantur, in quibus totius anni fit descriptio.[2] Fasti enim dies festi sunt. *P.* 87.
Fenus et feneratores et lex de credita pecunia fenebris, a fetu dicta, quod crediti nummi alios pariant. *P.* 86.
Feretrius Iuppiter dictus a ferendo, quod pacem ferre putaretur; ex cuius templo sumebant sceptrum, per quod iurarent, et lapidem silicem, quo foedus ferirent. *(v. Lapidem)* *P.* 92.
Ferias antiqui fesias vocabant; et aliae erant sine die festo, ut nundinae, aliae cum festo, ut Saturnalia. *P.* 86.
Fetiales a feriendo dicti: apud hos enim belli pacisque faciendae ius est. *P.* 91. *(Non. v. Fetialis. Varro, l. l. 5, 86.)*
Flaminius camillus puer dicebatur ingenuus patrimes et matrimes, qui flamini Diali ad sacrificia praeministrabat: antiqui enim ministros camillos dicebant. *P.* 93.
Flammeo amicitur nubens ominis boni causa, quod eo assidue utebatur flaminica, i. e. flaminis uxor, cui non licebat facere divortium. *P.* 89.
Flammeo vestimento flaminica utebatur, i. e. Dialis uxor et Iovis sacerdos, cui telum fulminis eodem erat colore. *P.* 92.
Foedus appellatum ab eo quod in paciscendo foedere hostia necaretur, — vel quia in foedere interponatur fides. *P.* 84.
Forctes (forctus?), frugi et bonus, sive validus. *P.* 84. *(cf. Sanates)*
Forum sex modis intellegitur: primo negotiationis locus —; alio, in quo iudicia fieri, cum populo agi, conciones haberi solent; tertio, cum is, qui provinciae praeest, forum agere dicitur, cum civitates vocat et de controversiis eorum cognoscit; quarto, cum id forum antiqui appellabant, quod nunc vestibulum sepulcri dicari solet; *etc.* *P.* 84.

1) Lex Osc. Bant. v. 22. — 2) 'Priscis * temporibus, antequam fasti a Cn. Flavio scriba invitis patribus in omnium notitiam proderentur, pontifici minori haec provincia delegabatur, ut novae lunae primum observaret aspectum, visamque regi sacrificulo nuntiaret; itaque, sacrificio — celebrato, idem pontifex calata, i. e. vocata, in Capitolium plebe, — quot numero dies a kalendis ad nonas superessent, pronuntiabat; — et hunc diem, qui ex his diebus, qui calarentur, primus esset, placuit kalendas vocari; verbum autem καλῶ graecum est, i. e. voco.' *Macr.* sat. 1, 15.

Fulguritum, id quod est fulmine ictum, qui locus statim fieri putabatur religiosus, quod eum deus sibi dicasse videretur. *P*. 92.
Fundus dicitur populus esse rei, quam alienat, hoc est auctor. *P*. 89.
Gens Aelia appellatur, quae ex multis familiis conficitur. *P*. 94.
Gentilis dicitur ex eodem genere ortus, et is, qui simili nomine appellatur, ut ait Cincius: 'Gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur.' *F*. 94.
Grave aes dictum a pondere, quia deni asses, singuli pondo libras, efficiebant denarium, ab hoc ipso numero dictum. Sed bello Punico populus Romanus, pressus aere alieno, ex singulis assibus librariis senos fecit, qui tantundem ut illi valerent. *P*. 98. *(cf. Sextantari)*
Hastae subiiciebantur ea, quae publice venundabant, quia signum praecipuum *(belli)* est hasta. *P*. 101.
Heredium, praedium parvulum.[1] *P*. 99.
Heres apud antiquos pro domino ponebatur. *P*. 99.
Horctum et forctum pro bono dicebant. *(XII. 1, 5,)* *P*. 102.
Hordiarium aes, quod pro hordeo equiti Romano dabatur. *P*. 102.
Hortus apud antiquos omnis villa dicebatur, quod ibi, qui arma capere possint, orirentur. *P*. 102.
Hostia dicta est ab eo, quod est hostire ferire. *P*. 102.
Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur, et qui nunc hostis, perduellio. *P*. 102. (Perduellio, qui pertinaciter retinet bellum. *P*. 66.)
Igitur nunc quidem pro — ergo; sed apud antiquos ponebatur pro inde et postea et tum. *(XII. 1, 1.)* *P*. 105.
Illicium dicitur, cum populus ad concionem elicitur, i. e. vocatur. *P*. 114. Inlicium vocare antiqui dicebant ad concionem vocare. *P*. 113.
Impensam stipem, aes sacrum, quod nondum erat pensum. *P*. 108.
Implorare, inclamare, ad auxilium invocare. *(XII. 8, 13.)* *P*. 109.
Improlus vel improlis, qui nondum esset adscriptus in civitate. *P*. 108.
Incomitiare significat tale convicium facere, pro quo necesse sit in comitium, h. e. in conventum, venire. Plautus: 'quaeso ne me incomities. *P*. 107.
Inferiae sacrificia, quae Dis Manibus inferebant. *P*. 112.
Infitiari, creditum fraudare. *P*. 112.
In procinctu factum testamentum dicitur, quod miles pugnaturus nuncupat praesentibus commilitonibus. *P*. 109.

---

1) *Plin.* h. n. 19, 4, 50: 'in XII tab. — nusquam nominatur villa, semper in significatione ea hortus, in horti vero heredium.' cf. *Varro*, r. r. 1, 10.

Insulae dictae proprie, quae non iunguntur communibus parietibus cum vicinis, circuituque publico aut privato cinguntur. *P.* 111.
Internecivum testamentum est, propter quod dominus eius necatus est. *P.* 114. *(Isid. 5, 26, 18.)*
Iurare flamini Diali fas non erat. *P.* 104.
Iurgatio, iuris actio. *P.* 103.
Iusti dies dicebantur triginta, cum exercitus esset imperatus et vexillum in arce positum. *(cf. Praeliares) P.* 103.
Iustum vadem, idoneum sponsorem. *P.* 113.
Lacit decipiendo inducit. Lax etenim fraus est. *P.* 116.
Lance et licio dicebatur apud antiquos, quia, qui furtum ibat quaerere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrum familiae aut virginum praesentiam. *P.* 117.
Lapidem silicem tenebant iuraturi per Iovem, haec verba dicentes: 'Si sciens fallo, tum me Dispiter salva urbe arceque bonis eiiciat, uti ego hunc lapidem.' *(Polyb. 3, 25. Gell. 1, 21.) P.* 115.
Liberalia Liberi festa, quae apud Graecos dicuntur *Διονύσια*. *P.* 116.
Licitati in mercando sive pugnando contendentes. *P.* 116.
Limis — transversus —. Limites in agris nunc termini, nunc viae transversae.[1] Limitatus ager est in centurias dimensus. *P.* 116.
Litis cecidisse dicitur, qui eius rei, de qua agebat, causam amisit. *P.* 116.
Lituus appellatus, quod litis sit testis; est enim genus bucinae incurvae, quo qui cecinerit, dicitur liticen. *P.* 116.
Locupletes, locorum multorum domini.[2] *P.* 119.
Magisterare moderari; unde magistri non solum doctores artium, sed etiam pagorum, societatum, vicorum, collegiorum, equitum dicuntur, quia omnes hi magis ceteris possunt: unde et magistratus, qui per imperia potentiores sunt, quam privati. *P.* 126. [*Magisteria dicuntur in omnibus*] rebus, qui ma[*gis ceteris possunt, ut magistros e*]quitum, et [*magistros populi etc. F.* 154. (*P.* 152.)
Maiorem consulem L. Caesar putat dici vel eum, penes quem fasces sint, vel eum, qui prior factus sit; praetorem autem maiorem, urbanum, minores ceteros. *F.* 161.
Maiores flamines*patricii generis, minores plebeii. *P.* 151.
Manceps dictus, quod manu capiatur. *P.* 128. Manceps dicitur,

1) Cf. *Isid.* 15, 14, 2. *Agrim.* III. — 2) *Plin.* h. n 18, 3. 11: 'locupletes dicebant loci, i. e. agri, plenos.' *Cic.* rep. 2, 9: 'Romulus — multae dictione ovium et bovum (quod tum erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur), non vi et suppliciis coercebat.'

qui quid a populo emit conducitve, quia manu sublata significat se auctorem emptionis esse; qui idem praes dicitur, quia tam debet praestare populo, quod promisit, quam is, qui pro eo praes factus est. *P.* 151. *(cf. Praes)*

[*Mancipatione adoptatur*,] ut patris sui heres e[*sse desinat: sed eius qui adop*]tet tam heres est qua[*m si ex eo natus esset. Arrogatione, qui*] in potestate alie[*na non est, arrogatoris fit filius*] et suus heres, ut p[*atet etc.* *F.* 153.

Manliae gentis patriciae decreto nemo ex ea Marcus appellatur, quod M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, cum regnum affectasset, damnatus necatusque est. *P.* 151.

[*Manumitti dicitur*] serv(us) sacrorum [*causa, cum dominus eius tenens m*]odo caput [*modo membrum aliud eiusdem servi ita*] edicit: 'Hunc [*hominem liberum esse volo, ac*] pro eo auri X [*puri, probi, profani, mei solvam, si*] usquam digre[*diatur a sacris, cum fuerit iuris*] sui.' Tum is ser[*vum circumagit et e manu homi*]nem liberum mit[*tit.*] *F.* 158. *(cf. Puri)*

Materfamiliae non ante dicebatur, quam vir eius paterfamiliae dictus esset; nec possunt hoc nomine plures in una familia praeter unam appellari. Sed nec vidua hoc nomine, nec quae sine filiis est, appellari potest. *P.* 125.

Matrimes ac patrimes dicuntur, quibus matres et patres adhuc vivunt. *P.* 126.

[*Matronae a magistra*]tib(us) non summove[*bantur, ne pulsari contre*]ctarive viderentur, neve gra[*vidae concuterentur. Ob*] quam [*etiam ca*]usam ait Verrius [*neque earum viros*] sedentes cum uxoribus de essedo escen[*dere coac*]tos a magistratibus, quod communi vehiculo vehitur vir et uxor. *F.* 154. (*P.* 155.)

Maximam multam dixerunt trium millium et viginti assium, quia non licebat quondam pluribus XXX bobus et II ovibus quemquam multari, aestimabaturque bos centussibus, ovis decussibus. *P.* 144.

Maximum praetorem dici putant ali eum, qui maximi imperi sit, ali, qui aetatis maximae. *F.* 161.

Maximus curio, cuius auctoritate curiae omnesque curiones reguntur. *P.* 126.

Maximus pontifex dicitur, quod maximus rerum, quae ad sacra et religiones pertinent, iudex sit vindexque contumaciae privatorum magistratuumque. *P.* 126.

Meddix apud Oscos nomen magistratus est. *P.* 123. *(v. Tab. Bant.)*

[*Minora itemque ma*]iora auspicia quae d[*icantur, docet Messala; nam*] maiora consulum, pr[*aetorum, censorum dici ait, re*]liquorum minora, cum illi [*maiores, hi autem mino*]res magistratus dic[*i consueverint.*] *F.* 157.

Miscelliónes appellantur, qui non certae sunt sententiae, sed variorum mixtorumque iudiciorum sunt. *P.* 123.

Mercedonios dixerunt a mercede solvenda. *P.* 124.

Mortis causa stipulatio existimatur fieri, ut ait Antistius Labeo, quae ita fit, ut morte promissoris confirmetur, aut, ut quidam dixerunt, cuius stipulationis mors fuit causa. *F.* 161.

Mos est [*iustutum pa*]trium, i. e. memoria veterum pertinens maxime ad religiones [*caerem*]oniasque antiquorum. *F.* 157. (*P.* 156.)

Multam Osce dici putant poenam quidam; M. Varro ait poenam esse, sed pecuniariam. *F.* 142. (*P.* 143.)

Mundus, ut ait Capito Ateius —, ter in anno patere solet, — quos dies *religiosos iudicaverunt ea de causa quod quo tempore ea, quae occult*ae* et abditae religionis deorum Manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur et patefierent, nihil eo tempore in rep. geri voluerunt; itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, non comitia habeba[*ntur, non*] aliud quicquam in rep., nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur.[1] *F.* 154. (*P.* 156.)

Munem significare certum est officiosum, unde e contrario immunis dicitur, qui nullo fungitur officio. *P.* 143.

Muneralis lex vocata est, qua Cincius cavit, ne cui liceret munus accipere. Plautus: 'neque muneralem legem neque lenoniam, rogata fuerit nec ne, flocci aestimo.' *P.* 143.

Municeps est, ut ait Aelius Gallus, qui in municipio liber natus est; item qui ex alio genere hominum munus functus est; item qui in municipio ex servitute se liberavit a municipe; (item municipes erant, qui ex aliis civitatibus Romam venissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem.) At Servilius[2] aiebat initio fuisse, qui ea conditione cives Ro(mani) fuissent, ut semper remp. separatim a populo Ro(mano) haberent, (*videlicet*) Cumanos, Acerranos, Atella-

1) '— mundus cum patet, deorum tristium atque inferum quasi ianua patet. Propterea — proelium committi, — uxorem liberum quaerendorum causa ducere, religiosum est.' *Macr*, sat. 1, 16. — 2) *Mo.* (61) in apogr. Vatic. invenit, 'Ser. filius,' id quod etiam ed. princeps a. 1510 habet, unde nomen Servilii ab *Urs.* confictum esse videtur.

nos, (qui aeque cives Ro(mani) erant et in legione merebant, sed dignitates non capiebant.) *L.* 142. (*P.* 131.)[1]

Municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus, praeterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo; sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuvini, Tusculani, qui post aliquot annos cives Romani effecti sunt. Alio modo, cum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit, ut Aricini, Cerites, Anagnini. Tertio, cum id genus hominum definitur, qui ad civitatem Romanam ita venerunt, ut municip*es* essent sua*e* cuiusque civitatis et coloniae, ut Tiburtes, Praenestini, Pisani, Urbinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini, Sutrini, Lucenses. *P.* 127.

Municipalia sacra vocantur, quae ab initio habuerunt ante civitatem Romanam acceptam, quae observare eos voluerunt pontifices et eo more facere, quo a*ds*uessent antiquitus. *F.* 157. (*P.* 156.)

Munus significat officium, cum dicitur quis munere fungi; item donum, quod officii causa datur. *P.* 140. Mu[*nus — dicitur administratio*] r. p., [*magistratus aut praefectu*]rae, inperi, [*provinciae: quae multitudinis univer*]sae consensu, [*atque legitimis in unum convenientis*] populi comit[*is alicui mandatur per suffragia,*] ut capere eam [*possit iussu populi demandatam*] certove ex [*tempore, . . et certum usque*] a*d* tempus admi[*nistrare.*] *F.* 157.

Murrata potione usos antiquos, indicio est, quod etiamnunc aediles per supplicationes dis addunt ad pulvinaria, et quod XII tab. *(10, 6)* cavetur, ne mortuo indatur. *F.* 158. (*P.* 159.) Murratum vinum quidam* dici putant ex uvae genere murrinae nomine. *P.* 144.

Nancitor *etc. v. supra p. 27, 1 et p. 118, I.* *F.* 166.

Nec coniunctionem — positam esse ab antiquis pro non, ut et in XII *(5, 7b; 8, 16)* est: 'Ast ei *etc.* Item: 'Si adorat *etc.* *F.* 162.

Nectere ligare significat, — quin etiam in commentario sacrorum usurpatur hoc modo: 'Pontifex* ex stramentis na*p*uras nectito,' *etc.* *F.* 165.

---

1) Locus Paulinus (131) cum hoc Festino consonat, nisi quod initio verba 'est — Gallus,' et medio verba 'At Serv. — haberent' desunt, et verba finalia verbo 'partem' ita sunt adiuncta: 'ut fuerunt Cum. Ac. At., qui et cives *etc.*' Locum Festinum e schedis Laetinis editum dicit *Ursinus,* at apographum Vat. a *Mo.* collatum periodos uncis supra inclusas non habet, unde *Mo.* (61) recte colligit, eas ab Ursino demum e loco Paulino sumtas schedaeque Laetinae insertas esse, Paulumque ipsum certe priorem periodum e glossa 'Municipium' hausisse.

[*Nefas*]ti dies nom[*inantur N littera notati, quibus ei,*] aput quem [*lege agitur, fari non licet tria verba do dico*] addico. Nep [*nota distincti eorum hila*]riores sunt, q[*uoniam a malo omine*][1] liberati sunt; [*in his delectus habentur, exercitus scrib*]untur et in provin[*cias ire licet. Sacra quoque*] instituta fiunt, [*et vota nuncupata solvi*] et aedes sacrari so[*lent.*] *F.* 165.

Negotium, quod n[*on sit otium.*] *F.* 177. (*P.* 176.)

Nervum appellamus etiam ferreum vinculum, quo pedes inpediuntur, quamquam Plautus eo etiam cervices vinciri ait. — *F.* 165.

Nexum est, ut ait Gallus Aelius, quodcunque per aes et libram geritur, id quod[2] necti dicitur; quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi da*tio*, nexi liberat*io*. *F.* 165.

Nexum aes apud antiquos dicebatur pecunia, quae per nexum obligatur. *F.* 165.

Ni quis scivit centuria est, quae dicitur a Ser. Tullio rege constituta, in qua liceret ei suffragium ferre, qui non tulisset in sua, ne quis civis suffragii iure privaretur. — Sed in ea centuria neque censetur quisquam, neque centurio praeficitur, neque centurialis potest esse, quia nemo certus est eius centuriae. — *F.* 177.

Novae curiae proximae compitum Fabricium aedificatae sunt, quod parum amplae erant veteres a Romulo factae, ubi is populum et sacra in partis triginta distribuerat, ut in is ea sacra curarent, quae cum ex veteribus in novas evocarentur, *quatuor* curiarum per religiones evocari non potuerunt; itaque Foriensis, Raptae, Vel*i*ensis, Velitiae res divinae fiunt in veteribus curis. *F.* 174.

[*Noxia,*] ut Ser. Sulpicius Ru[*fus ait, damnum significat,*] apud poetas autem et oratores ponitur pro culpa. *At* noxa peccatum aut pro peccato poenam, ut Accius —: 'Tete esse huic noxae obnoxium.' Item, cum lex iubet noxae dedere, pro peccato dedi iubet. — *F.* 174. (*P.* 175.)

Numera senatum, ait quivis senator consuli, cum impedimento vult esse, quominus faciat SC., postulatque, ut aut res, quae *re*feruntur, dividantur, aut singuli consulantur, aut si tot non sint senatores, quo numero liceat p*er*scribi SC. *F.* 170.

[*Nummum ex Graeco nomismate ex*]istimant d[*ictum, idemque nobis quod νοῦμμον illis*] valere, quia [*pecuniae nomina a Siculis accepimus, quorum*] hoc proprium est. *F.* 173. (*P.* 172.)

---

1) Hucusque restituit *Mom.* C. I. L. I. p. 367. *Muelleri* restitutio falsa est. quia initio habet 'not[*antur,*' *K.*. autem (9, 14, 15) in codice invenit 'nom' vel 'non.' — 2) Ita *K.* (9, 13, 22); *Mue.*: 'idque.'

N u *n* c u p a t a pecunia est, ut ait Cincius in l. II de officio ICti, nomina*to*, certa, nominibus propriis pronuntiata: 'Cum nexum *etc.*' *(XII, 6, 1)*: ita uti nominarit, locutusve erit, ita ius esto. Vota nuncupata dicuntur, quae consules, praetores, cum in provinciam proficiscuntur, faciunt; ea in tabulas praesentibus multis referuntur. At Santra —, satis multis nuncupata, conligit, non d*i*recto nominata significare, sed promissa et quasi testificata, circumscripta, recepta, quod etiam in votis nuncupandis esse convenientius. *F.* 173.

N u n d i n a s feria*t*um diem esse voluerunt antiqui, ut rustici convenirent mercandi vendendique causa,[1] eumque nefastum, ne liceret cum populo agi, et[2] interpellarentur nundinatores.[3] *F.* 173.

N u p t i a s dictas esse ait — Aelius et Cincius, quia flammeo caput nubentis obvolvatur, quod antiqui obnubere vocarint; ob quam causam legem quoque parenstam[4] iubere, caput eius obnubere, qui parentem necavisset, quod est obvolvere. *F.* 170.

O b i u r a r e [*iureiurando obstringere*,] ut est in . . . Penthesilea: 'Formidabant obiurare.' *L.* 189. (*P.* 188.)

O b n e c t e r e, obligare, maxime in nuptiis frequens est. *L.* 190.

O b r o g a r e est legis prioris infirmandae causa legem aliam ferre. *P.* 187.

O b t e s t a t i o est, cum deus testis in meliorem partem vocatur; detestatio, cum in deteriorem. *P.* 184.

O c c e n t a s s i n t antiqui dicebant, quod nunc 'convicium fecerint' dicimus, quod id clare et cum quodam canore fit, ut procul exaudiri possit; quod turpe habetur, quia non sine causa fieri putatur. *F.* 181.

O c c i s u m a necato distingui quidam, quod alterum a caedendo atque ictu fieri dicunt, alterum sine ictu. Itaque in Numae Pompili regis legibus *(3)* scriptum esse: 'Si hominem' *etc.* *F.* 178.

---

1) 'Harum originem • Romulo adsignant, — sicut Tuditanus adfirmat; sed Cassius Servium • fecisse nundinas dicit, ut in urbem ex agris convenirent urbanas rusticasque res ordinaturi. — Rutilius scribit, Romanos instituisse nund., ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die — ad mercatum legesque accipiendas Romam venirent, — unde etiam mos •, ut leges trinundino die promulgarentur.' *Macr.* saturn. 1, 16, 32—35. — 2) Ita *Keil*; *Mue.*: 'ne si —, interp.' — 3) 'Trebatius — ait, nundinis magistratum posse manumittere iudiciaque addicere; sed contra Iul. Caesar — negat, nundinis contionem advocari posse, i. e. cum populo agi, ideoque nund. • haberi comitia non posse; — sed lege Hortensia effectum est, ut fastae essent, uti rustici, qui nundinandi causa in urbem veniebant, lites componerent; nefasto enim die praetori fari non licebat.' *Macr.* l. l. 28—30. — 4) Corrupte; coniecerunt 'funestam,' 'paricam,' 'Praenestinam,' vel inesse verba initialia legis cuiusdam XII tab.: 'Parens tam.'

Occupaticius [*ager dicitur qui .. desitus*] a cultoribus fre[*quentari propriis, ab aliis est occupa*]ri coeptus, quod in... *F.* 181. (*P.* 180.)[1]

Opima spolia dicuntur, — quae dux p. R. duci hostium detraxit, quorum — trina contigerint nomini Romano: una quae Romulus de Acrone, altera quae*Cossus*de Tolumnio, tertia quae M. Marcellus Iovi Feretrio de Viridomaro fixerunt. M. Varro ait, opima spolia esse etiam si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium, [*sed prima esse, quae dux duci; vetari enim, quae a duce recepta*][2] non sint, ad aedem Iovis Feretri poni; testimonio esse libros pontificum, in quibus sit: 'Pro primis spoliis bove, pro secundis solitaurilibus, pro tertiis agno publice fieri debere;' esse etiam *P*omp*i*li reg*i*s legem — talem: 'Cuius auspicio classe procincta opima spolia capiuntur, Iovi Feretrio darier oporteat, et bovem caedito, qui cepit aeris CC; secunda spolia, in Martis aram in campo solitaurilia utra voluerit caedito; tertia spolia, Ianui Quirino agnum marem caedito, C qui ceperit ex aere dato. Cuius auspicio capta, dis piaculum dato.'[3] *L.* 186. 189.

Optima lex [*cum dicebatur*] in magistro populi faciendo, qui vulgo dictator appellatur, quam plenissimum posset ius eius esse, significabatur; — *post*quam vero provocatio ab eo magistratu ad populum data est, quae ante non erat, desitum est adici 'ut optima lege,' utpote imminuto iure priorum magistrorum. *L.* 198. 'Ut qui optima lege fuerint' adici solet, cum quidam magistratus creantur . . . *L.* 189.

Orare antiquos dixisse pro agere, testimonio sunt et oratores et qui nunc quidem legati, tunc vero oratores, qu*od* reip. mandatas partis agebant. — *L.* 198. (*cf. Oratores. F.* 182.)

Ordinarium hominem Oppius ait dici solitum scurram et improbum, qui assidue in litibus moraretur, ob eamque causam in ordine staret adeuntium praetorem. — *F.* 182.

Ordo sacerdotum aestimatur deorum [*ordine, ut deus*] maximus quisque. Maximus videtur rex, dein Dialis, post hunc Martialis, quarto

1) 'Occupatorii autem dicuntur agri, quos quidam arcifinales vocant; quibus agris victor populus occupando nomen dedit. Bellis enim gestis victores populi terras omnes, ex quibus victos eiecerunt, publicavere; — deinde ut quisque virtute colendi quid occupavit, arcendo vicinium arcifinalem dixit.' *Grom.* ed. Lachm. 138, 3. Quo ex loco satis liquere recte monet *Rudorffius*, röm. Feldm. 2, 252. occupaticios agros cum occupatoriis misceri minime debere. — 2) Supplevit *Hertzberg*, Philol. 1846, 331—9. — 3) Sic in schedis P. Laeti lex tradita est; *Hertzbergii* emendationem v. supra p. 7. n. 4; *Mue.* sic emendat: 'Iovi Fer. bovem caedito, qui cepit, aeris CC(*C darier oportet*); secunda — caedito, (*qui cepit, ei aeris CC dato*); tertia' *etc.*

loco Quirinalis, quinto pontifex maximus, — quod iudex atque arbiter habetur rerum divinarum humanarumque. *L.* 185.

Osculana pugna in proverbio, quo significabatur victos vincere, —. Significatur etiam osculo savium, — quod inter cognatos propinquosque institutum ab antiquis est, maximeque feminas[1] . . . *L.* 197.

Ovibus du*o*bus multabantur apud antiquos in minoribus delictis, ut in maioribus *XXX bobus*,[2] nec hunc ultra numerum excedebat multatio; *sed* posteaquam aere signato uti civitas coepit,[3] pecoraque multaticia incuria corrumpebantur, unde etiam peculatus crimen usurpari coeptum est, facta estimatio pecoralis multae, et boves centenis assibus, oves denis aestimatae. Inde suprema multa, i. e. maxima, appellatur tria millia aeris; item vice*s*sis minoribus delictis. *L.* 202. *(v. Maxima)*

Pacionem antiqui dicebant, quam nunc pactionem dicimus, unde et pacisci adhuc et paco in usu remanet. *F.* 250.

[*Parare inter se m*]unus [*dicebantur, cum sine sortitione magistrati*-]bus p. R. [*inter se conveniret, quis ex iis munus f*]acere [*provinciamve habere vellet... lege enim constitutum erat, ut certos*] intra dies [*magistratus designati provinc*]ias inter se pa[*rarent aut sortirentur.*] *F.* 234.

Pararium aes appellabatur id, quod equitibus duplex pro binis equis d*a*batur. *P.* 221.

Parens vulgo pater aut mater appellatur, sed iuris prudentes avos et proavos, avias et proavias parentum nomine appellari dicunt. *P.* 221.

Parret, quod est in formulis, debuit et producta priore syllaba pronuntiari, et non gemino r scribi, ut fieret 'paret,' quod et inveniatur *in* comparet, apparet. *F.* 233. Paret significat apparebit. *P.* 221.

Parrici(dii) quaestores appellabantur, qui solebant creari causa rerum capitalium quaerendarum. Nam parricida non utique is, qui parentem occidisset, dicebatur, sed qualemcunque hominem indemna-

---

1) 'Cato, ideo propinquos feminis osculum dare, ut scirent, an temetum (*i. e. vinum*) olerent. Non licebat id feminis * bibere. Invenimus — Egnati Meceni uxorem, quod vinum bibisset —, interfectam fusti a marito, eumque caedis a Romulo absolutum.' *Plin.* hist. nat. 14, 13. *Val. Max.* 6, 3. n. 9: 'non accusatore tantum sed etiam reprehensore caruit id factum.' *Dion.* 2, 25: *οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον, — εἴ τις οἶνον εὑρεθείη πιοῦσα γυνή.* *Gell.* 10, 23. *Don.* Ter. Eun. 3, 2, 3. — 2) *Plin.* h. n. 18, 3, 11: 'Multatio * non nisi ovium boumque impendio dicebatur, non omittenda priscarum legum benivolentia. Cautum quippe est, ne bovem prius quam ovem nominaret, qui indiceret multam.' — 3) *Plin.* l. c.: 'Servius rex ovium boumque effigie primus aes signavit.' *Id.* 33, 3, 43: 'Servius rex primus signavit aes; antea rudi usos Romae Timaeus tradit. Signatum est nota pecudum, unde et pecunia appellata.'

tum. Ita fuisse indicat lex Numae Pompilii regis *(12)* his composita verbis: 'Si qui' *etc.* *P.* 221.

'Parum cavisse videri,' pronuntiat magistratus, cum de consilii sententia capitis quem condempnaturus est. *F.* 238.

Pater patrimus dicebatur apud antiquos, qui cum iam ipse pater esset, habebat etiam tum patrem. *F.* 234.

[*Patres appe*]llantur, ex quibus senatus [*primum compositus*; *nam initio urbis*] conditae Romulus C [*viros elegit praestantissimos,*] quorum consilio atque [*prudentia res publica ad*]ministraretur; atque [*ii patres dicti sunt, quia*] agrorum partes ad[*tribuerant tenuioribus*] perinde ac liberis. *F.* 246. (*P.* 247: 'ac si liberis propriis.')

Patricios, Cincius ait in libro de comitiis, eos appellari solitos, qui nunc ingenui vocentur. *F.* 241.

Patricius vicus Romae dictus eo, quod ibi patricii habitaverunt, iubente Servio Tullio, ut, si quid molirentur adversus ipsum, ex locis superioribus opprimerentur. *P.* 221.

Patrimi et matrimi pueri praetextati tres nubentem deducunt, unus qui facem praefert ex spina alba, quia noctu nubebant, duo qui tenent nubentem. *F.* 245.

Patrocinia appellari coepta sunt, cum plebs distributa est inter patres, ut eorum opibus tuta esset. *F.* 233. (*P.* 232.)

Patr[*onus a patre cur ab antiquis dictus*] sit, manifestum: quia [*ut liberi, sic etiam clientes*] numerari inter do[*mus familiam quodammodo possunt.*] *F.* 253.

Peculatus furtum publicum dici coeptus est a pecore, quia ab eo initium eius fraudis esse coepit, siquidem ante aes aut argentum signatum ob delicta poena gravissima erat II ovium et XXX bovum; ea*m* lege*m* sanxerunt T. Menenius Lanatus et P. Sestius Capitolinus cos.; quae pecudes, postquam aere signato uti coepit p(op.) R(om.), Tarpeia lege cautum est, ut bos centusibus, ovis decusibus aestimaretur. *L.* 237. (*P.* 212.) *(cf. Ovibus)*

Peculium servorum a pecore — ut e*t* pecunia patrum familiae. *F.* 249.

Pedarium senatorem significat Lucilius, quom ait: 'Acipes vocem mittere coepit'; qui ita appellatur, quia tacitus transeundo ad eum, cuius sententiam probat, quid sentiat, indicat. *L.* 210.

'Pedem struit,' in XII *(1,2)* significat 'fugit,' ut ait Ser. Sulpicius. *L.* 210.

Pellices —. Antiqui proprie eam pellicem nominabant, quae uxorem habenti nubebat. Cui generi mulierum etiam poena constituta est a Numa Pompilio hac lege *(2)*: 'Pellex aram' *etc.* *P.* 222.

Pendere poenas solvere significat, ab eo, quod aere gravi cum uterentur Romani, penso eo, non numerato, debitum solvebant: unde etiam pensiones dictae. *P.* 208.

Percunctatum patris familiae nomen ne quis servum mitteret, lege sanctum fuisse, ait Cato in ea (oratione), qua legem Orchiam dissuadet. *F.* 242.

[*Plebeias tabernas q*]uas vocant, nos[*tra aetate V tabern*]as esse et VII ferunt [*fuisse.*[1] *Plebeias appella*]mus a genere magistratus; eas enim faciendas curaverunt M. Iun. Brutus Q. Oppius aediles pl.[2] *F.* 230.

[*Plebei aediles dicuntur*], qui plebeiscito, [*cum plebs tributim sine patribus*] suffragium tu[*lit, rogante magistratu plebeio*] sunt constitu[*ti, tribunorumque plebei collegae s*]unt, qui una cum [*tribunis primum creati sunt dissid*]ente plebe a pa[*tribus*]. *F.* 230.

[*Plebeium magistratum .. nemi*]nem licet ca[*pere, nisi qui ex plebe est: cuius ge*]neris est [*omnis magistratus, qui appellatur i*]sto nomine. *F.* 230. (*P.* 231.)

Plorare, *v. supra p. 6, n. 13.* *F.* 230.

Poe[*nas pendere in eo proprie dicitur, qui*] ob [*delictum pecuniam solvit, quia penso aere uteba*]ntur. 242. (*P.* 243.)

Pollucere merces [*quas cuivis deo*] liceat, sunt far, polenta, — pisces, quibus est squama, praeter scarum. *F.* 253. *(Leg. Num. 5.)*

Popularia sacra sunt, ut ait Labeo, quae omnes cives faciunt, nec certis familiis adtributa sunt: Fornacalia, Parilia, *etc.* *F.* 253.

Populi com[*itia dicuntur, cum patres*] cum plebe suffragium [*ferunt; populus enim*] ex patribus et plebe [*constat. E contrario*] cum plebes sine patri[*bus a suo magistratu rogatur,*] quod plebes scivit, pleb[*iscitum est; plebs enim cum*] appellatur, patrum comu[*nio excluditur.*][3] *F.* 233.

Portum in XII *(2, 3)* pro domo positum, omnes fere consentiunt: 'Cui' *etc.* *F.* 233.

[*Posime*]rium esse ait Antistius — pomerium, i. e. l[*ocum pro muro, ut ait*] Cato. Olim quidem omn[*em urbem comprehendebat praeter Aven*]tinum, nunc etiam intra ae[*dificia finitur. Ita pomerium est*] quasi promurium. Solet au[*tem iis solis dari*] ius pomerii proferendi, [*qui populum Rom. agro de hostibus capto auxerunt. —*] *F.* 249. (*P.* 248.)

Possessio[4] est, ut definit Gallus Aelius, usus quidam agri aut aedi-

1) *Liv.* 26, 27: 'eodem tempore (542) VII tabernae, quae postea V, et argentariae, quae nunc novae adpellantur, arsere.' — 2) Ex restit. *Mom.*, Forschungen 193. — 3) Ex restitut. *Momms.*, Forschungen p. 170 n. 7. — 4) De hoc et sequenti loco scripsit: *Huschke*, üb. d. Stelle d. Varro v. d. Lic. p. 75—116.

fici, non ipse fundus aut ager; non enim possessio est [*nisi in*] rebus, quae tangi possunt; [*neque*] qui dicit se possidere, his vere[1] potest dicere. Itaque in legitimis actionibus nemo ex his qui[2] possessionem suam vocare audet, sed ad interdictum venit, ut praetor his verbis utatur: 'Uti nunc possidetis eum fundum,[3] q. d. a., quod nec vi nec clam nec precario alter ab altero possidetis, ita[4] possideatis, adversus ea vim fieri veto.' *F.* 233.

P o s s e s s i o n e s appellantur agri late patentes[5] publici privatique, qu*i* non mancipatione sed usu tenebantur, et ut quisqu*e* occupaverat, collidebat.[6] *F.* 241.

P o s t l i m i n i u m receptum Gallus Aelius in lib. I signif., quae ad ius pertinent, ait esse eum, qui liber, ex qua civitate in aliam civitatem abierat, in eandem civitatem redit eo iure, quod constitutum est de postliminis; item qu*i* serv*us* a nobis in hostium potestatem pervenit, postea ad nos redit in eius potestatem, cuius antea fuit, iure postlimini; equi et muli et navis eadem ratio est quae servi. Quae genera rerum ab hostibus ad nos postliminium redeunt, eadem genera rerum a nobis ad hostis redire possunt. Cum populis liberis et cum foederatis et cum regibus postliminium nobis est ita, uti cum hostibus; quae nationes in *dit*ione nostra sunt, cum his [*postliminium non est.*] *F.* 218.

P o t i t u s servitute — qui, ut ait Labeo, servitu[*tem servit.* —] *F.* 250.

P r a e f e c t u r a e eae appellabantur in Italia, in quibus et ius dicebatur et nundinae agebantur, et erat quaedam earum r(es) p(ublica); neque tamen magistratus suos habebant; in qua*s* legibus praefecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. Quorum genera fuerunt duo: alterum, in quas solebant ire praefecti IV *e* XXVI vir*or*um nu*m*ero, *qui* populi suffragio creati erant, in haec oppida: Capuam, Cumas, Casilinum, Volturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatium; alterum, in quas ibant, quos praetor urbanus quo*t*annis in quaeque loca miserat legibus, ut Fundos, Formias, Caere, Vena*f*rum, Alli*f*as,

---

1) Corrupte. *Husch.* bene coniicit, scriptum fuisse: 'isuare,' i. e. 'is suam rem.' — 2) Corrupte. *Husch.* coniicit, scriptum fuisse, ut saepius in codice fragm. *Ulp.*, 'ex ius qui' i. e. 'ex iure Qui(ritium)'. — 3) In *D.* 43, 17, 1: 'Uti eas aedes.' — 4) In *D.* l. c. et *Gai.* 4, 160: 'quominus ita.' — 5) *Plin.* hist. nat. 18, 6, 35: 'Latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias. Sex domini semissem Africae possidebant, cum interfecit eos Nero princeps.' *Cic.* de off. 2, 21: 'Philippus —, cum legem agrariam ferret, — in agendo multa populariter, tum illud male: non esse in civitate duo milia hominum, qui rem haberent.' — 6) *Urs.* 'possidebat.' *Nieb.* 'colebat.' cf. *Isid.* orig. 15, 13, 3.

Privernum, Anagniam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum aliaque complura. *F.* 233.

Praeiurationes facere dicuntur hi, qui ante alios conceptis verbis iurant; post quos in eadem verba iurantes tantummodo dicunt: 'idem in me.' *P.* 224.

Praeliares dies appellantur, quibus fas est hostem bello lacessere; erant enim quaedam feriae publicae, quibus nefas fuit id facere. *P.* 226.

Praerogativae centuriae dicuntur, ut docet Varro —, qu*o* rus[*tici*] Romani, qui ignorarent petitores, facilius eos animadvertere possent; Verrius probabilius iudicat esse, ut cum essent designati a praerogativis, in sermonem res veniret populi de dignis indignisve, et fierent ceteri diligentiores ad suffragia de his ferenda. *F.* 249.

Praes est is, qui populo se obligat, interrogatusque a magistratu, si praes sit, ille respondet: praes. *P.* 223. (*cf. Manceps*)

Praeteriti senatores quondam in opprobrio non erant, quod, ut reges sibi legebant sublegebantque, quos in consilio publico haberent, ita post exactos eos consules quoque et tribun*i* militum consulari potestate coniunctissimos sibi quo*s*que patriciorum et deinde plebeiorum legebant; donec Ovinia tribunicia intervenit, qua sanctum est, ut censores ex omni ordine optimum quemque curiati*m* in senatu*m* legerent; quo factum est, ut qui praeteriti essent et loco moti, haberentur ignominiosi. *F.* 246.

Praetor ad portam nunc salutatur *is*, qui in provincia*m* pro praetore aut pro consule exit; cuius rei morem ait fuisse Cincius — talem: Alban*o*s rerum potitos usque ad Tullum regem; Alba deinde diruta usque ad P. *De*c*i*um Murem cos. populos Latinos ad capu*t* *Fer*entinae, quod est sub monte Albano, consulere solitos et imperium communi consilio administrare. Itaque quo anno Romanos imperatores ad exercitum mittere oporteret iussu nominis Latini, complures nostros in Capitolio a sole oriente auspicis operam dare solitos. *F.* 241.

Priscae Latinae coloniae appellatae sunt, ut distinguerent a novis, quae postea a populo dabantur. *F.* 241.

Prisci Latini — hi, qui priusquam conderetur Roma fuerunt. *P.* 226.

[*Privato sumptu*] se alebant mili[*tes Romani, antequam stipendia*] mererentur, quod in [*consuetudine mansit paene ad*] id tempus, quod fuit pau[*lo antequam Roma urbs*] capta est a Gallis, [*ex quo sine publico stipendio m*]ilites non fiebant. *F.* 234.

Privos privasque antiqui dicebant pro singulis; ob quam causam et 'privata' dicuntur, quae uniuscuiusque sint; hinc et privilegium et privatus. *P.* 226.

Probrum virginis Vestalis ut capite puniretur, vir, qui eam incestavisset, verberibus necaretur: lex fixa in atrio Libertatis cum multis alis legibus incendio consumpta est, ut ait M. Cato —. *F.* 241.
'Pro censu classis iuniorum' Ser. Tullius cum dixit in descriptione centuriarum, accipi debet 'in censu,' ut ait M. Varro in l. VI rer. hum., sicuti pro aede Castoris, pro tribunali, pro testimonio. *F.* 246.
Procincta clas[*sis dicebatur exercitus ad*] proelium instructus et pa[*ratus, quem Diali flamini vi*]dere non licet: an[*tiqui enim procinctum hominem*] dixerunt, —[*qui ad agendum expedit*]us est. Procincta autem [*toga Romani olim*] ad pugnam ire solit[*i sunt; unde et testamen*]ta in procinctu fieri [*dicuntur, quia ante pugnam fiunt.*] *F.* 249. (*P.* 248.)
Procincta classis*, cum exercitus cinctus erat Gabino cinctu confestim pugnaturus. *P.* 225.
Procitum testamentum dicebatur velut procatum, provocatum, i. e. irritum ac ruptum. *P.* 225.
Procum patricium in descriptione c*l*assium, quam fecit Ser. Tullius, significat procerum; i enim sunt principes. Nam proci dicuntur, qui poscunt aliquam in matrimonium, Graece μνηστῆρες. Est enim procare poscere, ut cum dicitur in iudice conlocando 'si alium procas' 'nive eum procas,' h. e. poscis. *F.* 249.
Produit, porro dederit, ut est in lege censoria: 'Porticum sartam tectamque habeto, prodito.' Alias prodiderit. *F.* 229. *(v. Sarte)*
Prohibere comitia, dicitur vitiare diem morbo, qui vulgo quidem maior, ceterum ob id ipsum comitialis appellatur. Cato —: 'domi cum auspicamus, — si cui*servo — evenit, quod comitia prohibere solet, ne i*d* quidem mihi vitium facit. *F.* 234.
Proletarium capite censum, dictum quod ex his civitas constet, quasi prolis[1] progenie; iidem et proletanei. *P.* 226.
Pro scapulis cum dicit Cato, significat pro iniuria verberum; nam complures leges erant in cives rogatae, quibus sanciebatur poena verberum. His significat prohib*ui*sse multos suos civis in ea oratione, quae est contra M. Caelium: 'si em percussi, saepe incolumis abii; praeterea pro rep. pro scapulis atque aerario multum r. p. profuit.'[2] *F.* 234.
Promulgari leges dicuntur, cum primum in vulgus eduntur, quasi provulgari. *P.* 224.
Provinciae*, quod populus Rom. eas provicit, i. e. ante vicit. *P.* 226.
Publica pondera [*ad legitimam normam exacta fuisse,*] ex ea

1) *Mom.* Tribus. 114. n. 102: 'proli s(eu).' — 2) 'profui?'

causa Iunius in [. . . *colligi*]t, quod duo Sil*i*i, P. et M., trib(uni) pleb(is), rogarint his verbis: 'Ex ponderibus *etc. v. supra p. 32, 3.* *F.* 246.

Publica sacra, quae publico sumptu pro populo fiunt, quaeque pro montibus, pagis, curis, sacellis; a*t* privata, quae pro singulis hominibus, familiis, gentibus fiunt. *F.* 245.

Publicius clivus appellatur, quem duo fratres L. M. Publici Mal*l*eoli, aediles cur., pecuaris condemnatis ex pecunia, quam c*e*pera*n*t, munierunt, ut in Aventinum vehiculi*s* Vel(ia) venir*i* possit. *F.* 238.

Puri, probi, profani, sui auri, dicitur in manumissione sacrorum causa: ex quibus 'puri' significat, quod in usu *s*p*u*rco non fuerit; probi, qu*od* recte excoctum, pu*rg*atumque sit; profani, quod sacrum non sit et omni religione solutum sit; sui, quod alienum non sit. *F.* 250.

Quaestores [*dicebantur, qui quaererent de rebus*] capitalibus, unde [*iidem etiam . . quaestores parri*]cidi appellantur. *F.* 258.

Quadriplatores dicebantur, qui eo quaestu se tuebantur, ut eas res persequerentur, quarum ex legibus quadrupli erat actio. *P.* 259.

Quando *(v. supra p. 27, 2.)* *F.* 258.

Q(uando) R(ex) C(omitiavit) F(as), in fastis notari solet, et hoc videtur significare, quando rex sacrificulus divinis rebus perfectis in comitium venit. Q(uando) S(tercus) D(elatum) F(as), eodem modo in fastis notatur dies, quo stercus purgatur ab aede Vestae. *P.* 259.[1] (cf. *F.* 258.)

'Qui hoc censetis, illuc transite, qui alia omnia, in hanc partem;' his verbis praeit[2] ominis videlicet causa, ne dicat 'qui non censetis.' *F.* 261.

Quin[*quennales in colonis appella*]bantur, qui lustrum con[*derent quinto quoque anno, a quo nomin*]ari coeptos. *F.* 261.

'Qui patres, qui conscripti vocati sunt in curiam.' Quo tempore regibus urbe expulsis P. Valerius cons. propter inopiam patriciorum ex plebe adlegit in numerum senatorum CLXIIII, ut expleret numerum senatorum trecentorum, *ita ea* duo genera appella*ta sunt*.[3] *F.* 254.

'Quot servi tot hostes' in proverbio est, de quo Sinnius Capito existimat, — esse dictum initio 'quot hostis, tot servi,' (*quod*) tot captivi fere ad servitutem adducebantur, *etc.* *F.* 261.

R duobus, in compluribus orationibus, cum de actis disser*itur* cuius*piam*, perscribi solet, i. e. rationum relatarum, quod his tabulis docentur iudices, quae publice data atque accepta sint.[4] *F.* 274.

1) Cf. *Varro*, l. l. 6, 31. 32. De restituendis huius loci reliquiis in cod. Farn. servatis v. *Mue.* et *Mom.* C. I. L. 1, 367. — 2) Hoc legit *K.*, *M.*: 'perit,' emend. 'petit.' — 3) Cf. v. Allecti. Conscripti. *Liv.* 2, 1. *Dion.* 5, 13. *Schwegler*, röm.

Radere g[*enas vetitum est in*] lege XII *(10, 4)*, i. e. unguibus [*lacerare malas.*] *F.* 273.

Rapi simulatur virgo ex gremio matris, aut, si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad virum tra*h*itur, —. *F.* 289.

Recepticium servum, Cato in suasione legis Voconiae cum ait, significat, qui ob vitium redhibitus sit: 'ubi irata facta est, servum recepticium sectari atque flagitare virum iubet.' *F.* 282.

Recinium omne vestimentum quadratum *i*i, qui XII *(10, 3)* interpretati sunt, esse dixerunt: *Verrius* toga*m*, (*qua*) mulieres utebantur, praetext*a*m clavo purpureo. *F.* 274.

Reciperatio est, ut ait Gallus Aelius, cum inter populum et reges nationesque et civitates peregrinas lex convenit, quomodo per reciperatores reddantur res reciperenturque, resque privatas inter se persequantur. *F.* 274.

Reciprocare pro 'ultro citroque poscere' usi sunt antiqui, quia procare est poscere. *F.* 274. *(v. Procum)*

Redemptores proprie atque antiqua consuetudine dicebantur, qui, cum quid publice faciendum *a*ut praebendum condixerant effecerantque, tum demum pecunias accipiebant; nam antiquitus emere pro accipere ponebatur. At hi nunc dicuntur redemptores, qui quid conduxerunt praebendum utendumque. *F.* 270.

Relegati dicuntur proprie, quibus ignominiae aut poenae causa necesse est, ab urbe Roma aliove quo loco abesse, lege senatui*s*ve consulto aut edicto magistratu*i*s, ut etiam Aelius Gallus indicat. *F.* 278.

Religiosus est — deorum sanctitatem magni aestimans —; dies autem religiosi, quibus nisi quod necesse est nefas habetur facere, quales sunt sex et triginta atri qui appellantur, et Al*l*iens*i*s, atque *i*i, quibus mundus patet. (*Religiosum ait*) esse Gallus Aelius, quod homini ita facere non liceat, ut si id faciat, contra deorum voluntatem videatur facere. Quo in genere sunt haec: — adversus *auspi*cia legem ad populum ferre; die nefasto apud praetorem lege agere. Inter sacrum autem et sanctum et religiosum differentias * refert: sacrum aedificium consecratum deo; sanctum murum, qui sit circum oppidum; religiosum sepulcrum, ubi mortuus sepultus aut humatus sit, —; sed ita, *ut* p*r*o r*a*tione quadam et temporibus eadem videri poss*int*, siquidem quod sacrum est, idem lege aut instituto maiorum sanctum esse putat, *ut* violari id sine poena non possit. Idem religiosum quoque esse, quoniam sit aliquid, quod ibi ho-

Gesch. 2, 144. — 4) Publicarum rationum tabulae in iudiciis repetundarum iudicibus inspiciendae circumferebantur. *Cic.* p. Balbo, 5, 11. ad Att. 1, 16, 4.

mini facere non liceat; quod si faciat, adversus deorum voluntatem videatur facere; similiter de muro et sepulcro debere observari, ut eadem et sacra et sancta et religiosa fiant, —. *F.* 278.

Religiosum ac sacrum est, ut templia omnia, atque aedes quae etiam sacratae dicuntur; a*t* quod per se religiosum est, non utique [*sacrum est, ut sepulcra*], quod ea non [*sacra, sed religiosa sunt.*] *F.* 289.

Reluere, resolvere, repignerare. Caecilius —: 'Ut aurum et vestem, quod matris fuit, reluat, quod viva ipsi (ips*a*?) opposuit pignori.' *F.* 281.

Remancipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum convenerit. *F.* 277.

Ren[*ancitur* . . *sig*]nificare ait rep[*rehenderit*; *unde adhuc nos*] dicimus 'nanciscitur,' [*et nanctus, i. e. adeptus.*] *F.* 277. (*P.* 276.)

Res comperendinata significat iudicium in tertium diem constitutum. *P.* 283.

Resignatum aes dicitur militi, cum ob delictum aliquod iussu tr. militum, (*ne stipendium ei detur,*) in tabulas refertur; *s*ignare enim antiqui pro scribere interdum ponebant. *F.* 285. (*P.* 284.)

Reus nunc dicitur, qui causam dicit, et item qui quid promisit spo*pon*ditve ac debet; at Gallus Aelius — ait: 'reus est, qui cum altero litem contestatam habet, sive *i*s egit sive cum eo actum est. Reus stipulando est idem qui stipulator dicitur, qui*v*e suo nomine ab altero qui*d sti*pualtus est, non *i*s qui alteri adstipulatus est. Reus promittendo est, qui suo nomine alteri quid promisit, (*non*) qui pro altero quid promisit.' At Capito Ate*i*us in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuvat interpretationem; n*a*m in *(XII)* secunda tabula secunda lege in qua scriptum est: 'quid horum' *etc. hic* uterque*,* acto*r* re*us*que, in iudicio '*r*e*i*' voca*n*tur, itemque accusator de via *c*itur more vetere et consuetudine antiqua. *F.* 273. Reus, cum pro u[*troque ponatur, — qui aut di-*]cit pro se, a[*ut contra te agit*: *uterque iuramen*]to tuo uti p[*otest.*] *F.* 289.

Ritus est mos comprobatus in administrandis sacrificiis. *F.* 289.

Rodus vel raudus significat rem rudem —; nam saxum quoque raudus appellant poetae —. Vulgus quidem in usu habuit, non modo pro aere imperfecto, — sed etiam pro signato, quia in mancipando, cum dicitur 'rudusculo libram ferito,' asse tangitur libra. — *F.* 265.

Rogatio est, cum populus consulitur de uno pluribusve hominibus, quod non ad omnis pertineat, et de una pluribusve rebus, de quibus non omnibus sanciatur; nam quod in omnis homines resve populus scivit, lex appellatur. Itaque Gallus Aelius ait: 'inter legem et rogationem hoc interest: rogatio est genus legis; quae lex, non continuo ea

rogatio est; (*rogatio*) non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est.' *F.* 266.

Rupitias in[1] XII *(8, 5)* significat damnum dederit. *F.* 265. (*P.* 264.)

Ruta caesa dicuntur, quae venditor possessionis sui usus gratia concidit ruendoque *ex*traxit. *F.* 262.

Sacer mons appellatur trans Anienem, paulo ultra tertium miliarum, quod eum plebes, cum secessisset a patribus, — discedentes Iovi consecraverunt. At homo sacer is est, quem populus iudicavit ob maleficium; neque fas est eum immolari, sed qui occidit, parricidi non damnatur; nam lege tribunicia prima cavetur, 'si quis eum, qui eo plebei scito sacer sit, occiderit, parricida ne sit' —. Gallus Aelius ait, sacrum esse, *(quod)* quocunque modo atque instituto civitatis consecratum sit, sive aedis sive ara sive signum sive locu*s* sive pecunia sive quid aliud, quod dis dedicatum atque consecratum sit; quod autem privati suae religionis causa aliquid earum rerum deo dedicent, id pontifices Romanos non existimare sacrum. At si qua sacra privata succepta sunt, quae ex instituto pontificum stato die aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari, tamquam sacrificium; ille locus, ubi ea sacra privata facienda sunt, vix videtur sacer esse. *F.* 318.

Sacramento dicitur, quod [*iuris iurandi sacrati*]one interposita actum [*est; unde quis sacramen*]to dicitur interrogari, quia [*iusiurandum interponitur. Cato*] in Q. Thermum de X [*hominibus: 'Atque etiam ad*]erant, ne mala[*fide apparere*]t scelera nefaria fie[*ri, poscentes, ut sacrame*]nto traderentur,[2] lege aest[*imarentur.*'] *F.* 344. (*P.* 345.)

Sacramentum aes significat, quod poenae nomine penditur, sive eo quis interrogatur, sive contenditur; id in aliis rebus L assium est, in alis rebus D inter eos, qui iudicio inter se contenderent. Qua de re lege L. Papiri tr. pl. sanctum est his verbis: 'Quicunque *etc. (supra p. 32, 4.)* Sacramenti autem nomine id aes dici coeptum est, quod et propter aerari inopiam et sacrorum publicorum multitudinem consumebatur id in rebus divinis. *F.* 344.

Sacratae leges sunt, quibus sanctum est, qui quid adversus eas fecerit, sacer alicui deorum si*t* cu*m* familia pecuniaque;[3] sunt qui esse dicant sacratas, quas plebes iurata in monte sacro sciverit.[4] *F.* 318.

---

1) Vocem 'in' codex non habet teste *K.* 623. cf. supra p. 21 n. 3. *P.*: 'Rupitia dam. ded. sign.' — 2) *K.* 'traderetur.' cf. *M.* in ann. 411. — 3) *Liv.* 2, 8: 'Latae leges (a Valerio Poplicola) — de sacrando cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inisset.' *Liv.* 3, 55: 'sanciendo: 'ut qui tribunis plebis, aedilibus — nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset, familia ad aedem Cereris, Liberi Liberae-

Sacrificulus [*rex appellatur,*] qui ea sacra, quae [*facere rege*]s sueverant, facit. *F.* 318. (*P.* 319.)

Sacrosanctum dicitur, quod iureiurando interposito est institutum, si quis id violasset, ut morte poenas penderet; cuius generis sunt tr(ibuni) pl(ebis) aedilesque eiusdem ordinis,[1] quod adfirmat M. Cato in ea, quam scripsit, aedilis plebis sacrosanctos esse. *F.* 318.

Sagmina vocantur verbenae, i. e. herbae purae, quia ex loco sancto arcebantur a consule praetoreve, legatis proficiscentibus ad foedus faciendum bellumque indicendum; vel a sanciendo, i. e. confirmando. Naevius: 'Iovis sacratum ius iurandum sagmine.' *F.* 321. (*P.* 320.)

Saltum Gallus Aelius l. II significationum quae ad ius pertinent, ita definit: 'saltus est, ubi silvae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque; si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen saltuis, non magis quam fundi, qui est in agro culto, et eius causa habet aedificium, si qua particula in eo habet silvam.' *F.* 302.

Sanates dicti sunt, qui supra infraque Romam habitaverunt; quod nomen his fuit, quia, cum defecissent a Romanis, brevi post redierunt in amicitiam, quasi sanata mente. Itaque in XII *(1, 5)* cautum est, ut idem iuris esset Sanatibus quod Forctibus, i. e. bonis et qui nunquam defecerant a p(opulo) R(omano). *F.* 348. [*Sanates quasi sana*]ti appella[*ti, i. e. sanatae mentis. Ser.*] Sulpicius... et Opilius.. [*ita existimant*] dici inferio[*ris superiorisque loci gentes,*] ut Tiburte[*s supra Romam, aliosque qui cum*] populo Tibur[*ti convenerant in agro*] Tiburti ide[*mque ad se maritimos quosdam infe*]riorisque loc[*i populos perduxerant. Hinc*]

in XII: Nex[*i solutique ac*][2]
forti sanati[*sque*[3] *idem ius esto,*]
id est bonor[*um et qui defecerant sociorum. Sunt,*]

---

que venum iret.' — 4) *Liv.* 2, 33: 'Sunt, qui duos tantum in sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam.'

1) Cf. supra p. 200 n. 2. — 2) Litteras 'nex' et infra 'man' non cum *Muc.* omnibusque ante eum de nexo solutis sed de nexu et mancipio intellegendas et supplendas esse, id quod primus vidit *Huschkius* (Nexum, 250.), iam inter omnes fere constat. Solus *Hoffmannus* (Das Ges. v. d. Forct. u. San. p. 43) supplendum censet: 'nex[*o mancipatoque ac*] Forti Sanati[*que idem iuris esto*'], quod tam a re ipsa quam ab usu dicendi abhorret. Forctos enim et Sanates non tertio cuidam sed inter se ipsos lege exaequatos esse, ex altero Festi de Sanatibus loco satis liquet, neque unquam is, qui 'in mancipio est', simpliciter 'mancipatus' appellatur. Unde quin in summa legendum sit: 'Nex[*i mancipique..*] Forti Sanati[*sque.. idem ius*

qui et infe[*riores dici putant colonias,*] quae sunt [*deductae in pris*]cos Latinos, [*quas Tarquinius rex in*]egerit secundum [*mare . . in*]fra Romam in c[*ivitates Latinorum*], eosque sanat[*is, quod Priscus*] praeter opinio[*nem eos debellavis*]set sanavisse[*tque ac cum iis pa*]cisci potuisset, no[*minatos esse, ut ait*] Cincius —; ne Valerius [*quidem Messalla*] in XII explanati[*one rem expedivit; hic ta*]men, — For[*ctos Sanatisque*] duas gentis finitima[*s fuisse censet,*]

(p. 322.) [*de quibus le*]gem hanc scrip-
[*tam esse qua cautu*]m, ut id ius man-
[*ifesto, quod populu*]s[1] R., haberent.

— Multi sunt, [*quibus id, quod his pl*]acuit, displi[*ceat et qui explicen*]t 'san*ates* forcti,' [*quasi dictum esset* '*sa*]nati insani.' *F.* 321—322.

Sanctum . . . — plerique autem, [*quod qui violaverit, ei*] poena sit multa[*ve sancita . . .*] *F.* 317. *(v. Religiosum)*

Sarcito in XII *(8, 5)* Ser. Sulpicius ait significare damnum solvito, praestato. *F.* 322.

Sarpiuntur vineae, i. e. putantur, ut in XII: 'Quandoque' *etc. F.* 348. [*Sarpta vinea putata, i*]d est pura [*facta; — sarpere enim a*]ntiqui pro pur[*gare dicebant.*] *F.* 322. (*P.* 323.)

[*Sar*]te in Augu[*ralibus pro inte*]gro ponitur —; [*ob quam causa*]m opera pu[*blica, quae locantur, ut i*]ntegra praes[*tentur*, '*sarta tecta*' *vo*]cantur;[2] et[*enim sarcire est integrum*] facere. 322. (*P.* 323.)

Satura et cibi genus ex variis rebus conditum est, et lex (*mul*)tis alis legibus conferta; itaque in sanctione legum adscribitur: 'neve per saturam abrogato aut derogato.' T. Annius Luscus in ea, quam dixit adversus Ti. Gracchum: 'Imperium, quod plebes per saturam dederat, id abrogatum est.' *F.* 314.

Scita plebei appellantur ea, quae plebs suo suffragio sine patribus iussit, plebeio magistratu rogante. *F.* 293.

Scitum populi [*est, quod cum magistra*]tus patricius [*rogavit populusque suis suf*]fragis iussit. [*Populus autem constat*] ex patribus et [*plebe, . . iure dici et*]iam leges scrib[*it has solas. Plebi sci*]tum est,

---

esto'], vix dubitari potest. Id autem in dubio relinquitur, num etiam verba 'supra infraque Romam' et qualiacunque ad pop. Rom. spectantia verba ('cum p. R.' vel 'idem quod p. R.') recipienda sint. cf. *Hu.* Nex. 255. *Schwegler*, R. G. 3, 5. *Mom.* R. G. 1, 103. *Voigt*, ius nat. 4, 266. *Kuntze*, instit. 2, 116. *Schoell*, XII tab. 71. 117. — 3) 'Forti' casum genitivum, non dativum esse, e fine huius loci et v. Horctus patet, unde 'Sanatis' non 'Sanati' legendum est.

1) Litteram 's' in cod. non conspici, *K.* dicit. — 2) *Cic.* Verr. 2, 1, 49. 50.

quod tr(ib.) [*aedilisve plebis eam ro*]gavit, i. e. consu[*luit plebesque scivit.*] Plebes autem est [*populus universus*] praeter patricios.[1] *F.* 330.

Scribas proprio nomine antiqui et librarios et poetas vocabant; at nunc dicuntur scribae quidem librari, qui rationes publicas scribunt in tabulis. — *F.* 333.

Scripturarius ager publicus appellatur, in quo ut pecora pascantur, certum aes est, quia publicanus scribendo conficit rationem cum pastore. *F.* 333.

Sectio persecutio iuris. *P.* 337.

Sectores et qui secant dicuntur, et qui empta sua persecuntur. *P.* 337.

Senacula tria fuisse Romae, in quibus senatus haberi solitus sit — unum ubi nunc est aedis Concordiae —, in quo solebant magistratus d(um)t(axat) cum senioribus deliberare; alterum ad portam Capenam; tertium citra aedem Bellonae, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur. *F.* 347.

Senatores a senectute dici satis constat. Quos initio Romulus elegit centum, quorum consilio remp. administraret. Itaque etiam 'Patres' appellati sunt, et nunc cum senatores adesse iubentur, *(adiicitur)* 'quibusque in senatu sententiam dicere licet'; quia hi, qui post lustrum conditum ex iunioribus magistratum ceperunt et in senatu sententiam dicunt, et non vocantur senatores ante, quam in senioribus sunt censi. *F.* 339.

Senatus decretum a consulto Aelius Gallus sic distinguit, ut id dicat particulam quandam esse senatus consulti, ut cum provincia alicui decernitur, quod tamen ipsum senatus consulti est. *F.* 339.

[*Sequester*] is dicitur, qui inter aliquos, [*qui certant, medius, ut*] inter eos convenerit, [*ita tenet depositum ali*]quid, ut ei reddat, cui id [*deberi iure sibi con*]stiterit.[2] *F.* 339.

Sertorem quidam putant dictum a prendendo, quia cum cuipiam adserat manum, educendi eius gratia ex servitute in libertatem, vocetur adsertor. Cum verisimilius sit, dictum qui sereret quid; ac potius adsertorem a serendo cepisse nomen, cum aliquem serat petendo in libertatem eandem, qua ipse sit, i. e. iungat, quia fruges cum seruntur, terrae iungit. Quod totum Verrius ἀπιθάνως introduxit. *F.* 340.

Sesterti no[*tam Oppius(?) ait signa continere*] dupundi et semissis, [*unde sestertius dictus quasi semis*]tertius; sed auctos es[*se postea asses in sestertio.*] Apud antiquos autem [*denarii denorum assium e*]rant et valebant de[*cussis, dicebanturque tum quadriga*]ti bigati.

1) Ex restitutione *Mom.*, Forschungen. 170. n. 7. — 2) Cf. *Isid.* or. 10, 260.

Quinquessis [*item valebat quinarius. Idem auctor*] est, numerum aeris perduct[*um esse ad XVI in denario lege Fla*]minia minus solvendi, cu[*m Hannibalis bello premere*]tur p(opulus) R(om.)[1] *F.* 347. Sestertius dicitur quarta pars denarii, quo tempore is decussis valebat, i. e. dupundius S(emis). *F.* 334. (*P.* 335.)

Sexagenarios [*de ponte olim deiciebant,*] cuius causam Mani[*lius hanc refert, quod Romam*] qui incoluerint [*primi — h*]ominem LX [*annorum — immolare*] Diti Patri quot[*annis soliti fuerint,*] —; sed religio[*nis observatione postea sc*]irpeas hominum ef[*figies de ponte in Tiberim antiquo*] modo mittere [*institutisse. Alii dicunt etc.*] — Sunt qui dicant, post urbem a Gallis liberatam, ob inopiam cibatus coeptos LX annorum homines iaci in Tiberim —. Sed exploratissimum illud est causae, quo tempore primum per pontem coeperunt comitiis suffragium ferre, iuniores conclamaverunt, ut de ponte deicerentur sexagenari, quia iam nullo publico munere fungerentur, ut ipsi potius sibi, quam illi, deligerent imperatorem —. *F.* 334.

Sex suffragia appellantur in equitum centuriis, quae sunt adiectae ei numero centuriarum, quas Priscus Tarquinius rex constituit. *F.* 334.

Sex Vestae sacerdotes constitutae sunt, ut populus pro sua quaque parte haberet ministram sacrorum, quia civitas Rom. in VI est distributa partis, in primos secundosque Titienses, Ramnes, Luceres. *F.* 344.

Sextantari asses in usu esse coeperunt ex eo tempore, quo propter bellum Punicum secundum, quod cum Hannibale gestum est, decreverunt patres, ut ex assibus, qui tum erant librari, fierent sextantari,[1] per quos cum solvi coeptum esset et populus aere alieno liberaretur et privati, quibus debitum publice solvi oportebat, non magno detrimento afficerentur. *F.* 347.

---

1) *Plin.* h. n. 33, 3, 44—47: 'Argentum signatum est a. u. 485—, et placuit denarium pro X libris aeris, quinarium pro V, sestertium pro dupondio ac semisse. Librale autem pondus aeris imminutum bello Punico I, — constitutumque, ut asses sextantario pondere ferirentur. — Postea Hannibale urgente, Q. Fabio Max. dictatore (537) asses unciales facti, placuitque denarium XVI assibus permutari, quin. VIII, sest. IV. — Mox lege Papiria (665) semunciarii asses facti. Livius Drusus in trib. pl. (663) octavam partem aeris argento miscuit. Is qui nunc Victoriatus appellatur, lege Clodia (c. 650) percussus est. Antea enim hic nummus ex Illyrico advectus, mercis loco habebatur. Est signatus Victoria.' *Maec.* assis distr. 45: 'Vict. nunc tantundem valet, quantum quinarius, olim — loco mercis — habebatur.' cf. *Mommsen*, röm. Münzwesen p. 288—308. 338. 387—400, qui emendavit *Mue.* supplementa.

Sifus [*usurpatum est pro tub*]is ipsis, id quod Grae[*ce dicitur σίφων; in le*]ge rivalicia *etc. supra p. 33, 7, 2. F.* 340.

[*Signare nunc ia*]m dicitur 'signis notare', . . Sed antiqui eo pro scribe[*re utebantur, unde et subsigna*]re et consignare [. . *pro subscrib*]ere et conscri[*bere.*] *F.* 340. (*P.* 341.)

[*Sine sacris hereditas*] in proverbio dici solet, [*cum aliquid obvenerit*] sine ulla incommodi appendice, quod olim sacra non solum publica curiosissime administrabant, sed etiam privata. Relictusque heres sic*ut* pecuniae, etiam sacrorum erat, ut ea diligentissime administrare esset necessarium. *F.* 290.

[*Sirempts*] ponitur pro 'eadem' vel 'proinde [*ac ea', quasi similis res ipsa.*] Cato — [*quemquam adversus*] ea si populus condempnave[*rit, uti sirempts lex s*]iet, quasi adversus le[*ges fecisset.*] *F.* 344. (*P.* 345.)[1]

[*Sons*] nocens, ut ex c[*ontrario insons in*]nocens. *F.* 297. (*P.* 296.)

Sonticum morbum in XII *(2, 2)* significare ait Aelius Stilo certum cum iusta causa; quem nonnulli putant esse, qui noceat, quod 'sontes' significat nocentes. — *F.* 290. [*Sontica*] causa dicitur a morbo [*sontico, propter quem, quod est g*]erendum, agere [*desistimus*]. *F.* 344.

Sororium tilligum—: — Horati et Cur*i*ati cum dimicassent, — Horatius interfecit eam *(sororem)*. Et quamquam a patre absolutus sceleris erat, accusatus tamen parricidi apud IIviros, damnatusque provocavit ad populum, cuius iudicio victor, duo tigilla tertio superiecto, — velut sub iugum missus, subit, — liberatus omni noxia sceleris est *etc. F.* 297.

Sors et [*patrimonium signifi*]cat, unde con[*sortes dicimus.*] *F.* 297. (*P.* 296.)

Spondere antea ponebatur pro dicere, unde et respondere adh[*uc manet, sed postea*] usurpari coeptum est [*de promissu ex interrogatio*]ne alterius. *F.* 343. Spondere Verrius putat dictum, quod sponte sua, i. e. voluntate, promittatur; deinde oblitus inferiore capite sponsum et sponsam ex Graeco dictam ait, quod ii σπονδάς interpositis rebus divinis faciant. *F.* 329.

Bene sponsis beneque volueris (volis?) in precatione augurali Messala augur ait significare 'spoponderis, volueris.' *F.* 351.

Statuliber est, qui testamento certa conditione proposita iubetur esse liber. Et si per heredem st*et*, quominus statuliber praestare possit quod praestare debet, nihilominus liber esse videtur. *F.* 314.

Status dies (*cum hoste*) *(XII, 2, 2)* vocatur, qui iudici causa est

1) Cf. Leges Bant. 13. Acil. 73. agr. 27. Corn. 1. 38. 2, 1. Rubr. 2, 10. 40.

constitutus cum peregrino. Eius enim generis ab antiquis hostes appellabantur, quod erant pari iure cum populo R(om.), atque hostire ponebatur pro aequare. Plautus in Curc. *(1, 1. 5)*: 'Si status condictus cum hoste intercedit dies, tamen est eundum, quo imperant ingratis.' *F.* 314.

Stel*l*ionem g[*enus aiunt lacertae, quod*]. Verrius dic[*tum ait, quia virus in*]stillet cibo, p[*otius, quam, ut putant a*]*l*i, a stellarum [*similitudine, quia*] varium est. *F.* 313.

Stipatores — a stipe, quam mercedis nomine accipiant custodes cuiusque corporis. — *F.* 351. [*Stip*]atores appel[*lantur corporis cu*]stodes, quos [*antiqui latrones dice*]bant, i. *e.* mer[*cenarios, qui cu*]m ferro, ve[*lut stipati circumdan*]t regum cor[*pora.*] *F.* 314. (*P.* 315.)

Stipem esse nummum signatum, testimonio est et *id*, quo*d* datur stipendium militi, et cum spondetur pecunia, quod stipulari dicitur. *F.* 297. [*Stipem dicebant pe*]cuniam signa[*tam, quod stiparetur.*] Ideo stipular[*i dicitur is, qui in*]terrogat a[*lterum, spondeatne stipem, i. e.*] aes. *F.* 313. [*Stipes fustis terrae*] defixus. *F.* 314. (*P.* 315.)

Struere antiqui* pro adicere, augere; — a*t* in XII *(1, 2)* quod est 'Si calvitur' *etc.*, alii putant significare retrorsus ire, ali in aliam partem, alii fu*g*ere, ali gradum augere, ali minuere; *cum quis* vix pedem pedi praefert, otiose it, remoratur. *F.* 310.

Sub corona venire dicuntur, quia captivi coronati solent venire. — Id autem signum est, nihil praestari a populo, quod etiam Plautus significat in Hortulo: 'Praeco ibi adsit cum corona, *q*uique liceat veneat.' *F.* 306.

Subdit[*us dicitur is, qui*] in demortui iu[*dicis locum iudex*] datur *i*is, qui cum h[*abuerant iudicem dunta*]xat in eandem rem [*vel litem.*] *F.* 343. (*P.* 342.)

Subici ar[*ies dicitur, qui pro occiso datur,*] quod fit, ut ait Cincius, — exemplo At[*heniensium, apud quos*] expiandi gratia aries [*inigitur ab eo, qui invitus sce*]lus admisit, poenae p[*endendae loco.*] *F.* 347.

Subigere arietem in eodem libro *(comm. XV iuris pontifici)* Antistius (Labeo) esse ait dare arietem, qui pro se agatur, caedatur. *F.* 351.

Sublucare arbores est, ramos earum supputare et veluti suptus lucem mittere; conlucare autem, succisis arboribus locum inplere luce. *F.* 348. *(Cf. XII, 7, 9.)*

Sub vos placo in precibus fere cum dicitur, significat id, quod supplico, ut in legibus: 'transque dato', 'e*n*doque plorato.' *F.* 309.

Suffragato[*res dicebantur apud*] maiores hi, qui vulgo in usu [*erant candidatis. Nam quo meli*]us apparerent iuncta suffra[*gia, suf-*

fragator], quem quisque fieri vellet, notabat [*apposito punc*]to[1] scribtis candidatorum hominu[*m*[2] *nominibus.*] *F.* 347.

Superstites (*praesentes*) testes praesentes significat[3]; cuius rei testimonium est, quod superstitibus praesentibus i, inter quos controversia est, vindicias sumere iubentur.[4] — *F.* 305.

Supp[*remum*] — alias extre[*mum significat*], ut in legibus XII: *(1, 9.)* 'Solis' *etc.* — [*alias pro*] maximo, cum duas [*oves et triginta bov*]es suppremam mul[*tam dicerent.*] *F.* 305.

Tabellis pro chartis utebantur antiqui, quibus ultro citro, sive privatim sive publice opus erat, certiores absentes faciebant. Unde adhuc tabellarii dicuntur, et tabellae missae ab imperatoribus. *L.* 359. *Mo.* 68.

Tablinum proxime atrium locus dicitur, quod antiqui magistratus in suo imperio tabulis[5] rationum ibi habebant publicarum rationum causa factum locum. *F.* 356. *Mo.* 68. 85.

Talionis mentionem fieri in XII *(8, 2)* ait Verrius hoc modo: 'Si membrum' *etc.* Neque id quid significet, indicat, puto quia notum est; permittit enim lex parem vindictam. *L.* 363. *Mo.* 72.

Taxat verbum ponitur in *ii*s, quae finiuntur quoad tangi liceat; in litibus quoque (*iudici*) arbitrove cum proscribitur, quoad ei ius sit statuendi, taxatio dicitur, quae fit certae summae. — *F.* 356.

Termino sacra faciebant, quod in eius tutela fines agrorum esse putabant. Denique Numa Pompilius *(16)* statuit, eum qui terminum exarasset, et ipsum et boves sacros esse. *P.* 368.

Themin deam putabant esse, quae praeciperet hominibus id petere, quod fas esset, eamque id esse existimabant, quod et fas est. *P.* 367.

Tignum non solum in aedificiis, quo utuntur, appellatur, sed etiam in vineis, ut est in XII *(6, 7)*: 'Tignum iunctum' *etc.* *L.* 364. *Mo.* 76.

Tributorum conlationem, quom sit alia in capite, illud[6] ex censu, dicitur etiam quoddam temerarium, ut post urbem a Gallis captam conlatum est, quia proximis XV annis census alius[7] non erat. Item bello Punico secundo, M. Valer. Laevino M. Claud. Marcello cos., quom et senatus et populus in aerarium quod habuit detulit. *L.* 364. *Mo.* 76.

---

1) *Cic.* p. Planc. 22: 'quot in ea tribu puncta tuleris.' — 2) *K.* 'homini.' — 3) Perperam *Serv.* Aen. 3, 339: 'Superstes praesentem significat.' — 4) Cf. *Cic.* p. Mur. 12, ibique Orellii notas. — 5) Hic finis est paginae cod. Farn., *Mue.* supplevit: 'reponendis eum destinaverant,' *Mo.* autem verba sequentia in apogr. Vatic. invenit. — 6) Apogr. Vat.: 'capita aliud'; *Hu.* Serv. 490: 'collatorum — aliud in capita, aliud'; Krit. Jahrb. 18, 589: 'conlationum alia in capita, alia'; *Mo.* Tribus. 27: 'conlatio — alias in capita, id est ex censu'. — 7) *Nieb.*: 'actus.'

Tributum dictum, quia ex privato in publicum tribuitur. *P.* 367.

[*Transit imperium neque denuo l*]ex curiata fertur, quod, Hanni[*bal in vicinitate*] Romae cum esset nec ex praesidi[*is tuto decedi posset,*] Q. Fabius Maximus Verru[*cosus M. Cl. Ma*]rcellus cos. facere in[*stituerunt, ut nota*]vit Aelius in XII signi[*ficationum verborum.*][1] *F.* 351.

[*Tugu*]ria a tecto appellantur [*domicilia rusticorum*] sordida, — quo nomine [*Messalla in explana*]tione XII *(7, 3)* ait etiam [. . *signifi*]cari. *F.* 355. *(cf. Isid. orig. 15, 12, 2.)*

Turmam equitum dictam esse*quasi terimam, quod ter deni equites ex III tribubus Titiensium, Ramnium, Lucerum fiebant. — *F.* 355.

Unciaria lex appellari coepta est, quam L. Sulla et Pompeius Rufus tulerunt, qua sanctum est, ut debitores decimam partem [*sortis annuis usuris penderent.*][2] *L.* 375. *Mo.* 83.

Urbanas tribus appellabant, in quas urbs erat dispertita a Servio Tullio rege, i. e. Suburana, Palatina, Exquilina, Collina. *P.* 368.

Uxorium pependisse dicitur, qui, quod uxorem non habuerit, res populo dedit. *P.* 379.

Vadem sponsorem significat datum in re capitali. *P.* 377.

Vagulatio in l. XII *(2, 3)* significat quaestionem cum convicio: 'Cui testimonium *etc. L.* 375. *Mo.* 81.

'Vapula Papiria' in proverbio fuit antiquis, de quo Sinnius Capito sic refert: tum dici solitum esse, cum vellent minantibus sibi significare, se eos neglegere et non curare, fretos iure libertatis. Plautus —: 'Heus tu! in Barbaria *(i. e. Italia)* quod dixisse dicitur libertus suae patronae, id ego dico [*tibi:*] 'libertas salve! vapula Papiria'! — *L.* 372. *Mo.* 80.

Vectigal aes appellatur, quod ob tributum et stipendium et aes equestre et hordiarium[3] populo debetur. *L.* 371. *Mo.* 78. 87.

Velati appellabantur vestiti et inermes, qui exercitum sequebantur quique in mortuorum militum loco substituebantur.[4] *P.* 369.

Venditiones olim dicebantur censorum locationes, quod velut fructus publicorum locorum venibant. *L.* 376. *Mo.* 83.

Ver sacrum vovendi mos fuit Italis. Magnis enim periculis adducti vovebant, quaecunque proximo vere nata essent apud se animalia, immolaturos. Sed cum crudele videretur, pueros ac puellas innocentes

1) Ex rest. *Mom.* Rh. Mus. Ph. 13, 565. *Mue.* (secutus *Rubinonem*, röm. Verf. 383. n. 2): [*Triginta lictoribus l*]ex *etc.* cf. *Cic.* de l. agr. 2, 12: 'comitiis — illis ad speciem atque ad usurpationem vestutatis per XXX lictores auspiciorum causa adumbratis.' — 2) Ita *Nieb.*; *Mue.*: duodec. partem usurarum solutarum sorti detraherent. cf. *Streuber*, Zinsfuss b. d. Röm. 94—98. — 3) Ita locum ex cod. Vat. restituit *Mo.* cf. *D.* 8, 3, 8. *Varr.* l. l. 7, 15. — 4) Cf. v. Adscriptitii et *P.* 14. 85. 93.

interficere, perductos in adultam aetatem velabant atque ita extra fines suos exigebant. *P.* 379.

Versuram facere mutuam pecuniam sumere ex eo dictum est, quod initio qui mutuabantur ab aliis, non ut domum ferrent, sed ut aliis solverent, velut verterent creditorem. *P.* 379.

Vespae et vespillones dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt, non a minutis illis volucribus, sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa duci propter inopiam nequeunt. — *P.* 368. *(D. 36, 1, 7.)*

Viae sunt et publicae, per [*quas ire ager*]e omnibus licet, et privatae, quibus neminem uti [*ius est*], praeter quorum sunt; et ita privatae VIII pedes in latitudine [*habent*] iure et lege, publicae, quantum ratio utilitatis permittit. [*Praeterea*] lex *(XII, 7, 7)* iubet XVI [*in anfracto fle*]xuque pedes [*latas*] esse vias, ut [*adiiciat:*] 'vias muniunto *etc.*[1] *L.* 371. *Mo.* 78. 85.

Viatores appellantur, qui magistratibus apparent; eo quia initio, omnium tribuum cum agri in propinquo erant urbis atque assidue homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in via, quam urbe, quod ex agris plerumque homines evocabantur a magistratibus. *L.* 371. *Mo.* 78.

Vici appellari incipiunt[2] ex agris, qui ibi villas non habent, ut Marsi aut Peligni; sed ex vicis[3] partim habent rem p., et ius dicitur, partim nihil eorum et tamen ibi nundinae aguntur negotii gerendi causa, et magistri vici item magistri pa*g*i quotannis fiunt. Altero, cum id genus aedificiorum definitur,[4] quae continentia sunt his op*p*idis, quae. . . itineribus regionibusque distributa inter se distant, nominibusque dissimilibus discriminis causa sunt dispartita. Tertio, cum id genus aedificiorum definitur, quae in oppido prive, i. e.[5] in suo quisque loco proprio ita aedificat, ut in eo aedificio pervium sit, quo itinere habitatores ad suam quisque habitationem habeat accessum[6]; qui non dicuntur 'vicani,' sicut ii,[7] qui aut in oppidi vicis, aut hi, qui in agris sunt, vicani appellantur. *L.* 371. *Mo.* 77.

---

1) Ita locum ex cod. Vat. restituit *Mo.* cf. *D.* 7, 3, 8. *Varr.* l. l. 7, 15. — 2) *Mo.*: 'accipiuntur.' — 3) *Mo.*: 'victis.' — 4) *Mo.*: 'aedificio... nitur.' — 5) *Mo.*: 'privi.' — 6) Tertium hoc vicorum genus non alio quam hoc auctore cognitum nos habere dicit *Mue.* p. 413, fortasse autem ad nostrum facit locus *D.* 3, 2, 2, 5: 'scena — posita in publico privatove vel in vico, quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur'; fortasse etiam *D.* 21, 1, 4, 1: 'qui per vicos more insanorum deridenda loquantur.' — 7) *Mo.*: 'hi.'

Viginti quinque poenas in XII significat XXV asses. *L.* 371. *Mo.* 77.

Vindex ab eo, quod vindicat, quo minus is, qui prensus est ab aliquo, teneatur. *L.* 376. *Mo.* 84.

Vindiciae appellantur res eae, de quibus controversia est; quod potius dicitur *vis*, qu*am* fit, inter eos qui contendunt. Cato in ea, quam scribsit L. Furio de aqua: '. . . s praetores secundum populum vindicias dicunt.' . . . Lucilius: 'nemo hic vindicias neque sacra neque numen veretur.' De quo verbo Cincius sic ait: 'Vindiciae olim dicebantur *(glebae)* illae, quae ex fundo

sumptae in ius adlatae erant.' At Ser. Sulpicius [*nomine et*]iam singulariter formato vindiciam esse ait [*eam rem,*] qua de re controversia est, ab eo quod vindicatur . . . . et in XII:[1] 'Si vindiciam falsam tulit, si velit is . . . . tor[2] arbitros tres dato, eorum arbitrio . . . .[3] fructus duplione damnum decidito. *L.* 376. *Mo.* 84.

Viritanus ager dicitur, qui viritim populo distribuitur. *P.* 373.

II. M. TERENTIUS VARRO.

1. E libris de lingua latina.[4]

Lib. V.

3. — multa verba aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant, ut hostis; nam tum eo verbo dicebant peregrinum, qui suis legibus uteretur, nunc dicunt eum, quem tum dicebant perduellem. *(Fest. hostis)*

15. Ubi quidque constitit, locus; ab eo praeco dicitur locare, quod usque id emit, quoad in aliquo consistit pretium.

1) Politianus, qui ipsius cod. Farn. folia deperdita descripsit, nil habet nisi 'vindicat . . . XII' *Mo.* — 2) *Pol.*: 'sive litis . . . ter.' *Cui.*: [*rei*] sive litis arbitros. *Mue.*: [*st*]litis [*et vindiciarum prae*]tor. *Mom.*: si velit is [*prae*]tor. *Wetzell*: si velit is, [*qui vicit, prae*]tor. — 3) *Mue.*: reus. *Husch.*: rei. *Wetz.*: neglecti. *Sch.* possessor. — 4) M. T. Varronis (638—727) de lingua latina opus idem esse, quod conficiendum efflagitat Cicero in epistola ad ipsum Varronem scripta a. 709, verisimile est. (*Cic.* ad fam. 9, 8. cf. ad Att. 13, 12. Acad. 2, 1.) Num Cicerone vivo (usque ad a. 711) absolutum sit opus, non constat. Licet XXV libros habuerit, ut *Ritschl* (Rh. Mus. N. F. 6, 525) demonstravit, non nisi exigua pars, lib. V—X, eaque mutila et corrupta, fato nobis servata est. Cuius cum multi exstent codices manuscripti, unum tamen Florentinum ceterorum omnium esse fontem hodie constat. Quod cum *O. Mueller*, cuius novissima est operis editio (a. 1833), nondum plane perspexerit, in iis, quos hic collegi locis Muelleri recensionem non utique retinen-

21. Terra dicta ab eo, ut Aelius scribit, quod teritur; itaque terra in augurum libris scripta cum R uno. Ab eo colonis locus communis, qui prope oppidum relinquitur, territorium, quod maxime teritur; — hinc fines agrorum termini, quod eae parteis propter limitare iter maxime teruntur, —. 22. Via — quod * vehendo teritur, iter itu[1]; actus quod agendo teritur; etiam ambitus est, quod circumeundo teritur, nam ambitus circuitus, ab eoque XII tab. *(7, 1)* interpretes ambitus parietis circuitum esse describunt.

27. Fluvius quod fluit, item flumen; a quo lege praediorum urbanorum scribitur: 'Stillicidia fluminaque ut fluant ita cadantque'; — stillicidium eo, quod stillatim cadat; flumen, quod fluit continue.

34. Ager dictus in quam terram quid agebant, — alii quod id Graeci dicunt ἀγρόν. Ut ager, quo agi poterat, sic qua agi actus. Eius finis minimus constitutus in latitudinem pedes IIII, fortasse — quod ea quadrupes agitur, in longitudinem pedes CXX, in quadratum actum et latum et longum esse CXX. Multa antiqui duodenario numero finierunt, ut XII decuriis actum. 35. Iugerum dictum iunctis duobus actibus quadratis.[2] Centuria primo a centum iugeribus dicta, post duplicata retinuit nomen.

40. Praedia dicta, item ut praedes, a praestando, quod ea pignore data publice mancup*i*s[3] fidem praestent.

55. Ager Romanus primum divisus in parteis tris, a quo tribus appellata Tatiensium, Ramnium, Lucerum: nominatae, ut ait Ennius, * a Tatio, * a Romulo, — a Lucumone. Sed omnia haec vocabula Tusca, ut Volnius, qui tragoedias Tuscas scripsit, dicebat. 56. Ad hoc quatuor quoque parteis urbis tribus dictae ab locis Suburana, Palatina, Exquilina, Collina; quinta, quod sub Roma, Romilia.

80. Praetor dictus, qui praeiret iure et exercitu; a quo id Lucilius: 'Ergo praetorum est ante et praeire.'[4]

81. Quaestores a quaerendo, qui conquirerent publicas pecunias

---

dam putavi, sed quantum potui lectionem Flor. recepi; ubi ab ea recessi, in notis indicavi. Accuratius de opere ipso eiusque codicibus disputaverunt *Mue.* in edit. praef. *Lachmann*, Rh. Mus. 6, 107. *Spengel*, in Varronis editione 1826, postea in Münch. acad. Abh. 7, 431. *Thilo*, Jahrb. f. cl. Phil. 1855. p. 520.

1) 'iterum.' — 2) *Plin.* h. n. 18,3, 9. 'Iugerum vocabatur, quod uno iugo boum in die exarari posset; actus, in quo boves agerentur cum aratro, uno impetu iusto. Hic erat CXX pedum, duplicatusque in longitudinem iugerum faciebat'. — 3) 'mancupes.' — 4) *M.*: 'antidire,' *Herz*: 'ante — et praeire.'

et maleficia, quae IIIviri capitales nunc conquirunt; ab his postea, qui quaestionum iudicia exercent, quaestores dicti.

83. Pontifices, ut Scaevola Quintus pont. max. dicebat, a posse et facere, ut potifices; ego a ponte arbitror: nam ab his Sublicius est factus primum, ut restitutus saepe, cum ideo sacra[1] et uls et cis Tiberim non mediocri ritu fiant.

84. Flamines, quod in Latio capite velato erant semper, ac caput cinctum habebant filo, flamines dicti. Horum singuli cognomina habent ab eo deo, quoi sacra faciunt — ut Martialis, — Dialis a Iove, —.

86. Feciales, quod fidei publicae inter populos praeerant: nam per hos fiebat, ut iustum conciperetur bellum, et (*cum*) inde desitum ut foedere fides pacis constitueretur. Ex his mittebantur, antequam conciperetur, qui res repeterent, et per hos etiam nunc fit foedus, quod 'fidus' Ennius scribit dictum.

95. Pecus ab eo, quod perpascebant, a quo pec*uni*a[2] universa, quod in pecore pecunia tum pastoribus consistebat, et standi fundamentum pes; — a pede pecudes appellarunt, ut ab eodem pedicam, pedis*s*equum; — et peculatoriae[3] oves aliudve quid: id enim peculium primum; hinc 'peculatum' publicum (*furtum*) primo, ut[4] cum pecore diceretur multa, et id esse(*t*) coactum in publicum, si erat aversum.[5]

140. — Arcera, quae etiam in XII tabulis (*1, 3*) appellatur; quod ex tabulis vehiculum erat factum, ut arca, arcera dictum.

145. Quo conferrent suas controversias, et quae vendere vellent quo ferrent, forum appellarunt.

155. Comitium ab eo, quod coibant eo comitiis curiatis et litium causa. Curiae duorum generum, nam et ubi curarent sacerdotes res divinas, ut curiae veteres, et ubi senatus humanas, ut curia Hostilia, quod primus aedificavit Hostilius rex. Ante hanc rostra —, sub dextra huius a comitio locus substructus, ubi nationum subsisterent legati, qui ad senatum essent missi; is Graecostasis appellatus a parte ut multa. 156. Senaculum supra Graecostasim, — vocatum, ubi senatus aut ubi seniores consisterent.

160. Aedis ab aditu, quod plano pede adibant; itaque — omnes in censu villas inde (*de*)dicamus aedes. 162. — ubi coenabant, coenaculum vocitabant, ut etiam nunc Lanuvi — et in cetero

1) *M.*: 'in co.' — 2) 'pecora.' — 3) *M.*: 'peculia, tori ac oves.' *Sp.*: 'peculium, boves oves.' — 4) Delendum videtur. — 5) Ita locum corruptum exhibet cod. Flor., de quo emend. v. *M.* in edit., *Lachm.*, Rh. Mus. 6, 106. *Spengel*, Münch. acad. Abh. 7, 450. *Thilo*, Jahrb. f. cl. Phil. 1855. p. 524. De peculatu cf. *Fest.* peculatus.

Latio ac Faleriis et Cordubae dicuntur. Posteaquam in superiore parte coenitare coeperunt, superioris domus universa coenacula dicta.[1]

163 Aes 'raudus' dictum; ex eo veteribus in mancipiis scriptum: 'rauduscula libram ferito.'

175. Arrabo, (pecunia) sic data, ut reliquom reddatur; — a Graeco ἀῤῥαβών. Reliquom, quod ex eo, quod debitum, reliquom.

177. Multa a pecunia quae a magistratu dicta, ut exigi posset, ob peccatum; quod singulae dicuntur *addi*tae esse multa*e*,[2] (*et*) quod olim *(additum)* unum dicebant multa*m*[3]; itaque cum (*in*) dolium aut culeum vinum addunt rustici, prima(*m*) urna(*m*) addita(*m*) dicunt etiam nunc *(multam.)*

179. Si datum quod reddatur, mutuum, quod Siculi μοῖτον. — Munus, quod, mutuo animo qui sunt, dant officii causa. Alterum munus, quod muniendi causa imperatum, a quo etiam municipes, qui una munus fungi debent, dicti.

180. Ea pecunia, quae in iudicium venit in litibus, sacramentum a 'sacro'. Qui petebat et qui inficiabatur, de aliis rebus utrique D aeris ad pontem deponebant, de aliis rebus item certo alio legitimo numero assum; qui iudicio vicerat, suum sacramentum a sacro auferebat, victi ad aerarium redibat. 181. Tributum dictum a tribubus, quod ea pecunia, quae populo imperata erat, tributim a singulis pro portione census exigebatur. Ab hoc ea, quae assignata erat, attributum dictum; ab eo quoque, quibus attributa erat pecunia, ut militi reddant, tribuni aerarii dicti; id quod attributum erat, aes militare. Hoc est, quod ait Plautus: 'Cedit miles, aes petit;' et hinc dicuntur milites aerarii, ab aere, quod stipendia facerent hoc.

182. Ipsum stipendium ab stipe dictum, quod aes quoque stipem dicebant; nam quod asses libra*le*s[4] pondo erant, qui acceperant maiorem numerum, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant, i. e. componebant, quo minus loci occuparet; ab stipando stipem dicere coeperunt. Stip*s*[5] ab στοιβή fortasse —. Id apparet, quod, ut tum institutum, etiam nunc diis cum thesauris asses dant, stipem dicunt, et qui pecuniam alligat, stipulari et restipulari. Milit*i*s stipendi*a* ideo, quod eam stipem pendebant; ab eo* Ennius scribit: 'Poeni stipendia pendunt.' 183. Ab eodem aere pendendo dispensator, et in tabulis scribimus expensum. — Per trutinam solvi so-

---

1) Cf. *Fest.* coenacula. *D.* 43, 17, 3, 7. — 2) 'appellatae esse mulctas.' — 3) 'mulctae.' — 4) 'libras.' — 5) 'stipa.'

litum, vestigium etiam nunc manet in aede Saturni, quod ea etiam nunc propter pensuram trutinam habet positam.

Lib. VI.

5. Suprema summum diei; id ab superrimo. Hoc tempus XII tab. *(1, 9)* dicunt occasum esse solis; sed postea lex P*l*aetoria[1] id quoque tempus iubet esse supremum, quo praeco in comitio supremam pronuntiavit populo.[2]

11. Lustrum nominatum tempus quinquennale a luendo, i. e. solvendo; quod quinto quoque anno vectigalia et ultro tributa per censores persolvebantur.[3]

13. Terminalia, quod is dies anni extremus constitutus; duodecimus enim mensis fuit Februarius, et quom intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense.

29. Dies fasti, per quos praetoribus omnia verba sine piaculo licet fari. Comitiales dicti, quod tum ut *coir*et[4] populus constitutum est ad suffragium ferendum; nisi si quae feriae conceptae essent, propter quas non liceret, *(ut)* Compitalia et Latinae.[5] 30. Contrarii horum vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari praetorem: 'Do, Dico, Addico.' Itaque non potest agi; necesse e*nim*[6] aliquo eorum uti verbo, cum lege quid peragitur. Quod si tum imprudens id verbum emisit ac quem manumisit, ille nihilo minus est liber, sed vitio; ut magistratus vitio creatus nihilo secius magistratus. Praetor qui tum fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta piatur; si prudens dixit, Q. Mucius ambigebat, eum expiari ut impium non posse. 31. Interc*i*si[7] dies sunt, per quos mane et vesperi est nefas, medio tempore inter hostiam caesam et exta porrecta fas; a quo, quod fas tum intercedit aut eos[8] intercisum nefas, intercisum. Dies qui vocatur sic: 'Q(uando) R(ex) C(omitiavit), F(as),' is dictus ab eo, quod eo die rex sacrificiolus i*t*at[9] ad comitium, ad quod tempus est nefas, ab eo fas; itaque post id tempus lege actum saepe. 32. Dies qui vocatur 'Q(uando) S(tercum) D(elatum), F(as)' ab eo appellatus, quod eo die ex aede

1) 'praetoria.' De qua vide supra p. 31, 1. cf. *Plin.* h. n. 7, 60, 212: 'XII tabulis ortus tantum et occasus nominantur; post aliquot annos adiectus est et meridies, accenso consulum id pronuntiante, cum a curia inter rostra et graecostasim prospexisset solem, — sed hoc serenis tantum diebus, usque ad primum Punicum bellum.' — 2) Cf. infra n. 89. — 3) Cf. Lex Malac. 63. — 4) 'esset.' — 5) *Macr.* sat. 1, 16: 'Fasti sunt quibus licet fari praetori tria verba sollemnia: do, dico, addico —; comitiales*, quibus cum populo agi licet; et fastis quidem lege agi potest, cum populo non potest, comitialibus utrumque potest.' — 6) 'est.' — 7) 'intercensi.' — 8) *M.*: 'eo est.' — 9) 'dicat.'

Vestae stercus everritur et per Capitolinum clivum in locum defertur certum.

52. F a t u r is qui — ore mittit vocem. — 53. Hinc fasti dies, quibus verba certa legitima sine piaculo praetoribus licet fari. Ab hoc nefasti quibus diebus ea fari ius non est, et si fati sunt, piaculum faciunt.

60. 'N u n c u p a r e' nominare valere apparet in legibus, ubi 'nuncupatae pecuniae' sunt scriptae.

64. C o n s e r e r e m a n u m dicimur cum hoste; sic 'ex iure manum consertum' vocare. Hinc adserere manum in libertatem, quom prendimus.

68. Q u i r i t e s a Curensibus; ab his qui cum Tatio rege in societatem venerunt civitat*is*.

69. S p o n d e r e est dicere 'spondeo'; a sponte, nam id valet et[1] a voluntate. — Ab eadem sponte, a qua dictum 'spondere', declinatum *(de)*spondit' et 'respondet' et 'desponsor' et 'sponsa,' item sic alia; spondet enim, qui dicit a sua sponte 'spondeo.' *(Qui)* spo*(po)*ndit, est sponsor, qui, *(ut)* idem[2] faciat, obligatur. 70. Sponsus, consponsus; hoc Naevius significat, cum ait 'consponsi.' Spondebatur pecunia aut filia nuptiarum causa; appellabatur et pecunia et quae desponsa erat, s p o n s a; quae pecunia inter se contra sponsum rogata[3] erat, dicta s p o n s i o; cui desponsa quo*(d)* erat, s p o n s u s; quo die sponsum erat, s p o n s a l i s. 71. Qui spoponderat filiam, d e s p o n d i s s e dicebatur, quod de sponte eius, i. e. de voluntate, exierat; non enim si volebat, dabat,[4] quod sponsu erat alligatus; —[5] quod tum et praetorium ius ad legem, et censorium iudicium ad aequum existimabatur. Sic despondisse animum quoque dicitur, ut despondisse filiam, quod suae spontis statuerat finem. 72. A qu*o*[6] 'sponte dicere' *r*e s p o n d e r e[7] quoque dixerunt, quom a*d* sponte*m*[8] responderent, i. e. ad voluntatem rogationis; itaque qui ad id, quod rogatur, non dicit, non respondet, ut non spondet ille, statim qui dixit 'spondeo,' si iocandi causa dixit neque agi potest cum eo ex sponsu. Itaque quisquis[9] dicit in tragoedia: 'Meministine te despondere mihi gnatam[10] tuam?' quod sine sponte sua dixit, cum eo non potest agi ex sponsu.[11]

1) Delendum videtur. — 2) 'quidem.' — 3) Similiter infra 7, 107 explicatur: 's p o n s u s, contra sponsum rogatus.' — 4) *M.*: 'non enim, si nolebat, non dabat.' — 5) Cod. Fl. hic inserit: 'nam ut in comoediis vides dici: Sponden' tuam gnatam filio uxorem meo?' quod *M.* censet transponendum in § 70 post vocem 'causa.' — 6) 'qua.' — 7) 'cum spondere.' — 8) 'a sponte.' — 9) *M.*: 'quoi quis.' *Sp.* 'is qui.' — 10) 'agnatam.' — 11) De universo hoc loco (§ 69—72) cf. *Lachm.*, *Spengel*, *Thilo*, p. 212 n. 3 citt. *Huschke*, ZGR., 10, 327.

74. Sponsor et praes et vas neque idem, neque res a quibus hi, sed e re simile. Itaque praes, qui a magistratu interrogatus, in publicum ut praes *siet*[1]; a quo et, quom respondet, dicit: 'praes.' Vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat. Consuetudo erat, quom reus parum esset idoneus inceptis rebus, ut pro se alium daret; a quo caveri postea lege coeptum est ab his, qui praedia venderent, vades ne darent; ab eo scribi coeptum in lege mancipiorum: 'Vadem ne poscerent nec dabitur.'

81. Dictum cerno a cereo, i. e. a creando; dictum ab eo, quod, quom quid creatum est, tunc denique videtur. Hinc — quod[2] in testamento: ('*cernito*,') i. e. facito, videant te esse heredem; itaque in cretione adhibere iubent testes.[3]

86. . . . nunc primum ponam de censoriis tabulis: 'Ubi noctu in templum censura(e) auspicaverit —, praeconi sic imperato, ut viros vocet: 'Quod bonum fortunatum felixque salutareque siet populo Romano Quiritium, reique publicae populi Rom. Quir., mihique collegaeque meo, fidei magistratuique nostro! Omnes Quirites, pedites, armatos privatosque, curatores omnium tribuum, si quis pro se sive *pro*[4] altero dari rationem volet, voca inlicium huc ad me.' 87. Praeco in templo primum vocat, postea de moeris item vocat.' *etc.*

88. In commentariis consularibus scriptum sic inveni: 'Qui exercitum imperaturus erit, accenso dicit hoc: 'Calpurni, voca inlicium omnes Quirites huc ad me.' Accensus dicit sic: 'Omnes Quirites, inlicium visite huc ad iudices.' 'C. Calpurni,' cos. dicit, 'voca ad conventionem omnes Quirites huc ad me.' Accensus dicit sic: 'Omnes Quirites, ite ad conventionem huc ad iudices.' Dein consul eloquitur ad exercitum: 'Impero qua convenit ad comitia centuriata.'

89. Quare hic accenso illic praeconi dicit, haec est causa: in aliquot rebus idem ut praeco, accensus acciebat, a quo accensus quoque dictus. Accensum solitum ciere, Boeotia ostendit, quam comoediam A(*qui*)lii esse dicunt, hoc versu: 'Ubi primum accensus clamarat meridiem.' Hoc idem Cosconius in actionibus scribit, praetorem accensum solitum tum[5] esse iubere, ubi ei videbatur horam esse tertiam, inclamare horam tertiam esse, itemque meridiem[6] et horam nonam.

90. Circum *moeros*[7] mitti solitus, quomodo inliceret populum in

---

1) 'prestet.' — 2) 'qui id.' — 3) *Cic.* ad Att. 13, 46: 'cognovi cretionem Cluvii, — liberam cretionem, testibus praesentibus, LX diebus.' cf. infra 7, 98. — 4) 'verbo.' — 5) Delendum videtur. — 6) Cf. supra 6, 5. — 7) 'auras.'

eum *(locum)*, unde vocare posset ad concionem, non solum ad consules et censores, sed etiam quaestores, commentarium indicat vetus anquisitionis M. Sergii, Mani f., quaestoris, qui capitis accusavit (*T*)rogum, in qua sic est: 91. 'Auspicio orand*o*[1] sed*(e)* in templo auspicii,[2] dum aut ad praetorem aut ad consulem mittas auspicium petitum. Comme*et* tum prae*co, reum*[3] vocet ad te, et eum de moeris vocet praeco; id imperare oportet. Cornicinem ad privati ianuam et in arcem mittas, ubi canat. Collegam rog*es*,[4] ut comitia edicat de rostris, et argentarii tabernas occludant. Patres censeant exquiras, et adesse iubeas; magistratus cense*an*t ex*quiras*,[5] consules, praetores, tribunosque plebis collegasque *(t)*uos et in templo adesse iubeas omnes[6]; ac cum mittas, concionem advoces.'

93. — ad comitia tum vocatur populus ideo, quod alia de causa hic magistratus non potest exercitum urbanum convocare; censor, consul, dictator, interrex potest, quod censor exercitu(*m*) centuriato constituit quinquennalem, quom lustraret, et in urbem ad vexillum ducere debet; dictator et consul in singulos annos, quod hic exercitui imperare potest, quo eat, id quod propter centuriata comitia imperare solent. 94. Quare non est dubium, *quin*[7] hoc inlicium sit, cum circum muros itur, ut populus inliciatur ad magistratus conspectum, qui *Quirites* vocar*e*[8] potest in eum locum, unde vox ad concionem vocantis exaudiri possit.

95. Hoc nunc aliter fit atque olim, quód augur consuli adest tum cum exercitus imperatur, ac praeit, quid eum dicere oporteat. Consul auguri imperare solet, ut is *(in)*licium vocet, non accenso aut praeconi. Id inceptum credo, cum non adesset accensus et nihil intererat, quoi imperaret; et dicis causa fiebant quaedam, neque item facta neque item dicta semper.

Lib. VII.

15. — amfractum est flexum, ab origine duplici dictum, ab ambitu et frangendo; ab eo leges iubent in directo pedum VIII esse, in amfracto XVI, i. e. in flexu.

51. Supremum a superrumo dictum; itaque in XII tab. dicunt: 'solis occassu diei suprema tempestas esto.'

56. Adscriptivi dicti, quod olim adscribebantur inermes, armatis militibus qui succederent, si quis eorum deperisset.

1) 'orande.' — 2) 'auspiciis.' — 3) 'commeatum praetores.' cf. Philol. 16, 463. 17, 301. — 4) 'rogis.' — 5) 'censeat ex ara.' — 6) 'homines.' — 7) 'cum.' — 8) 'quiros vocari.'

93. — iurgio, i. e. litibus; itaque quibus res erat in controversia, ea vocabatur lis: ideo in actionibus videmus dici: 'Quam rem, sive mi litem dicere oportet'; ex quo licet videre iurgare esse ab iure dictum, quom quis iure litigaret; a quo obiurgat is, qui id facit iuste.

98. — *(crevi)* valet constitui; itaque heres, quom constituit se heredem esse, dicitur 'cernere,' et quom id fecit, crevisse.

105. *Nexum* Mamilius scribit, omne quod per libram et aes geritur,[1] in quo sint mancipia; Mucius, quae per aes et libram fiant, ut obligentur, praeter qua*e* mancipio de*n*tur.[2] Hoc verius esse, ipsum verbum ostendit, de quo quaerit; nam idem, quod obligatur per libram neque suum fit, inde nexum dictum. Liber, qui suas operas in servitute*(m)* pro pecunia quam debebat *(dat)*,[3] dum solveret, nexus vocatur, ut ab aere obaeratus. Hoc, C. Popillio *auct*ore,[4] Sillo[5] dictatore[6] sublatum ne fieret; et omnis, qui bonam copiam iurarunt, ne essent nexi, dissoluti.[7]

Lib. VIII.

4. Ut in hominibus quaedam sunt cognationes et[8] gentilitates, sic in verbis; ut enim ab Aemilio homines orti Aemilii, ac gentiles, sic ab Aemilii nomine declinatae voces in gentilitate nominali; ab eo enim, quod est impositum recto casu Aemilius, orta Aemilii, Aemilium *etc.*

82. — alii nomina habent ab oppidis, alii aut non habent, aut non ut debent habent. 83. Habent plerique libertini a municipio manumissi; in quo, ut societatum et fanorum servi, non servarunt proportionem *(et)* rationem. Et Romanorum liberti debuerunt dici, ut a Faventia Faventinus, a Reate Reatinus, sic a Roma Romanus; *a*t nominantur libertini orti *a* publicis servis, Roman*enses*,[9] qui manumissi, antequam sub magistratu*m* nomina, qui eos liberarint, succedere coeperint.

---

1) *Cic.* de or. 3, 40: 'nexum, quod per (*aes et*) libram agitur.' Top. 5, 28: 'Abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio.' — 2) 'quam — detur.' — 3) *Schwegler*: 'debet dat.' — 4) 'vocare.' Popillius, vel (ut *Liv.* 8, 28 dicit) Publilius iuvenis ille fuit, qui occasionem legi praestitit. — 5) 'Sillo' corruptum e 'Visolo,' i. e. Poetelio Visolo, quem a. 429 consulem et 441 dictatorem fuisse Livius refert. Aliter *Huschke*, Nexum. 129. — 6) *Livius* l. c. dicit: 'iussi consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxiam meruisset, — in compedibus — teneretur, pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti, cautumque in posterum, ne necterentur.' — 7) *Mue.*: 'sed soluti.' — 8) 'ad.' — 9) Flor. confuse: 'ut — a libertinis — Romani.' Correxit *M.*

Lib. VIIII.

83. Pro assibus nonnunquam 'aes' dicebant antiqui, a quo dicimus assem tenentes: 'hoc aere aeneaque libra,' et 'mille aeris legasse.'

2. E libris de re rustica.[1]

Lib. I.

2, 9. C. Licinium Stolonem — video venire, *cuius maiores de modo agri legem tulerunt; nam Stolonis illa lex, quae vetat, plus D iugera habere civem Romanum —. Eiusdem gentis C. Licinius, tribunus plebis cum esset, post reges exactos annis CCCLXV primus populum ad leges accipiundas in VII iugera forensia e comitio eduxit.[2]

10, 1. Modos, quibus metirentur rura, alius alios constituit. — metiuntur — apud nos in agro Romano ac Latino iugeris. Iugum vocant, quod iuncti boves uno die exarare possint. — Bina iugera quod a Romulo primum divisa *(dicebantur)* viritim,[3] quae *(quod)* heredem sequerentur, heredium appellarunt. Haec postea *(a)* centum centuria dictum.

Lib. II.

Praef. Viri magni nostri maiores non sine causa praeponebant rusticos Romanos urbanis. — Itaque annum ita diviserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis VII ut rura colerent.

1, 9. Romanorum *populum a pastoribus esse ortum, quis non dicit? — fuisse pastores non obtinebit, quod — multa etiam nunc ex vetere instituto bubus et ovibus dicitur et quod? aes antiquissimum, quod est flatum, pecore est notatum? — 15. Quarta pars est de iure in parando, quemadmodum quamque pecudem emi oporteat civili iure. Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere; neque in omnibus satis est stipulatio aut solutio nummorum ad mutationem dominii. — 16. Greges ovium longe abiguntur ex Apulia in Samnium aesti-

1) Scriptores rei rusticae. ed. *Schneider.* 1794. Tom. I. p. 123. — 2) *Cic.* de amic. 25: '(C. Licinius Crassus) primus instituit, in forum versus agere cum populo.' *Colum.* de r. r. 1, 3, 10: 'post reges exactos Liciniana illa VII iugera, quae plebi tribunus viritim diviserat, maiores quaestus antiquis retulere, quam nunc nobis praebent amplissima veterata.' *Huschke,* üb. d. Stelle d. Varro v. d. Liciniern. 1835. — 3) *Plin.* h. n. 18, 2, 7. 3, 18: 'Bina tunc iugera populo Rom. satis erant, nullique maiorem modum attribuit (Romulus). — M'. Curii — nota concio est: perniciosum intellegi civem, cui VII iugera non essent satis. Haec autem mensura plebei post exactos reges adsignata est.' De VII iug. cf. *Val. Max.* 4, 3, 5; 4, 4, 6. 7. 11; 4, 8, 1.

vatum, atque ad publicanum profitentur, ne, si inscriptum pecus paverint, lege censoria committant.

2, 5. In emptionibus (ovium) iure utimur eo, quod lex praescripsit; in ea enim alii plura, alii pauciora excipiunt; — emptor stipulatur prisca formula sic: 6. 'Illasce oves, qua de re agitur, sanas recte esse, uti pecus ovillum, quod recte sanum est, extra luscam, surdam, minam, — neque de pecore morboso esse, habereque recte licere; haec sic recte fieri spondesne?'[1] Cum id factum est, tamen grex dominum non mutavit, nisi si *(aes)* est adnumeratum; nec non emptor pote*st* ex empto vendito illum damnare, si non tradet, quamvis non solverit nummos; ut ille emptorem simili iudicio, si non reddit pretium.

5, 11. (Boves) cum emimus domitos, stipulamur sic: 'Illosce boves sanos esse, noxisque *(solutos)* praestari?'; cum emimus indomitos, sic: 'Illosce iuvencos sanos recte, deque pecore sano esse, noxisque praestari spondesne?' Paulo verbosius haec, qui Manilii actiones sequuntur.

10, 4. In emptionibus (servorum) dominum legitimum sex fere res perficiunt: si hereditatem iustam adiit; si ut debuit mancipio ab eo accepit, a quo iure civili potuit; aut si in iure cessit, cui (qui?) potuit cedere et id ubi oportuit; aut si usu cepit; aut si e praeda sub corona emit, tumve cum in bonis sectioneve cuius publice venit. 5. In horum emptione solet accedere peculium, aut excipi, et stipulatio intercedere, sanum eum esse, furtis noxisque solutum; aut si mancipio non datur, dupla promitti; aut, si ita pacti, simpla.

III. M. PORCIUS CATO.

E libro de re rustica.[2]

Praef. Maiores nostri hoc sic habuerunt, et ita in legibus posiverunt, furem dupli condemnari, foeneratorem quadrupli. Quanto peiorem civem existimarint foeneratorem, quam furem, hinc licet existimari. Et virum bonum cum laudabant, ita laudabant, bonum agricolam bonumque colonum.

144. Oleam legendam hoc modo locare oportet: Oleam cogito

1) Similiter de asinis (6, 3) de equis (7, 6) de canibus (9, 7). — 2) Catonis censoris (520—605) liber de r. r. tam in codd. quam in editt. plerumque cum ceteris rei rusticae scriptoribus coniunctus est, quos novissime edidit *G. Schneider*. 1791. Capita 144—146 separatim edidit commentario adiecto *I. Bekker*, ZRG. 3, 416, quem secutus sum.

recte omnem arbitratu domini aut quem custodem fecerit aut cui olea venierit. Oleam ne stringito neve verberato iniussu domini aut custodis; si adversus ea quis fecerit, quod ipse eo die legerit, pro eo nemo solvet neque debebitur. (2.) Qui oleam legerint, omnes iuranto ad dominum aut custodem, sese oleam non surripuisse neque quemquam suo dolo malo ea oleitate ex fundo L. Manlii; qui eorum non ita iuraverit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit neque debebitur. Oleam cogi recte, satis dato arbitratu L. Manlii. Scalae ita uti datae erunt, ita reddito, nisi quae vestutate fractae erunt; si non erunt, reddet aequas, aut arbitratu deducetur. (3.) Si quid redemptoris opera domino damni datum erit, resolvito, aut[1] viri boni arbitratu deducetur. Legulos quot opus erunt praebeto, et strictores; si non praebuerit, quanti conductum erit aut locatum erit, deducetur, tanto minus debebitur. De fundo ligna et oleam ne deportato; qui oleam legerit qui deportarit, in singulas deportationes HS n. II deducentur neque id debebitur. (4.) Omnem oleam puram metietur modio oleario. Assiduos homines L praebeto, duas partes strictorum praebeto. Ne quis concedat, quo olea legunda et faciunda carius locetur, extra quam si quem socium in praesentiarum dixerit; (5.) si quis adversum ea fecerit, si dominus aut custos volent, iurent omnes socii; si non ita iuraverint, pro ea olea legunda et faciunda nemo dabit neque debebitur ei, qui non iuraverit. Accessiones: in m(odios) cIↃ CC accedit oleae salsae m. V *etc.*; quod oleae salsae non acceperint, dum oleam legent, in modios singulos HS. SS. dabuntur.

145. Oleam faciundam hac lege oportet locare: Facito recte arbitratu domini aut custodis, qui id negotium curabit. Si VI iugis vasis opus erit, facito. Homines eos dato, qui placebunt aut custodi aut qui eam oleam emerit. Trapeti facito. Si operarii conducti erunt, aut facienda locata erit, pro eo resolvito, aut deducetur. (2.) Oleum ne tangito utendi causa neque furandi causa, nisi quod custos dederit aut dominus; si sumpserit in singulas sumpsiones HS n. XL deducentur neque debebitur. Factores, qui oleum fecerint, omnes iuranto aut ad dominum aut ad custodem, sese de fundo L. Manlii, neque alium quemquam suo dolo malo, oleum neque oleam surripuisse; (3.) qui eorum non ita iuraverit, quae eius pars erit, omne deducetur neque debebitur. Socium ne quem habeto, nisi quem dominus iusserit aut custos. —

146. Oleam pendentem hac lege venire oportet: Olea pendens

1) Ita *B.* pro 'id,' sicut 145, 1.

in fundo Venafro venibit. — (2.) Dies argento ex k. Nov. mensium X oleae legendae faciundae, quae locata est, et si emptor locarit, idibus solvito. Recte haec dari fierique satisque dari domino, aut cui iusserit, promittito satisque dato arbitratu domini. Donicum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo illata erunt, pigneri sunto. Ne quid eorum de fundo deportato; si quid deportaverit, domini esto. (3.) — Si emptor legulis et factoribus, qui illic opus fecerint, non solverit, cui dari oportebit, si dominus volet, solvat; emptor domino debeto et id satis dato, proque ea re uti s(upra) s(criptum) e(st) pignori sunto.

148. Vinum in doliis hoc modo venire oportet: Vini in culleos singulos XLI urnae dabuntur. Quod neque aceat neque muceat, id dabitur. In triduo proximo viri boni arbitratu degustato; si non ita fecerit, vinum pro degustato erit. Quot dies per dominum mora fuerit, quo minus vinum degustet, totidem dies emptori procedent. (2.) Vinum accipito ante k. Ian. primas; si non ante acceperit, dominus vinum admetietur. Quod admensum erit, pro eo dominus resolvito. Si emptor postularit, dominus ius iurandum dabit, verum fecisse. Locus vinis ad k. Octobres primas dabitur; si ante non deportaverit, dominus vino quod volet faciet. —

149. Qua lege pabulum hibernum venire oporteat: Qua vendas fini, dicito. (2.) — Bubus domitis binis, canterio uni, cum emptor pascet, domino pascere recipitur. Oleris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini usioni recipitur. Si quid emptor, aut pastores, aut pecus emptoris domino damni dederit, boni viri arbitratu resolvat. Si quid dominus, aut familia, aut pecus emptori damni dederit, viri boni arbitratu resolvetur. Donicum pecuniam satis fecerit aut delegarit, pecus et familia, quae illic erit, pigneri sunto. Si quid de iis rebus controversiae erit, Romae iudicium fiat.

IIII. NONIUS MARCELLUS.

E libris de compendiosa doctrina per litteras.[1]

Abdicare — de patris facto potest dici, quod est familia abicere. 305. Accensi, qui his (decurionibus) accensibantur, i. e. adtribuebantur. Varro de vita p. R. — : 'qui de ascribtivis, cum erant adtributi decurioni-

1) Nonius grammaticus, Tubursico in Numidia ortus, saeculo III floruisse videtur. Opus eius, licet ingenio admodum mediocri sit conscriptum, allatis tamen veterum scriptorum locis haud parvi nobis est momenti. Novissime Nonium ediderunt *Gerlach* et *Roth* 1842, quorum textum recepi, paginis adnotatis.

bus, — accensi vocabantur.' 356. Accensi genus militiae est administrantibus proximum. Varro rhetor. lib. XX: 'ut, consules ac praetores qui secuntur in castra, accensi dicti, quod ad necessarias res saepius acciantur, velut accersiti,' quos nunc dicimus 'deputati.' 41.

Arcera plaustrum est rusticum, tectum undique quasi arca. — Hoc autem vehiculi genere senes et aegroti vectari solent. *(XII. 1, 3.)* 38.

Calvitur dictum est frustratur, — a calvis mimicis, quod sint omnibus frustratui. — Lucilius —: 'si non it, capito, inquit, eum; et si calvitur, ergo fur dominum.' *(endo ferto manum? endo fure manum sc. iacito?)* 4.

Coicere, agere. Afranius*: 'causam coicere hodie ad te volo. Ambon' adestis? profuturos arbitror.' *(XII. 1, 7.)* 183.

Faetiales — Varro de vita p. R. lib. II: 'Itaque bella et tarde et magna licentia suscipiebant, quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere; priusquam indicerent bellum is, a quibus iniurias factas sciebant, fetiales legatos res repetitum mittebant quattuor, quos oratores vocabant.' Idem l. III: 'Si cuius legati violati essent, qui id fecissent, quamvis nobiles essent, uti dederentur civitati, statuerunt, fetialesque viginti, qui de his rebus cognoscerent iudicarent et statuerent, constituerunt.' *(Fest. v. Orare)* 362.

Iurgium levior res est,*inter benivolos aut propinquos dissensio vel concertatio —; inter inimicos dissensio lis appellatur. M. Tullius de rep. l. IIII: 'admiror nec rerum solum sed verborum etiam eligantiam: 'si iurgant', inquit *(XII, 7, 5)*, benevolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur.' Et in sequenti: 'iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare.' 292.

— matrem familias (esse nuncupatam), quae in familia mancipioque sit patria, etsi in mariti matrimonio esset. 299.

Mutuum sine usuris, faenus cum usuris sumitur. 298.

Nubentes veteri lege Romana asses III ad maritum venientes solere pervehere, atque unum, quem in manu tenerent, tamquam emendi causa marito dare; alium, quem in pede haberent, in foco Larum familiarium ponere; tertium, quem in sacciperione condidissent, conpito vicinali solere resenare; — quos ritus Varro*de vita p. R.*percucurrit. 363.

Oves generis feminini, ut plerumque; masculini Varro rer. hum. —: 'Terentio, quando citatus neque respondit, neque excitatus[1] est, cum ego unum ovem multam dico.'[2] 147.

Plevitatem, ignobilitatem. Cato pro Veturio: 'propter tenuitatem et

1) *Gell.* 11, 1, 4: 'excusatus.' — 2) *Gell.* 11, 1, 4: 'Quando — a magistratibus — multa dicitur, — observari solet, ut 'oves' genere virili appellentur; atque ita

plevitatem.' Hemina in ann*alibus*: 'Quicumque propter plevitatem agro publico eiecti sunt.'[1] 101.

Proletarii dicti sunt plebei, qui nihil reipublicae exhibeant, sed tantum *(ad)* prolem sufficiant. — Varro de vita p. R. lib. I: 'quibus erant pecuniae satis, locupletis, assiduos; contrarios proletarios.' Assiduo neminem vindicem voluerunt locupleti. *(nisi locupletem?)* 48. Proletarii cives dicębantur, qui in plebe tenuissima erant et non amplius quam MD aeris in censum deferebant. 106.

Recepticium servum quidam — dictum volunt, — qui venundatus ob aliquod — malefactum a distractore recipiatur; sed vera haec est eius nominis interpretatio, quem in data dote aut donatione quis exceperit, quod est proprie 'receperit.' — Cato: 'mulier et magnam dotem dat et magnam pecuniam retinet,' — eam pecuniam a viro forte irata repetere instituit; adponit ei flagitatorem recepticium, hoc est proprium, suum, quem — nec dederat doti sed exceperat. 38.

Ricinum, quod nunc mafurtium dicitur, palleolum femineum breve. Varro — de vita p. R. —: 'Et quo mulieres in — luctibus, cum omnem vestitum delicatiorem ac luxuriosum — ponunt, ricinia sumunt.' 371.

Scripturarios veteres, quos nunc tabularios dicimus, dici volunt; quod scripturis et commentariis omnia vel urbium vel provinciarum complecterentur. Lucilius l. XXVI: 'Publicanus vero ut Asiae fiam, ut scripturarius.' 26. *(Fest. scripturarius.)*

Sexagenarios per pontem mittendos male diu popularitas intellexit, cum Varro de vita p. R. — honestam causam * patefecerit: 'cum in quintum gradum pervenerant atquo habebant LX annos, tum denique erant a publicis negotiis liberi atque otiosi. Ideo in proverbio quidam putant venisse, ut diceretur, sexagenarios de ponte deici oportere, i. e. quod suffragium non ferant, quod per pontem ferebant.' 358.

Usu i. e. utendo (unde et usurpare dictum, *(hoc)* est optinere quidquam pos*sessione* veter*i et* usu)[2] perire, hoc est non utendo aliquid posse. Plautus Amfitryone: — 'cavesis, ne tu te usu perduis.' 307.

Viritim dictum est separatim et per singulos viros. M. Tullius de rep. *(2, 14)*: '(Numa) primus agros, quos bello Romulus ceperat, divisit viritim civibus.' — Varro de vita p. R. lib. I: 'et extra urbem in regiones XXVI agros viritim liberis adtribuit.' 30.

M. Varro verba haec legitima, quibus minima multa diceretur, concepit: M. Terentio *etc.*, ac nisi eo genere diceretur, negaverunt iustam videri multam.'

1) *Sallust.* hist. fragm. 1, 11. 'exactis regibus — servili imperio patres plebem exercere — agris pellere.' — 2) Codd.: 'dictum est opt. qu. possit veteres usu.'

V. SCHOLIASTAE.

1. Asconius et Pseudo-Asconius in Ciceronis orationes.[1]

A. In Pisonianam.

Cn. Pompeius Strabo *(cos. 665)*, pater Cn. Pompeii Magni, Transpadanas colonias — non novis colonis constituit, sed veteribus incolis manentibus ius dedit Latii, ut possent habere ius, quod ceterae Latinae coloniae, i. e. ut gerendo magistratus civitatem Romanam adipiscerentur. *(3)*

§ 8. L. Iulio, C. Marcio cos. *(690)*, quos et ipse Cicero supra memoravit, SCto collegia sublata sunt, quae adversus rem publicam videbantur esse. — Post novem (quinque?) deinde annos, quam sublata erant, P. Clodius, trib. pl., lege lata restituit collegia.[2] *(7)*

§ 9. Diximus, L. Pisone et A. Gabinio cos. *(696)* P. Clodium, tr. pl., quattuor leges perniciosas populo Rom. tulisse: — tertiam de collegiis restituendis novisque instituendis.[2] *(9)*

§ 94. Legem iudiciariam — tulit Aurelius Cotta praetor *(a. 684)*, qua communicata sunt iudicia senatui et equitibus Romanis et tribunis aerariis. Rursus deinde Pompeius in consulatu secundo *(a. 699)* — promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter quam antea lecti iudices, aeque tamen ex illis tribus ordinibus, res iudicarent. *(16)*

B. In Milonianam.

Arg. Pompeius ab interrege Ser. Sulpicio V kal. Mart. mense intercalario consul *(sine collega)* creatus est *(a. 702)*, statimque consulatum iniit. Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis retulit; duas ex SC. promulgavit, alteram de vi, — alteram de ambitu *(37)*, — — quae — iubebat, ut prius, quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices confirmarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur, ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus

1) Q. Asconius Pedianus grammaticus Claudio imperante commentarios doctrina insignes in Ciceronis orationes scripsit, qui servati nobis sunt uno codice Sangallensi, qui saec. XV descriptus postea deperiit. Quo in codice cum Asconianis etiam alius cuiusdam incerti auctoris in Verrinas commentarii (inferioris aetatis et longe minoris momenti), erant conscripti, qui Asconio ipsi diu adtributi hodie nomine Pseudo-Asc. notantur. cf. *Madvig*, de Ascon. et aliorum comm. 1828. Novissime editus est uterque commentarius in *Orell.* Ciceronis edit. T. V. P. II., cuius editionis paginas singulis locis excerptis adieci. — 2) *Cic.* i. Pis. 4, 9: 'collegia, non ea solum, quae senatus sustulerat, restituta, sed innumerabilia quaedam nova ex omni faece urbis ac servitio concitata.' De tempore huius legis v. *Momm.* de coll. 73—78.

nomina iudicum inscripta essent, aequarentur; dein rursus postera die sortitio iudicum fieret unius et LXXX; qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent; tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo iudicaretur; prius autem, quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus. *(40)* (*Cf. supra p. 71 n. 3.)*

§ 95. Peracta utrinque causa (Milonis), — senatores condemnaverunt XII, absolverunt VI; equites condemnaverunt XIII, absolverunt IIII; tribuni aerarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. *(53)*

C. In Cornelianam.

Arg. C. Cornelius, — tribunus plebis *(a. 687)* — promulgavit legem, qua auctoritatem senatus minuebat, ne quis nisi per populum legibus solveretur. Quod antiquo quoque iure erat cautum; itaque in omnis SCtis, quibus aliquem legibus solvi placebat, adiici erat solitum, ut de ea re ad populum ferretur; sed paulatim ferri erat desitum, resque iam in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adiiceretur quidem in SCtis de rogatione ad populum ferenda, eaque ipsa SCta per pauculos admodum fiebant. Indigne eam Cornelii rogationem tulerant potentissimi quique ex senatu, quorum gratia magnopere minuebatur; itaque P. Servilius Globulus, trib. pleb., inventus erat, qui C. Cornelio obsisteret. Is, ubi legis ferundae dies venit et praeco subiiciente scriba verba legis recitare populo coepit, et scribam subiicere et praeconem pronuntiare passus non est. Tum Cornelius ipse codicem recitavit. Quod cum improbe fieri C. Piso consul vehementer quereretur, *(et Servilius)* tribuniciam intercessionem diceret, gravi convicio a populo exceptus est, —lapidesque etiam ex ultima contione in consulem iacti, quo tumultu Cornelius perturbatus concilium dimisit. Actum deinde eadem de re in senatu est magnis contentionibus. Tum Cornelius ita ferre rursus coepit, ne quis in senatu legibus solveretur, nisi CC adfuissent, neve quis, cum solutus esset, intercederet, cum de ea re ad populum ferretur. Haec sine tumultu res acta est. Nemo enim negare poterat, pro auctoritate senatus esse eam legem. *(56)*

Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, multis tamen invitis tulit: ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent;[1] quae res cunctam gratiam ambitiosis praetoribus, qui varie ius dicere solebant, sustulit. *(58)*

1) Cf. *Dio*, 36, 23: (Ὁ Κορνήλιος) διενομοθέτησε καὶ ἕτερον τοιόνδε· οἱ στρα-

Frequenter tum etiam coetus factiosorum hominum sine publica auctoritate malo publico fiebant, propter quod postea collegia SCto et pluribus legibus sunt sublata, praeter pauca atque certa, quae utilitas civitatis desiderasset quasi, ut fabrorum fictorumque. *(75)*

D. In orationem in toga candida.

Hunc Antonium — censores — senatu moverunt, causasque subscripserunt, quod socios diripuerit, quod iudicium recusarit, quod propter aeris alieni magnitudinem praedia manciparit, bonaque sua in potestate non haberet.[1] *(84)*

E. Ps.-Asconius in divinationem.

§ 8. C. Gracchus legem tulerat *(a. 632)*, ut equites Romani iudicarent; iudicaverunt per annos XL sine infamia. Post victor Sylla *(a. 673)* legem tulerat, ut senatorius ordo iudicaret, et iudicavit per X annos turpiter; nunc *(a. 684)* Aur. Cotta legem fert, ut senatores et equites Rom. ac tribuni aerarii simul iudicent. *(103)*

Regendis moribus civitatis censores quinto quoque anno creari solebant. Hi prorsus cives sic notabant: ut, qui senator esset, eiiceretur senatu; qui eques Romanus, equum publicum perderet; qui plebeius, in Caeritum tabulas referretur et aerarius fieret, ac per hoc non esset in albo centuriae suae, sed ad hoc non esset civis, tantummodo ut pro capite suo tributi nomine aera praeberet. *(103)*

§ 11. Qui defendit alterum in iudicio, aut patronus dicitur, si orator est; aut advocatus, si aut ius suggerit aut praesentiam suam accomodat amico; aut procurator, si (absentis) negotium suscipit; aut

τηγοὶ (praetores) *πάντες τὰ δίκαια καθ' ἃ δικάσειν ἔμελλον αὐτοῖς, συγγράφοντες ἐξετίθεσαν* (edixerunt). *οὐ γάρ πω πάντα τὰ δικαιώματα, ἃ περὶ τὰ συμβόλαια διετέτακτο, ἐποίουν. οὔτε ἐσάπαξ τοῦτ' ἐποίουν, οὔτε τὰ γραφέντα ἐτήρουν· ἀλλὰ πολλάκις αὐτὰ μετέγραφον, καὶ συχνὰ ἐν τούτῳ πρὸς χάριν ἢ καὶ κατ' ἔχθραν τινῶν, ὥσπερ εἰκὸς, ἐγίνετο. ἐσηγήσατο* (rogavit), *κατ' ἀρχάς τε εὐθὺς αὐτοὺς τὰ δίκαια, οἷς χρήσονται, προλέγειν, καὶ μηδὲν ἀπ' αὐτῶν παρατρέπειν.* Acta diurna populi Rom., quae quidem quin commenticia sint, iam nemo dubitat, de a. 585 haec habent: 'V kal. Aprileis. — Hora octava senatus coactus in Hostilia. SC factum est, uti praetores ex suis perpetuis edictis ius dicerent.' cf. *Lieberkühn*, vindiciae libr. suspect. p. 24. *Schmidt*, Ztschr. f. Gesch. 1, 318. *Zell*, 1, 353.

1) *Cic.* de orat. 2, 55: 'ubi sunt ei fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit?' *Cic.* pro Sulla. 20, 59; 'venire omnes suas possessiones et patrimonio se ornatissimo spoliari maluit (Sittius), quam ullam moram cuiquam fieri creditorum suorum; — nunquam sibi cognationem cum praediis esse existimavit suis.' cf. *Rudorff*, röm. Feldm. 2, 303. *Schwegler*, röm. Gesch. 2, 445.

cognitor, si praesentis causam novit et sic tuetur ut suam. Ergo cognitorem dixit modo familiarissimum defensorem. *(104)*

§ 24. Quadruplatores delatores erant criminum publicorum, in qua re quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant, consequebantur. Alii dicunt, quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleae aut pecuniae gravioribus usuris foeneratae. *(110)*

§. 33. Mancipes sunt publicanorum principes, Romani homines, qui quaestus sui causa si decumas redimunt, (*decumani appellantur,*) si portum aut pecua publica, portitores aut pecuarii, quorum ratio scriptura dicitur. Hi enim exigenda a sociis suo periculo exigunt et rei publicae repraesentant, providentes etiam in illa redemptione commodis suis.[1] Licet autem, si moderate fiat, aestimare in cellam praetoris frumentum; mancipes pro frumento ab aratoribus pecunias accipere non licet. *(113)*

§ 48. — alienum et alterius iudicii, et non ex auditorio praetoris maiorumque causarum, sed a subselliis, h. e. non a tribunalibus; sunt enim subsellia tribunorum, IIIvirorum, quaestorum et huiuscemodi minora iudicia exercentium, qui non in sellis curulibus nec tribunalibus, sed in subselliis considebant. *(118)*

§ 50. Maenius cum domum suam venderet Catoni et Flacco censoribus, ut ibi basilica aedificaretur, exceperat ius sibi unius columnae, super quam tectum proiiceret ex provolantibus tabulatis, unde ipse et posteri eius spectare munus gladiatorum possent, quod etiam tum in foro dabatur. *(120)*

F. Ps.-Asconius in Verrinam II, 1.

§ 26. Comperendinatio est ab utrisque litigatoribus invicem sibi denuntiatio in perendinum diem. Namque cum in rem aliquam agerent litigatores et poena se sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post trigesimum diem: quo dato deinde inter se comperendinum diem, ut at iudicium venirent, denuntiabant. Quo cum esset ventum, antequam causa ageretur, quasi per indicem rem exponebant: quod ipsum dicebatur causae coniectio, quasi causae suae in breve coactio.[2] *(164)*

§ 52. Sectorem * dicit aestimatorem redemptoremque bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectans lucri sui, i. e. secutus spem

1) De mancipibus cf. infra p. 244. — 2) Cf. *Gai.* 4, 15.

aestimationis suae, bona omnia auctione vendit, et semel infert pecuniam vel aerario vel sociis. *(172)*

§ 60. Moris* fuit, unumquemque domesticam rationem sibi totius vitae suae per dies singulos scribere, quo appareret, quid quisque de reditibus suis, quid de arte, fenore lucrove seposuisset, et quo die, et quid item sumtus damnive fecisset. Sed postquam obsignandis litteris reorum ex suis quisque tabulis damnari coepit, ad nostram memoriam tota haec vetus consuetudo cessavit. *(175)*

§ 61. Sectores* dicti sunt, qui spem lucri sui secuti bona condemnatorum semel auctionabantur, proque his pecunias pensitabant *(populo,)* singulis postea pro compendio suo singulas quasque res pecunia venditúri. *(177, ex emendatione Orellii.)*

§ 91. Inter syngraphas et cetera chirographa hoc interest, quod in ceteris tantum quae gesta sunt scribi solent, in syngraphis etiam contra fidem veritatis pactio venit; et non numerata quoque pecunia aut non integre numerata pro temporaria voluntate hominum scribi solent more institutoque Graecorum. Et ceterae tabulae ab una parte servari solent, syngraphen utriusque manu (*signatam*) utrique parti servandam tradunt. *(184)*

§ 114. 'Postquam ius praetorium constitit,'—dixit, quasi diceret: post conditam urbem Romam, aut: post hominum memoriam, ex quo est ius praetorium. *(190)*

§ 115. Lis vindiciarum est, cum litigatur de ea re apud praetorem, cuius incertum est quis debeat esse possessor; et ideo, qui eam tenet, dat pro praede litis vindiciarum adversario suo, quo illi satisfaciat, nihil se deterius in possessione facturum, de qua iurgium esset, rursus sponsione ipse provocatus ab adversario certare pugnam aut aestimationis, quid amittat ni sua sit hereditas, de qua contendit. 'Praedes' ergo dicuntur satisdatores locupletes pro re, de qua apud iudicem lis est, ne interea qui tenet diffidens causae possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores et culta deserat. *(191)*

§ 142. Bona praedia dicuntur bona satisdationibus obnoxia, sive sint in mancipiis, sive in pecunia numerata: 'praedia' vero domus, agri. Haec omnia venduntur, si rationi publicae locator sartorum tectorum non responderit. Ad hoc autem haec omnia sunt obnoxia, ut pro ua voluntate agat redemptor operis, quicquid suo periculo facit.

'*Et praedibus et praediis*': Praedia sunt res ipsae, praedes ho-

mines, i. e. fideiussores, quorum res 'bona praedia' uno nomine dicuntur.[1] *(196)*

2. Boëthius in Ciceronis topica.[2]

1, 2, 10. Faciendi liberi tres sunt partes: una quidem, ut censu liber sit; censebantur enim antiquitus soli cives Romani. Si quis ergo consentiente vel iubente domino nomen detulisset in censum, civis Romanus fiebat, et servitutis vinculo solvebatur.[3] — Erat etiam pars altera adipiscendae libertatis, quae vindicta vocabatur. Vindicta* est virgula quaedam, quam lictor manumittendi servi capiti imponens[4] eundem servum in libertatem vindicabat, dicens quaedam verba sollemnia. — Illa etiam pars faciendi liberi est, si quis — in testamenti serie servum suum liberum scripserit. *(288)*

2, 3, 14. Tribus* modis uxor habebatur, usu, farreo, coëmptione; sed confarreatio solis pontificibus conveniebat. Quae autem in manum per coëmptionem convenerant, eae matresfamilias vocabantur, quae vero usu vel farreo, minime.[5] Coëmptio vero certis sollemnitatibus perage-

1) *Schol. Bobiens.* in or. p. Flacco. (*Or.* p. 244): 'Praedia*, quae iure legitimo non habentur, neque aput aerarium subsignari neque aput censorem possunt. Et subsignandi haec solebat esse causa, ut aut qui vectigalia redimeret, aut qui pro mancipe vectigalium fidem suam interponeret, loco pigneris praedia sua rei p(ubl.) obligarent, quoad omnem pecuniam redemptores vectigalium repensarent.' cf. *Fest.* manceps. — 2) Severinus Boëthius philosophus (470—524) Mediolanensis fuit, amicus regis Theoderici. In diffuso quem scripsit ad Ciceronis topica commentario (Cic. ed. Orell. V, 1, 270.) ea, quae ad ius pertinent, magna ex parte nil aliud sunt nisi lata verborum Ciceronis explanatio; pauca tantum ipse ex veterum ICtorum libris nova attulit. cf. *Dirksen*, iur. Auszüge i. d. Werken d. Boethius. Berl. ac. Abh. 1851. — 3) *Dosith.* de manum. 17: 'magna autem dissensio est—, utrum hoc tempore vires accipiunt omnia, in quo census agitur, aut in eo*, in quo lustrum conditur. Sunt enim qui — existimant*, censum descendere ad diem lustri, non lustrum decurrere ad diem census, — quoniam omnia, quae in censum aguntur, lustro confirmantur.' — 4) *Cornutus* in Pers. 5, 88: 'Vind. virga est, qua manumittendi a praetore in capite pulsantur.' *Acron* in Hor. sat. 2, 7, 76: 'Vindicta: virga, qua percutiebantur servi, cum liberi fiebant; vel virga, quae ante imponebatur super caput eorum, qui manumittebantur.' cf. *Isid.* 9, 4, 48. ZGR. 2, 150 sqq. — 5) *Cic.* top. 3: 'Genus est uxor, eius duae formae; una matrumfamilias, eae sunt quae in munum convenerunt; altera earum, quae tantummodo uxores habentur.' *Gell.* 18, 6.: 'matrem familias appellatam esse eam*, quae in mariti manu* aut in eius, in cuius maritus — esset.' *Serv.* in Aen. 11, 476: 'Alii — matrem familias* esse, quae in mariti manu — esset — ; alii —, quae in matrimonium per coëmptionem convenerunt.' *Isid.* 9, 7, 13: 'matresfamilias, quia iam per quandam iuris solennitatem in familiam mariti transierunt.'

batur, et sese in coëmendo invicem interrogabant, vir ita: an sibi mulier materfamilias esse vellet? Illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat: an vir sibi paterfamilias esse vellet? Ille respondebat, velle.[1] — Quam sollemnitatem in suis institutis Ulpianus exponit. *(299)*

2, 4, 19. Si quando divortium intercessisset culpa mulieris, parte quadam dotis pro liberorum numero multabatur. De qua re Paulus Institutorum l. II titulo de dotibus ita disseruit: 'Si divortium est matrimonii, et hoc sine culpa mulieris factum est, dos integra repetetur; quod si culpa mulieris factum est divortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur usque ad mediam partem dumtaxat dotis.' Quare quoniam quod ex dote conquiritur, liberorum est, qui liberi in patris potestate sunt, id apud virum necesse est permanere. *(303)*

2, 4, 23. Usucapio est adeptio dominii per continuationem iustae possessionis biennii aut alicuius temporis. Plurimarum igitur rerum usucapio annua est, ut, si quis eis anno continuo fuerit usus, id firma iuris auctoritate possideat, velut rem mobilem. Fundi vero usucapio biennii temporis spatio continetur. — ait *(Cicero)*: 'ut, quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium.' Hic igitur aedium usus[2] auctoritatem biennio fieri sentit. *(308)*

4, 10, 41. Fiduciam*accepit, cuicunque res aliqua mancipatur, ut eam mancipanti remancipet; velut, si quis tempus dubium timens amico potentiori fundum mancipet, ut ei, cum tempus quod suspectum est praeterierit, reddat. Haec mancipatio fiduciaria nominatur idcirco, quod restituendi fides interponitur. *(340)*

6, 17, 65. Dos*licet matrimonio constante in bonis viri sit, est tamen in uxoris iure, et post divortium velut res uxoria peti potest. Quae quidem dos interdum his conditionibus dari solebat, ut, si inter virum uxoremque divortium contigisset 'quod melius aequius esset,' apud virum remaneret, reliquum dotis restitueretur uxori, i. e. ut, quod ex dote iudicatum fuisset melius aequius esse, ut apud virum maneret, id vir sibi retineret, quod vero non esset melius aequius apud virum manere, id uxor post divortium reciperet. In quo iudicio non tantum boni natura spectari solet, verum etiam comparatio bonorum fit, ut non tam quod bonum, sed quod melius aequiusque est, id sequendum sit.[3] *(378)*

1) *Cic.* de orat. 1, 56: 'neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coëmptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quae coëmptionem fecerit, causam posse defendere.' — 2) *Cic.* pro Caec. 19: 'lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium.' — 3) De hoc loco cf. *Bechmann*, Dotalrecht 1, 72. *Czyhlarz*, Dotalrecht 40.

3. Donatus in Terentium.[1]

Adelphi, 2, 2, 24. '*Actum agam*': proverbium, i. e. nihil agam; quod enim in iure semel iudicatum fuerit, rescindi et iterum agi non potest.[2]

Andr. 5, 4, 47. '*Ch.*: *Dos est X talenta. Pa.*: *Accipio.*' Ille nisi dixisset 'accipio,' dos non esset; datio enim ab acceptione confirmatur, nec potest videri datum id, quod non sit acceptum.[3]

Eun. 2, 3, 39. Est 'liquet' verbum iuris, quo utebantur iudices, cum 'amplius' pronuntiabant, obscuritate commoti causae.

Phorm. 2, 2, 20. '*Ducent damnatum domum*': secundum ius scilicet, quo obaerati, cum solvendo non essent, ipsi manu capiebantur.

4. Porphyrio et Pseudo-Acron in Horatium.[4]

Sat. 1, 1, 11. Vades sponsores dici notum est, quod qui eos dederit, vadere ei, i. e. discedere, interim liceat.

1, 9, 76. Adversarius molesti illius Horatium consulit, an permittat, se antestari, iniecta manu extracturus ad praetorem, quod vadimonio non paruerit. De hoc autem lege XII tab. *(1, 1)* his verbis cautum est: 'Si in ius uocationi testaminigitur en capito.'[5] Antestari est ergo an*(te)*testari,[6] scilicet antequam manum iniiciat. — *Acron:* Denuntiantes litem antestatos habebant, quibus praesentibus conveniebant, ita ut aurem illis tertio vellerent. Sic Servius, magister urbis, exposuit. Alii sic: — solebant testium aures tenere et ita dicere: 'Memento, quod tu mihi in illa causa testis eris'; quod est antestari. — Aliter: antestari, i. e. teste uti, quod iudicii causa volo manum iniicere. Nam haec erat consuetudo: si quis vadato non paruisset, ei adversarius aliquem de praesentibus antestabatur, i. e. tangebat eius aurem et dicebat: 'Licetne antestari?' Si respondisset ille: 'Licet', tunc inicie-

1) Aelii Donati, grammatici saec. IV, scholia in Terentii comoedias saepe cum Ter. ipso edita sunt, novissime a *R. Klotz.* 1838. — 2) *Quintil.* inst. or. 7, 6, 4: 'Solet — quaeri, quo referatur, quod scriptum est: 'bis de eadem re ne sit actio,' i. e. hoc 'bis' ad actorem an ad actionem' — 3) *M. Seneca*, contr. 1, 6: 'multi duxere sine dotibus uxorem, quidam dictas non accepere dotes.' — 4) Porphyrio et Acron grammatici saec. III fuerunt; quae vero Acronis dicuntur scholia, non ante saec. V scripta esse constat. Utraque scholia coniuncta ed. *Hauthal,* Acr. et Porph. comm. in Hor. 1864. — 5) Sic habet vetustissimus Porph. codex, teste *Hauthal,* Ztschr. f. Gymn.-Wesen. 18, 512. Emendatum locum v. XII. 1, 1. — 6) Cod.: 'Antestati est an ergo antestare.' Delendam vocem 'an', et geminandam syllabam 'te', monuit primus *Giphanius.* cf. *Hauth.* p. 523. ZGR. 2, 439.

bat vadatus manum in eum, qui non paruisset, et ducebat in iudicium; aliter si iniecisset manum, iniuriarum poterat accusari.

2, 7, 58. Gladiatores ita se vendunt et cautiones faciunt: 'uri flammis, virgis secari, ferro necari.' 59. Qui se vendunt ludo, auctorati dicuntur. *(cf. l. Iul. mun. 113. Gai. 3, 199.)*

Ep. 1, 1, 62. Lex Roscia est, qua cavetur, ut proximis ab orchestra XIIII gradibus spectent, quibus census est HS $\overline{CCCC}$; — haec lex Roscia equitibus data est.

5. Servius in Vergilium.[1]

A. In Aeneidem.

1, 41. — Hoc interest inter noxam et noxiam, quod noxia culpa est, i. e. peccatum, noxa autem poena. Quidam noxa quae nocuit, noxia id quod nocitum accipiunt.[2] 237. Pollicemur sponte, rogati promittimus. 256. — osculum religionis esse, savium voluptatis; — quamvis quidam osculum filiis dari, uxori basium, scorto savium, dicant.[3] 346. (Romani) nihil nisi captatis faciebant auguriis et praecipue nuptias.[4]

2. 102. '*Uno ordine*': uno reatu; est de antiqua tractum scientia, quia in ordinem dicebantur causae propter multitudinem vel tumultum festinantium, cum erat annus litium. Iuvenalis *(16, 42)*: 'Exspectandus erit, qui lites inchoet annus.' *(Cf. 6, 431)* 156. Consuetudo apud antiquos fuit, ut qui in familiam vel gentem transiret, prius se abdicaret ab ea, in qua fuerat, et sic ab alia reciperetur.

3, 89. Est species augurii, quae legum dictio appellatur: legum

---

1) Maurus (s. Marius) Servius Honoratus grammaticus saec. IV a *Macrobio*, sat. 1, 2, 15, 'doctrina mirabilis' appellatur (cf. *Acron* in Hor. sat. 1, 9, 76). Amplissimus eius in Vergilium commentarius postea a multis et epitomatus et interpolatus et auctus est, ut hodie usque non constet de genuina eius forma. Plenissima eius editio est: *Alb. Lion*, commentarii in Vergilium Serviani. 1826. Adieci ad Aen. 10, 241 scholion incerti auctoris, qui iam ante Servium floruisse commentariosque saeculi I—III excerpsisse videtur. Scholia eius a. 1818 demum ab *Ang. Mai* Veronae in codice rescripto reperta sunt, (unde Schol. Veron. appellantur) novissimeque edita ab *H. Keil* in *Probi* comment. in Verg. 1848. — 2) *I.* 4, 8, 1: 'Noxa est corpus, quod nocuit, noxia ipsum maleficium.' *Fronto*, de differ. vocab.: 'Noxa poena est, noxia culpa.' — 3) *Don.* in Ter. Eun. 3, 2, 3: 'Tria sunt osculandi genera —: oscula officiorum sunt, basia pudicorum affectuum, suavia libidinum vel amorum.' — 4) *Cic.* de divin. 1, 16: 'quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant.' *Val. Max.* 2, 1, 1: 'Quo ex more nuptiis etiam nunc auspices interponuntur.'

dictio autem est, cum condictio ipsius augurii certa nuncupatione verborum dicitur, quali conditione augurium peracturus sit. 117. — speciem auguralem * tradunt, quae appellatur condictio, i. e. denuntiatio, cum denuntiatur, ut ante diem tertium quis ad inaugurandum adsit. 607. Physici dicunt, esse consecratas numinibus singulas corporis partes: ut aurem Memoriae, — frontem Genio, — dextram Fidei[1], — genua Misericordiae, unde — iure * pontificali, si quis flamini — genua fuisset amplexus, verberari non licebat.

4, 29. — Flaminicam nisi unum virum habere non licet[2], — nec flamini aliam ducere licebat uxorem, nisi post mortem flaminicae uxoris.[3] 103. Coëmptio * est, ubi libra atque aes adhibetur, et mulier atque vir in se quasi emptionem faciunt —. Coëmptione facta mulier in potestatem viri cedit, atque ita sustinet (*cum*) liberis conditionem liberae servitutis —. In manum — conventio eo ritu perficitur, ut aqua et igni adhibitis, duobus maximis elementis, natura coniuncta habeatur, quae res ad farreatas nuptias pertinet, quibus flaminem et flaminicam iure pontif. in matrimonium necesse est convenire. 214. Coëmptio certis sollemnitatibus *etc. (Hunc locum ex Ulp. inst. refert Boëth. 2, 3, 14.)* 374. Mos * apud veteres fuit flamini ac flaminicae, ut per farreationem in nuptias convenirent, sellas duas iugatas ovili pelle superiniecta poni, — et ibi nubentes velatis capitibus in confarreatione — residerent.

6, 431. '*Sine sorte*': sine iudicio; — ex more Romano: non enim audiebantur causae, nisi per sortem ordinatae. Nam tempore, quo causae agebantur, conveniebant omnes, unde et '*concilium*' ait; et ex sorte dierum ordinem accipiebant, quo post diem trigesimum suas causas exsequerentur; unde * '*urnam movet.*' Iuvenalis *(13, 4)*: 'Gratia fallacis praetoris vicerit urnam.' 609. '*Fraus innexa clienti*': ex lege XII tab. *(8, 21)* venit, in quibus scriptum est: 'Patronus' *etc.* Si enim clientes quasi colentes sunt, patroni quasi patres, tantundem est clientem quantum filium fallere.

7, 601. Varro vult 'morem': communem consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus consuetudinem facit. 695. Iustos * dicit (Aequos et Faliscos), quia populus Romanus missis Xviris ab ipsis iura

1) *Plin.* h. n. 11, 45, 250: 'inest et aliis partibus quaedam religio, sicut dextra — in fide porrigitur.' *Liv.* 23, 9: 'dextrae dextras iungentes fidem obstrinximus, ut sacratas fide manus.' cf. *Liv.* 1, 58; 40, 46. *Cic.* de leg. 2, 11. *Isid.* 11, 1. 67. *Danz*, d. sacrale Schutz. 139. — 2) *Tertull.* de monog. 17: 'Pontifex maximus et flaminica nubunt semel.' — 3) *Gell.* 10, 15, 23: 'Matrimonium flaminis nisi morte dirimi ius non est.' cf. *Fest.* flammeo.

fetialia collegit, et nonnulla supplementa XII tabularum accepit, nam ab Atheniensibus X habuerant tabulas.

8, 642. '*Citae — quadrigae*'; Donatus hoc loco contra metrum sentit dicens: 'citae, divisae'; ut est in iure: 'Ercto non cito', i. e. patrimonio vel hereditate non divisa; nam 'citus' cum 'divisus' significat, 'ci' longa est. Ergo 'citae' veloces intellegamus.[1]

10, 241. '*Socios *vocari*'; antiquo verbo militiae usus est: viros enim vocari[2] significat eos, qui necessitate in bellum, non voluntate, conveniunt. — *Sch. Veron.*: Sabidius commentar. XII vers. Salior. Ut in exercitu, [*priusquam acies instrueretur, is, penes que*]m imp[*erium auspici*]umque erat, in tabernaculo in sella [*sed*]ens auspicabatur: coram exercitu, pullis e cavea liberatis [*positisque in lo*]cum circum sellam suam [*dicebat*], obnuntiato a[*ugurium bon*]um [*sinisterum solisti*]mum quisqu[*is viderit, aut*] tripudi[*a sonan*]tia. Silentio deinde facto, residebat et dicebat: 'Equites et pedites nomenque Lati[*num, contaberna*]les cincti armati paludati, [*quicunque in haec castra et hoc bellum verba mea*] estis secuti, [*nunc augurium*] dum sinisterum solistimum quisquis vestrum vider[*it, taceto.*] Deinde [*augurio ob*]nuntiato diceba[*t iterum: ergo dii*] uti placet a legionibus invocentur, faciantque quod iis imperabitur [*milites*] imp[*eriumque*] fidemque m[*eam servent. Quod con*]ducat salutareque siet. Viros voco,[2] proelium ineant.' Deinde exercitu in aciem educto, iterum [*ibi auspicaba*]tur. Interim ea mora utebantur, qui testamenta in procinctu facere volebant. 419. '*Iniecere manum**': traxerunt debitum sibi; et sermone usus est iuris, nam manus iniectio dicitur, quotiens nulla iudicis auctoritate exspectata rem nobis debitam vindicamus.

11, 133. — Sequester est medius inter duos altercantes, apud quem aliquid ad tempus seponitur; dictum* a sequendo, quod eius qui electus sit utraque pars fidem sequitur. 476. *v. p. 230 n. 5.* 558. Auctoramenti potestatem nisi patres non habent. — In sacris tamen legitur posse etiam opera consecrari ex servis, usque dum solvatur caput hominis, i. e. liberetur sacrationis nexu, — quod[3] facilius accidet, si mors intercedat.

1) Etiam *Nonius* (181) dicit: 'Citum, divisum vel separatum,' allegato hoc Verg. loco. Cf. *Cic.* de or.: 1, 56: 'qui, quibus verbis herctum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundae familiae causam agere non possit.' *Gell.* 1, 9: 'omnes, simul atque a Pythagora — recepti erant, quod quisque familiae pecuniaeque habebat, in medium dabat, et coibatur societas inseparabilis, tamquam illut fuit antiquum consortium, quod iure atque verbo Romano appellabatur 'hercto non cito.' — 2) 'voca'. De hoc 'viros vocare' cf. *Varro*, l. l. 86—95. — 3) Haec verba addita sunt v. 591. cf. v. 830.

12, 13. Concepta verba dicuntur iurandi formula, quam nobis transgredi non licet. 603. — Cautum fuerat in pontificalibus libris, ut qui laqueo vitam finisset insepultus abiiceretur.[1] 606. — Cautum lege XII tab. *(10, 4)*, ne mulieres carperent faciem, his verbis: 'Mulier *etc.* 836. *v. supra p. 3 n. 15.*

B. In Georgica.

1, 31. Quod ait *(Verg.)* 'emat', ad antiquum nuptiarum pertinet ritum, quo se maritus et uxor invicem coëmebant, sicut habemus in iure. Tribus enim modis apud veteres nuptiae fiebant: usu, si — mulier anno uno cum viro, licet sine legibus, fuisset; farre, cum per pontificem max. et Dialem flaminem per fruges et molam salsam coniungebantur, unde confarreatio appellabatur, ex quibus nuptiis patrimi et matrimi nascebantur; coëmptione vero atque in manum conventione, cum illa in filiae locum, maritus in patris veniebat, ut, si quis prior fuisset defunctus, locum hereditatis iustum alteri faceret; et — quandocunque in manum convenerat, omnia protinus, quae doti dicebantur (*al.* dabantur), marito serviebant (*al.* mariti erant). 269. '*Fas et iura sinunt,*' i. e. divina humanaque iura permittunt; nam ad religionem fas, ad homines iura pertinent.

3, 387. *v. supra p. 9 n. 1.*

C. In Bucolica.

1, 33. — Omne patrimonium apud maiores peculium dicebatur, a pecoribus, in quibus eorum constabat universa substantia.

3, 31. '*Depono*': in sponsione colloco, sequestro. '*Quo pignore*': qua sponsione, quia pignus sponsioni est.[2]

4, 43. *v. supra p. 9 n. 13.*

8, 99. *v. supra p. 22 n. 2.*

10, 27. Minio — etiam triumphantes, qui habent omnia Iovis insignia, sceptrum, palmatam togam, — faciem — illinunt.[3]

---

1) Cf. supra p. 160 n. 9. — 2) Cf. *Isid.* 10, 1. 260. — 3) Cf. *Plin.* h. n. 33, 7, 111: 'Minium — auctoritatis quondam apud Romanos — etiam sacrae. Enumerat auctores Verrius, quibus credere necesse sit, Iovis ipsius simulacri faciem diebus festis minio illini solitam triumphantiumque corpora, sic Camillum triumphasse. — Cuius rei causam equidem miror, quamquam et hodie id expeti constat Aethiopum populis, totosque eo tingi proceres, hunc ibi deorum simulacris colorem esse.' cf. *Mommsen*, R. G. 1, 66.

VI. ISIDORUS HISPALENSIS.

E libris originum s. etymologiarum.[1]

Lib. I.

21, 1. Vulgares notas Ennius primus mille et centum invenit. Notarum usus erat, ut quicquid pro concione aut in iudiciis diceretur, librarii scriberent complures simul astantes, divisis inter se partibus, quot quisque verba et quo ordine exciperet. Romae primus Tiro Ciceronis libertus commentatus est notas, sed tantum praepositionum. 2. Post eum Vipsanius, Philargyrius et Aquila, libertus Maecenatis, alius alias addiderunt; denique Seneca — effecit opus in quinque milia. Notae autem dictae eo, quod verba vel syllabas praefixis characteribus notent et ad notitiam legentium revocent, quas qui didicerunt proprie iam notarii appellantur.[2]

22, 1. Quaedam litterae autem in libris iuris verborum suorum notae sunt, quo scriptio celerius breviorque fiat. Scribebant autem verbi gratia per B et F 'bonum factum,' per S et C 'senatus consultum,' per R et P 'res publica,' per P et R 'populus Romanus,' per D et T 'dumtaxat' per supinam K litteram 'mulier,' per P secundum naturam 'pupillus,' per P averso capite 'pupilla,' per unum K 'kaput,' per duo KK coniuncta 'kalumniae kausa,' per I et E 'iudex esto,' per D et M 'dolum malum.'[3] 2. Cuius generis plurimas consimiles notas in libris antiquis invenies. Has iuris notas novitii imperatores a codicibus legum abolendas sanxerunt, quia multos per haec callidi ingenio ignorantes decipiebant, atque ita iusserunt scribendas in legibus litteras, ut nullos errores, nullas ambages afferant, sed sequenda et vitanda aperte demonstrent.

1) Isidorus, episcopus Hispalensis, († 636) conscripsit, ut ipse dicit, 'opus de origine quarundam rerum ex veteris lectionis recordatione collectum, atque ita in quibusdam locis annotatum, sicut exstat conscriptum stilo maiorum.' Quod licet perquam rudis indigestaque sit moles, vera falsis antiqua novis miscens, omnique fere in iis, quae ad ius pertinent, destitutum iudicio, tamen nonnulla, quae ex veterum libris tunc exstantibus nunc deperditis protulit, digna videntur, quae ICtis hodie ad manum sint. Summopere est dolendum, quod fontes, ex quibus hauserit, nusquam addidit; ne id quidem, num Iustiniani Digestis usus sit, constat. cf. *Savigny*, Gesch. d. R. R. i. Mitt. 2, 74, 75. Editio novissima est *Ottonis* in *Lindemanni* corp. grammat. lat. T. III. 1838; melius autem textum corruptum emendavit *Arevalus* in ed. opp. Isid. T. III et IV. Romae 1797. — 2) Cf. *D.* 29, 1, 40 pr.; 40. 5. 41, 3; 50, 13, 1, 6. — 3) Cf. *Val. Probus* de notis antiquis, ed. *Mommsen*. 1853. (*Huschke*, iur. ant. p. 68.) Notarum laterculi ed. *Mom.* in Grammat. lat. ed. *Keil*, 4, 265—352.

Lib. V.

1, 5. Leges*redigere in libris primus consul Pompeius instituere voluit, sed non perseveravit, obtrectatorum metu. Deinde Caesar coepit id facere, sed ante interfectus est.

2, 2. Fas lex divina, ius lex humana est. Transire per alienum fas est, ius non est.

3, 2. Lex est constitutio scripta. Mos est vetustate probata consuetudo, sive lex non scripta. 3. Mos autem longa consuetudo est de moribus tracta tantundem. Consuetudo autem est ius*moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex; nec differt, scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendet.

24, 5. Testamentum iuris civilis est V testium signatum signis, subscriptione firmatum. 6. Test. iuris praetorii est VII testium signis signatum; sed illud apud cives fit, inde civile, istud apud praetores, inde iuris praetorii. 14. Codicellus, ut veteres aiunt, sine dubio ab auctore dictus, qui hoc scripturae genus instituit. Est autem scriptura nulla indigens solennitate verborum, sed sola testatoris voluntate qualicunque scripturae pronuntiatione expressa; cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum solennium, ita ut qui scriberet, et titulum eiusdem scripturae codicellum vocet. 15. Cretio est certus dierum numerus, in quo institutus heres aut adit hereditatem, aut finito tempore cretionis secluditur, nec liberum est illi ultra capiendae hereditatis. 20. Mandatum dictum, quod olim in commisso negotio alter alteri manum dabat. 25. Donatio: cuiuslibet rei transactio; — dicunt*quasi doni actionem, et dotem quasi 'do item.' Praecedente enim in nuptiis donatione, dos sequitur. 26. Nam antiquus nuptiarum erat ritus, quo se maritus et uxor invicem emebant, ne videretur uxor ancilla, sicut habemus in iure. Unde est, quod praecedente donatione viri sequitur dos uxoris. 27. Donatio usufructuaria ideo dicitur, quod donator ex ea fructuum usum adhuc retinet, servato, cui donatum est, iure. 28. Donatio directa ideo nuncupatur, quia et iure et usu statim transit in alterum, nec ultra inde aliquid ad ius donatoris retorquetur. 30. Stipulatio est promissio vel sponsio, unde et stipulatores promissores vocantur; dicta autem*a stipula: veteres enim, quando sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant, quam iterum iungentes sponsiones suas agnoscebant.[1] 31. Sacramentum est pignus sponsionis.

1) Perperam *Otto* e cod. Guelph. addit: 'sive quod stipulam secundum Paulum iuridicum (*Sent. 5, 7, 1*) firmum sacramentum appellaverunt.'

25, 11. Finium regundorum actio dicta eo, quod per eam regantur fines utrique, ne dissipentur, dummodo non[1] angustiore quinque pedum loco ea controversia sit. 14. Res credita est, quae in obligationem ita deducta est, ut ex tempore, quo contrahebatur, certum sit, eam deferri. 16. Commod(*at*)um est id, quod nostri iuris est, et ad alios temporaliter translatum est cum (*com*)modo temporis, quamdiu apud eum sit, unde et commod(*at*)um dictum est. 17. Precarium est, dum prece creditor rogatur permitti, debitorem in possessione fundi sibi obligati demorari, et ex eo fructus capere. 19. Depositum est pignus commendatum ad tempus, quasi diu positum. 20. Interest *in loquendi usu inter pignus et arram. Nam pignus est, quod datur propter (*rem*) creditam, quae dum redditur, statim pignus aufertur. Arra vero, quae primum pro re bonae fidei contractu empta, ex parte datur et postea completur. 21. Est enim arra complenda, non auferenda; inde qui habet arram, non reddet sicut pignus, sed desiderat plenitudinem —. Item inter pignus et fiduciam et hypothecam hoc interest. 22. Pignus est*, quod propter rem creditam obligatur, cuius rei possessionem solam ad tempus consequitur creditor; *dominium penes debitorem est. 23. Fiducia est, cum res aliqua sumendae mutuae pecuniae gratia vel mancipatur vel in iure ceditur. 24. Hypotheca est, cum res commendatur sine depositione pignoris, pacto vel cautione sola interveniente. 25. Momentum dictum a temporis brevitate ut quam cito *qu*am statim[2] salvo negotio reformetur, nec in ullam moram produci debeat, quod repetitur, *etc. (cf. 33.)* 30. Usucapio *(ex Boëthio 2, 4, 23.)* 31. Mancipatio est, quia res manu capitur; unde oportet eum, qui mancipium accipit, comprehendere id ipsum, quod ei mancipio datur. 32. Cessio est propri*a*e rei concessio, *etc.* 33. Interdictum est quod a iudice non in perpetuum, sed pro reformando momento ad tempus interim dicitur, salva propositione actionis eius.

26, 17. Interneci*v*i iudicium in eum dabatur, qui falsum testamentum fecerat, et ob id hominem occiderat. Accusatorem eius possessio bonorum sequebatur.[3]

27, 23. Est et lautumna[4] supplicii genus ad verberandum[5] aptum, inventum a Tarquinio Superbo —. Iste enim prior lautumnia,

1) Hoc 'non' delendum censet *August.* ad XII tab. c. 20, ad 'controversiam de loco' spectare Isidorum putat *Rud.* röm. Feldm. 2, 443. n. 535. cf. infra p. 245. 246. — 2) *Cod. Guelph.*: 'quam statim tam cito.' *Vulg.*: 'quam cito tam statim.' — 3) *Fest.* internecivum — 4) *Fest.*: 'Lautumias — a Syracusanis, qui λατομίας — habent ad instar carceris.' — 5) *Car*cerandum?

tormenta, fustes, metalla atque exilia adinvenit. 24. Talio est similitudo vindictae, ut taliter quis patiatur, ut fecit. Hoc enim et natura et lege institutum est, ut laedentem similis vindicta sequatur.[1] 28. Exilium — dividitur — in relegatis et deportatis. 29. Relegatus est, quem bona sua sequuntur; deportatus, quem non sequuntur.

Lib. IX.

2, 1. Gens est multitudo ab uno principio orta, — appellata propter generationes familiarum, i. e. a gignendo, sicut natio a nascendo.

3, 29. Tribuni vocati, quod militibus sive plebibus iura tribuant.

4, 18. Tribuni —, quod plebi vel iura vel opem tribuunt; — dum enim plebs a senatu et consulibus premeretur, tunc ipsa sibi tribunos quasi proprios iudices et defensores creavit. 45. Mancipium, quicquid manu capi subdique potest, ut homo, equus, ovis. Haec enim animalia statim ut nata sunt mancipium esse putantur. Nam et ea, quae in bestiarum numero sunt, tunc videntur mancipium esse, quando capi sive domari coeperunt. 46. Ingenui dicti, qui in genere habent libertatem, non in facto, sicut liberti; unde et eos Graeci εὐγενεῖς vocant, quod sint boni generis. 47. Libertus — quasi liberatus —. Libertorum autem filii apud antiquos libertini appellabantur, quasi de liberis nati. Nunc vero libertinus aut a liberto factus aut possessus.[2] 48. Manumissus dicitur quasi manu emissus. Apud veteres enim, quotiens manumittebant, alapa percussos circumagebant et liberos confirmabant.[3] 49. Dediticii primum a deditione sunt nuncupati *etc.*[4] 51. Latini vero ante Romam conditam apud Latinos fiebant, nunquam per testamentum, sed per epistolam libertatem sumentes. Inde quia non per testamentum fiebant, nec ex testamento aliquid capere, nec suos heredes facere poterant, postea cives Romani sub consulibus per testamenta in urbe Romana effecti sunt. 52. Dicti autem cives Romani, quia testamento liberi effecti in numerum Romanorum civium rediguntur. His primum aditus erat in urbe Roma commorari, ceteris[5] autem libertis prohibebatur, ne vel in urbe Roma vel intra septimum[5] ab urbe miliarium commanerent.

---

1) *Fest.* talio. — 2) Cf. *Suet.* Claud. 24: 'Latum clavum — etiam libertini filio tribuit; — ac reprehensionem verens, et App. Caecum censorem — libertinorum filios in senatum adlegisse docuit, ignarus, temporibus Appii et deinceps aliquamdiu libertinos dictos non ipsos, qui manu emitterentur, sed ingenuos ex his procreatos.' — 3) E *Cornuti* schol. in Pers. 5, 75. cf. *C.* 8, 49, 6: 'circumductiones inextricabiles et iniuriosa rhapismata' — 4) Confuse; v. *Gai.* 1, 13—15. — 5) Cf. *Gai.* 1, 26, 27.

Lib. X

1, 258. Stipulari* promittere est ex verbis iuris peritorum. 260. Sequester dicitur, qui certantibus medius intervenit, qui apud Graecos ὁ μέσος dicitur, apud quem pignora deponi solent; quod vocabulum ab obsequendo factum est, quod eius, qui electus sit, utraque pars fidem sequatur.[1]

Lib. XI.

1, 67. Dextera vocatur a dando, ipsa enim pignus pacis datur, ipsa testis fidei atque salutis adhibetur; et hoc est illud apud Tullium *(III Catil. c. 4)*: 'fidem publicam iussu senatus dedi,' i. e. dexteram.[2]

Lib. XV.

2, 8. Civitas* dicitur, quam non advenae, sed eodem innati condiderunt. 10. Municipium est, quod permanente statu civitatis ius aliquod minoris aut maioris officii a principe impetrat. Dictum — a muniis, i. e. officiis, quod tantum munia, i. e. tributa debita reddant, vel munera. Nam liberales et famosissimae causae et quae ex principe proficiscuntur, ibi non aguntur. Haec enim ad dignitatem civitatum pertinent. 11. Vici et castella et pagi ii sunt, qui nulla dignitate civitatis ornantur, sed vulgari l minum conventu incoluntur, et propter parvitatem sui maioribus civitatibus attribuuntur.

12, 2. Tugurium casula est, quam faciunt sibi custodes vinearum ad tegimen sui, quasi tegurium.[3] — Hanc rustici capannam[4] vocant, quod unum tantum capiat.

13, 3.[5] Possessiones sunt agri late patentes publici privatique, quos initio non mancipatione, sed quisque ut potuit occupavit atque possedit, unde et nuncupati. 9. Compascuus ager*, qui a divisoribus agrorum relictus est ad pascendum communiter vicinis. 10. Alluvius ager est, quem paulatim fluvius in agrum reddit. 11. Arcifinius ager dictus est, qui a certis linearum mensuris non continetur, sed arcentur fines eius obiectu fluminum, montium, arborum; unde et in iis agris nihil subsecivorum intervenit. 15. Subseciva sunt proprie, quae sutor de materia praecidens supervacua abiicit, unde et

1) Cf. *Serv.* Aen. 11, 133. *Gell.* 20, 11: 'sculnam volgo dici, quasi seculnam, quem qui elegantius* loquuntur sequestrem appellant. Utrumque vocabulum a sequendo factum est, quod eius, qui electus sit, utraque pars fidem sequatur.' *D.* 50, 16, 110. *Muther*, Sequestration § 1—15. — 2) Cf. *Serv.* Aen. 3, 607. — 3) Cf. *Fest.* tuguria. — 4) Cf. supra p. 138, v. 1: 'kanaba.' — 5) Capita 13—15, inscripta 'de agris, de finibus, de mensuris,' integra in corpus gromaticorum recepta sunt saec. VIII vel IX. In edit. *Lachm.* leguntur p. 367 sqq.

subsecivi agri, quos in pertica divisos recusant, quasi steriles vel palustres; item subseciva, quae in divisura agri non efficiunt centuriam, i. e. iugera CC.

14, 2. Limites appellati antiquo verbo transversi. Nam transversa omnia antiqui 'lima' dicebant, a quo et limina ostiorum *etc.* 3. Termini dicti, quod terrae mensuras distinguunt atque declarant. 4. Limites maximi in agris duo sunt, cardo et decumanus. Cardo, qui est a septentrione directus a cardine coeli, nam sine dubio coelum vertitur in septentrionali orbe. Decumanus est, qui ab oriente in occidentem per transversum dirigitur, qui pro eo, quod formam X faciat, decumanus est appellatus. Ager enim bis divisus figuram denarii numeri efficit. 5. Trifinium dictum eo, quod trium possessionum fines astringit, — quadrifinium, quod quattuor.

15, 2. Digitus est pars minima agrestium mensurarum. — Palmus autem IIII habet digitos, pes XVI, passus pedes V, pertica passus II, i. e. X pedes. 3. Pertica autem a portando dicta, quasi portica; omnes enim praecedentes mensurae in corpore sunt, ut palmus, pes, passus et reliqua, sola pertica portatur. 4. Actus[1] minimus est latitudine pedum IIII, longitudine CXX. — Actus quadratus undique finitur pedibus CXX. 5. Actus duplicatus iugerum facit, — iugerum autem constat longitudine pedum CCXL, latitudine CXX. 7. Centuria autem ager est CC iugerum, quae apud antiquos a C iugeribus vocabatur, sed postea duplicata est nomenque pristinum retinuit.

VII. AGRIMENSORES.[2]

I. De agrorum qualitate et conditionibus.

Frontinus lib. I.

1. Agrorum[3] qualitates sunt tres; una agri divisi et adsignati, altera

1) Quae sequuntur e *Colum.* 5, 1 desumta sunt. cf. *Varro*, l. l. 5, 34. 35. et infra agrim. s. f. — 2) Librorum gromaticorum summa in constituendis agrorum conditionibus, controversiis, limitibus consistit. Cuius doctrinae fundamenta posuit Iul. Frontinus tempore Domitiani; qui post eum rem tractaverunt, Hyginus, Siculus Flaccus, Agennius Urbicus, alii, in explicando et augendo eius libro substiterunt. Qua de causa in conlocandis, quos hic recepi, locis res potius coniungendas putavi quam scriptores. — Textum corruptissimum nobis traditum constituit *Lachmann*, illustravit *Rudorff* in editione: Die Schriften d. röm. Feldmesser. 1848, cuius paginas in margine notavi. — 3) Ager hic non significat fundum iuris privati, sed universum territorium coloniae vel municipii. cf. *Varro*, l. l. 5, 33.

mensura per extremitatem conprehensi, tertia arcifinii, qui nulla mensura continetur.

Ager ergo divisus adsignatus est coloniarum.[1] — 2.

Ager est mensura conprehensus, cuius modus universus ci- 4.
vitati est adsignatus, sicut in Lusitania Salmaticensibus aut Hispania citeriore Palatinis et conpluribus provinciis tributarium solum per universitatem populis est definitum. —

Ager est arcifinius, qui nulla mensura continetur; finitur secun- 5.
dum antiquam observationem fluminibus, fossis, montibus, viis, arboribus ante missis, aquarum divergiis, et si qua loca a vetere possessore
potuerunt optineri; nam ager arcifinius, sicut ait Varro, ab arcendis 6.
hostibus est appellatus.[2] — In his agris nullum ius subsicivorum intervenit.

Subsicivum est, quod a subsecante linea nomen accepit. Subsicivorum genera sunt duo: unum, quod in extremis adsignatorum agrorum finibus centuria expleri non potuit; aliut genus subsicivorum, quod in mediis adsignationibus et integris centuriis intervenit.[3] —

Frontinus lib. II.

Solum autem quodcumque coloniae est adsignatum, id universum 26.
pertica[4] appellatur; quidquid huic universitati adplicitum est ex alterius civitatis fine, praefectura appellatur.[5] —

Prima * condicio possidendi haec est ac per Italiam, ubi nullus 35.
ager est tributarius, sed aut colonicus, aut municipalis, aut alicuius castelli aut conciliabuli, aut saltus privati. At si provincias respiciamus, habent agros colonicos eiusdem iuris, habent et colonicos, qui sunt inmunes, habent et colonicos stipendiarios; habent autem provinciae et municipales agros aut civitatium peregrinarum.

Et stipendiarios *(quidem dicimus vel tributarios,)* qui nexum 36.
non habent, neque possidendo ab alio quaeri possunt; possidentur tamen a privatis, sed alia condicione, et veneunt, sed nec mancipatio eorum legitima potest esse; possidere enim illis quasi fructus tollendi

1) *Agg.* 2, 30: 'coloniis sive municipiis.' — 2) *Sic.* 138, 8: 'ut quisque (populus) virtute colendi quid occupavit, arcendo (i. e. prohibendo 284, 8) vicinum arcifinalem dixit.' cf. *Isid.* 15, 13, 11. — 3) *Hyg.* 133, 1: 'cum sit ager centuriatus, aliqua inculta loca, quae in centurias erant, non sunt adsignata.' cf. *Isid.* 15, 13, 15 — 4) Proprie instrumentum metiendi, i. q. decempeda. cf. *Isid.* 15, 15, 3. — 5) *Sic.* 160 4: 'ideo, quoniam singularum regionum divisiones aliis praefecerunt, vel ex eo, quod in diversis regionibus magistratus coloniarum iurisdictionem mittere soliti sunt.'

causa et prestandi tributi condicione concessum est. Vindicant tamen inter se non minus fines ex aequo, ac si privatorum agrorum; — nam et controversias inter se tales movent, quales in agris inmunibus et privatis solent evenire. Videbimus tamen an interdicere quis possit de eiusmodi possessione. —

Hyginus.

115. Occupatorius ager dicitur eo, quod occupatus est a victore populo, territis exinde fugatisque hostibus[1];... quia non solum tantum occupabat unus quisque, quantum colere praesenti tempore poterat, sed quantum in spem colendi habuerat ambiebat.[2] —

Quaestorii autem dicuntur agri, quos pop. Rom. devictis pulsisque hostibus possedit, mandavitque quaestoribus, ut eos venderent.[3] — Quibus agris sunt condiciones uti p. R.... quod etiam praestitutum
116. observant; vetustas tamen longi temporis plerumque paene similem reddidit occupatorum agrorum condicionem; non tamen universos paruisse legibus quas a venditoribus suis acceperant.

Vectigales autem agri sunt obligati, quidam r(ei) p(ubl.) p. R., quidam coloniarum aut municipiorum aut civitatium aliquarum; qui et ipsi plerique ad pop. Rom. pertinentes ex hoste capti partitique ac divisi sunt per centurias, ut adsignarentur militibus, quorum virtute capti erant, *(non)* amplius quam destinatio modi, quamve militum exigebat numerus; qui superfuerant agri, vectigalibus subiecti sunt, alii per annos . . ., alii vero mancipibus ementibus, i. e. conducentibus, in annos centenos. Plures vero finito illo tempore iterum veneunt locanturque ita ut vectigalibus est consuetudo. —

Mancipes autem qui emerunt lege dicta ius vectigalis, ipsi per centurias locaverunt aut vendiderunt proximis quibusque possessoribus. In his igitur agris quaedam loca propter asperitatem aut sterilitatem non invenerunt emptores; itaque in formis locorum talis adscribtio, i. e. 'in modum conpascuae,' aliquando facta est, et 'tantum conpascuae;' quae pertinerent ad proximos quosque possessores, qui ad ea attingunt finibus suis.[4] —

1) *Sic.* 138, 3: 'Occupatorii —, quibus agris victor populus occupando nomen dedit; bellis enim gestis victores populi terras omnes, ex quibus victos eiecerunt, publicavere, atque universaliter territorium dixerunt, intra quos fines ius dicendi esset.' — 2) *Sic.* 137, 19: 'nec tantum occupaverunt, quod colere potuissent, sed quantum in spem colendi reservavere.' — 3) *Sic.* 136, 14: 'Ut * Romani omnium gentium potiti sunt, agros ex hoste captos in victorem populum partiti sunt; alios vero agros vendiderunt, ut Sabinorum ager qui dicitur quaestorius; eum limitibus actis diviserunt, — atque ita per quaestores pop. Rom. vendiderunt.' — 4) Alia

Divisi et adsignati agri sunt, qui veteranis aliisve personis 117
per centurias certo modo adscripto[1] aut dati sunt aut redditi, quive
veteribus possessoribus redditi commutatique pro suis sunt.[2] Hi
agri leges accipiunt ab his, qui veteranos deducunt, et ita propriam
observationem eorum lex data praestat.[3]

II. De controversiis agrorum.

Frontinus lib. I.

Materiae controversiarum sunt duae, finis et locus, — genera sunt 9.
controversiarum XV:[4]

(1) De positione terminorum controversia est inter duos 10.
pluresve vicinos: inter duos, an rigore sint ceterorum sive ratione;
si inter plures, trifinium faciant an quadrifinium — *F. 39. A. 70.*

(2) De rigore[5] contr. est*, quotiens inter duos pluresve terminos 11.
ordinatos, sive quae alia signa, secundum legem Mamiliam intra V
pedes agitur. *F. 37. 41. A. 72.*

(3) De fine similis est contr.; nam et eadem lege continetur et 12
de V pedum agitur latitudine.[6] — *F. 37. 41. A. 72. H. 126.*

---

compascua refert *Hyg.* 201, 7: 'Adsignare agrum secundum legem divi Augusti eatenus debebimus, qua falx et arater exierit; — multis coloniis inmanitas agri vicit adsignationem, et cum plus terrae, quam datum erat, superesset, proximis possessoribus datum est in commune nomine compascuorum; — haec beneficio coloniae habent, in forma 'compascua publica Iuliensium' inscribi debent; nam et vectigal quamvis exiguum praestant.'

1) *Sic.* 154, 11: 'dividuntur* agri limitibus institutis per centurias, assignantur viritim nominibus. — Omnium* agrorum et divisorum et assignatorum formas, sed et divisionem et commentarios,* principatus in sanctuario habet. Qualescumque enim formae fuerint, si ambigatur de earum fide, ad sanctuarium principis revertendum erit.' — 2) *Sic.* 155, 4: captus enim ager ex hoste victori militi veteranoque est assignatus, —. Nec tamen omnibus personis victis ablati sunt agri; nam quorundam dignitas aut gratia aut amicitia victorem ducem movit, ut eis concederet agros suos; — inscriptiones itaque in centuriis sunt tales: — 'assignatum illi tantum'; inde subscriptum est nomen cui concessum est, inscriptione tali: 'redditum illi tantum'; praeterea scriptum est et: 'redditum et commutatum pro suo, quod ideo fit, quoniam particulas quasdam agrorum in diversis locis habentes duo, quibus agri reddebantur, ut continuam possessionem haberent, modum pro modo secundum bonitatem taxabant, et in locum eius quod in diverso erat, maiorem partem accepit.' cf. *L.* agr. 80. — 3) *Hyg.* 116, 18: 'hi agri, qui redditi sunt, non obligantur vectigalibus, quoniam scilicet prioribus dominis redditi sunt.' — 4) Frontinus omnes has controversias bis profert, libro I brevi tantum definitione, libro II accuratiore disputatione, quam Agennius fusius recantat; Hyginus sex tantum controversiarum genera explicat Quos auctores ad unamquamque controversiam adnotavi. — 5) *Balb.* 98, 6: 'rigor est quidquid inter duo signa veluti in modum lineae

13. (4) De l o c o contr. est, quom quid excedit supra scriptam latitudinem, cuius modus a petente non proponitur.[2] — *F. 43. A. 74. H. 129. Front. 44, 4:* De loco, si possessio petenti firma est, etiam interdicere licet,[2] dum cetera ex interdicto diligenter peragantur; magna enim alea est, litem ad interdictum deducere, cuius est executio perplexissima. Si vero possessio minus firma est, mutata formula iure Quiritium peti debet proprietas loci.

14. (5) De m o d o contr. est in agro adsignato; agitur enim de antiquorum nominum propria defensione —; *et in ceteris agris de modo fit controversia, quotiens promissioni modus non quadrat. *F. 45. A. 75. H. 131.*

15. (6) De p r o p r i e t a t e contr. est plerumque, ut in Campania cultorum agrorum silvae absunt in montibus ultra quartum aut quintum forte vicinum; propterea proprietas ad quos fundos pertinere debeat disputatur. Est et pascuorum proprietas pertinens ad fundos, sed in commune, propter quod ea conpascua multis locis in Italia communia[3]
16. appellantur, quibusdam provinciis pro indiviso. Nam et per hereditates aut emptiones eius generis controversiae fiunt, de quibus iure ordinario litigatur. *F. 48. A. 78.*

(7) De p o s s e s s i o n e contr. est, de qua ad interdictum, hoc est iure ordinario, litigatur.[4] *F. 49. A. 80. cf. supra contr. 4.*

(8) De a l l u v i o n e fit contr. fluminum infestatione. *F. 49. A. 82. Hyg. 124, 4:* quidquid vis aquae abstulerit, repetitionem nemo habebit. — Circa Padum autem cum ageretur, quod flumen torrens et aliquando tam violentum decurrit, ut alveum mutet et multorum late agros trans ripam, ut ita dicam, transferat, saepe etiam insulas efficiat, Cassius Longinus, prudentissimus vir, iuris auctor, hoc statuit, ut quidquid aqua lambiscendo abstulerit, id possessor amittat, quoniam scilicet ripam suam sine alterius damno tueri debet; si vero maiore vi decurrens alveum mutasset, suum quisque modum agnosceret, quoniam non

rectum perspicitur.' — 6) *Agg.* 12, 12: 'De fine *lex Mamilia V aut VI pedum latitudinem praescribit.' *Hyg.* 126, 3: 'quae res intra pedum V aut VI latitudinem quaestionem habet, quoniam hanc latitudinem vel iter culturas accedentium occupat vel circumactus aratri; quod usu capi non potest; iter enim non, quia ad culturas perveniatur, capitur usu, sed id quod in usu biennio fuit.' cf. *Rud.* § 75.

1) Ad contr. de fine et de loco spectant *C.* 3, 39, 3 et 5; cf. *Isid.* 5, 25, 11. *Rud.* 275. 76. — 2) Ideo *Ulp.* in commentario ad interd. U. P. (l. 69 ad ed.) tractavit de 'loco', unde *D.* 50, 16, 60. — 3) *Front.* 48, 23: 'in Etruria communalia vocantur.' — 4) *Agg.* 16, 18: 'De possessione — per interdictum, h. e. iure ordinario, litigatur; hoc non est disciplinae nostrae iudicium, sed apud praesidem pro-

possessoris neglegentia sed tempestatis violentia abreptum apparet; si vero insulam fecisset, a cuius agro fecisset, is possideret; at si ex communi, quisque suum reciperet.

(9) De iure territorii contr. est de his, quae ad ipsam urbem 17.
pertinent, sive quid intra pomerium eius urbis erit, quod a privatis operibus optineri non oportebit. — *F. 52. A. 84. H. 133.*

(10) De subsicivis contr. est, quotiens aliqua pars centuriae 20.
sive tota non est adsignata et possidetur. *A. 81. H. 132. Front. 53, 22:* Per longum enim tempus attigui possessores vacantia loca quasi invitante otiosi soli oportunitate invaserunt et per longum tempus inpune commalleaverunt. Horum subsicivorum multae res p(ublicae) — non minimum aerario publico contulerunt; pecuniam etiam quarundam coloniarum imp. Vespasianus exegit, quae non haberent subsiciva concessa, non enim fieri poterat, ut solum illud, quod nemini erat adsignatum, alterius esse posset, quam qui poterat adsignare. — Sed postquam legationum miseratione commotus est, quia quassabatur universus Italiae possessor, intermisit, non concessit. Aeque et Titus imp. aliqua subsiciva in Italia recollegit. Praestantissimus postea Domitianus ad hoc beneficium procurrit, et uno edicto totius Italiae metum liberavit.[1] Haec controversia numquam a privatis exercetur.

(11) De locis publicis sive pop. Rom. sive coloniarum municipiorumve contr. est, quotiens ea loca, quae neque adsignata neque vendita fuerint umquam, aliquis possederit, ut alveum fluminis veterem pop. Rom. *etc.* — *F. 54. A. 85.*

(12) De locis relictis et extra clusis contr. est in agris adsig- 21.
natis. Relicta autem loca sunt, quae sive locorum iniquitate sive arbi-
trio conditoris limites non acceperunt; haec sunt iuris subsicivorum. 22.
Extra clusa loca sunt aeque iuris subsic., quae ultra limites et intra finitimam lineam erint. — *F. 55. A. 86.*

(13) De locis sacris et religiosis contr. plurimae nascuntur, quae iure ordinario finiuntur, nisi si de locorum eorum modo agitur. — *F. 56. A. 87.*

(14) De aquae pluviae transitu contr. est, in qua, si collec- 23.
tus pluvialis aquae transversum secans finem in alterius fundum influit et disconvenit, ad ius ordinarium pertinebit; quod si per ordinationem

---

vintiae agitur, — sicut lex ait: 'nisi de possessionis statum questio fuerit terminata, non licet mensori preire ad loca.'

1) Cf. *Domitiani* pronuntiationem supra p. 173.

finis ipsius agitur, exigit mensoris interventum, et contr. tollitur. *F. 57. A. 88.*

24. (15) De itineribus contr. est, quae in arcifiniis agris iure ordinario finitur, in assignatis mensurarum ratione; omnes enim limites secundum legem colonicam itineri publico servire debent. — *F. 58. A. 89. H. 134.*

Frontinus lib. II.

34. Satis, ut puto, dilucide . . . genera controversiarum exposui; nunc quemadmodum singulae tractari debeant persequendum est. — Difficillimus autem locus hic est, quod mensori iudicandum est; sed nec minus ille exactus, quod est advocatio praestanda. Prudentiam tamen eandem artifices habere debent et qui iudicaturi sunt et qui advocationes sunt praestituri. In iudicando autem mensorem bonum virum et iustum agere decet, neque ulla ambitione aut sordibus moveri, servare opinionem et arti et moribus; quidam enim per imperitiam, quidam per inpudentiam peccant: totum autem hoc iudicandi officium et hominem et artificem exigit egregium. Erat aequissimum, et in advocatione eandem fidem exiberi a mensoribus; sed hoc possessores aequo animo ferre non possunt: nam cum his veritas exposita est, adversus sinceritatem artis facere cogunt.

III. De limitibus.

Frontinus lib. II.

27. Limitum prima origo, sicut Varro descripsit, a disciplina Etrusca; quod aruspices orbem terrarum in duas partes diviserunt, dextram appellaverunt quae septentrioni subiaceret, sinistram quae ad meridianum terrae esset, ab oriente ad occasum, quod eo sol et luna spectaret.

28. Ab hoc fundamento maiores nostri in agrorum mensura videntur constituisse rationem: primo duo limites duxerunt, unum ab oriente in occasum, quem vocaverunt decimanum, alterum a meridiano ad septentrionem, quem vocaverunt cardinem. —

Quare decumanus a decem potius quam a duobus, cum omnis ager eo fine in duas dividatur[1] partes? Ut dupondium et duoviginti, quod dicebant antiqui, nunc dicitur dipondium et viginti, sic etiam duodecimanus decumanus est factus. Kardo nominatur quod directus ad

1) i. e. decidatur, unde 'duo-decimanus'. cf. *Rud.* 342.

kardinem caeli est, nam sine dubio caelum vertitur in septentrionali orbe.

Ab his duobus omnes agri partes nominantur. Reliqui limites 29.
fiebant angustiores et inter se distabant paribus intervallis: qui spectabant in orientem, dicebant prorsos; qui dirigebant in meridianum, dicebant transversos. — Limites autem appellati transversi sunt a limo, i. e. antiquo verbo transversi; — alii et prorsos et transversos dicunt limites a liminibus, quod per eos in agro intro et foras eatur.[1]

Primum agri modum fecerunt quattuor limitibus clausum, plerum- 30.
que centenum pedum in utraque parte (quod Greci plethron appellant, Osci et Umbri vorsum), nostri centenum et vicenum in utraque parte, cuius ex IIII unum latus (sicut diei XII horas, XII menses anni) XII decempedas esse voluerunt. Ex actibus conicio acnuam primum appellatum, [*deinde*] . . . dictum fundum. Hi duo fundi iuncti iugerum definiunt. Deinde haec duo iugera iuncta in unum quadratum agrum efficiunt, quod sint in omnes partes actus bini —. Quidam primum appellatum dicunt sortem, et centies ductum centuriam.[2]

Hyginus.

Decimanus autem primus maximus appellatur, item kardo; nam 168.
latitudine ceteros praecedunt. Alii limites sunt actuarii, atque alii linearii. Actuarius limes est, qui primus actus est, et ab eo quintus quisque; — reliqui medii limites linearii appellantur —. Actuarii autem, extra maximos decimanum et kardinem, habent latitudinem pe-
d(um) XII; per hos iter populo sicut per viam publicam debetur, id 169.
enim cautum est lege Sempronia et Cornelia et Iulia. — Linearii limites — mensurae tantum disterminandae causa sunt constituti, et si finitimi interveniunt, latitudinem secundum legem Mamiliam accipiunt; in Italia itineri publico serviunt sub appellatione subruncivorum, habent latitudinem ped. VIII. Hos conditóres coloniarum fructus asportandi causa publicaverunt, — ideoque limites omnes non solum mensurae sed et publici itineris causa latitudines acceperunt.

1) *Sic.* 153, 7: 'Limites ab liminibus vocabula acceperunt, quoniam — in agris divisis et assignatis semper pervii esse debebunt tam itineribus quam et mensuris agendis.' cf. *Fest.* limis. *Isid.* 15, 14, 2—5. — 2) *Sic.* 153, 26: 'Centuriis — vocabulum datum est ex eo: cum antiqui agrum ex hoste captum victori populo per bina iugera partiti sunt, centenis hominibus ducentena iugera dederunt, et ex hoc facto centuria iuste appellata est.' cf. *Fest.* centuria. *Isid.* 15, 15, 7. *Varro*, l. l. 5, 35.

INDEX

locorum, qui ex scriptoribus ad ICtos non pertinentibus aut in notis aut in textu allati sunt.

1) Alter numerus paginam alter notam significat.